Սիոն

ՅՈՒԼԻՍ
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Թիւ 7 - 12

1997

digitised by A.R.A.R.@

ՍԻՈՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆ

Հ. ՏԱՐԻ – ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1997 ՅՈՒԼԻՍ – ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ Թիւ 7 - 12

1997 JULY - DECEMBER No. 7 - 12

SION

VOL. 71

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor : His Beatitude The Armenian Patriarch Of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

digitised by A.R.A.R.@

†

ՀԱՆԳԻՍՏ
Տ. ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆԻ
ՄԻԱԲԱՆԻ
ՈՒԽՏԻՆ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
(1904– 1996)

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը եւ «Սիոն» ամսագրի խմբագրութիւնը խոր սուգով կը գուժեն մահը Գերաչնորհ Տ. Նորայր Արքեպս. Պողարեանի, որ հանգեաւ ի Տէր 19 դեկտեմբեր 1996, հինգշաբթի ժամը 10·30–ին, Երուսաղէմի Ֆրանսական Հիւանդանոցին մէջ։

Իրմով Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցին եւ ի մասնաւորի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը կը կորսնցնեն բազմավաստակ, լուսամիտ եւ ներհուն հոգեւորական մը, որ իր ամբողջ կեանքը ի սպաս դրաւ Աստուծոյ եւ իր ժողովուրդին ծառայութեան։

Իր մահով կ'ողբանք կորուստը վաստակաւոր ուսուցչին եւ եկեղեցւոյ կարգին բազմահմուտ վարդապետին, որ հօծը տասնամեակէ աւելի երկարաձգուող ժամանակի ընթացքին Դուրեանի եւ Կիւլէսէրեանի հայեցի չունչին տակ ստացած իր ուսման սէրը եւ իր իսկ ջանքերով ամբարած գիտութիւնը փոխանցեց նորահաս սերունդներուն, որոնք իրենց կարգին լծուեցան եկեղեցւոյ գործին եւ ազգային ծառայութեան։

digitised by A.R.A.R.@

Կ'ողբանք կորուստը «Սիոն» ամսաթերթի երկարամեայ աշխատակիցին, որ ժրաջանօրէն պեղեց մեր մշակոյթի գանձերը եւ հանրութեան սեփականութիւն դարձուց զանոնք։ «Սիոն» ամսագրի նոր շրջանի սկզբնական թիւերէն սկսեալ երեւցան անոր բովանդակալից կրօնական, գրական եւ բանասիրական յօդուածները, որոնք մեծապէս գնահատուեցան։

Կը սգանք մահը հաւատաւոր հինաւուրց միաբանի մը, որ առանց դժկամակութեան եւ անթերի կերպով կատարեց իր վրայ դրուած բոլոր պարտականութիւնները մայրավանքէն ներս եւ Սուրբ Տեղեաց մէջ։ Ազգային իրաւունքներու ի խնդիր բազմաթիւ դժուարութիւններու դէմ մաքառող եռամեծար Պարոնտէրներու եւ Շղթայակիրներու օրինակին հետեւելով՝ ան ամէն կերպով արժանի դարձաւ դասակիցը ըլլալու այն նուիրեալներուն, զորս ինք կը կոչէր «Սիոնի որդիք»։

Կ'ողբանք նաեւ կորուստը մեծ բանասէրին, որ առանձինն կատարեց մի քանի տասնեակ գիտնականներու գործը՝ ցուցակագրելով տասնմէկ մեծադիր հատորներու մէջ Սրբոց Յակոբեանց ձեռագրատան հազարաւոր գրչագիր մատեանները։ Այդ կոթողական աշխատանքին առընթեր ան մոռացութենէ փրկեց բազմաթիւ նիւթեր մեր մշակոյթի պատմութեան վերաբերեալ, որոնցմէ ոմանք լոյս ընծայեց հատորներով իսկ մնացեալներուն անդրադարձաւ յօդուածներով։ Իր աշխատասիրութեանց երկար շղթային օղակները կը կազմեն մատենագիրներու, աշուղներու, գրիչներու, վանքերու,

վաւերագրերու, ծխագիտութեան, կանոնագիտութեան եւ այլ նիւթերու նուիրուած ուսումնասիրութիւններ, զորս միայն իրեն նման մեթոտիկ աշխատասիրող մը կրնար լոյս ընծայել։

Նորայր Սրբազան մեկնեցաւ այս աշխարհէն լի աւուրքք։ Կ'աղօթենք որ Տէր Աստուած իր Արքայութեան լոյսերուն արժանի ընէ անոր հոգին եւ անոր օրինակելի կեանքին հետեւողներ ընծայէ ի փառս Անուան Իւրոյ։

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»։

digitised by A.R.A.R.@

ՅԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ

SUPREME PATRIARCH
CATHOLICOS
OF ALL ARMENIANS
MOTHER SEE OF HOLY ETCHMIADZIN

800

ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊՕՂԱՐԵԱՆ՝ ՀԱԻԱՏԱՐՄԱԳՈՅՆ ՍՊԱՍԱՒՈՐ ՀԱՅՑ. Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Անոնք որոնք անձամբ ճանչցած էին Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան ամենէն երկարակեաց և ամենէն ուիրեալ միաբաններէն Նորայր Արքեպիսկոպոս Պօղարեանը, և կամ անոնք որոնք իր գիրին մէջէն երևակայած էին զինք, չեն կրնար միաբերան չհաստատել բազում արժանիքներու շարքին այն մէկը, որով հանգուցեալ Սրբազանը կը ներկայանար որպէս Հայց. Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ հարազատ աւանդութեան ամենէն հաւատարիմ, ուիրեալ և յարգալից դէմքերէն, և՝ հազուագիւտ անձերէն մէկը:

–Եկեղեցւոյ պաշտամունքը, հասարակաց աղօթքը իր ամենօրեայ կեանքին մաս կը կազմէր:

–Երուսաղէմի Պատրիարքական Աթոռին պատիւն ու վարկը իր նախանձախնդրութեան գոյութենական խորք ունեցող հիմնատարրերէն մէկն էր:

–Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան հանդէպ սիրոյ, հոգեկան կապուածութեան զգացումը միշտ վառ կեդրոնութեամբ կը ճառագայթէր իր անձէն:

–Գիտնականի, հետազօտողի, ձեռագրագէտի արժանիքները շքեղ պայծառութեամբ կը շողան իր ձեռացուցակագրական տասնեակներ և մեծադիր հատորներովը, որոնց մէջ կ'արտացոլան առարկայական ճշգրտութեամբ և ամբողջականութեամբ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի ձեռագրատան ճոխ գանձերը:

–Բարի, ազնիւ մարդու կերպարը իր ինքնադիմագծութեան ամենէն բացայայտ և բնորոշ յատկանիշները կը դրսևորէր:

Կարելի է դեռ երկարել շարքը Նորայր Սրբազանի անձը բարացուցող գիծերուն և գոյներուն:

Բայց Մեզի համար ամենէն գրաւիչ կողմերէն մէկը իր անձնաւորութեան՝ այն խոր ապրումն էր որ ան իր մէջ պահեց կեդրոնի անշեղ և անայլայլ Հայց. Առաքելական Եկեղեցւոյ վարդապետական, ծիսական, կանոնական, մշակութային ժառանգութեան առանձնայատկութեան նկատմամբ:

Շատեր խօսեցան ու գրեցին առաւելաբար անոր գրական–գիտական, բանասիրական–ուսումնասիրական արժանիքներուն մասին: Ուրիշներ դեռ պիտի գրեն հայագէտի իր պատկառելի վաստակի մասին: Բայց Մենք կ'ուզենք որ շուրի տակ չմնայ *Հայց. Եկեղեցւոյ Հաւատարմագոյն սպասաւորի իր բացառիկ արժանիքը*:

Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանէն, Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանէն, Բարգէն

digitised by A.R.A.R.@

Կաթողիկոս Կիլէկէրեանէն ուղղակիօրէն իր ժառանգած կրօնաթոյր և հայաշունչ ոգին և Մաղաքիա Օրմանեանի գիտական վաստակէն իր ստեղծած ուղղութիւնը մնացին իր մէջ այնպէս առողջ և առոյգ որ ո՛չ ժամանակը և ո՛չ ալ արդիապաշտ մտայնութեան և կենցաղակերպի փորձութիւնները կրցան տժգունել թարմութիւնն այդ ժառանգութեան և ո՛չ ալ նուազեցնել ուժգնութիւնը իր սիրոյն և յարգանքին Հայց. Եկեղեցւոյ դարաւոր աւանդութեան հանդէպ:

Կ'ապրինք ժամանակներու մէջ ուր Աւանդութիւնը ստուերի տակ իյնալու վտանգին է ենթակայ: Բնականօրէն կեանքը փոփոխութեանց յարաշարժ գնացք մըն է: Բայց այդ փոփոխութեանց ընթացքը կը վերաբերի կեանքի արտայայտութեան ընթացիկ երևոյթներուն: Ծառին ճիւղերը կը կոտրուին, տերևները կ'ընձիւղին: Տերևները կը դեղնին ու կ'իյնան, նորէն կը կանաչնան: Բայց երբ արմատները կոտրուին կամ տկարանան՝ ծառը չի կրնար կեանք ունենալ: Ինչպէս հայ ժողովրդական առածը կ'ըսէ. *«Ծառն արմատով է ծառ, տունն հիմամբ է տուն»*: Մենք ալ կ'աւելցնենք *«Ազգը Աւանդութեամբ է ազգ»*:

Եկեղեցին Հայոց՝ Քրիստոսի փարոզութեան հարազատ ծաղկումն է հայութեան կեանքին մէջ: Դարերու խորութիւն ունի կաղնիի նման այդ եկեղեցին: Կաղնիին ճիւղերը այնքան յաճախութեամբ և այնքան վայրագութեամբ ջարդուեցան դարերու ընթացքին: Բայց կաղնին մնաց կանգուն և մշտադալար որովհետև արմատները մնացին անաղարտ: Որքան հարուած ստացաւ կաղնին՝ այնքան խորացան անոր արմատները:

Նորայր Սրբազան Հայց. Եկեղեցւոյ պատմութեան ամենէն հմուտ և այդ պատմութեան ոգիին հաղորդ դէմքերէն մէկը եղաւ Ի. դարու գրեթէ ամբողջ տևողութեան: Ան որ ունի պատմութեան ըմբռնումը՝ չի կրնար չունենալ Աւանդութեան յարգանքը: Հայոց ձեռագիր ու տպագիր մատեաններն, գրողներն ու գրիչներն, ոսկողներն ու ծաղկողները իր կեանքին հետ միախառնուեցան: Երուսաղէմի Հայոց Սրբոց Յակոբեանց մայրավանքը իրեն համար եղաւ Հայց. Եկեղեցւոյ աւանդութեան վառ օճախը, ուր ապրեցան արմատները մեր գոյութեան և ապրեցուցին նոր ծիլերը մեր լինելութեան:

Մինչ մէկ կողմէ յարգանք և երախտիք կ'ընծայենք իր յիշատակին իր պաշտելի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնէն, միւս կողմէ կոչ կ'ուղղենք մեր այսօրուան և գալիք ժամանակներու հոգևորականութեան, որ Նորայր Պօղարեան Սրբազանէն ժառէ դասը Հայց. Եկեղեցւոյ աւանդութեան պինդ ու առոյգ պահպանութեան, վերակենսաւորման և վերարժևորման:

Մեր այս սրտալից տուրքն իր յիշատակին կը փակենք իր այնքան սիրած հայ մատենագիրներէն, աստուածաբաններէն Ներսէս Լամբրոնացիի բառերով, որոնցմով կը հաւատանք գերբնական պիտի զգայ ինքզինք իր երկնային երանաւէտ կայքին մէջ.

«Ամենայն ազգ զիւր հարց աւանդութիւն պինդ կալցի»:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՑՆ ՀԱՅՈՑ

28 Յուլիս 1997
ի Ս. Էջմիածին

digitised by A.R.A.R.@

"ԵՍ ՊԷՏՔ Է ՄԵՌՆԻՄ"

"Ես պէտք է մեռնիմ։ Այլեւս օգուտ չունիմ ես իմ ազգին եւ Սրբոց Ցակոբեանց Միաբանութեան համար։" Վերջին խօսքերէն մէկն է իննըսուն եւ երեք տարեկան, մահուան մահիճին մէջ շարժելու անկարող, Նորայր Սրբազանին։

Բայց ինք գիտէր թէ ով էր ինք, գիտէր որ գաղթական ընտանիքի զաւակ էր 1904–ին ծնած։ Մինչեւ 1922 իր հօրը եւ մօրը խնամքին ներքեւ ապրած, տարագրութեան ճամբէն անցած, եւ վերադառնալէն յետոյ Անթէպ, իրենց հայրենիքը, երկրորդ գաղթականութեան ճամբան կը բռնեն, բարեբախտաբար մահէն ազատելով։ 1922–ին ժառանգաւոր սան կը դառնայ Երուսաղէմի եւ ուսանող եւ սարկաւագ մինչեւ 1927, եւ 1928–էն 1930 Լոնտոն ուսանելու կ'ուղարկուի, եւ 1930–էն մինչեւ 1996 Սրբոց Ցակոբեանց այս Մայրավանքին մէջ իր կեանքը ապրեցաւ, իր գործը կատարեց, իր խօսքը տուաւ, իր կեանքին օրինակը, տիպարը, մեզի թողուց։

Ան եղաւ ուսուցիչ, դաստիարակ ժառանգաւորաց Վարժարանին մէջ, Թարգմանչաց Վարժարանին մէջ, Անթիլիասի դպրեվանքին մէջ։ Եւ իր աշխատութեամբը, իր ուսումնական հետաքրքրութիւններովը, իր կոչումին հաւատարիմ մնալու գիտակցութեամբը, ան այսօր ծանօթ է իբրեւ պատմաբան, աստուածաբան, կանոնագիր եւ կանոնագէտ, բանասէր։ Եւ իր աշխատանքները, իր ուսումնասիրութիւնները, հիմնական, գիտական կնիք թողուցին այն բոլոր գործերուն մէջ, որ ինքը ստանձնեց։ Աշխարհի ամէն կողմը ինք ծանօթ է իբրեւ այն բանասէրը, որուն խօսքը ճշմարտութիւն էր։

Եւ գիտենք իր աշխատանքներուն ամբողջ նկարագիրը։ Առանձինն մեր այս Մայրավանքին չորս հազար ձեռագիրներուն ցուցակը կազմած է, տասն եւ մէկ ընդարձակածաւալ հատորներով։ Եւ այդ բաւական է ըսելու համար որ ինքը պիտի չմեռնի։

Մինչեւ անգամ այս վերջին տարիներուն, որ փակուած էր իր սենեակին մէջ, ան մնաց նոյն արթուն միտքը, կամքով զօրաւոր մարդը, իր ապրելու նպատակին գիտակից հոգեւորականը։ Եւ բաւ է մինչեւ իսկ միայն յիշել թէ ան իր կեանքի արեւամուտին, ազագանի իր մարմնին մէջ մնացած կորովով, բայց մշտախոյզ եւ մշտարթուն միտքով, յանձն առաւ վերանայիլ Գրիգոր Տաթեւացիի 800 էջ "Գիրք Հարցմանցը", ասոր կցելով, 1734 թուականին Գոլիս տպուած եւ հասկնալի պատճառով դուրս ձգուած, եւ սակայն Բաբգէն Եպս. Կիւլէսէրեանի ուսումնասիրութեամբ Վիէննա հրատարակուած (240 էջնոց) "Ընդդէմ Տաճկաց" հատորը։ Այս բոլորէն անմիջապէս յետոյ վերակազմեց 700 էջնոց "Գիրք Թղթոցը"։

Հայաստան աշխարհի բոլոր գիտնական բանասէրները օրհնութեան խօսք ունին Գողարեան Սրբազանի յիշատակին։

Ան չի կրնար մեռնիլ։ Իր ըսածը՝ "Ես պէտք է մեռնիմ։ Այլեւս օգուտ չունիմ", իր ուժաթափ մարմինին համար էր։ Հետեւաբար՝ «Եթէ ես պիտի չկարենամ ծառայել, մահը ինծի համար օրհնութիւն է»։ Թէեւ մեզի համար այդ իսկ ցաւ է։ Անիկա եղաւ ու պիտի մնայ տիպար զաւակը Սրբոց Ցակոբեանց Միաբանութեան։

Իր գիտակից կեանքն ամբողջ այս վանքին մթնոլորտին մէջ ապրեցաւ, բոլոր վերիվայրումներուն մէջէն։ Եւ իր նկարագիրը մնաց անաղարտ։

Եւ գուցէ մեզի ուղղուած իր խօսքն է. "Ձեր շուրջը ապականութիւնը կարող է ծաւալիլ։ Բայց դուք կարող էք ձեր նկարագիրը մաքուր պահել, կարող էք ձեր կոչումին հաւատարիմ մնալ, կարող էք մահ դառնալ, աշխատիլ, սորվիլ, ուսանելու փափաքը չնուազեցնել երբէք, եւ այն ժամանակ դուք այս Միաբանութեան, այս վանքին, այս ժառանգութեան հաւատարիմ զաւակները պիտի նկատուիք։"

Նորայր Սրբազան ուներ իր կեանքը ապրելու որոշ ընթացք։ Գիտակցօրէն հաւատարիմ մնաց մինչեւ վերջը իր այդ կարգապահութեան, անձնական կարգապահութեան։ Նոյնիսկ կարգապահ էր մեր եկեղեցւոյ աւանդութիւններուն եւ արարողութիւններուն հանդէպ, նուիրեալ մը՝ մեր վանքին ժառանգութեանց, հաւատարմօրէն գանոնք անեղծ պահելու, եւ անոնցմով ապացուցանելու մեր ժողովուրդին հպարտութեան նմոյշները, ցուցնելու աշխարհին որ հայ ժողովուրդը այն է ինչ որ իր պատմութիւնը կ'ըսէ թէ ինքը է։

digitised by A.R.A.R.@

Այսօր կը մեկնի մեզմէ, իր ուզելովը, նաեւ համաձայն Աստուծոյ կամքին, Ինընտուն եւ երեք տարիներու բարիքը մեր Միաբանութեան անդամները վայելեցին։ Կաթողիկոսներ, եպիսկոպոսներ, սովորական աշխարհական մարդիկ իրեն աշակերտները եղած են։ Բոլորը աշակերտ են իրեն այն արդիւնքներուն, այն հրատարակութիւններուն մէջէն որոնք անմեռ պիտի մնան։

Եւ այսօր մեր Միաբանութեան իր հրաժեշտի ողջոյնը կուտայ։ Եւ մենք կը խոնարհինք իր անձին յիշատակին առջեւ։ Եւ մեր խոնարհութիւնը իմաստ պիտի ստանայ, երբ մենք՝ Միաբանութիւն եւ Երուսաղէմի ժողովուրդ, գինքը յիշենք իբրեւ մեծ տիպարը մեր ապրելակերպին, եւ մեր կեանքին ամէն օրը ապրինք կարգապահութեամբ, անձնական կարգապահութեամբ եւ ընդհանրական կարգապահութեամբ, որովհետեւ ամէն մէկ ժամը Աստուած տուած է որ մենք օգտագործենք ի բարին։

Պատմութիւնները շատ են իր կեանքին մէջ, եւ այդ պատմութիւնները իրեն անէկդոտ եւս պիտի մնան։ Եւ սակայն ամէն մէկը մեզի յիշեցնել պիտի տայ, որ մենք կրնանք այդ տիպարին օրինակին հետեւիլ, օգտուիլ անկէ։ Երբ այդ ընենք, այն ատեն ինքը պիտի չըսէ՝ "Ես այլեւս մեռած եմ։"

Նորայր Սրբազան՝ մեր օրհնութիւնը. Նորայր Սրբազան՝ մեր սերունդին համար, ուղեցոյցը, կը մեկնի այսօր. եւ մենք կը խնդրենք իրմէ որ իր երկնային կայքին մէջ, մեզի հետ մնայ միշտ, ինք աղօթէ մեզի համար, որպէսզի իր այս Ս. Աթոռը մնայ ապահով, մնայ անսասան, մնայ պայծառ, եւ այս Ս. Աթոռը ծառայէ այն բոլոր նպատակներուն, որոնց համար կայ եւ որուն համար ինքը ինընտուն եւ երեք տարիներու իր բեռը շալկած ապրեցաւ, խօսեցաւ, դաստիարակեց եւ գործեց։

Աստուած ընդունի իր հոգին, իբրեւ մեր ընծան Իրեն, իբրեւ այս Աթոռին նուէրը, խոնարհաբար Աստուծոյ Աթոռին ներկայացուած, եւ Աստուած մեզի պահապան լինի, եւ իր օրհնութիւնը այս Աթոռին վրայ ապացուցուի, բոլոր այն հոգիներով, որոնք այստեղ պիտի ապրին, պիտի աշխատին, պիտի մեծնան, եւ իրենց վերջին հանգիստը պիտի ընդունին։

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՃՇՄԱՐԻՏ ՎԱՆԱԿԱՆԸ
ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊՍԿ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ

Աւելի քան իննիսուն տարիներու բեռը չալկած, մեկնեցաւ յաւիտենու) թեան։ Եօթը տասնամեակներէ ի վեր իր սիրած Սրբոց Յակոբեանց վանքին եւ եկեղեցիներուն ընդմէջէն անձնուէր ու անմնացորդ ընծայումով ծառայեց Աստուծոյ։ Ի՞նչն էր իր մխիթարութիւնը։ Այդ մէկը սքանչելիօրէն բանա) ձեւած է Պօղոս Առաքեալ ըսելով. «այսուհետեւ կայ մնայ ինձ արդարութեան պսակն, զոր հատուսցէ ինձ Տէր յաւուր յայնմիկ արդարն դատաւոր. ոչ միայն ինձ, այլ ամենեցուն որ սիրեցին գյայտնութիւն նորա» (Տիմ. Բ. 4.8)։ Որովհետեւ բարւոք պատերազմը պատերազմած, ընթացքը կատարած, հա) ւատքը պահած էր։ Պահած էր մաքրակրօն անարատութեամբ։

ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆԸ

Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքի վերջին ժամանակներու պատ– մութեան վերաբերմամբ, երկու զուգահեռներ գծելով, ամբողջ մեր ազգի պատմութեան հետ, հետեւեալ պատկերը կ'ունենանք։ 16–րդ եւ 17–րդ դարերը Հայ ժողովուրդին եւ անշուշտ Հայց. եկեղեցիին համար նման են փապուղիի մը՝ որուն մէջ մխրճուած հայ ժողովուրդը, դիմացի կողմէն փրկութեան լոյսը չի տեսներ։ Ժողովուրդի ծոցէն ծնած ընտրեալ հոգեւորական մը, պայ– ծառափայլ դէմք մը, յանձին Գանձակեցի Գրիգոր Պարոնտէրի, բազմարդիւն գործունէութեամբ, մաքրակրօն կենցաղով, նախախնամութեան պարգեւը հան– դիսացաւ Երուսաղէմի Հայոց վանքին համար, որուն կուտակուած պարտքերը վճարեց, վանքը բարեզարդեց եւ վերածնունդի շրջան մը սկսաւ, 17–րդ դարուն սկիզբը, ի մխիթարութիւն եւ յօգուտ Հայ ժողովուրդին եւ ի պայ– ծառութիւն Հայց. եկեղեցւոյ։

Աւելի մտահոգիչ եւ ահարկու աղէտ մը ճղակտոր ըրաւ Հայ ժողո– վուրդը, որ երեք դարեր ետք, 20–րդ դարուն սկիզբը, իր պապենական հողե– րէն, բնիկ երկրէն, բռնագաղթով դուրս հանուեցաւ եւ ջարդերու հետեւանքով, սպառելու աստիճան նուազեցաւ։ Կործանեցան եկեղեցիներ, վանքեր, կո– ղոպտուեցան աղօթավայրեր եւ նահատակուեցան հոգեւորականներ։

Սակայն այս մթութեան ու ընդհանուր աւերածութեան վրայ, Սրբոց Յակոբեանց վանքն ու անոր գինուորեալ միաբանութիւնը, հրաշքի նման հո– գեւոր վերազարթօնքի ակնառու դերը ստանձնեցին։

19–րդ դարու վերջը եւ 20–րդ դարու սկիզբը, Պոլսամերձ, Արմաշի վանքը, գործակցութեամբ երկու լուսամիտ, հիանալի հոգեւորականներու, յանձինս Մաղաքիա Արքեպսկ. Օրմանեանի եւ Եղիշէ Արքեպսկ. Դուրեանի պատրաստած էին եկեղեցականներու սերունդ մը՝ որոնք պիտի ծառայէին Օսմանեան ընդարձակածաւալ կայսրութեան զանազան հայաշոտ գաւառներուն եւ թեմերուն մէջ։ Այդ սերունդը ծանօթ է ընդհանրապէս Արմաշական Ոգիով սնած ու թրծուած սերունդ մը։ Ահաւասիկ անունները այդ եկեղեցականներէն ոմանց. Զաւէն Արքեպսկ. Տէր Եղիայեան, Բարգէն Արքեպսկ. Կիւլէսէրեան, Թորգոմ Արքեպսկ. Գուշակեան, Խոսրով Արքեպսկ. Պէհրիկեան, Սմբատ Արքեպսկ. Սաատէթեան, Ներսէս Վարդապետ Փափազեան, Երուանդ Վարդապետ Փերտահճեան եւ ուրիշներ։ Ոմանք դժբախտաբար ընդհանուր կոտորածի եւ

digitised by A.R.A.R.@

աւերածութեան ընթացքին նահատակուեցան։ Իսկ սակաւաթիւ կենդանի մնացողները, լիովին արդարացուցին իրենց կոչումն ու առաքելութիւնը։

Արդ՝ Արմաշականներու այս լուսաւոր համաստեղութեան նախկին վանահայր Եղիշէ Պատրիարք Դուրեան, մեծանուն հոգեւորականը՝ որուն ժամանակակիցները զինք յորջորջած են երկրորդ Շնորհալի, իր երէց ձեռնասուն՝ Բարգէն Եպս. Կիւլէսէրեան, ժամանեցին Երուսաղէմ։ Եղիշէ Պատրիարք սկսաւ հոգեւոր վերականգնումի գործին, իսկ Բարգէն Եպս. ստանձնեց ժառանգաւորաց վարժարանի եւ ընծայարանի աշակերտութեան դաստիարակութեան գործը։ Ուրեմն 1920–էն մինչեւ 1930, այսինքն մինչեւ Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Լիբանանի մէջ հաստատուիլը, ուսուցումը չարունակեց Բարգէն Եպս.։

Հոգեւոր այս ժրաջան գործունէութեան առաջին արգասիքը, այսինքն ընծայարանի նոր այս չրջանի առաջին ընթացաւարտները եղած են Տ. Նորայր Արքեպս. Պողարեան եւ Տ. Տիրան Արքեպսկ. Ներսոյեան, հետագային աչխատանքի տարբեր ուղղութիւններով, բայց երկուքն ալ արդիւնաչատ պտղաբերութեամբ։

Ցաջորդ դասարանէն չրջանաւարտ եղած են Տ. Սիոն Արքեպսկ. Մանուկեան, Տ. Հայկազուն Արքեպսկ. Աբրահամեան, Տ. Զգօն Եպս. Տէր Ցակոբեան, Տ. Սերովբէ Արքեպսկ. Մանուկեան, Տ. Շաւարչ Եպս. Գուլումճեան։ Ամէնքն ալ արդարացուցին իրենց վրայ դրուած յոյսերը, ժողովուրդին սպասարկելով, Աստուծոյ ծառայելով։ Հետզհետէ տարիներու թաւալումով, չարքը անչուչտ աւելցաւ ընծայեալներուն։

Հոգելոյս Նորայր Արքեպսկ. Պողարեան ուրեմն աչակերտելով Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի, Բարգէն Եպս. Կիւլէսէրեանի, Մեսրոպ Եպս. Նչանեանի նման մեծանուն եկեղեցականներու, ստացաւ Արմաչական ոգին եւ զայն միացուց, համախառնեց Երուսաղէմի վանքի հին, ամրահաստատ աւանդութեան, որոնցմով հարկաւ կերտուեցաւ կոչումին գիտակցութեամբ պաչտօնը ընդմիչտ փառաւորող հոգեւորականը։ Աչակերտները կը նային իրենց ուսուցչին անոր մէջ փնտռելու, գտնելու տիպարը, անոր նմանելու, հազուադէպ պարագաներու նաեւ զայն գերազանցելու համար։

ՎԱՆԱԿԱՆԸ

Հոգելոյս Նորայր Արքեպսկ. իր աբեղայութենէն մինչեւ աստենական կեանքի վախճանը, մնաց վանքին մէջ։ Իր նկարագիրը յատկանչող առաջնահերթ գիծը կարգապահութիւնն էր։ Պաչտօններ ստանձնեց, ինչպէս վանքի Ելեւմտից դիւանի Տեսչութիւն, ձեռագրաց մատենադարանի Տեսչութիւն, ուսուցչութիւն, Միաբանական ընդհանուր ժողովի Ատենապետութիւն, եւ այլն։ Բոլոր պաչտօններուն մէջ ալ ցոյց տուաւ բծախնդրութիւն։ Խստապահանջ էր նախ իր անձին վերաբերմամբ, պաչտօնն ու պարտականութիւնը անթերի կատարելու համար։

1950–ական թուականներու սկզբնական տարիներուն, Սրբոց Ցակոբեանց վանքի Տպարանի տեսչութիւնը կը վարէի։ Գրասենեակիս լայն լուսամուտէն յաճախ կը տեսնէի բակէն իր անցքը, վեղար ի գլուխ, յատկապէս կէսօրին։ Երբ տեսնէի իր երթը, գիտէի թէ անվրէպ ժամը 12–ին հինգ վայրկեան պակաս է, վանզի Նորայր Եպս. դէպի սեղանատուն իր ճամբուն վրայ է, մեթոտիկ, կանոնաւորութեան անտեղիտալի սկզբունքով։ Այդպէս էր իր կեանքը։

digitised by A.R.A.R.@

Իր նկարագրին մէկ ուրիշ գիծն էր զուարթախօսութեան պակասը։ Երկար տարիներով դիւանատան մէջ պաշտօնակից եղած էր իրեն հայրենակից, Այթապցի ողբացեալ Յակոբճան Եագուպեան։ Այս վերջինոյն մահուընէ ետք, երէց դուստրը, հօրը կենսաթոշակի հարցին կապակցութեամբ իր փոքր եղբայրը ղրկած էր Սրբազանէն ժամադրութիւն առնելու, տեսակցութեան մը համար։ Արդ՝ այս փոքր եղբայրը՝ Մասիս Եաղուպեան, մանկական անդամալուծութեամբ, սանդուխները սողոսկելով կը բարձրանար։ Նորայր Սրբազան խեղճ Մասիսը լսելէ ետք, ետ ղրկած էր քրոջ, որպէսզի հարցնէ թէ տեսակցութիւնը ի՞նչ խնդրի մասին է։ Երկրորդ անգամ դարձեալ ետ ղրկած էր գիտնալու համար թէ կէսօրէ առա՞ջ թէ կէսօրէ ետք կ'ուզէ տեսակցիլ։ Երրորդ անգամ, երկա՞ր թէ կարճ տեսակցութեան մասին է հարցը։ Վերջապէս տեսակցութիւն խնդրողը, սողոսկող իր եղբօր հետ լուր ղրկած էր թէ . . . քոյրս Ձեզ հետ տեսակցիլ չ'ուզեր այլեւս։

Ամառ թէ ձմեռ, գիշերային, առաւօտեան կամ երեկոյեան ժամապաշտութիւններուն, ամէն օր անխափան ներկայ էր, կոչնակի առաջին զարկերուն գինք կարելի էր տեսնել եկեղեցւոյ բակին մէջ։ Ձիթենեաց լեռան, Գեթսեմանիի մօտ, Ս. Կոյս Մարիամի գերեզմանին, կամ Ս. Յարութեան Տաճարի թափօրով միաբանական եթերուն, իբրեւ թափօրապետ իր անձին հմայքն ու պատկառելի ներկայութիւնը կը բերէր միշտ։

Ուսանելի քարոզներ կը խօսէր, լուռ կիրակիներուն կամ տօնական առիթներով։ Ուսանողները իր խօսած քարոզները գրի կ'առնէին, ի հարկին զայն իբրեւ օրինակ գործածելու եւ ուսանելու համար։ Ջերմ ու հաղորդական էին իր խօսքերը որոնք կը հպէին ունկնդրին թէ՛ մտքին եւ թէ սրտին։ Պարզ, կարճ նախադասութիւններ, բայց իմաստալից։

Իրեն յատկացուած վարդապետական ամենահամեստ սենեակին մէջ, բացարձակ անհրաժեշտ եղող իրերէն, առարկաներէն զատ ոչինչ ունէր։

ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ

Համեստութեան տիպարը։ Լի խոր հմտութեամբ։ Կ'ըսեն թէ քանի մը տեսակ տգիտութիւն կայ։ Ա) Պէտք եղածը չգիտնալ։ Բ) Պէտք եղածը կիսկատար գիտնալ։ Գ) Պէտք չեղածը գիտնալ։ Նորայր Սրբազան պէտք եղածը գիտէր եւ շատ լաւ գիտէր, վասնզի հմուտ էր տոմարագիտութեան, չարակնագիտութեան, մատենագրութեան, Աստուածաբանութեան, գրաբար լեզուին եւ Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան։

Տարիներու ընթացքին իբրեւ ուսուցիչ, աշակերտներու սերունդներ օգտուած են իր հմտութենէն։ Դասապահէն ճիշդ վայրկեան մը առաջ սովորութիւն ունէր դասարան մտնելու, վեղարը հանելով կը գետեղէր սեղանին վրայ միշտ նոյն տեղը։

Տարիներ առաջ, ի Լիզպոն, Կիւլպէնկեան Հաստատութիւնը ձեռնարկած էր հայ մատենագրութեան այլ գիրքերու չարքին հրատարակել Հայ մատենագրութեան երկու կոթողային գործերը, դաւանաբանական թեքումով։ Առաջինը վերահրատարակութիւնն էր «Կնիք Հաւատոյ» հատորին, որ լոյս ընծայուեցաւ 1974–ին։ Իսկ երկրորդին համար, «Գիրք Թղթոց», հաստատութիւնը յանձնարարական տուաւ հայագէտ գիտնականներու որոնք . . . չհամարձակեցան գործին ձեռնարկել, կամ աւարտին հասցնել։ Նորայր Սրբազան դասաւորեց Հայ Եկեղեցւոյ եռամեծար հայրապետներու դաւանական

digitised by A.R.A.R.@

խնդիրներու կամ ուղղափառութեան մասին նամակները, խմբագրեց եւ Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն իբրեւ գեղատիպ, հիանալի հատոր մը, ի լոյս ընծայեց, հարիւրաւոր ընթերցողներու պրպտումներուն համար հազուագիւտ այդ գործը իբրեւ լաւագոյն նուէր ներկայացուց։

Գործածական, ուսանելի եւ երախտիքի արժանի աշխատանք մըն է նաեւ Հայ մատենագիրներու մասին «Հայ Գրողներ» անունով հրատարակած հաստափոր հատորը, որուն մէջ ուսանողը կրնայ գտնել լրիւ տեղեկութիւններ, գրուած միշտ նոյն հատու, պարզ ոճով ու իմաստալից. այլ հեղինակներու նմանօրինակ գործերուն հետ բաղտատմամբ, Նորայր Արքեպսկ.ի գիրքը լաւագոյնն է, Բրօֆ. Մանուկ Աբեղեանի «Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւն» երկհատոր գործէն ետք։ Նորայր Եպս.ի ձեռնարկը աւելի ամփոփ է եւ առաձեռն։

Իբրեւ գիտնական, ՍԻՈՆ ամսագրին մէջ, մեր մատենագիրներուն մասին, յատկապէս միջնադարեան տաղասացներուն մասին, հարիւրաւոր յօդուածներէն բացի, Նորայր Սրբազանի անունը տեւականացնող գործը, Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքի Մ. Թորոս եկեղեցւոյ մէջ պահուող ձեռագիրներուն տասնըմէկհատորեակ «Ցուցակ Ձեռագրաց» հաստափոր հատորներն են, ժամանակագրութիւններով, յիշատակագրութիւններով, արձանագրուած ամենայն բարեխղճութեամբ։ Իր սովորական գիտական, մեթոտիկ աշխատանքով, ձեռնհասօրէն եւ տքնաջան համբերութեամբ, սոյն տասնըմէկ հատորները, իր կեանքին ու վաստակին գլուխ գործոցն են։

ԿՈՐՈՒՍԸ

Հիմա ոչ եւս է Նորայր Սրբազան, Միաբանութեան երիցագոյն անդամը։ Թիչենք Հին Կտակարանի տիտան ղէմքերէն Յոբ Երանելիի գրքին մէջ հետեւեալը. «Եւ երթիցես ի գերեզման ի բարւոք ծերութեան, իբրեւ զցորեան հասեալ, ի ժամանակի հնձեալ» (Յոբ 5.26)։

Բոլոր գործարանաւոր մարմինները կը մեռնին. ստեղծագործութեան գլուխ գործոց մարդն ալ խարանուած է մահուան դատակնիքով. անյեղլի օրէնքն է աշխարհի։ Բայց երբ աւելի քան ինը տասնամեակներու ու պատուաբեր աշխատանքին բեռը չալկած կը մեկնին, անոնց համար իմաստութեան գիրքը կ'ըսէ. «Հասակ ծերութեան, կեանք անարատ»։ Անարատ իր կեանքի ամբողջ երկայնքին հաւատաց առ այն թէ՝ «Ո՛վ է մեր յոյս, պսակ պարծանաց» (Ա. Թես. Բ. 19)։ Ան որ ըսաւ. «Եկայք առ իս ամենայն վաստակեալք եւ բեռնաւորք եւ ես հանգուցից զձեզ» (Մատթ. 11. 28)։ Որովհետեւ «ի տան Հօր իմոյ օթեվանք բազում են, երթամ եւ պատրաստեմ ձեզ տեղի» (Յովհ. 14.2)։

Հոգելոյս Նորայր Արքեպսկ. յառաջացած տարիքին, այսինքն բարւոք ծերութեան, իբրեւ ատոք ցորեան, մահուան մանգաղէն հնձուեցաւ. բայց իր վաստակը ատոք ցորեանի ոսկեգոյն դաշտի նման է ուր ցորեանի հարստութեան որանները կապուած են խուրձերով եւ մշակը ճամբորդն է յաւիտենութեան, պատրաստուած լուսէ օթարաններու մէջ բնակելու եւ յարագուարճ բերկրանքով Աստուածտեսութեան արժանի ըլլալու համար։

«Երանի մեռելոցն որք ի Տէր ննջեն. քանզի հանգեան յաշխատութենէ իւրեանց, բայց միայն գործք իւրեանց չոգան զհետ նոցա» (Յայտ. 14.13)։

Գահիրէ ՋԱՒԷՆ ԱՐՔԵՊՍԿ. ՉԻՆՉԻՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՀՈՒԱՆ ՀԵՏ ՀԱՇՏՈՒԱԾ

"Սիոն" պաշտօնաթերթի 1997 տարուան առաջին Նոեմբեայի համարին մէջ երբ կարդացի կոչը հանգուցեալ Նորայր Արք. Պողարեանի յիշատակին նուիրուելիք համարին, տարօրինակ փափաք մը եւ նոյն ատեն վարանում մը զգացի: Ես որպէս գաճաճ, վտիտ, ինչ պիտի կարենայի գրել՝ իր գիտութիւնով, իր գործերով, իր բանասիրութեամբ եւ իր մատենագիտութեամբ հսկայ Սրբազանի մասին: Ես աշակերտ անգամ չեմ եղած Սրբազանին:

Սակայն յիսունհինգ տարիներ զինք կը ճանչնայի, եկեղեցի յաճախելով: Վերջին հօթը տարիներուն, որպէս Վանքի Աւագ Թարգման, կ'այցելէի Նորայր Սրբազանին անոր խնդրանքները կատարելու, քանի որ իր սենեակի շրջափակէն դուրս չէր կրնար ելլել: Երբեմն կը զրուցէինք, բայց մի քանի վայրկեանէն աւելի չէր ըլլար:

Կա՛մ Աւետիս Աբեղան (Իփրաճեան) եւ կամ ես կը կանչուէինք երբ Նորայր Սրբազան անմիջական կամ անակնկալ պատճառով մեզի պէտք ունենար: Ու մենք երկուքս պատրաստ էինք անոր ծառայելու: Ու ամէն օր իրեն հետ էինք, վերջին անգամ հիւանդանոց փոխադրուելէն (22–11–1996) մինչեւ վերջին գիշերը, երբ իր հոգին աւանդեց, Պատրիարք Սրբազան Հօր իրեն տուած վերջին այցելութենէն յետոյ:

Նորայր Սրբազան առաջին անգամ հետաքրքրութիւնս գրաւեց 1959 Օգոստոսին: Աստուածամօր Վերափոխման տօնն էր: Միաբանութիւնը գլխաւորութեամբ Սուրէն Արք. Բէհհանճեանի, որ այդ օրերուն վանքի Գործոց Վարիչն էր, Գեթսեմանիի Հայոց Պարտէզին մէջ կը սպասէր Ցուցաց արարողութիւններուն վերջանալուն: Սուրէն Սրբազան, Լուսարարապետ Շնորհիկ Արք. Գալուստեանին հետ կը ճեմէր պարտէզին մէջ: Քանի մը քայլ անդին Նորայր Սրբազանը կը ճեմէր առանձինն:

Ցանկարծ, Տաճարէն սարկաւագ մը եկաւ եւ բարձր ձայնով, Սուրէն Սրբազանին ուղղելով խօսքը, ըսաւ. "Ցոյները չեն վերջացներ իրենց արարողութիւնը: Ժամանակը անցած է:" Ես ինչ մը հեռուն կեցած էի, լսեցի: Նորայր Սրբազան սարկաւագին մօտեցաւ եւ ըսաւ. "Գնա՛ Ղավասը կանչէ:" Պատրիարքարանի Ղավասը Մուհէմէտ Տաւուտ Ապուլ Հավա կը կոչուէր, որ Եկեղեցիին դրան քով կեցած էր: Ղավասը եկաւ: Նորայր Սրբազան անոր մօտենալով, հատիկ հատիկ եւ շեշտուած ձայնով ըսաւ. "Գնա՛ Սատէ Նագիֆին ըսէ, Նորայր Սրբազան կ'ըսէ թէ ժամը 10–ին մենք պիտի իջնենք եւ մեր արարողութիւններուն պիտի սկսինք:" Սատէ Նագիֆը օրուան ոստիկանապետն էր, եւ Տաճարին մէջ ներկայ: Նոյն շաբաթը խնդիր յարուցուեցաւ մեր եւ Ցուցաց միջեւ: Ցոյները արգիլեցին մեր սարկաւագներուն Ցովակիմ եւ Անանիայ իրենց մատուռէն ներս մտնել եւ խնկարկել: Մենք ըսինք. "Մինչեւ հիմա մենք կը մտնէինք եւ կը խնկարկէինք:" "Ո՛չ, ըսին, միայն դուրսէն պէտք է խնկարկէ:" Ցուցաց այս վերաբերմունքին պատճառով, մենք ալ իրենց արգիլեցինք "Հայր Ցովսէփի խորանին" կամարէն ներս մտնել, խնկարկելու համար: Այսօր, անոր համար է որ ոստիկանապետը եւ բանական թիւով ոստիկաններ եկած են:

Կարճ ժամանակ վերջ, Թարգման Հայր Սուրբը, Հայր Վազգէն, եկաւ եւ յայտնեց թէ Ցոյները վերջացուցին իրենց արարողութիւնը: Չեմ գիտեր թէ Ղավաս Մուհէմէտը հասա՞ւ Սատէ Նագիֆին թէ ոչ: Սակայն Նորայր Սրբազանի հրամայական շեշտը եւ ըսելու ձեւը գիս զարմացուց: Այդ լուռ ու բարի վանականին կեցուածքը մեր իրաւունքները պաշտպանելու, "Սթաթուս Քոյի" կանոնները գործադրել տալու նախանձախնդրութիւնը, ապշեցուց նոյնպէս միւս երկու Սրբազաններն:

Երբ հարցը Սուրբ Տեղեաց իրաւանց մասին էր, այդ խոնարհ ու լռակեաց վանականը, քաջարի վերաբերմունք մը ցուցաբերեց, պաշտպանելու համար հայ ազգի դարաւոր իրաւունքները: Ինչպէս որ գիտուն ու հսկայ էր իր կրթական, բանասիրական, մատենագրական ասպարէզին մէջ, նոյնպէս զօրեղ էր պաշտպանելու Սրբոց Ցակոբեանց Միաբանութեան իրաւունքները, գիտակից անոր օրէնքներուն, կանոններուն եւ պարտականութիւններուն:

Նորայր Սրբազանին երբեմն կ'այցելէի ժամադրութիւն առնելու, դուրսէն եկած հայ կամ օտար հիւրերու խնդրանքով: Զանոնք կ'ընդունէր, բայց ոչ ամէնքը: Ու որոշ ու կարճ ժամանակ նշանակելով:

Իր երկու հայրենակիցները եկած էին, իր հետ հարցազրոյց ունենալու համար Այնթապի մասին: Զարմանալի էր որ չմերժեց իր յիշողութիւնները արձանագրել ժապաւէնի վրայ, պայմանով որ կարճ ըլլար: Հայրենակիցներէն մէկը Ա. Արոյեանն էր Գալիֆորնիայէն, եւ միւսը՝ Ցարութիւն Սիմոնեանը իր դստեր հետ, Զուիցերիայէն: Հակառակ իր բնաւորութեան, այդ օրը միասին ալ նկարուեցան:

digitised by A.R.A.R.@

Օր մը իրեն ըսի. "Սրբազան, մէկը չը հասցուցիր որ ձեզ օգնէ եւ ձեր գործը շարունակէ:" Ծաւագին, ըսաւ. "Փափաք յայտնող չեղաւ: Հայր Սիփան մը կար, բիչ մը եկաւ աշխատեցաւ, յետոյ ձգեց գնաց:"

Օր մըն ալ ըսի. "Սրբազան, վեց գահակալներ տեսած էք: Հիմա, անդենականին մէջ եթէ հաւաքուին ու վիճին ու խօսին, ով կ'ըլլայ իրենց մէջ հրամայող անձը: Եղիշէ Սրբազանը կ'ըլլա՞յ:" – "Ո՛չ, ըսաւ. Թորգոմ Գուշակեան Պատրիարքը աւելի սարսափեցնող ու հրամայող անձնաւորութիւն էր:"

Նորայր Սրբազան հաշտուած էր մահուան հետ: Մէկ օր առաջ ըսած էր. "Հաշտուած եմ մահուան հետ: Կ'երթամ ուրկէ որ եկայ:" Եւ հրահանգեց լոյսերը մարել:

Հաշտուած էր, որովհետեւ պատրաստ էր իր Տէրը դիմաւորելու:

Հաշտուած էր, որովհետեւ իր պարտականութիւնները լիուլի կատարած էր, եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը միշտ յարգած էր գիւխ յանձին Սրբազան Պատրիարք Հօր, որ միշտ կ'այցելէր իրեն, մանաւանդ երբ Հայրենիք կ'երթար կամ արտասահման, անպայման կ'այցելէր իրեն, եւ "հալը ու էֆը" կը հարցնէր:

Եւ վերջապէս հաշտ էր, վաւերական այցելութեամբը ազգիս վսեմաշուք նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի, որուն միջոցաւ կարծես հայ ազգը իր երախտագիտութիւնը կը յայտնէր մեծ բանաստէրին, ուսումնասիրող եւ աշխատասէր մտաւորականին, մատենագիրին:

Հաշտուած էր մահուան հետ, Պօղոս Առաքեալին նման ըսելով. "Բարի պատերազմը պատերազմեցայ: Ընթացքը կատարեցի, հաւատքը պահեցի, ասկէ յետոյ կայ ու կը մնայ ինծի արդարութեան պսակը, որ Տէրը, արդար դատաւորը պիտի հատուցանէ ինծի այն օրը:"

Խունկ ու աղօթք իր հոգիին:

Ցիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի:

ՌԱԶՄԻԿ ՎՐԴ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Ժառանգաւոր Ադամ-Նորայր Պողարեան. 1923, Երուսաղէմ:

digitised by A.R.A.R.@

ԵՐԱՆԱՇՆՈՐՀ
ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ

Նորայր Սրբազան արժանաւոր յաջորդը եղաւ իր հօր եւ շատ սիրեցեալ Արմաշական ուսուցիչներուն: Անոնց նման անձնուրաց ձեւով իր կեանքը նուիրեց Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցւոյ եւ Հայ ազգի մշակոյթի զարգացման եւ յառաջդիմութեան:

Ծնած է 1904 Յունուար 17ին Անթէպ, աւազանի անունով Ադամ Նորայր: Զաւակն է Խաչատուր (ապա, Արժ. Տ. Գարեգին Աւագ Քահանայ) եւ Երեցկին Սանդուխտ (Թահթաճեան) Պողարեանի:

Սերած է բազմանդամ ընտանիքէ: Սրբազան Հայրը ունէր ուրիշ հինգ եղբայրներ եւս, Նորայր, Յակոբ, Գրիգոր, Խաչիկ, Նուպար եւ Հոիփսիմէ: Եղբայրներէն երկուքը, տան անդրանիկ զաւակը Նորայրը եւ Յակոբը ծաղիկ հասակին մէջ «Ընդ զուարթուն դասեցան» 1896ին եւ 1910ին:

Ադամ-Նորայր ծաղկոցի եւ նախակրթարանի ուսումը ստացած է Անթէպի Վարդանեան վարժարանին մէջ: Իր եղբայրները ու հօրը, բոլորն ալ յառաջադէմ էին իրենց դասերուն մէջ (վկայութիւն Գրիգոր Պողարեանի), եւ իրենց ծնողը վարժեցուցած էր զանոնք ինքնաշխատութեան: Ինչպէս այսօր կը տեսնենք իր երկաթեայ կամքի եւ յամառ ինքնաշխատութեան որպէս արդիւնք, եղաւ Բանասիրութեան ճիւղի բացառիկ եւ կարկառուն Աստղերէն մին:

Համաշխարհային առաջին Պատերազմի եւ մեծ Եղեռնի ջարդի հետեւանքներով տեղահան կ'ըլլան եւ կ'իյնան Համայի եւ Սելիմիյէի շրջանները. իսկ իր հայրը կ'ախտորուի Տ. Տիրան Արք.ի հօր՝ Տ. Ներսէս Քահանայի հետ Թափիլէի կողմերը 1916-1917 ուր ամիսներ:

Անթէպցիք 1919ի Կիլիկիոյ վաղանցուկ ազատագրութեան օրերուն կը վերադառնան Անթէպ, իրենց հայրենական օճախները: Իր ծնողը մտահոգ իրենց զաւակներուն կրթութեամբ կրկին գիրենք կ'ուղարկեն տեղւոյն վարժարանը: Անթէպի դիւցազնական ինքնապաշտպանութենէն վերջը, Հայ Ազգի երկրորդ անգամ տեղահանութեան եւ տարագրութեան Տ. Գարեգին Քհնյ. իր ընտանիքով կը հաստատուի Սուրիա, իսկ Նորայր Սրբազան Երուսաղէմ կու գայ, աշակերտելու Սրբոց Յակոբեանց Հայոց Վանքի ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ Ընծայարանին մէջ:

Նորայր Սրբազան կը բախտաւորուէր աշակերտելու Եղիշէ Պատրիարք Սրբազան Դուրեանի, Բարգէն Սրբազան Կիւլէսէրեանի (ապա, Աբոռակից Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ) ու Հայր Պրիճմէնի, եւ ասոնց շունչին ներքեւ նոր թափ առնող ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի կրթարանին մէջ:

Ան 1923 Հոկտեմբեր 3-4ին կը ստանայ Կիսասարկաւագութեան եւ Սարկաւագութեան աստիճանները ձեռամբ՝ Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Եպիսկոպոս Նշանեանի (ապա Պատրիարք Սուրբ Աթոռոյս):

Սարկաւագութեան հասակին ուսուցչական պաշտօնի կանչուեցաւ, նախ «Քաղաքացիներու», ապա ժառանգաւորաց վարժարաններու մէջ: Նոյն ժամանակ Անոր յանձնուեցաւ Սուրբ Աթոռի տպագիր գիրքերու մատենադարանին պահպանութիւնը:

Նորայր Սրբազան իր երիտասարդ հասակին իսկ եղած է յառաջադէմ եւ իմաստուն, ինչպէս 1928թ. Սիոն ամսագիրը կ'ըսէ, «Հայր Նորայր եւ Հայր Տիրան իրենց ուսանողական կեանքին մէջ եղած են աշխատասէր, ուշիմ, համբերատար, աւելին սորվելու եւ գիտնալու հմուտ, կարգապահ իրենց յանձնուած գործերուն եւ աշխատութիւններուն մէջ»:

Ընծայարանի եւ իրենց յատուկ դասընթացքներու պայմանները յաջալաւ ելլերով ամբողջացնելէ վերջ, Շաբաթ, 1928 Յունիս 21ին, երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին, Ամենւ. Տ. Եղիշէ Արք. Դուրեան՝ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ կը կատարէ հրապարակային Ձեռնադրութեան «Կոչում»ի արարողութիւնը, երկու երիտասարդ Ադամ-Նորայր եւ Ներսէս Նորընծայեալ սարկա-

digitised by A.R.A.R.@

ւագներուն: Անոնք կը խոստանան եւ կ'ուխտեն իրենց կարողութեանը չափով անձանձիր «կալ ի պաշտօն Աստուծոյ», որոնք մինչեւ իրենց կեանքի վերջին օրերը մնացին իրենց ուխտին եւ խոստումին տէրն ու արժանի յաջորդները Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Աստուածաբան Հայրերուն:

Կիրակի առաւօտ, 1928 Յունիս 22, Պայծառակերպութեան տօնին, Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Սուրբ Աթոռոյս Մայր Տաճարի, մոմերու պսպղուն լոյսերու, արեւի խուժող շողշողուն ճառագայթներու եւ անուշահոտ խունկի բոյրերու մէջ, Աւագ Խորանի վրայ կը կատարէ Կարգ Քահանայութեան Ձեռնադրութեան խորհուրդը, խարտեաւիլակութեամբ Գերշ. Տ. Մեսրոպ Եպս. Նշանեանի:

Նորընծաները, Նորայր եւ Տիրան Աբեղաները իրենց «Քառասունքի» ճգնութեան եւ պատրաստութեան օրերը ամբողջացնելէ վերջ, աստուածաբանական ուսման կատարելագործման համար Սեպտեմբեր ամսուն կը ճամբորդեն Անգլիա: Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հօր յատուկ կարգադրութեամբ եւ հոգածութեամբ, Հայր Պրիմէնի խնամքին ներքեւ, անոնք զօրացուցած էին իրենց Անգլերէն լեզուն, որպէս զի կարողանան հետեւիլ անգլերէն լեզուով Լոնտոնի եւ Մանչեսթրի համալսարաններու բարձրագոյն կրթութեան:

Նորընծայեալները երկու տարիներ վերջ կը վերադառնան Սուրբ Աթոռ, Երուսաղէմ, բայց իրենց Արմաշական Հոգեւոր Հայրը առ յաւէտ բաժնուած էր իր գաւակներէն ի վերինն Երուսաղէմ: Իրենց վերադարձէն անմիջապէս վերջ, կը լծուին մշակութային կրթական աշխատանքին, նորաբաց Թարգմանչացի եւ Ժառանգաւորաց վարժարաններու եւ Ընծայարանի մէջ դասաւանդելով գանազան նիւթեր, ի սպաս դնելով իրենց կրթութիւնը հայ ազգի մեծ եղեռնէն վերապրող գաւակներուն դաստիարակութեան:

Բարգէն Կաթողիկոս Կիւլէսէրեանի խնդրանքով 1935 թուին Լիբանան կը ճամբորդէ Նորայր Վարդապետ, վարելու համար Անթիլիասի Դպրեվանքի վերատեսչութեան պաշտօնը: Անթիլիաս հինգ տարիներ մնալէ վերջ կը վերադառնայ Սուրբ Աթոռ: Ժամանումէն անմիջապէս ետք, կը ստանձնէ երկու վարժարաններու ուսուցչութեան պաշտօնը, միատեղ 14 տարիներ 1943–1957 վարելով Ելեմտրոնի Տեսչութեան դերը: Նորայր Սրբազանի հայրը իր երիտասարդութեան օրերուն զբաղած էր նոյն պաշտօնով, կարծէք սերնդական էր հաշուապահութիւնը իր ընտանիքէն ներս, որովհետեւ իր միւս երկու եղբայրները նոյնպէս զբաղած էին հաշուապահական գործով:

Երանաշնորհ Կիւրեղ Պատրիարքի վախճանումէն վերջ, կը ստանձնէ Ձեռագրատան Մատենադարանի տեսչութեան պաշտօնը 1949ի Դեկտեմբեր ամսուն, Տեղապահ Տ. Եղիշէ Ծ.Վրդ. Տէրտէրեանի (ապա Պատրիարք Ս. Աթոռոյս) յանձնարարութեամբ: Այս տեսչութիւնը կը պաշտօնավարէ 43 երկար տարիներ, մինչեւ 1992 Փետրուար ամիսը:

Նորայր Սրբազան իր անակնկալ անհանգստութեանը պատճառաւ, 1992 Փետրուար ամսուն ստիպուեցաւ հրաժարիլ իր շատ սիրեցեալ եւ երկարամեայ պաշտօնէն ընդմիշտ բաժնուելով իր «Մագաղաթի մատեաններու Օճախէն», Ֆրանսական հիւանդանոցի սենեակներէն մէկուն մէջ, երբ կը պարտաւորուէր իր կեանքի առաջին վիրաբուժական եւ ծանր գործողութեան ենթարկուիլ իր 90 ամեայ ծերունի հասակին: Վկան եմ այս տողերուն, որովհետեւ արցունքոտ աչքերով մեզ յայտնեց իր հրաժարման ծրագիրը, երբ իրեն հետ կը մնայինք հիւանդանոցը, որպէս խնամատար հոգեւորական:

Ան, որպէս տիպար եկեղեցական իր բուժման օրերուն իսկ, հիւանդանոցէն ներս գրաղեցաւ իր յօդուածներուն սրբագրութեամբ, որոնք նախօրօք յանձնած էր հրատարակութեան: Ան շարունակեց ստեղծագործել մինչեւ 1996 Նոյեմբեր 19ը:

Ան ծառայեց եւ ստեղծագործեց մօտ կէս դար Սուրբ Եկեղեցւոյ եւ Ձեռագրատան մէջ, մաբրեց ու պահպանեց Հայ Ազգի Պատմութեան Սուրբ Բեկորները, նոր շունչ եւ կեանք պարգեւեց Հայկեան սերնդի պատմութեան հրդեհներէն եւ ջարդերէն վերապրող մագաղաթեայ Նշխարներուն:

Պարտականութեան գիտակից հոգեւորական եւ մարդ, պարտ ու պատշաճ ձեւով իր հիւանդագին ծանր վիճակին մէջ իսկ, նախ քան իր վիրահատումը, Ամեն. Գահակալ Պատրիարք Սրբազան Հօր յանձնեց Սուրբ Թորոս Եկեղեցւոյ

digitised by A.R.A.R.@

եւ իր «Ձեռագրատուն Մատենադարանի» տեսչութեան հրաժարականը, հիւանդացոցի սենեակին մէջ:

Տնօրէն Ժողովի եւ Միաբանական Ընդհանուր Ժողովի կողմէ 1939ին արժանի կը նկատուի Սուրբ Եպիսկոպոսութեան աստիճանի բարձրացման. բայց Համաշխարհային երկրորդ պատերազմին պատճառով իր ձեռնադրութիւնը կը ձգձգուի մինչեւ 1951: Եպիսկոպոսացման առթիւ, 1951 Յուլիս ամսուն սկիզբը, Տեղապահ եւ Լուսարարապետ Տ. Եղիշէ Ծ.Վրդ.ի եւ Սուրէն Վարդապետի հետ կը մեկնին Էջմիածին:

Յուլիս 7, Շաբաթ առաւօտեան, Վեհափառի յատուկ կարգադրութեամբ, Իջման սեղանին առջեւ, հինգ ընծայեալներ կատարեցին իրենց հաւատարմութեան ուխտը Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ, Ս. Էջմիածնի եւ անոր արժանաւոր Գահակալին՝ Գէորգ Զ. կաթողիկոսի նկատմամբ: Օծակից ունէին Վազգէն Ծ.Վրդ. (ապա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս): Կիրակի, 8 Յուլիսին կը ձեռնադրուին Եպիսկոպոս Էջմիածնի լուսաւոր եւ դարաւոր Տաճարին մէջ:

Նորայր Սրբազան տարիներ շարունակ աշխատեցաւ եւ գործեց տճնաջան իր խուցէն ներս մինչեւ իր կեանքի վերջին շունչը, հրատարակելով աւելի քան 690 յօդուածներ ու 37 գրքեր եւ կազմեց Յուցակ Ձեռագրաց Գրքերու իր 11 հաստահատոր մատեաններըը:

Վազգէն Կաթողիկոս անոր տարիներու ծառայութեան որպէս երախտիք եւ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր խնդրանքով, 1973ին կը շնորհէ Արքութեան տիտղոս:

1996 Նոյեմբեր 19, Երեքշաբթի երեկոյեան Սրբազան Հօր անակնկալ ոտքի գործողութիւն վերջ դրաւ իր մշակութային գործունէութեան: Ան իր հոգին աւանդեց առ Աստուած 1996 Դեկտեմբեր 19ին, երեկոյեան ժամը 10:23ին տրապիս ձեռքերուն մէջ:

1996 Դեկտեմբեր 21, Շաբաթ առաւօտեան Սուրբ պատարագի եւ թաղման կարգէն վերջ, հոգեւորականներ ուսամբարձ իրենց տարեց Հօր դագաղը փոխադրեցին իր սիրեցեալ Վանքին եւ Եկեղեցւոյ Սուրբ Փուրայէն՝ Սուրբ Փրկչի գերեզմանատուն, յանձնելու համար Արմաշական սերնդի աշակերտներուն վերջին բեկորի անշարժ մարմինը ցուրտ հողէ բարձին:
«Երանի որ ունիցի յիշատակ ի Սիոն»:

Ա.Ա.Ի.

digitised by A.R.A.R.@

ՆՈՐԱՅՐ ՏՈՎԱԿԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

20–րդի՝ վերջալոյսին, օրացոյցի թերթիկները արագօրէն կը յաջորդեն իրարու, չուտով ողջունելու 21–րդ դարաշրջանը եւ երրորդ հազարամեակը։ Անցնող 20–րդ դարը կը հանդիսանայ ամէնէն գունաւոր, դէպքերով ու դէմքերով բեռնաւորուած ժամանակաշրջանը։ Աննախընթաց իր պարունակութեամբ։ Անցնող դարասկիզբին ամէնէն անանցանելին ու արիւնոտը եղաւ մեր եղեռնը, երբ աշխարհի չորս ծագերուն ցանուցրիւ, կորսնցուցինք մեր բնիկ աշխարհը։

Երիցս երանեալ հոգելոյս Եղիշէ Պատրիարք Դուրեան, նոր՝ Հայ Երուսաղէմի Աթոռին, իր «վրէժը» լուծելու յարատեւութեամբ կը վերակազմէ, նոր չունչ կը դնէ Ս. Ցակոբեանց մայրավանքի դպրեվանքին, նոր սերունդ պատրաստելու մտասեւեռ մտադրութեամբ։ Իր պատկերին նման խումբ մը երանելի դէմքեր իր շուրջը համախմբուած, կ'սկսին աշխատանքի։ Սկսող դարուն առաջին քսանհինգամեակին, քիչ մըն ալ աւելի, դպրեվանքի առաջին պտղաբերումէն՝ երեք կուսակրօնները ինքզինքին յանձնեցին եկեղեցւոյ եւ ազգին մշակման նուիրումին։ Առաջինը, աւագութեան կարգով, Նորայր Արեղան, ընկերակիցը՝ Տիրան Արեղան, երրորդը՝ հեռացած։

Կը յաջորդէ դպրեվանքեան խմբական դասարանը, թիւով 9 հոգիներ, որոնց կը ներշնչէ ու կը շնորհէ աւագ սարկաւագի ձեռնադրութիւնը, սակայն չի հասնիր «վրիժառութեան» յագեցումին։ Կանխահաս յաւիտենական բաժանումը կը զրկէ զինք անոնց քահանայական շնորհը բաշխելու իրաւունքէն։ Այստեղ կը փակուի «Դուրեանական» հիմնական, յաջող ու խոստմնալից չըրջանը։ Կը հասնին՝ Գուշակեան Պատրիարքի յառաջընթաց տարիները, աւելի ծաղկուն եւ առնական։ Իր հոգեւոր հօր օրինակով, Աստուած իրեն եւս կը խնայէ առիթը քահանայական ձեռնադրութիւն շնորհելու «ողջակէզ դասարանին», այս վերջնոյն աւագ–սարկաւագութեան ձեռնադրութենէն վերջ։

Մանօթ է պատմութիւնը որ կը յաջորդէ՝ Նշանեան, Իսրայէլեան եւ Տէր–Տէրեան լուսահոգի եւ երախտաշատ պատրիարքներուն. իւրաքանչիւրին սըրտակոտոր ցնցումներով։ Մանուկեան Պատրիարքին յարաբերաբար աւելի խաղաղ ու ձեռնտու պայմաններով տարիները, մեզի կը հասցնեն մինչեւ մեր օրերը։

Պատմական չատ սեղմ սա ենթահողին դիմաց, Նորայր Հայր Սուրբը, ֆիզիքապէս փոքրիկ ու վտիտ, բայց ճկուն ու յամառ, կարողացաւ՝ լոնտոնական երկու տարիներու «ազատ ուսանողութեան» բարիքներէն օգտուելէ եւ քանի մը տարիներով՝ Անթիլիասի նորակազմ դպրեվանքին իբրեւ տեսուչ վերադիտելէ վերջ, վերադառնալ Մայրավանքի հովանիին, այլեւս անկէ դուրս չելլելու որոշադրութեամբ։ Չէ ունեցած հովուական պաշտօնավարութիւն՝ Սաղիմական թեմի սահմանէն, եւ վերականգնող հայ սփիւռքի տարածքէն ներս։ Մնացած է ինքնամփոփ իր փոքրիկ սենեակին, յանձնած ինքնզինքը վանքի աշխատանքներուն, առաւելաբար դպրեվանքեան ուսուցչութեան, եւ մինչեւ իր երկարամեայ կեանքի վերջակէտին, հայ բանասիրական ծանրաբեռն բայց օգտաշատ իրագործումներուն։

Հեղինակած է բազմաթիւ բանասիրական–գիտական երկասիրութիւններ։ Ցօդուածներ, նոյն նկարագրով, Սիոնէն մինչեւ Բազմավէպ։ Չեմ տեսած ամէնը, բայց տեսածներէս՝ «Միսագիտութիւն»ը, «Հայ Գրողներ»ը, մանաւանդ

digitised by A.R.A.R.@

բազմահատոր (Թ հատ) «Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Ցակոբեանց»ը, կը մնան անմրցելի, լի ծանօթութիւններով, մատենագրական ու մատենական թերիներն ու թերացումները վերաճչդող վկայութիւններով: Ինչպիսի՛ աշխատանք, պրպտում, ընթերցում, աչքի լոյս, եւ յարատեւութիւն, իրարու համադրուած ու տրամաբանօրէն վերլուծուած, առանց անոնց պատմականութիւնը խանգարելու եւ վտանգելու: Ս. Ցակոբի Մայրավանքի՝ «Ս. Թորոս» մենարանի՝ Ձեռագրաց Մատենադարանի պատերէն ներս (որուն տեսուչը նշանակուած էր երկար տարիներով), ձմերուան՝ ցուրտին եւ ամարուան՝ տաքին, այս «առաջին ձեռնասուն»ը, կրցաւ ձեռք ձգել առաւելագոյնը եւ լաւագոյնը: Կարողացաւ մագլցիլ համբաւի սանդղամատէն, եւ եղաւ փնտռուած ու յարգուած հայ մատենագրութեան գիտնականը, մինչեւ Հայաստան եւ եւրոպական ու ամերիկեան գիտական բծախնդիր հանգրուանները: Եւ այս բոլորը, կը կրկնեմ, փոքրամարմին ու վտիտ ու դիւրաբեկ առողջութեան մը, եւ Ս. Ցակոբէն ներս գոյատած դժուարութիւններու ճնշումին ներքեւ:

Իր վերջին ճիգն ու հերոսական յաջողութիւնը եղաւ «Գիրք Թղթոց»ին գիտականօրէն վերադասաւորումը եւ հրատարակութեան յանձնումը, Երուսաղէմի՝ Ս. Աթոռոյ տպարանին: Արդարեւ կարեւոր աշխատանք: Եթէ չըլլար հանգուցեալ Սրբազանը, մտահոգութիւն կար թէ որո՞ւ կարելի պիտի ըլլար վստահիլ այդպիսի ներհունառատ աշխատանքին յաջողութիւնը:

Կեանքիս պայմաններուն դասաւորումով, տասնեակ մը տարիներով առիթը ունեցած եմ ապրելու այն չրջանակին ու մթնոլորտին մէջ, ուր Նորայր Սրբազանը կը գործէր եւ կ'արտադրէր, Սրբոց Ցակոբեանց Մայրավանքէն ներս: Լաւ կը ճանչնամ ու կը յիշեմ կլոր ակնոցին մէջէն զոյգ մը «կասկածոտ» ու «հարցաքննող» աչքերը, որոնցմէ ոչինչ կը խուսափէր: Քիչ անգամ ժպիտ կար դէմքին. եթէ ըլլար, աւելի կը փայլէին ու նայուածքը կը հասնէր հեռուները:

Բարի էր ու արդար: Աղմկայարոյց չէր. մեղմ ձայնը զինքը ըրած էին անլսելի: Բնութեամբ հանդարտաբարոյ, խառնուածքով զգուշաւոր, Սրբազանը հեռու մնաց Ս. Աթոռէն ներս, սրտաբեկ փոթորիկներէն, որոնք ժամանակ մը ցնցեցին գմեց բոլորս, Սփիւռքը, բարեկամներ ու նախկին ուսանողներ: Սպասեց մինչեւ որ անցնէին ու հանդարտէին փոթորիկին պայթուցիկները: Կողմ չբռնեց. կողմ չունեցաւ: Դիմադրեց եւ ամբողջութեամբ կծկուեցաւ Ս. Թորոսի պատերէն ներս եւ արտադրեց: Պատիւ եւ օրհնութիւն յիշատակին:

Իբրեւ հետեւանք իր խառնուածքին, անոր կը պակսէին ընկերային չրջանակ ու կեանք: Մինչ ուրիշներ, Երուսաղէմի համայնքային խաւերու մէջ կրցած էին եռուզեռ ունենալ: Թէեւ կար ընկերային ջիղ, բայց ընկեր չունէր: Կը խօսէր, բայց խօսուն չէր: Նախադասութիւնները բերնին մէջ կարճ էին եւ բառերը՝ համրուած: Հիւմքը ունէր, բայց չոր էր եւ երբեմն ալ անհասկնալի: Ընկերային չրջանակէ ներս երկար չէր մնար. ըսելիքը կ'ըսէր ու կը հեռանար, առանց երկարաձիգ խօսքի մասնակցելու:

Նորայր Ծովական գրչանունով յօդուածները առ հասարակ ամփոփ, կը կարդացուին մասնաւոր հետաքրքրութեամբ ու ուշադրութեամբ: Այնտեղ կան նորութիւններ եւ ճշդումներ, որոնք նպաստ կը բերեն գիտաընթերցողի պրպտումներուն: Ժլատ, սակայն մատուցուած տեղեկութիւնները՝ տեղին ու բաւարար: Ոճը ծաղկուն չէ. անոր կը պակսին նկարագրական սահուն նախադասութիւններ: Լեզուն առ հասարակ ունի հայ լեզուի դասական ուժականու-

digitised by A.R.A.R.@

թիւնը եւ երանգաւորումը։ Ընթերցողը տեղ տեղ հարկը կը զգայ բառարանի օժանդակութեան։ Քարոզները կը հետեւին նոյն ոճին, կարճ եւ կտրուկ։ Երբ կը վերադառնար բեմէն, ունկնդիր հաւատացեալը նորութիւն մը ստացած ըլլալու գոհունակութեամբ կը լեցուէր։ Քարոզներուն, ինչպէս իր գրութիւններուն, կը պակսին թռիչք։ Հռետոր մը չէր. միօրինակ էր չեշտը իր արտաբերումին եւ միաչունչ։ Անոր պատարագները տարբեր չեղան։ Ունէին նոյն ոճն ու չեշտը. ձայնը մեղմ ու կտրուկ։ Սակայն հաւատացեալ մըն էր. լրիւ կ'ըմբռնէր ու կ'արտայայտէր արտասանուելիք ու երգուելիք բաժինները։ Գիտէր ներչնչուիլ, եւ հաղորդուիլ հաւատացեալներուն հետ։

Միայն իր կեանքը կարճ եւ կտրուկ չեղաւ. չուրջ դար մը ամբողջ։ Եղաւ «առաջինը» դուրեանական խումբին, եւ վերապրեցաւ բոլորն ալ։ Իր հոգեւոր եղբայրները վստահաբար կը դիմաւորեն զինք վերը, խմբական խնդակցութեամբ։ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնն ու Սրբազան Պատրիարքը ակամայ յանձնեցին անոր հիւծած մարմինը՝ հողին, իրենց ամէնէն երէցը, եւ ամէնէն աւագը հայ եկեղեցականութեան՝ իր սերուդին։

ԳՐԻԳՈՐ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

Ընծայարանի ուսանող Ադամ-Նորայր Պողարեան, ներքեւ՝ Սարկաւագաց խումբին երկրորդ շարքին, ձախէն աջ՝ երկրորդը, երրորդը՝ իր դասընկեր հայրենակիցը, Ներսոյեան (Տիրան Արք.), 1927 Հոկտեմբերին։

digitised by A.R.A.R.@

ՁՕ–րդ ԴԱՐՈՒ ՄԱԳԱՂԱԹԸ...

Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարան յաճախած տարիներուս, գանազան դասագիրքերով բեռնաւորուած ըլլալուս պատճառով, պայուսակները պզտիկ կու գային, ուրեմն ստիպուած կարգ մը գիրքեր ձեռքերնիս կ'առնէինք:

Դպրոցս աւարտելէ ետք շատ գիրքեր փոխանցուեցան կրտսեր աշակերտներու, սակայն բանի մը գիրքեր, որոնք միշտ հիացումով սերտած եմ, գրադարանիս մէջ իրենց յատուկ տեղը գրաւեցին, ետքը հետս երթալու համալսարան եւ տեղափոխուելու ամէն տեղ ուր կ'երթայի. անոնցմէ էին Օշականի «Հայ Գրականութիւնը», թէեւ Օշականի կարգ մը ճննադատութիւնները ինծի խորթ կը թուէին եւ անկեղծ ըլլալու համար, ինչ մըն ալ ազդուած անոր սկսնակ բանաստեղծներու հանդէպ կծու արտայայտութիւններէն (իսկ ես սկսած էի գրական առաջին փորձերուս), բայց ընթերցելով Օշականի աշակերտ եւ Օշականի հիացող Հրանդ Նագգաշեանի դուստրը՝ ժառանգած էի եւ աւելի վերջը իրաւամբ հասկցած որ Օշական կոթող մըն է հայ գրականութեան մէջ: Երկրորդը՝ իմ մատենագրութեան գիրքս էր «Հայ Գրողներ», որ դիտումով երեւցող կողմէն կը բռնէի, որպէսզի կէսօրները տուն բարձրանալու ժամանակ, հեղինակը՝ (Նորայր Արք. Պողարեան), միաբանութեան ճաշարանէն վերադարձին տեսնէր. եւ ասիկա ամէն կէսօր 12–ը 17 վայրկեան անց:

Առաջին հեղինակները զոր ճանչցած եմ բանաստեղծ Եղիվարդն էր՝ Եղիշէ Արք. Տէրտէրեան, Երուսաղէմի Պատրիարք, եւ բանասէր Նորայր Արք. Պողարեանը, որուն ինչպէս վերը յիշեցի կը հանդիպէի ամէն կէսօր եւ հակառակ համարձակ բնաւորութեանս միշտ ամչկոտ ու թերեւս ալ երկչոտ «Աստուած օգնական Սրբազան Հայր» կ'ըսէի: Ամչկոտութիւնս ու երկչոտութիւնս իմ մեծ ակնածանքս էր այդ Մեծ բանասէրին հանդէպ եւ աւելի վերջը երբ առիթը ունեցայ իրեն աշակերտելու, նաեւ՝ ակնածանքս այդ Մեծ Մարդուն հանդէպ:

Երեւանի Պետական Համալսարան ուսանողութեանս շրջանին, Հայոց Լեզուի Պատմութեան դասախօսս՝ Տօքթ. Փրոֆ. Յովհաննէս Բարսեղեան, որ նաեւ այդ տարիներուն բանասիրական բաժնի տնօրէնն էր, դասախօսութեան մը ընթացքին անդրադարձաւ Երուսաղէմի ձեռագիրներուն մասին եւ հազիւ արտասանեց բանասէր Սրբազան Հօր անունը, ես շտապեցի յայտնելու իմ ծանօթութիւնս աւելցնելով թէ նոյն վանքին մէջ կ'ապրինք եւ գրեթէ ամէն օր կը տեսնէի գինքը: Դասախօսս ըսաւ. «Այ աղջի'կ, գոնէ էդ մարդու նկարը

digitised by A.R.A.R.@

բերէիր, տեսնէիմ ինչ ձեւի մարդ է»...

...«Այդ մարդը» իր մեծութեան չափ ալ համեստ էր...

Այսպէս տարիներուն հետ իմ յարգանքս ալ մեծցաւ «Հայ Գրողներ»ու հեղինակին հանդէպ եւ երբեք չէի մտածած որ կրնայի օր մը աշակերտել իրեն: Զարմացայ երբ իր յառաջացած տարիքին սիրով ընդունեց, ուղղութիւն տուաւ տօֆթօրականի աշխատանքին: Իր կարծիքը մեծ կարեւորութիւն ունէր միշտ ինծի համար:

Արժանաւոր Մարդոց գործը եւ ձգած հարուստ ժառանգութիւնը արդէն կը խօսին ամէն բան: Բայց կ'ուզեմ շեշտել կէտ մը, ես գիտէի որ Նորայր Սրբազանէն որպէս բանասէր շատ բան պիտի սորվիմ, բայց այդ մեծ բանասէրին մէջ ես գտայ Մեծ Մարդը իր մեծ ու լայն սրտով, անհուն համբերութեամբ ու մանաւանդ ճիշդ դատելու իր կշիռով:

Սիրելի Սրբազան Հայր, Ձեզի հետ աշխատողներ, Ձեզի հետ մտերիմ եղողներ, այն բախտաւորներն են, որոնք սերտեցին կենդանի մագաղաթ մը: Այդ արժէքը գիտցաւ նաեւ մեր Անկախ Հայրենիքի Բանասէր Նախագահը, որ Երուսաղէմի իր կարճ եւ զբաղած այցելութեան ընթացքին, ժամանակը գտաւ Ձեզի այցելելու, Ձեր աջը համբուրելու եւ Ձեր օրհնութիւնը առնելու... Ինչ որ անմոռանալի դէպք մըն էր...

Այսօր սուրբեր գոյութիւն չունին սակայն կան սուրբ գործեր, որոնք իչ են, անոնցմէ են Ձեր սրբազան գրիչէն յորդած տասնեակներով գիրքերը:

Դուք որպէս մահկանացու ապրեցաք լեցուն, հարուստ եւ երկար կեանք մը: Հողին յանձնեցին ձեր հիւծած ու յոգնած մարմինը, սակայն թողուցիք հսկայ միտք մը Ձեր հսկայ գործերուն մէջ...

...Բայց, սիրելի Սրբազան, ես շատ տխուր վերադարձայ Ձեր թաղումէն, դժբախտաբար զգալի էր, որ ՀԱՅ ԵՐԻՍԱՂԷՄԸ ՉԳԻՏՑԱՒ ԹԷ ԻՆՉ ԿՈՐՍՆՑՈՒՑ...

Դուն այս դարու անման հերոս...
Դուն Եղիշէ եւ Փարպեցի,
Խորենացի, Եզնիկ, Կորիւն,
Հին դարերու նոր սրբութիւն...
Քու միտքն հսկայ՝ գիրքի տաճար,
Քու սիրտը վեհ՝ սուրբի նշխար...

Արդեօք որքա՜ն ժամանակետք,
Պիտի ծնի՝ յաջորդը Ձեր...:

ՏՔԹ. ԱՆՈՒՇ ՆԱԳԱՇԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՈՒՍՈՒՑՉԻՍ ԵՐՋ. Տ. ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔ. ՊՈՂԱՐԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Մարմին մը՝ վտիտ, սեւազգեստ, սեղմած կապոց մը թեւին տակ, ու քալելով հանդարտ, յաճախ գլխահակ, Ս. Թորոս եկեղեցւոյ ձեռագրատունէն կ'ուղղուէր սենեակն իր մենակեաց, իր հոգիին հարազատ ձեռագրաց հետը ըլլալու։

Երեւոյթն այս չաբաթական, սովորական էր։ Վանական էր, բառին ամենալայն առումովն ու իմաստով։

Բարի, ազնիւ, անբասիր, վեհանձն, գիտուն, առաքինի... մի քանի գոհարներ՝ որոնք կը զարդարէին հոգին այն մարդուն, որ հազիւ բոլորած տասնեւութ գարունները կեանքին, եկած էր Հայ Երուսաղէմ, զինուրագրուելու Սրբոց Յակոբեանց դարաւոր միաբանութեան ու ուխտովն իր վանականի ընդունած սքեմը ծառայութեան։

Երուսաղէ՛մ...

Հո՛ն, բարձունքին վրայ Սիոնի, պիտի թրծուէր իր հոգին չունչովն եռամեծար պատրիարքներու, Դուրեանի եւ Գուշակեանի, որ օր մը դառնար մին՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ իշխանաւորներէն լուսամիտ։

Թանկ էր օրը Սրբազանին համար, որ անկասկած կը սիրէր ապրիլ կեանքը։ Աւելին՝ բնաբանն իր կեանքին, ընտրած էր կարծես, ֆրանսացի գիտնական՝ Ժորժ Պիւֆոնի խօսքը վսեմ. «Ամենաանդառնալի կորուստներէն մէկը, կորուստն է ժամանակի»։ Ու այսպէս ծառայեց ան տիւ եւ գիշեր պատրաստելով «Մայր Ցուցակ Ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց»ը՝ հատորներով բազմաթիւ։

Նորայր Արք. Ծովական, այս էր իր գրչանունը, այն հոգեւորականին՝ որուն չորս տարի աշակերտելու պատիւն ունեցած էինք Երուսաղէմի Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանէն ներս։

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ։ Ահա նիւթը՝ որ ան պեղած իր հետ կը բերէր դասարան։ Ու կը դասաւանդէր մեզի կեանքն ու գործը սերունդին Թարգմանչաց – Եղիշէ, Կորիւն, Եզնիկ, Փարպեցի – այն տաք չունչով ու ոճով որ իւրայատուկ էր իրեն։ Հանդարտաբարոյ եւ առանց բարկանալու ան իր դասաւանդութեան նիւթը կը դարձնէր հետաքրքրական ու սիրելի։ Քննութեան ժամանակ, եթէ աշակերտը չէր գիտեր տուեալ մատենագիրի կեանքն ու գործը, սակայն... բաւ էր գրելու ոեւէ մատենագիրի մը մասին եւ ստանալ նուազագոյնը՝ միջինը։

Այսպէս կը գնահատէր մեզ Մատենագրութեան դասատուն։

Եկեղեցի... դպրոց... ձեռագրատուն, այս էր իր առօրեայ զբաղմունքը։ Սակայն ճչգրիտ իր ժամանակացոյցով։ Ո՛չ ոք կրնար փոխել իր առօրեայ վազքը։ Գիտէր իր ժամը ճաչելու, հանգչելու եւ կամ աբեղաթաղի տանիքը ճեմելու։

Վանական մը, որ սիրեց Երուսաղէմը, Ս. Յակոբայ վանքը, հեռու մնաց վանքի պայքարներէն եւ անոր համար Սաղիմահայութիւնը խոր յարգանք ու սէր տածեց Նորայր Սրբազանին հանդէպ։

Տարի մը առաջ՝ ան բախտը ունեցաւ իր սենեակին մէջ ողջունելու՝ Ազատ, Անկախ Հայաստանի Վսեմաշուք Նախագահ՝ Լեւոն Տէր Պետրոսեանը,

digitised by A.R.A.R.@

որուն հետ տարիներով գործակցած էր, երբ նախագահը Երեւանի Մատենադարանի գիտաշխատող էր։

– Եկած եմ ձեռքդ համբուրելու, ըսած էր մեծարգոյ նախագահը, Նորայր Սրբազանին, գնահատելով անոր տարիներու վաստակը։

Հինգշաբթի, Դեկտեմբեր 19, 1996–ին է Տէր հանգեաւ Նորայր Արք. Պողարեանը։ Իր մեկնումով Հայ Եկեղեցին կը կորսնցնէ բարձրաստիճան եւ գիտնական հոգեւորական մը։ Սակայն Սաղիմահայութիւնը կորսնցուց արժանաւոր մխարան մը, որ իր բանասիրական հսկայ աշխատանքով նաեւ պահապան հրեշտակն էր Ս. Թորոս Եկեղեցւոյ ձեռագրատան եւ վերջին չունչը Դուրեաններու ու Գուշակեաններու։

Լո՛յս մշտնջենի հոգւոյդ, վաստակաւոր Ուսուցիչ...

ՆԱՀԱՊԵՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ

Նորայր վրդ. Պողարեան ուսանող Անգլիոյ մէջ, ի Մանչեստր, 1928

Նորայր վրդ. Պողարեան ուսանող յԱնգլիա, Մանչեստր, 1928 Դեկտեմբեր 28

digitised by A.R.A.R.@

ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔ. ՊՕՂԱՐԵԱՆ
(1904–1996)

Ոչ եւս է հայ եկեղեցւոյ եռամեծար վարդապետներէն Գերշ. Տ. Նորայր Արք. Պողարեան (Ծովական). կարճատեւ հիւանդութենէ մը ետք, ան վախճանած է Երուսաղէմի Ֆրանսական հիւանդանոցին մէջ՝ 19 դեկտեմբերին։

Հայց. առաքելական եկեղեցին կը սգայ կորուստը «Բանին Սպասաւոր»ին։

Սրբոց Յակոբեանց միաբանութիւնը կ'ողբայ մահը իր երէց անդամին։

Հայ Բանասիրութիւնը կորսնցուց իր ծերունազարդ ձեռագրագէտ–մատենագէտը։

Հոգելոյս Պողարեան սրբազան ծնած է Այնթապ 17 յունուար 1904–ին։ Ան զաւակն է Գարեգին Ա. Քահանայի եւ Սանդուխտի։ Նախնական կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն Վարդանեան վարժարանին մէջ։ 1915–ի Ապրիլեան Եղեռնին, ծնողքին ու երեք եղբայրներուն հետ տարագրուած է Սուրիա։ 1922–ին ընդունուած է Սրբոց Յակոբեանց ընծայարանի «Կիւլպէնկեան դասարան»ը։ 22 յուլիս 1928–ին, աւարտելով Բարգէն եպս. Կիւլէսէրեանի (յետոյ Աթոռակից կաթողիկոս) վարած դասընթացքը, կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած է Եղիշէ պատրիարք Դուրեանէն։ Նոյն տարուան սեպտեմբերին, պատրիարք հօր կարգադրութեամբ մեկնած է Անգլիա եւ երկու տարի հետեւած աստուածաբանական ուսումներու Լոնտոնի «Քինկ'զ Գոլէճ»ի մէջ։ 1930–ին վերադառնալով վանք, չարունակած է 1925–ին ստանձնած ուսուցչական պաշտօնը՝ մինչեւ իր խոր ծերութիւնը։ 1943–1957 եղած է միաբանութեան ելեւմտից տեսուչ։ 1949 դեկտեմբերէն մինչեւ 1992 վարած է ձեռագրաց մատենադարանի տեսչութիւնը։ 1935–ին, հրաւէրով իր ուսուցչին՝ Կիլիկիոյ Բարգէն Աթոռակից կաթողիկոսի՝ ստանձնած է նորահաստատ դպրեվանքին տեսչութիւնը ու հինգ տարի ծառայած Կիլիկեան Աթոռին՝ արտօնութեամբ Թորգոմ Պատրք. Գուշակեանի։ Ներքին տեսուչ Բիւզանդ Եղիայեան Պողարեանի գնահատականը կ'ընէ իր «Ժամանակակից պատմ. կաթողիկոսութեան հայոց Կիլիկիոյ» հատորին մէջ վկայելով, թէ

«Վանական եւ ուսումնական կեանքի ամուր պա[illegible]ութեամբ, կրթական գործի մէջ ամբողջական նուիրումով ու դասաւանդութեանց ամբիոնի վրայ խղճամիտ աշխատասիրութեամբ եւ ուսանողներու աշխատանքին հանդէպ բծախնդիր տեսուչ մը եղաւ Նորայր Վարդապետ Պողարեան, որ հինգ տարիներ վարեց այդ պաշտօնը, 1935 հոկտեմբերէն մինչեւ 1940 յուլիս, ու դպրեվանքին կապուած իր անմիջական պարտականութիւններէն զատ վարեց նաեւ «Հասկ»ի խմբագրապետութիւնը եւ հսկեց Բարգէն կաթողիկոսի «Պատմ. Կիլիկիոյ կաթողիկոսաց» գիրքի տպագրութեան» (էջ 584)։

1951–ին, ան այցելած է Հայաստան եւ 8 յուլիսին, Էջմիածնի մէջ եպիսկոպոս ձեռնադրուած է Գէորգ Ջ. հայրապետէն։ 1973–ին, վազգէն Ա. կաթողիկոս իրեն չնորհած է Արքութեան տիտղոս, առ ի գնահատանք անոր բազմարդիւն վաստակին։

Նորայր սրբազան պատանեկութենէն թրծուած ըլլալով ընտանեկան–կրօնական մթնոլորտի մէջ, իր ողջ կենդանութեան ապրած է անբասիր կեանք մը. ան իր անձը նուիրաբերած է դաստիարակչական աշխատանքի ու գիտա–

digitised by A.R.A.R.@

հետազօտական պրպտումներու։ Անոր խորթ թուացած են վանական կեանքի մէջ յարուցուած պատահական անձնական վէճեր. խուսափած է ընդհարումներէ ու երբեք «կողմ»ի մարդ չէ եղած։ Իր հօր կեանքի օրինակին հետեւելով տեւապէս օգտագործած է ժամանակը ու արդիւնաւորապէս ստեղծագործած։

Հայագիտական բնագաւառին մէջ անգնահատելի է Մովսեսեանի մատուցած ծառայութիւնը։ 1984–ին, անոր ծննդեան 80–ամեակին առթիւ Revue des Etudes Armeniennes–ի 18–րդ հատորը ձօնուած էր Պողարեան Սրբազանին. խմբագիրներ Պրոֆ. Դոկտ. Մայքըլ Ի. Սթոն եւ Պրոֆ. Ս. Փիթըր Քաուի հայ թէ օտարազգի հայագէտներու խօսնակը ըլլալով յայտարարեցին, թէ

«Բանասէրներու հանդէպ իր անկեղծութիւնը եւ կամեցողութիւնը ոչ միայն ձեռագիրները տրամադրելու, այլ մանաւանդ անոնց չնորհելու իր եզակի իրատեսութիւնն ու գիտութիւնը, որոնք մղուած են գիտութեան փնտռտուքի սէրերէն եւ հայ ժողովուրդի մտաւորական ու հոգեկան ժառանգութեան նուիրումէն, զորս իր սիրած Ձեռագիրները կը պարփակեն։ ... Մեզմէ իւրաքանչիւրը որ նստած եւ ուսումնասիրած է Ս. Թորոս ձեռագրատան մէջ, անմասն չէ մնացած յիշեալ փորձառութենէն։ Մեր հմտութիւնը աւելցած է անկէ։ Մենք խոնարհ ենք անոր հեզութեան եւ գիտութեան առջեւ» (էջ 9)։

Մովսեսեան աշխատակցած է «Էջմիածին», «Սիոն», «Հասկ», «Հայ խօսնակ», «Բանբեր մատենադարանի», «Արմաշ», եւ այլ պարբերականներու. ան ստորագրած է հարիւրաւոր յօդուածներ պատմական, բանասիրական, մատենագիտական, կրօնական, ատուածաբանական ու եկեղեցագիտական նիւթեր չօշափող։ Ան հեղինակած է նաեւ «Թլկուրանցի խեւ Յովհաննէս, Տաղագիրք», «Հայ գրողներ (Ե.–ԺԷ. դար)», «Գրիգոր վրդ. Ակներցի, պատմութիւն թաթարաց», «Հայ նկարողներ (ԺԱ.–ԺԷ. դար)», «Գլաձորեան սերունդ», «Հայ եկեղեցւոյ հաւատոյ հանգանակները», «Միսագիտութիւն», «Վանատուր, բանասիրական յօդուածներու ժողովածոյ հատորները. սակայն, տիտանական իր գործը կը մնայ Ս. Թորոս մատուռ–ձեռագրատան 3890 ձեռագիրներու նկարագրութիւնը հրատարակուած 11 հատորներով՝ Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնարկութեան ծախսերով։ Նորայր սրբազանի վերջին աշխատանքը եղաւ դասաւորումը ու հրատարակութեան հսկողութիւնը «Գիրք Թղթոց»ին, «որ Քաղկեդոնի Ժողովի (451) երկաբնակութեան հարցին առնչութեամբ թղթակցութեանց հաւաքածոյ մը նկատուած է»։ Թորգոմ պատրիարք Մանուկեան իրեն վստահած է յիշեալ հաւաքածոյին տպագրութիւնը, որովհետեւ իր բառերով «նա մեր ձեռնագիրներու լեզուն հասկցող մասնագէտն է, գրաբարի եւ աստուածաբանութեան հմուտ եւ մեր մատենագիրները ուսումնասիրող գիտուն պատմագէտը» (էջ Դ)։

Նորայր Արք. Պողարեան իր կեանքն ու գիտութիւնը սպաս դրաւ հայ եկեղեցւոյ ծառայութեան, հայ մշակոյթի ծաղկումին եւ հայ ժողովուրդի դարաւոր ժառանգութեան ծանօթացման։

ԲԱԲԳԷՆ ԹՕՓՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Robert W. Thomson

Mxit'ar Goš and Canon-law

When Mxit'ar Goš began work on his Lawcode [Datastanagirk'] in 1184, he was addressing a problem faced by several minority peoples of the Near East -- namely the ability of communities to control their own internal destinies once political independence had been lost and they were under Muslim authority.[1] Mxit'ar emphasizes several times that the Armenians needed a written code of their own so that they could avoid having recourse to the courts of "outsiders" [aylaserk', aylazgik'].[2] His work is therefore primarily directed to issues that he thought practical in the circumstances -- that is, matters of communal life rather than political organisation. He had a double task: the descriptive aspect, or the codification of traditional Armenian practices; and the prescriptive aspect, or the formation of rules where no written Armenian authorities existed to offer guidance.

A more theoretical question also arose for Mxit'ar -- the relationship between secular and ecclesiastical law. For more than seven hundred years before his own day Armenians had been concerned with the governance of their church. Among the very first texts translated into Armenian in the early fifth century had been the canons of great councils, such as Nicaea held in 325.[3] The records of local Armenian synods were added to the corpus of translated texts, and by the eighth century an organised collection of canon-law existed in Armenian. Known as the Kanonagirk', it was expanded in later centuries.[4]

In addition to collections .of conciliar decisions a significant literature had also developed in Armenian dealing with matters of ecclesiastical discipline. The Penitentials were guides for those in

digitised by A.R.A.R.@

charge of dealing with infringements of church practice.[5] Mxit'ar concentrated on problems of this nature. He was concerned with life at the community level: criminal acts such as murder, theft, or abduction; disputes involving land and property; questions of inheritance and the division of family property; or impediments to the marriage of closely related couples.

Mxit'ar was thus familiar with a written canon-law and the roles of church authorities. His knowledge of traditional patterns of legal practice administered by Armenian princes on their large autonomous estates is less easy to assess. But by the end of the twelfth century in Greater Armenia traditional society was no more. Not only was there no monarchy to provide a source of legal authority for the whole system, few Armenian communities lived under the political control of Armenian lords who could establish secular lawcourts to pass sentence on criminals or adjudicate disputes. The situation in Cilician Armenia was different. But Mxit'ar was writing for the Armenians in the homeland. He recognised that the only accepted authorities there were the bishops and their auxiliaries, the vardapets. So he frequently finds himself wrestling with the relationship between ecclesiastical law and secular law, between the sanctions that the church could impose on its members -- such as excommunication, penance for a certain number of years, and similar penalties -- and the punishments of a different nature that secular judges traditionally employed -- i.e. fines, imprisonment, mutilation, or even death. This dilemma was not unique to the Armenian situation, so Mxit'ar's attempts to resolve it may be of wider interest.

digitised by A.R.A.R.@

After explaining his reasons for embarking on this Lawcode, Mxit'ar sets out the sources from which he will derive his material.[6] He begins with natural law. Although he omits any reference to specific books or traditions, Mxit'ar does note that the pagans had learned to condemn thieves and murderers and all evil-doers. In second place come the Muslims. They have accepted what pertains to the natural laws, and that Christians accept as well, sometimes recognising what is in their law as the fulfilment of the Gospel. [Mxit'ar refers to Muslims quite frequently; his main concern is to avoid contacts between them and Armenians as much as possible.] Third, he collects from all nations which believe in Christ whatever may be appropriate. But Mxit'ar does not specify particular points of law, even if on occasion he later refers to Greeks and Georgians. There are two written sources which form the backbone of his own work: the bible, especially the Mosaic law of the Pentateuch, and the canons of the church. From all the books of the Old and New Testaments, says Mxit'ar, we have not only commandments from God, but also advice for the making of judgments.

On the other hand, Mxit'ar emphasizes that the church's canon-law is a continuously developing corpus. The canons were not laid down at once, at one time, by one author; but gradually, over time, and by many fathers. Thus canon law has "potentiality"[7] for future development. In like fashion his own work is not a final document. It is the beginning of a longer process; it can be made appropriate to different circumstances, and material from many other sources can be added to it.

Canon law and secular law are complimentary aspects of a larger whole. Man is composed of a soul and a body. Canon law is

digitised by A.R.A.R.@

the director of the soul, and secular law the director of the body.[8] They can be logically distinguished, but in many respects they are united. They act with a single intention. The first -- i.e. canon-law -- aims at diminishing sin; the second at curtailing evil. Their common purpose is to make men compassionate and to confirm mutual love. In both, the decision of the matter at hand is to be made by experts. And both have their own sanctions; excommunication in canon law is the equivalent of imprisonment or corporal punishment for secular offences. In contrast, the just and the honest have no need of either kind of law.

A lawcode as such will not prescribe penance for crimes involving the body. Indeed penance would be too light a punishment where a severe fine might be necessary -- as, for example, if a husband kills his wife because of her adultery. The Lord commanded divorce in such circumstances, says Mxit'ar, not killing.[9] The guilty party in a divorce is subject to penance; but the guilty party in a case of homicide has to pay the fine of blood money. Conversely, although statutes impose fines for transgressions, penance is not thereby abolished.[10] However, sometimes penance is the only sanction that can be applied. If an offence is committed in secret, or if the guilty party cannot be identified but the offender admits his guilt in confession, then the priest can only impose penance, not a fine or imprisonment.[11]

It is hardly surprising, in view of Mxit'ar's own training as a vardapet -- and thus in the study and interpretation of scripture -- that he should devote a great deal of attention to the scriptural basis for the statutes in his code. He frequently turns to the problem of understanding the Old Law in terms of the New. Are individual Mosaic commandments to be accepted literally, or are

digitised by A.R.A.R.@

they merely a guide to judgment -- to use a phrase applied by Mxit'ar to the bible as a whole?[12] He offers no discussion of the question in abstract terms, though naturally his general attitude is that the new dispensation of Christ has fulfilled the old. But on several occasions he does make specific comments about individual Old Testament regulations, sometimes accepting them as valid for the present, sometimes contrasting them with what Christians should do, and sometimes adapting them. A few illustrations may be useful here, even if Mxit'ar did not develop any general theory.

When discussing the theft of deposits, based on Exodus ch. 22, he notes: "This statute is to be observed unchanged."[13] He makes similar comments about other rules based on passages from Exodus and Deuteronomy -- not excluding the question of fees payable to priests![14] On the other hand, if the Old Law indicates the death penalty, then this should be commuted; for there may a chance of saving the offender's soul through penance.[15] In the case of rape, where the Old Law decreed marriage without the possibility of divorce, Mxit'ar proposes a fine when the man and girl do not desire marriage.[16] And where Deuteronomy demanded the cutting off of a hand, here too he indicates that a fine should be imposed.[17]

This commutation of penalties -- not only in the context of Christian attitudes to Mosaic legislation, but even in personal terms with regard to canon law -- is often specifically called nerumn, "concession." This is equivalent to the concept of oikonomia found in Greek patristic writers -- namely, the consideration of special circumstances, accommodation to the situation, or a prudent discretion.[18] The Armenian term is found

digitised by A.R.A.R.@

in I Cor. 7.6, where the apostle Paul is discussing marriage and offers advice, not giving a command but condescending to human weakness. Mxit'ar frequently echoes this attitude, offering advice not inflexible commands. Concession is thus a feature of penance, where mercy is shown for transgressions deserving a fine.[19] And the term can also be applied to the revision of an Old Testament precept in a Christian sense; for instance, if a Christian marries a foreign captive he must first baptise her.[20] Nerumn can also be translated as "clemency," as in cases of involuntary homicide.[21] Or if there are differing canonical rules for the same problem, then either may be applied "as a concession."[22]

The main part of the Code, after the general Introduction, is divided into 251 chapters of varying length. But the topics discussed are not arranged in any apparent order, and the same topic may appear more than once. Mxit'ar's method of using his sources is rather curious and deserves attention. He begins in a logical enough fashion, with a discussion of the roles of judges, secular leaders, and ecclesiastical leaders. He then plunges straight into marriage and divorce, followed by questions involving children. Mxit'ar's usual approach is to quote a written source and then offer his own comments. But in these first 27 chapters he draws on a range of traditions and does not follow any one source directly. From chapter 28 to chapter 228 statutes follow in seemingly confused sequence, sometimes in blocks dealing with related topics, sometimes apparently at random. The final 23 chapters recapitulate many of the points already discussed and have no common thread.

Yet there is a pattern to that main block of 200 chapters, for Mxit'ar used his sources seriatim, and did not pick and choose

digitised by A.R.A.R.@

among his written sources to support a structure carefully thought-out in advance. The identifiable texts, quoted more or less verbatim with a following discussion by Mxit'ar himself, come from only three sources: the Old Testament, the Kanonagirk', and the early twelfth century Pentitential by Dawit', son of Alawik. For the most part, Mxit'ar takes blocks of material at a time from various chapters of the Pentateuch or from the canons of different councils and authors. So the confused order of his presentation is doubly compounded: first he offers only a selection of topics from his source; and then he groups his sources seriatim and not by subject. It is as if he took up one by one his Old Testament, his Kanonagirk', and finally his copy of Dawit's Pentitential, and copied out a selection from each. A brief summary of the sources will thus give a clearer impression of his procedure than a summary of the contents of the Code.

In the main block, chapters 28 to 288, the first three, on marriage, come from Deuteronomy. The next five, concerning villages and peasants, are by Mxit'ar and not from an identifiable written source. Chapters 36-53, on church matters, are taken from the Kanonagirk'. What is important here, as with all Mxit'ar's quotations from the Armenian book of canon-law, is that he makes his selection from the canons in the order in which they appear in that book. That is, he chooses a few canons in sequence -- though not necessarily ones immediately following each other; and he also follows the order of the collections of canons as found in the Kanonagirk'.

Chapters 54-104, dealing with secular matters, primarily of agricultural concern, and ending with inheritance, are based on Exodus, Leviticus, and Numbers. Here Mxit'ar does add a few

digitised by A.R.A.R.@

chapters of his own. Nos. 68-72 on farm animals are a development of what had preceded. No. 75 on robbers of churches follows a chapter on thieves derived from Exodus. Nos. 84-85, on fire-setters and those who cut down plants, are not in their logical place. Whereas nos. 93-100, which deal with mills and the sale of animals, and nos. 103 and 104 on inheritance, develop what had preceded.

Chapters 105-131 deal with a variety of topics, reflecting the varied subjects of Deuteronomy, chs. 7 and 18-25. The basis for Mxit'ar's selection is unclear.

From here onwards Mxit'ar turns to canon-law, though many of the topics had been addressed earlier. For chapters 132 to 211 he follows in order a selection of canons from: the Post-Apostolic Fathers, then the councils of Nicaea, Ancyra, Neocaesarea, Gangra, Antioch, and Laodicaea; then canons attributed to Clement, Athanasius, Basil, and Thaddaeus; then he turns to specifically Armenian councils: Šahapivan, Partaw and Dvin. There are occasional additions. No 161, on indicted bishops, comes from the Second Set of Nicene Canons [on which more later] and is out of order so far as the source is concerned; however, it follows three canons from Antioch which deal with the role of bishops and is thus in a logical position. Nos 180-184, dealing with inheritance, wills, and funerals, have no clear source and are quite out of place between statutes dealing with artisans who embezzle and merchants who deceive.

Finally, chapters 219-228 are taken from Dawit's Penitential, though here Mxit'ar does not quote his source quite so carefully as he does the bible or the canons. In the middle of this block is found a long chapter entitled "On the orders of the church and of

digitised by A.R.A.R.@

the court of the king." This bears no relevance to anything in Dawit', being an attempt to correlate the orders of angels as expounded by Pseudo-Dionysius with the ranks of clergy in the church and the ranks of officials at the Byzantine court.[23] A similar passage -- though without the ranks at court -- appears in the Commentary on the Liturgy by Nersēs of Lambron, written in 1178, thus predating Mxit'ar's Code, and there are also echoes in some later Armenian sources. The source of this chapter seems to be based on a commentary on Pseudo-Dionysius, whose corpus of mystic theology was translated into Armenian in the eighth century. The main part of this section is not by Mxit'ar himself; his contribution is a presentation of nine ranks at the Byzantine court as a further parallel to the angelic orders. This chapter is not totally irrelevant to his Code, which does concern itself with ranks in the church and their respective roles. But it was inserted at a quite inappropriate point.

Although Mxit'ar bases his code on the three main groups of sources just discussed, he rarely identifies a specific borrowing. Dawit', son of Alawik, he does not name at all, the Pentateuch is simply called the work of Moses or "the Law," while references to individual canons are sparse. Naturally, as a learned vardapet, he is familiar with the whole range of biblical books, and in his own comments he frequently identifies a gospel, a prophet, or an apostle. But since he is so dependent on canon-law it is rather surprising that he identifies councils or authors of canons so rarely. His specific references are worth noting in brief. He refers by name to the Apostolic canons, those of Nicaea, Gangra, and the "despicable" Chalcedon.[24] Nicaea is for him, as for most Armenian theologians, the "great council;" for the personal friendship of

digitised by A.R.A.R.@

Constantine with king Trdat and Saint Gregory, and the attendance of Gregory's son at Nicaea, are major features of Armenian tradition. However, when quoting a Nicene canon by number, Mxit'ar is in fact referring to the "Second Nicaean" canons -- Kanonk' erkrord Nikiakank'.[25] These are not the canons of the council of Second Nicaea, held in 787, which ended the first stage of the Iconoclastic controversy. They are a collection of fourth century canons, brought together at a later date and included in a post-eighth century Armenian compilation. Mxit'ar also quotes by name canons attributed to Gregory the Illuminator and the patriarch Sahak, and he refers several times to canons by saint Basil of Caesarea -- both in general terms and individually. He even doubts the authenticity of one canon attributed to Basil, a canon found in the second part of the Kanonagirk' [which was compiled after the eighth century].[26]

Mxit'ar was not dependent on written sources alone. As a vardapet he was not only involved in the study of scripture and the church fathers, he had pastoral duties to perform -- not as a parish priest, but as an important figure in the spiritual and social life of Armenians around him. Confession was an important aspect of medieval Armenian religious life. As already noted, he refers to criminals who are not caught by the authorities but who confess their crimes to a priest.[27] On a more personal level he states that it was through confession he learned of physical problems which would impede the marriage of an adult male and a girl who was still immature.[28] And he inserts several references to information he received orally -- with regard to divorce, to the question of justifiable homicide if one is attacked by brigands, and to marriage between related parties.[29]

digitised by A.R.A.R.@

This brings us back to Mxit'ar's personal attitude towards the statutes and their application adumbrated in the earlier discussion concerning "concession, nerumn." Mxit'ar was a man of the church faced with practical problems which ran the gamut from what we might call "pastoral concerns" to matters of state. His emphasis is on the Christian community and the rules for adjudicating disputes or punishing offenders. His prime concern is for the salvation of souls, which outweighs any rigorously exact retribution for specific crimes. His Code is certainly invaluable as a historical source for many aspects of Armenian life -- despite some uncertainty regarding specific details for which no corroborative evidence is available. But it is a very personal compilation. Mxit'ar is not just an editor or arranger of a corpus of statutes, but rather an author with his own points to make.[30]

He frequently raises the religious and spiritual implications of the legal texts he quotes. Just as he emphasizes the importance of "concession," so also he emphasizes that he is not so much composing legislation, as offering guidance and advice. Not that he is worried about criticism, but rather he accepts the imperfections of his own work, just as all earthly enterprises are flawed. His Code is a beginning, not a finished monument; additions and corrections will be made in times to come.[31] Mxit'ar does not claim the authority of a legislator. But he is aware that laws made in earlier times are not always adequate for today's circumstances, and that conditions vary from place to place. So when he does add rules of his own, he emphasizes that they are consonant with the intention of the original legislation. Thus, in one of his rare acknowledgements of specific sources, when discussing discipline in monasteries he says: "Of necessity we are adding in moderation

digitised by A.R.A.R.@

indications of the code of corporeal regulations, because not all are now living according to Saint Basil's rule. We are not authorised to consider anything far from the intention of the saint's rule, but we travel in paths that are consonant with it."[32] But he can go further and propose rules actually in conflict with the canons. Thus, when discussing the age of responsibility for murder committed by children, he notes that the canons bid that below the age of fifteen the sins of childhood are not to be remembered. However, Mxit'ar rules that if the murderer is older than twelve he has to pay the full blood money; if under twelve a sliding scale applies. He goes on: "Although this is reckoned to be outside the canons and opposed to them, yet we have made bold to state the above, having as record the scrutiny of vardapets."[33]

To this general principle he often returns, namely the role of vardapets, who deal with the majority of local cases where an episcopal court is not involved. Theirs is the authority to investigate and set the appropriate penances. The Code is meant to guide them in their decisions, but not to bind them into giving inflexible rulings. Spiritual concerns always take precedence over written codes. As Mxit'ar says, vardapets are to be given prime honour because they are healers of souls.[34]

Canon-law must be interpreted in ways that stress moral responsibility. In any event, the canons do not cover all contingencies. For example, when discussing wives who abandon cruel and abusive husbands, Mxit'ar notes that the sixth canon of Sahapivan ruled that the couple is to be kept together, even if the husband is to be reprimanded. Fearful of the harm which might befall the abused wife, he changes the rule to allow the wife to leave the husband. He adds: "Let us make it clear that our wishes

digitised by A.R.A.R.@

are not opposed to the will of the canons. If other judges should wish to take something from our code, let them take; otherwise, let the canons remain firm."[35] Or when discussing the permitted degrees of affinity in marriage, he states: "So if this statute seems pleasing to the churches, since as much as was possible we have set it down after verifying it from scripture, let them act in accordance with it. But if it is unpleasing, let no one reprove us as presumptuous, but let him grant us forgiveness as ignorant."[36]

Such disclaimers should not be taken as purely literary affectations or as indications of the author's humility. Mxit'ar was in his late forties, or perhaps even fifty, when he put together his Lawcode. He was a man of deep scriptural learning and wide teaching experience. Faced with a pressing need he responded in the way he knew best. He was not trained as a lawyer, and did not bring a passion for legal niceties to his task. Not long after his death, an attempt was made to separate the statutes into two sections, secular and religious.[37] But such a division is ultimately unsuccessful because, as Mxit'ar himself explained, the secular and spiritual aspects of human life are indissolubly intertwined. Despite the inclusion of much material that bears on affairs of state, as well as details of daily physical life -- agriculture or trade, for example -- this is not a legal code in the modern sense. Its author was concerned with the community in northeastern Armenia that had no secular leaders and whose affairs were ultimately in the hands of the church. For Mxit'ar spiritual and social concerns were dominant, and these he treated in the fashion one might expect of a medieval vardapet rather than a modern lawyer.

Robert W. Thomson

digitised by A.R.A.R.@

NOTES

[1] All references to the text of the Lawcode are to the edition by X. T'orosyan, Mxit'ar Goš: Girk' Datastani, Erevan 1975.

[2] Chs. 1, 2, 9 of Mxit'ar's Introduction.

[3] The Armenian version of Agat'angelos, par. 885, claims that St. Gregory made appropriate additions to these "illuminating" canons when Aristakēs brought them back from Nicaea. The earlier recensions known via Greek and Arabic texts know nothing of this. See G. Garitte, Documents pour l'étude du livre d'Agathange [Studi e Testi 127], Vatican City 1946, p. 331.

[4] V. Hagobyan, Kanonagirk' Hayoc', 2 vols., Erevan 1964, 1971.

[5] The most noteworthy, and the only one quoted directly by Mxit'ar, is that by Dawit' son of Alawik. See C.J.F. Dowsett, The Penitential of David of Ganjak [CSCO, Scriptores Armeniaci 3, 4], Louvain 1961; cf. also C.J.F. Dowsett, "Movses Erzingac'i's 'Advice on Confession'," Le Muséon 73 [1960], 135-149.

[6] Ch. 10 of his Introduction.

[7] Potentiality: zawrut'iwn, ch. 10 of his Introduction.

[8] Ch. 3 of his Introduction.

[9] Ch. 19 of the Code.

[10] Ch. 86 of the Code.

[11] Truth comes out through confession: chs. 233, 235, 243.

[12] Ch. 10 of his Introduction.

[13] Ch. 78 of the Code.

[14] Ch. 106.

[15] Ch. 27. For Mxit'ar the salvation of an offender's soul outweighs any mechanical retribution for the offense.

[16] Ch. 29.

[17] Ch. 131.

[18] See the definitions in G.W.H. Lampe, A Patristic Greek Lexicon, Oxford 1961, s.v. oikonomia, 940-943.

[19] Ch. 86.

[20] Ch. 110.

[21] Ch. 233.

[22] Ch. 167. See also ch. 8 of Mxit'ar's Introduction and chs. 82, 168, 187, 213 of the Code.

digitised by A.R.A.R.@

[23] Ch. 225; the parallels are set by T'orosyan, 587-599. See also R.M. Bartikyan, "O vizantijskom klitorologii v Sudebnike Mxitara Gosha i ego armjanskom perevodchike," Patmabanasirakan Handes 126 [1989, pt. 3], 197-204.

[24] Ch. 156. Since the canons of this stumbling-block were not included in the Armenian Kanonagirk', Mxit'ar does not quote them.

[25] Chs. 143, 156.

[26] Ch. 187.

[27] See note 11 above.

[28] Ch. 249.

[29] Chs. 146, 170, 213.

[30] Throughout the Code there are some seventy interjections in the first person, though many of these are purely literary artifices and do not bespeak a personal opinion on a matter of law.

[31] Ch. 10 of his Introduction.

[32] Ch. 3 of the Code.

[33] Ch. 22.

[34] Ch. 2, 27.

[35] Ch. 197.

[36] Ch. 213.

[37] This is the recension published by V. Bastameanc', Mxit'ar Goši Datastanagirk' Hayoc', Ejmiacin 1880. T'orosyan, 611-12, gives a table comparing the numbers of the three recensions: A, the earliest; B, the one in two sections; G, a revised version of A.

Երկու դասընկեր ուսանողներ յԱնգլիա, 1928 Դեկտեմբեր 28 ի Մանչեստր։ Ձախէն Աջ՝ Նորայր վրդ. Գողարեան, Գէորգ Մեերեան (ծղեռնի որբերէն եւ իր դասընկեր Պերճ Սանտրունիին հետ երկու տարի յետոյ Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց եւ Թարգմանչաց վարժարաններու մէջ ուսուցիչ), Ղեւոնդ Եպս. Դուրեան, Առաջնորդ, Տիրան Վրդ. Ներսոյեան։

digitised by A.R.A.R.@

Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ ՎԱՆՔԻ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՅՈՒՑԱԿԸ ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ԱՂԲԻՒՐ

Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքը, ինչպէս հայ ձեռագրերի ուրիշ չատ կենտրոններ, ժամանակի ընթացքում հաւաքել ու պահպանել է գրաւոր չատ յուշարձաններ: Անմոռանալի է Նորայր Արքեպս. Պողարեանի վաստակն այս յուշարձանները հայագիտական ուսումնասիրութիւնների լայն անդաստանը բերելու գործում:

Ն. Արքեպս. Պողարեանը տքնաջան եւ եռանդուն աշխատող է եղել: Նա բացառիկ անուններից մէկը եղաւ հայ բանասիրութեան, ի մասնաւորի մեր ձեռագիր աղբիւրների պահպանութեան կազմակերպման, մանրամասն հետազօտման եւ գիտական դասակարգման մէջ:

Մեզանում եղել են բանասէրներ, որոնց տարիների գիտական վաստակը, օրերի եռանդը պատկառանք են ներշնչում, երկիւղ են պատճառում ակնածանքի մէջ: Նրանց անունը երախտիմաց յետնորդների, իրենց իսկ գործընկերների չուրթերին նշան էր անձանձիր զբաղումի, առհասատչեայ նուիրումի եւ աղբիւր ոգեշնչման: կարծել ենք, թէ նրանք ծնունդն են իրենց կոչումի, ապրել են նախախնամութեամբ՝ գործին նուիրեալ, հունձքին միշտ հասու: Նրանք եղել են հնում, մեզ մօտիկ անցեալում, եւ ահա նաեւ մեր օրերում: Եթէ անուն առ անուն խօսենք, չատ անուն պիտի ասենք, մի քանիսի անունը պէտք է տանք, յիշելու ենք նաեւ Ն. Արքեպս. Պողարեանին:

Շատերն են զբաղուել հայ ձեռագրերի գիտական ուսումնասիրութեամբ եւ նկարագրութեամբ, մեծ անուններ կան նաեւ հայ ձեռագրագիտութեան ասպարէզում: Ն. Արքեպս. Պողարեանը Ս. Յակոբեանց վանքի ուսումնառու զաւակն է, նոյն վանքի հայ ձեռագրերի անխոնջ մշակը, որ իր թէ՛ կազմակերպական եռանդով, որ կարողացել է տնօրինել ձեռագրաց մատենադարանը, թէ՛ հետազօտական անդուլ աշխատանքով, որ ի գօրու է եղել գրեթէ իր լրումին հասցնելու յիշեալ ձեռագրերի աղբիւրագիտական նկարագրութիւնը՝ լոյս աշխարհ հանելով տասներկու ստուար եւ մեծագիր հատոր գրքեր:

Այդ գրքերն են, որ այս պարագայում մեզ աւելի են գրաւում, թէեւ այլուրեք անչրջանցելի են հմուտ բանասէրի միւս հրապարակումները, գիտական յօդուածները (Յովհ. Թլկուրանից, Գր. Ակներցի, հայ գրողներ՝ Ե–ԺԵ դարերուն եւ այլն):

Ի տարբերութիւն չատերի՝ Ն. Արքեպս. Պողարեանը մինչեւ այս կամ այն ձեռագիրը նկարագրելը գիտէր այն իր խորութեամբ ու ամբողջութեան մէջ: Ուստի նա այնպիսի կռահումներ էր անում (հեղինակի, թարգմանչի, ձեռագրի ժամանակի վերաբերեալ), որոնք հետագայում այլ նիւթերի հիման վրայ լիովին ապացուցելի էին դառնում: Դրանով նա հետագայ անելիքի ամուր հիմքեր էր դնում: Եւ այսօր գրեթէ դժուար է զբաղուել հայագիտութեամբ առանց մեր չատ ու չատ ձեռագրերի ուսումնասիրողների այդօրինակ աշխատանքի արդիւնքների վրայ յենուելու:

Մեզանում ոչ չատերն են, որ մեր ողջ մատենագրութիւնը անդուլ տքնութեամբ ուսումնասիրել են եւ այդպէս իմացել մեզ հասած ձեռագրերն ու պատառիկները: Ն. Արքեպս. Պողարեանը մէկն էր մեզանում, որ գիտէր հայ

digitised by A.R.A.R.@

մատենագրութիւնն ամէն պարագայի՝ ըստ բովանդակութեան եւ գիտական ճիւղի պատկանելիութեան, ըստ ժամանակի եւ երեւան գալու հանգամանքների: Նա հիանալի ձեւով գիտէր հայ եկեղեցին, մատենագիտօրէն հարստացնում է յետնորդներիս պատկերացումները եկեղեցական եւ դաւանաբանական, աստուածաբանական եւ ծիսական հարցերի չուրջ: Մեր ծիսակարգի մասին Ն. Արքեպս. Պողարեանի հեղինակած աշխատանքները հիմք են հանդիսանում հետագայ ուսումնասիրութիւնների համար:

Լինելով այդքան բազմազբաղ եւ ձեռագրագիտութեան մէջ այդպէս խորամուխ՝ Ն. Արքեպս. Պողարեանը մեծ վաստակ ունի կրթական գործի առումով: Նա կրթել է հայ եւ օտարազգի շատ հայագէտների եւ հայերէն իմացողների, որոնք ետախտագիտութեամբ են տուել իրենց ուսուցչի անունը, խոնարհութեամբ յիշել նրան:

Ն. Արքեպս. Պողարեանի համար գրաբարը բանիբուն ձեւով իմանալի լեզու էր, իսկ մեզանից շատերիս համար հին գրոց լեզուն մի տեսակ սովորովի է եղել: Նա գրաբարը գիտէր բնական վիճակով, մեզ համար այն ուսուցեալ լեզու է: Այդպէս եւ հայերէնի միւս գոյաձեւերը՝ միջին հայերէն կոչենք, թէ աշխարհաբար, հայ բարբառներ լինեն, թէ օտարամուտ վիճակով (ասորաբան, յունաբան, լատինաբան եւ այլն) լեզուական տարբերակ: Գրաւոր աղբիւրների նման իմացութիւնը ճշտագոյն ուղի է հայ բազմաթիւ ձեռագրերն ըստ ժամանակի եւ ըստ հեղինակի առանձնացնելու, ոճական այս կամ այն ոլորտին յատկացնելու գործում: Այսպէս, 15–18–րդ դդ. հայերէն գրաւոր աղբիւրները, որոնք դեռեւս մեծամասամբ, եթէ ոչ լիատակար, հրատարակուած չեն, լեզուական առումով շատ ուշագրաւ նիւթ են պարունակում ոչ միայն բառապաշարի կամ բառամթերքի առումով, այլեւ ժամանակի գրաւոր խօսքի բոլոր չափանիշներով: Այսօր այնքան էլ դժուար չէ տարբերել, օրինակ, Եզնիկի, Խորենացու, Փարպեցու լեզուն միւս հեղինակների լեզուից, նոյնիսկ յունաբան եւ այլ ազդեցութեամբ լեզուական ատաղձ ունեցող շատ ու շատ երկեր հնարաւոր է զանազանել այլ կարգի երկերի լեզուից: Սակայն հետագայ դարերի շատ երկեր, գրաւոր յուշարձաններ բաւական դժուար է քննութեան առնել լեզուի տեսակէտից: Եւ այս եւ նման շատ հարցերում մեզ օգնութեան են գալիս հայ ձեռագրերի բազում գիտակների, այդ շարքում նաեւ Ն. Արքեպս. Պողարեանի աշխատանքները:

Եւ այսօր մենք չենք կարող լիարժէք հայագիտութեամբ եւ հայերէնի ուսումնասիրութեամբ զբաղուել, եթէ մեր ձեռքին կամ սեղանին չունենանք Տաշեանի, Անասեանի, Պողարեանի գրքերը, նրանց տքնաջան վաստակի արդիւնք մատենագիտական եւ աղբիւրագիտական ցուցակներն ու ցանկերը:

Շուրջ երեք հազար իննհարիւր ձեռագիր է նկարագրում եւ մեզ տրամադրում Ն. Արքեպս. Պողարեանը: Ասելն է հեշտ, եւ խօսելն է դիւրին: Եւ լեզուի պատմաբանի ու բանասէրի համար այդ ձեռագրերի նկարագրութիւնն ու հատուածական (վերնագրային, յիշատակարանի, բնութագրիչ տեղերի եւ այլն) մէջբերումները, եթէ նոյնիսկ բացառենք բուն ձեռագրերը, բաւական շատ նպաստաւոր կարող են լինել բանասիրական աշխատանք ծաւալելու, լեզուի պատմութեան ուսումնասիրման շատ փաստեր ձեռքի տակ ունենալու համար:

Հայոց լեզուի պատմութեան ուսումնասիրութեան բնագաւառում հայերէնագիտութիւնն այսօր հասել է որոշակի ձեռքբերումների: Տարբեր

digitised by A.R.A.R.@

ժամանակներում, ինչպէս նաեւ մեր օրերում գրուել են այդ բնոյթի մի շարք աշխատութիւններ, որոնցում այս կամ այն չափով օգտագործուած է հայերէն գրաւոր աղբիւրների լեզուական նիւթը: Այսպէս, 18–19–րդ դդ. գրաբարի պատմութեանը նուիրուած զգալի թըւով աշխատանքներ կան այսօր, որոնցում ըստ հնարաւորին օգտագործուել են բառապաշարի, ձեւաբանական եւ շարահիւսական իրողութիւններին վերաբերող փաստերը, եւ որոնք գալիս են նոր պատկերացում տալու ոչ միայն գրաբարի ոչ կենդանի գործառութեան պայմաններում ինքնուրոյն զարգացման, այլեւ ժամանակի աշխարհաբարի հետ նրա ունեցած բազմատեսակ առնչութեան, նրա առաջընթացին նպաստելու մասին: Այս բնոյթի աշխատանքներ հետագայում եւս կարելի է ծաւալել, որոնցում էլ ըստ անհրաժեշտութեան պիտի հաշուի առնուի ոչ միայն հնատիպ գրքերում եղած, այլեւ ձեռագիր մատեաններում կուտակուած լեզուական նիւթը: Այս տեսակէտից եւս անչրջանցելի եւ արժէքաւոր փաստեր ու տուեալներ են պարունակում նաեւ մեր ձեռագրերի ցուցակները, յիշատակարանները եւ այլն:

Այս նկատառումով էլ հարկ ենք համարում աւելի մանրամասն խօսելու Ն. Արքեպս. Պողարեանի կազմած ձեռագրերի ցուցակների մասին:

Ձեռագրերի նկարագրութիւնը բաւական խորն է ու հակիրճ: Լեզուական յատկանշական կողմերն այդ ձեռագրերում պահպանուած են անխաթար եւ անվրէպ: Դրանք այնքան վստահելի են, որ հայոց լեզուի պատմութեան այս կամ այն երեւոյթի ուսումնասիրման դէպքում նոյնիսկ կարելի է առաջնորդուել ձեռագրերի ընձեռած տուեալներով: Իսկ աւելի առաջ գնալու դէպքում միանգամայն դիւրին է դառնում բուն ձեռագրերին դիմելու հնարաւորութիւնը:

Ձեռագրերի սոյն ցուցակները վստահելի նիւթ են պարունակում հայերէնի պատմական հնչիւնաբանութեան, պատմական բառագիտութեան եւ քերականական կառուցուածքի պատմական հետազօտութեան համար:

Այս նկատառումով անհրաժեշտ ենք համարում խօսելու բառապաշարի պատմութեան հետ կապուած մէկ–երկու փաստի շուրջ:

Ն. Արքեպս. Պողարեանի կազմած ձեռագրերի ցուցակին 1–ին հատորում (էջ 463՝ Ձեռ. 154 դ–ի յիշատակարան, ժամանակը՝ 1727 թ.) հանդիպում է մեղսամած «մեղքերի մէջ թաթխուած» բառը: Վերջինս չենք գտնում «Նոր հայկազեան բառարան»–ի մէջ (հ. 2, 249), սակայն կայ Մալխասեանցի բառարանում (հ. 3, 301): Մալխասեանցը բառը քաղել է «Առաձեռն բառարանի»–ից, այսինքն՝ յայտնի չէ, թէ բառի գործածման աղբիւրը որն է: Ցիչեալ ձեռագրի տուեալի հիման վրայ առայժմ կարող ենք արձանագրել, որ մեղսամած բառը հայերէնում գործածուել է առնուազն 18–րդ դ. առաջին կէսին:

Ձեռագրացուցակի նոյն հատորի նոյն ձեռագրի յիշատակարանում հանդիպում են սրովբէակենցաղ «սերովբէից ձեւով ապրող» բառը, որը դարձեալ բացակայում է «Հայկազեան բառարան»–ից (հ. 2, 762), ուստի այս դէպքում նաեւ հետագայ բառարաններից: Այնինչ, մեր լեզուի պատմութեան համար շատ կարեւոր այդ բառը պիտի ընդունենք յիշեալ ձեռագրի հիման վրայ այնքան ժամանակ, մինչեւ որ այն հնարաւոր լինի ժամանակագրականօրէն տեղաշարժելու:

Այսպէս նաեւ «Նոր հայկազեան բառարան»–ը չունի աստուածառոյգ «աստուածային առուութիւն, կամ Աստուծոյ չնորհեալ առուութիւն», քառաջեայ

digitised by A.R.A.R.@

«չորս աչով, չորեքկողմեան աչ եւն» բառերը (տես հ. 1, 329, հ. 2, 992)։ Այդ բառերն, օրինակ, չկան նաեւ Մալխասեանցի բառարանում (հ. 1, 246. հ. 2, 555)։ Ուստի եթէ կարելի էր կարծել, թէ հայերէնում առհասարակ նման բառեր երբեւիցէ գործածուելիս չեն եղել, ապա չնորհիւ Ն. Արքեպս. Պողարեանի կազմած սոյն ձեռագրերի ցուցակի կարող ենք այդ բառերը դարձնել հայոց լեզուի պատմութեան ուսումնասիրութեան վստահելի փաստ։

Ոչ միայն այդ եւ նման «նորագիւտ» բառերը, այլեւ ժամանակի խոսակցական տարբերակների բնորոշ, այլ լեզուներից փոխ առնուած բազմաթիւ բառեր ու բառաձեւեր, իրրեւ մէկ չտեմարանի մէջ, ամբարուած են այդ ձեռագրերի ցուցակների հատորներում։ Այս հանգամանքը նկատի ունենք, երբ ասում ենք, թէ մեր օրերում դժուար է ուսումնասիրել հայոց լեզուի պատմութիւնը, եթէ նոր պայմաններում չենք օգտագործելու լեզուական այդ նիւթը։ Լաւագոյն հնարաւորութիւնը կայ, եւ մնում է համապատասխան եռանդ ի գործ դնել։

Ժամանակը եղել է ընթացք, որ մեզ է բերել հայերէն գրաւոր յուշարձանների մասին ձեռագրագիտական եւ աղբիւրագիտական տուեալներ, նիւթեր, եւ ժամանակը ճանապարհ է հարթելու այդ տուեալներն ու նիւթերն ըստ ամենայնի քննութեան առնելու, հայագիտութեան շատ խնդիրներ նոր պայմաններում լուծելու։ Այս գործին մեծապէս նպաստում են մեր երախտաշատ բանասէրների ձեռքբերումները։ Այդ գործում մեծ է հայ ձեռագրի մեծագոյն գիտակներից Ն. Արքեպս. Պողարեանի վաստակը։

ՎԱՉԳԷՆ Գ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուաբանութեան
ինստիտուտի բաժնի վարիչ, բանասիրական
գիտութիւնների դոկտոր

ԱՐՄԷՆ Գ. ՏԷՐ–ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ
Մաշտոցի անուան Մատենադարանի աւագ գիտաշխատող,
բանասիրական գիտութիւնների թեկնածու

digitised by A.R.A.R.@

«ԿԱՐՔԵԴՈՎՆ/ՔԱՂԿԵԴՈՆ» ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԸ ՎԱՂՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐՈՒՄ

ՊԱՐՈՑՐ ՄՈՒՐԱԴԵԱՆ

Հօր ժառանգութեանը նոր տիրացած և Պարսից դէմ պատերազմի պատրաստուող Աղեքսանդր Մակեդոնացին, ի թիւս այլ գաւառների ու աշխարհների, զօրաժողովի համար դիմում է և Հռոմեացիներին: Վերջիններս «ի ձեռն Մարկոս Եմելեայ»[1] Արամազդի[2] պսակ են յանձնում նրան, տալիս հարիւր լիտր ոսկի «հարկս հազար զինուոր և ոսկի չորեքհարիւր քանքար» և ասում. «Այլ և աւել զինուորս տայաք քեզ, թէ ոչ ունէաք պատերազմ ընդ **քաղկեդոնացիսն**»[3]: Ձեռագայ վերամշակեալ հայկական խմբագրութեան մէջ (նոր հրատարակութեամբ՝ ն բնագիր) կայ սոսկ չարադրանքի տարբերութիւն՝ «Բայց ասէին աւելի և տալ նմա զինուորս, եթէ ոչ պատերազմ առաջի կայր ընդդէմ **քաղկեդոնացիսն** բազմաւ»[4]: Մեր ընդգծած **Քաղկեդոնացիսն** տոհմանունը, հրատարակչի հաւաստմամբ, համեմատուած 67 ձեռագրերում տարընթերցում չունի: Եւ այնուամենայնիւ, «Աղեքսանդրի պատմութեան» նախորդ հրատարակիչ Հ. Ռափայէլ Թրեանցը իր համեմատութեան առած 10 ձեռագրերում այլընթերցում չունենալով հանդերձ, անհրաժեշտ է նկատել ըստ լատինական խմբագրութեան սրբագրել բնագիրը՝ **Քաղկեդոնացիսն**-ը **Կարքեդովնացիսն** կարդալով[5]: Արդ, որ այդ երկու էթնանունտեղանունները նոյնանիշ լինել չեն կարող՝ ինքնին պարզ է, որովհետև Քաղկեդոնացիները երբևէ Կարքեդովնացիներ չեն յորջորջուել:

Հ. Ռափայէլ Թրեանցի սրբագրութիւնը չի վրիպել բնագրագէտ Նորայր Բիւզանդացու ուշադրութիւնից: Վերջերս լոյս տեսած նրա «Նախնիք» եզակի արժէք ներկայացնող գրքում **Քաղկեդոն/Կարքեդովն** և համապատասխանաբար **Քաղկեդոնացի/Կարքեդովնացի** չփոթի երեք դէպք է արձանագրուում Հայոց միջնադարեան մատենագրութեան մէջ.

Քաղկեդոն փ. Կարքեդոն, Եւս. Ժմ. 82 (տե՛ս յերես 129 Քաղուածոց իմոց յԵւսեբեայ):

Քաղկեդոնացիք փ. Կարքեդոնացիք (Սուտ-Կալլիսթ., 35):

---

1 Հայկական որոշ ձեռագրերում «Եմելեայ»-ն վրիպմամբ ընթերցուել է «եւ Մելեայ», և մէկ զօրավարը դարձել երկուսը: Տե՛ս «Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ»: Հայկական խմբագրութիւններ: Աչխատասիրութեամբ Յասմիկ Սիմոնեանի: Երևան, 1989, էջ 535 (Ծան. 86):

2 Հայկական թարգմանական աղբիւրները յաճախ հին աշխարհի աստուածներին (իմա՛ չաստուածներին) նոյնացնում են Արամազդի հետ: Այսպէս, օրինակ, Եւսեբիոսի Քրոնիկոնում յունարէն բնագրի Բելի և նրան փոխարինող Ձևսի (Դիոս) դիմաց հայերէնում ունենք. «եւ զԲեղայն, ասեն, որ յունարէն Ձեւս թարգմանի, և հայերէն Արամազդ» («Ճաղուածոյք ի թարգմանութեանց նախնեաց, հանդերձ յոյն բնագրաւ», Վիեննա, 1849, էջ 350–351):

3 Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ, էջ 379:

4 Անդ, էջ 124:

5 Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ, Վենետիկ, 1842, էջ 35:

digitised by A.R.A.R.@

Քաղկեդովնացիք փ. Կարքեդովնացիք (Վկ. Եփիմեայ, 477)[6]:

Եվսեբիոսի ժամանակագրութեան համապատասխան ծանօթագրութեան մէջ Մ. Ափգերեանը արձանագրում է հունարէն Καρχηδών-ի և լատիներէնի Carthago-ի դիմաց հայերէն ձեռագրում **Քաղկեդոն** ուննենալը[7] և, ինչպէս ասուեց, վերականգնում **Կարքեդոն** ընթերցումը[8]:

Ուղղումները կատարելիս Ն. Բիւզանդացին ելակէտ է ունեցել նշուած բնագրերի հրատարակիչների արձանագրած ընթերցումներն ու նրանց սրբագրման փաստը: Ինքն այս պարագայում որևէ քննութիւն չի կատարել[9]: Ուրեմն՝ երկու դէպքում ունենք սակաւածանօթ **Կարքեդովնի** փոխարէն հայկական աղբիւրներին քաջ յայտնի **Քաղկեդոն** և մեկում հակառակը՝ **Քաղկեդոնի** փոխանակ՝ **Քարկեդովն**:

Սակայն խնդիրը յիշեալ վրիպումների ուղղմամբ չի աւարտւում: Աֆրիկեան Կարքեդովն-ը (Կարթագէնը) վաղմիջնադարեան հայկական մատենագրութեանը ծանօթ է նաև տեղիս III դարի եպիսկոպոս (249–258) ս. Կիպրիանոսի Վկայաբանութեան V դարի առաջին կէսի թարգմանութեամբ[10], ինչպէս նաև նոյն սրբին նուիրուած Գրիգոր Աստուածաբանի ճառով ու այդ ճառի համար գրուած Դաւիթ Քոբայրեցու «Պատճառով»[11]: Ս. Կիպրիանոսի «Վկայաբանութիւնն» ու զրուցախառն այլ նիւթեր ծանօթ են եղել նաև Գրիգոր Նարեկացուն[12]: Ս. Կիպրիանոսի «Վկայաբանութեան» պարագան չեչտում ենք ոչ պատահականօրէն. սրբախօսութեան պատմութեանը վաղուց յայտնի է **Անտիոքացի և Կարքեդովնացի** սուրբ Կիպրիանոսների կենսագրական մանրամասների չփոթը, որով Կարքեդովնացին

---

6 Նորայր Ն. Բիւզանդացի, Նախնիք: Հրատարակութեան պատրաստեց Մարտիրոս Մինասեանը: Ժնև, 1996, էջ 356:

7 Տե՛ս Եւսեբի Պամփիլեայ Կեսարացւոյ Ժամանակագրութիւն երկմասնեայ, թարգմանեալ ի լատին բարբառ աշխատասիրութեամբ Հ. Մկրտիչ Վարդապետի Մխիթարեան Աւգերեանց, մասն Բ, Վենետիկ, 1918, էջ 182 (ծան. 978):

8 Տե՛ս նշ. աշխ., հ. Ա, էջ 85–88, հ. Բ, էջ 82, 85, 93: Կարքեդովնի պատմութեան հանգամանալի տեղեկանք և գրանկանութիւն տե՛ս Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, X_2, Stuttgart, 1919, S. 2224-2242.

9 Համոզուելու համար նկատենք, որ «Եփիմեայ կոյսի վկայաբանութեան» Հ. Ղ. Ալիշանի հրատարակած բնագրում «Քաղկեդոնացիների» յիշատակութեան մի դէպքում է միայն առկայ «Քարկեդովնացւոցն» այլընթերցում, այն էլ արտացոլուած տողատակում («Վարք և վկայաբանութիւնք սրբոց», հ. Ա, Վենետիկ, 1874, էջ 477): Նահատակութիւնը տեղի է ունեցել «ի ժամանակս ամպարիշտ թագաւորին Դիոկղետիանոսի», Քաղկեդոնականացւոց քաղաքի անթիպատոս Պրիսկոսի հրամանով:

10 Բնագրի հրատարակութիւնն ու ուսումնասիրութիւնը տե՛ս Հ. Ն. Ակինեան, Վկայաբանութիւն ս. Կիպրիանոսի Կարքեդոնի եպիսկոպոսի, ՀԱ, 1922, էջ 1–17:

11 Մասնաւորեցումը տե՛ս Կ. Մ. Մուրադեան, Գրիգոր Նազիանզացին հայ մատենագրութեան մէջ, Երևան, 1983, էջ 77, 184: Կարկեդոն/Կարքեդոնը իբրև Աֆրիկայի մայրաքաղաք յիշատակուած է Մխ. Գոշի «Թուղթ առ Վրացիսն» երկում («Գանձասար», Զ, էջ 351):

12 Մատենագրութիւնք, 1840, էջ 386: Համմտ. Ն. Ակինեան, նշ. աշխ., էջ 9–10:

digitised by A.R.A.R.@

կարող էր իբրև Անտիոքացի ընկալուել և հակառակը, կամ նոյնիսկ՝ մէկ Կիպրիանոս ճանաչելով, նոյնացուել Կարքեդովնն ու Անտիոքը[13]:

Առաւել առեղծուածայինը, սակայն, այդ նոյն **Կարքեդովն** տեղանուանէթնանուան ներկայութիւնն է Գուգարաց Աչուչա բդեշխի յունարէն կնիքի վրայ, որ երկար ժամանակ զբաղեցնում է կովկասագէտներին: Այստեղ կարդում ենք. ΟΥΣΑΣ ΠΙΤΙΑΞΗΣ ΙΒΗΡΩΝ ΚΑΡΧΗΔΩΝ – «Աչուչա բդեաչխ Կարքէդովն Վրաց»[14]: Աւելորդ է բացատրել, թէ Գուգարաց բդեշխը չէր կարող ոչ Կարքեդովն-Կարթագէնի, ոչ էլ, եթէ ս. Կիպրիանոսի Վկայաբանութեան հիման վրայ Անտիոք-Կարքեդովն չփոթ ենթադրենք, Անտիոքի պաշտօնեայ յորջորջուել, առաւել ևս որ՝ Վրաց բդեշխ լինելն արդէն արձանագրւում է: Պ. Պետերսն ու Գ. Աբգարեանը առաջարկում են կնիքի ΚΑΡΧΗΔΩΝ-ը ΚΟΛΧΙΔΩΝ սրբագրել, սակայն Ե. Թաղայշւիլին, Կ. Կեկելիձէն, Կ. Թումանովը և տողերիս հեղինակը նկատել են, թէ **Իբերիան** և Կոլխիդան 368 թուականից պետական տարբեր կազմաւորումներ են, ուստի բդեշխութեան միասնական ինստիտուտ ունենալ չեն կարող: Հասկանալի չէ նաև Իբերական Կոլխիդա կամ **Կոլխիդական Իբերիա** կապակցութիւնը՝ երբ խօսքը, ինչպէս ասուեց, տարբեր թագաւորութիւնների մասին է: Ընդ սմին՝ պաշտօնական կնիքի վրայ ΚΑΡΧΗΔΩΝ-ΚΟΛΧΙΔΩΝ չփոթ կամ վրիպում հնարաւոր չէ ենթադրել, ուստի առաջինը Կ. Կեկելիձէն է կռահել, թէ այստեղ սխալմունք և սրբագրելիք չկայ, քանի որ խօսքը վերաբերում է Սասանեան Պարսկաստանին՝ ենթակայ Գուգարաց բդեշխին, իսկ իրանական այդ հարստութիւնը Սեբէոսի մօտ «ազգն Կարքեդովմայեցի» է կոչուած[15] («Եւ եղեւ ի նուազիլ ժամանակաց տէրութեանն Արշակունեաց ի Հայաստան աշխարհի, ի բառնալ տէրութեանն Վռամշապուհ արքայի տիրէ ի վերայ սորա ազգն Կարքեդովմայեցի իշխանութեանն»[16]): Սեբէոսի Պատմութիւնը ռուսերէն թարգմանելիս Ք. Պատկանեանը ուշադրութեան է առել **Կարքեդովմայեցի** էթնանունը և ծանօթագրել. «Թէև այս անուան տակ պէտք է հասկանալ Պարսիկներ, սակայն մենք ոչ մի կերպ չկարողացանք որոշել այս անուանումը», և ապա դիմում է Պերսեպոլսի արձանագրութիւններում յիշատակուող Karka ցեղանուանը Շպիգելի տուած բացատրութեանն ու նրա վկայակոչած գրականութեանը[17]: Այստեղ նշւում է, որ յիշեալ ցեղի բնակութեան վայրը որոշելը

---

13 Hippolyte Delehaye, Cyprian d'Antioche et Cyprian de Carthage, "Analecta Bollandiana", 39 (1921), p. 314- 332.

14 *Կնիքի վերջին վերատպութիւնը տե՛ս* Arménie entre Orient et Occident. Trois mille ans de civilization. Sous la direction de Raymond H. Kévorkian, Paris, 1996, p. 72, 237. *Նաև՝ Պարոյր Մուրադեան, Սուրբ Շուշանիկի վկայաբանութիւնը, Երևան, 1996, էջ 183–184:*

15 *Կ. Կեկելիձէ, Աչուչա բդեշխի կնիքը..., «Դրուագներ վրաց հին մատենագրութեան պատմութիւնից», հ. Ա, Թբիլիսի, 1956, էջ 147–154 (վրացերէն):* Cyril Toumanoff, Studies in Christian Caucasian History, 1963, p. 184, 188-189.

16 *Պատմութիւն Սեբէոսի, աշխատասիրութեամբ Գ. Վ. Աբգարեանի, Երեան, 1979, էջ, 64:*

17 История императора Ираклa, сочинение епископа Себеоса, писателя VIII века. Перевод с армянского К. П. Патканяна, СПб., 1862, с.181 (прим. 48).

digitised by A.R.A.R.@

դժուար է, անկարելի է նկատուում մակեդոնական Χαλκιδικὴ-ի, ինչպես նաև Καρχηδων-կարթագէնի հետ նոյնացումը. Ռաուլինսոնը (Rawlinson) Karka-ն համադրում է Պոլիբիոսի (V, 5) Καρχίος-ի հետ՝ Մարաստանի հարաւ-արևմտեան սահմանում տեղորոշելով: Սեբէոսի ռուսերէն երկրորդ թարգմանիչ Ստ. Մալխասեանցը անյայտ է համարում Սասանեաններին կարքեդովմայեցի կոչելու պատճառը և վարկած առաջադրում, թէ գուցէ **չար եդովմայեցի** Աստուածաշնչական արտայայտութեան աղաւաղում է (նկատի ունի նրանց ու Հրեաների միջև եղած թշնամութիւնը)[18]: Սեբէոսի վերջին գիտական հրատարակութեան համապատասխան դրուագի ծանօթագրութեան մէջ Գ. Աբգարեանը վկայակոչել է սրբագրութեան կամ բացատրութեան բոլոր առաջարկները. «Պարսք եդովմայեցի < Պարսք ելամայեցի» (Ս. Կ. «Արարատ», 1899, էջ 315, նաև Ա. Ջամինեան), «Ցազկերտ Բ. որդի Վռամայ (իբրև հաստատեցաւ) յիշխանութեան» (Ն. Ակինեան), «եդովմայեցի» կամ «Քաղդէացի», կամ «Ստահրացի», առաւել հաւանական է՝ «Քետուրայեցի» (Մ. Գրիգորեան):

Գ. Աբգարեանը հիմնականում մերժում է եղած այս ու միւս առաջարկութիւնները և, չարունակելով Ստ. Մալխասեանցի կռահումը, եղիշէի երկի ազդեցութեան տակ գրուած Սեբէոսի մեզ հետաքրքրող նախադասութեան **Կարքեդովմայեցի** որակման դիմաց տեսնում է եղիշէի «օրինօք մօգուցն» արտայայտութիւնը, որը («մօգուց») Սեբէոսի մօտ փոխարինուել է «Քաւդեայց»-ով և ապա, գումարելով Ստ. Մալխասեանցի ենթադրած «չար»-ը, ստանում է «ազգն [չար Քաւդեայց] իշխանութեանն» իմաստը: Հետևաբար, ըստ Գ. Աբգարեանի, Սեբէոսի **Կարքեդովմայեցի**-ն «չար Քաւդեայց»-ի աղաւաղումն է:

Այս ամէնը բանասիրական առումով յիրաւի ուշագրաւ է, եթէ չիմանայինք, որ Աչուշայի կնիքի վրայ ևս՝ ΚΑΡΧΗΔΩΝ-կարքեդովն կայ, որը, ինչպէս վերևում ասուեց, բնաւ սրբագրութեան ենթակայ չէ, առաւել ևս ըստ յետագայ դարերի հայկական աղբիւրների գրչական հիմքի: Կարծում ենք, անհրաժէշտ էր Ֆր. Մակլերի կատարած կռահումին աւելի կարևորութիւն տալ[19], քան այդ գտնում ենք Գ. Աբգարեանի ընդարձակ ծանօթագրութեան մէջ («Դանիէլի գրքի հայերէն պարականոն տարբերակի մէջ պարսիկները յիշատակւում են կարքեդովնի կողքին»): Ֆր. Մակլերի մատնացուցած «Տեսիլ Դանիէլի» պարականոնում **Կարքեդովն**-ը յիշատակւում է չորս անգամ[20].

Ա տարբերակ **Բ տարբերակ**

---

18 История епископа Себеоса. Перевел с четвертого исправленного армянского издания Ст. Малхасянц, Ереван, 1939, с. 148 (прим. 38).

19 Histoire d'Héraclius par l'Évêque Sebéos. Traduite de l'arménien et annotée par Frédéric Macler, Paris, 1904, p. 156-157. *Համմ. Պատմութիւն Սեբէոսի, էջ 227 (ծան. 118):*

20 *Թանգարան Հին և նոր նախնեաց. Ա. Անկանոն գիրք Հին Կտակարանաց, Վենետիկ, 1896, էջ 237-239, 244:*

digitised by A.R.A.R.@

1) ... Եւ ասաց ցիս. Ձետ կատարելոյ զամենայն բանս մարգարէականս վասն ամենայն քաղաքաց և գաւառաց՝ Ասիաս, Պոնդոս, Փռիւգիաս, Գաղատիաս, Կապադովկիաս, Կարպաթիաս, Զմիւռնէս, Անդիոքաս, Աղեքսանդրիաս, Եգիպտոս, Նիկէաս, Նիկոդեմիաս, Կաղքէդովնոս, Բիւզէս և Բաբելովնոս ...

Քաղկեդոնիա

2) ... Փռիւգիացւոց մանկունք ծախեսցին ի սովոյ հացի և ի ջրոյ. երկիր նորա պատառեսցի, ի կերակուր թռչնոց եղիցին. և բազումք ի նոցանէ փախիցեն ի Քարկեդովն:

Քաղկեդոն

3) ... Կարքեդովն և ազգ Պարսից, զի՞նչ հասանէ քեզ ի վախճան աւուրց, դու ոչ գիտես ...

Կարգեդոնէ, ազգ Պարսից զի՞նչ հասանէ քեզ ...

4) Վայ քեզ յայնմ ժամանակի՝ եօթնելուր Բաբելովնի, յորժամ այրի թագաւորեսցէ, և վիշապն հալածեսցէ զայլազգին, և այլազգին որ անուանեալ կոչի Սաղամանդր փախուստ դարձցի, դարձուցեալ զերեսս իւր ի կղզիս. ոսկի և արծաթ և ականս պատուականս և պսակք գաւազանացն. և որ ի գոգ գազանին երեքաւրեալ յազգէ Պարսից ի Կարքեդովնի. ոչ ոք հալածեսցէ զնա ի մարդկանէ՝ վասն սիրոյ վիշապին ...

հետևեսցէ, և զտեղի սրբութեան հալածեսցէ և սատակեսցէ վիշապն լեզուաւ իւրով:

Չիf

Օրինակներից առաջինը կարելի է **Քաղկեդոն-ի կաղքէդովնոս** *գրադարձութիւն նկատել, մանաւանդ որ Բ տարբերակում* **Քաղկեդոնիա** *է գրուած: Երկրորդ օրինակում համատեքստից չի երևում, թէ Փռիւգացիները «ի Քաղկեդովն» փախչելով ուր են յայտնուելու՝ Կարթագենո՞ւմ թէ՞ Պարսկաստանում: Որոշակի և յստակ են 3-րդ և 4-րդ գործածութիւնները: «Կարքեդովն և ազգ Պարսից, զի՞նչ հասանէ քեզ ի վախճան աւուրց, դու ոչ գիտես... » նշանակում է՝ Կարքեդովնը Պարսից ազգի բնակատեղին է, ուստի նրանց դիմում է «քեզ», «դու», «գիտես»*

digitised by A.R.A.R.@

եզակիներով: Նման բացատրութեան անբռնազբօսիկութիւնը նոյնքան և աւելի պարզորոշ է Բ տարբերակի ընթերցմամբ. «Կարքեդոնէ, ազգ Պարսից, զի՞նչ հասանէ քեզ...», ուր **Կարքեդովն**-ը յունարէնի կոչական հոլովի ցուցիչ է կրում և անմիջապէս վերաբերում «Պարսից ազգին»: Զորրորդ օրինակը այլևս կասկած չի թողնում, որ Կարքեդովնում/Քարկեդովնում ապրողները պարսիկներ են՝ «յազգէ Պարսից ի Կարքեդովնի»:

Այսպէս ուրեմն, ոչ Աչուչա քղեչխի կնիքը և ոչ էլ Սեբէոսի Պատմութիւնը սրբագրութեան կարիք չունեն: IV-VII դարերում մեզանում **Սասանեան Պարսկաստանը** յիրավի ճանաչուել է **Կարքեդովն** անունով ևս, պարսիկները՝ **Կարքեդովմայեցի**:

Այսօր դժուար է պարզ ու մէկին կողմնորոշուել վաղմիջնադարեան էթնոճանաչողութեան և աշխարհաճանաչողութեան շատ յաճախ պայմանական համակարգում: Կարելի է, սակայն, վստահ ասել, թէ այն նշանակալիօրէն տարբերուել է քարտէզագրուող մեր պատկերացումներից:

Նկատուած իրողութիւն է, որ Ս. Գրքի մի շարք դրուագների յունարէնի **Եթովպիա-Եթովպացի** երկրանուան և էթնանուան դիմաց ասորական-հայկական-վրացական խմբագրութիւնները յաճախ **Հինդ-Հնդիկ** են տալիս (Գործք, Ը, 27, Սաղմ., ԿԷ, 32, Երեմ., ԺԳ, 23 և այլն)[21], իսկ «Բարաղամի և Յովասափի պատմութեան» Յովհ. Դամասկացուն վերագրուող յունարէն բնագրում այդ **Եթովպիա/Հնդկաստանը** տեղորոշուած է այսպէս. «**Հնդկաստան** կոչուող և Եգիպտոսից հեռու գտնուող երկիրը ընդարձակ է և խիտ բնակեցուած: **Եգիպտոսի կողմից այն շրջապատուած է ծովերով ու նաւարկելի ծոցերով: Ցամաքով նրան սահմանակից է Պարսկաստանը**՝ բարբարոսական երկիր, որը վաղուց անտի կռապաշտական խաւարի մէջ էր և անիրաւութեան ճանապարհին»[22]:

Ինչպէս «Դանիէլի տեսիլում», այստեղ էլ Պարսկաստան կոչուող երկիրը տեղաւորուած է Աֆրիկայի հիւսիսում, Եթովպիայի ցամաքային հարևանութեամբ և, դատելով «կռապաշտական խաւար» ու «անիրաւութեան ճանապարհ» որակումներից, նուիրացուած է **Կարքեդովն/Կարթագէնի** հետ:

---

21 VIII դարի հեղինակ Սահակ Վարդապետը (Մռուտ) «արևմտեան Հնդիկներին» տարբերում է Եթովպացիներից, բայց դարձեալ տեղորոշում Աֆրիկայում (տե՛ս Սահակ Վարդապետը (Մռուտ), Բացայայտութիւն: [Աշխատասիրութեամբ Նորայր Արք. Պողարեանի], Երուսաղէմ, 1994, էջ 80): Ի պատասխան վրաց եպիսկոպոսի հարցման, թէ ինչպէ՞ս հասկանալ Սաղմոսի «Դու փչրեցեր զգլուխ Հնդկաց» (ՀԳ, 14) տողը, Յովհ. Սարկաւագը գրում է. «Այս Հնդիկք, դրացիք եգիպտոսի, եկին ի բուն Հնդկաց, որ յարևելս հարաւոյ առ Հնդես գետով ասեն, և այնքան զաւրացան ի պանդխտութենէն, որ և բազում անգամ տիրէին եգիպտացւոց և թագաւոր ի վերայ նոցա յինքեանց կացուցանէին» (Լ. Մելիքսեթ-Բէկ, Հովհաննէս Սարկաւագ վարդապետ Հաղբատացու «Վասն չարժման և սասանութեան երկրի», ՀՍՍՌ ԳԱ «Տեղեկագիր», 1943, № 1, էջ 77): Ուրեմն՝ Եթովպիա-Հնդկաստան նոյնացումը գրաւել է և XII դարի հայ և վրաց գիտունների ուշադրութիւնը և իւրովի բացատրութիւն ստացել:

22 St. John Damascene, Barlaam and Ioasaph, With an Englisch Translation by the rev. G. R.Weodward and H. Mattingly. London, 1962, p. 6. Э. Г. Хинтибидзе, Афонская грузинская литературная школа, Тбилиси, 1982, с. 74.

digitised by A.R.A.R.@

ՀԱՅ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԻՉՆԵՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐԸ (Ժ–ԺԵ ԴԴ.)

Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարանները անգնահատելի պատմակ[illegible]ն սկզբնաղբիւրներ են, միաժամանակ հայ ձեռագրական մշակոյթի տեղեկաշա[illegible]ր վաւերագրերը։ Հայերէն ձեռագրերը, այլ երկրների ու ժողովուրդների մի[illegible]ն նադարեան մատեանների համեմատութեամբ, թերւով աւելի շատ եւ անհամե[illegible]մատ բազմազան ու հարուստ վկայութիւններ պարունակող յիշատակարաննե[illegible]ունեն։

Յիշատակարաններն ականատես ու ականջալուր գրիչների, նկարիչների[illegible] կազմարարների, պատուիրատու–ստացողների եւ այլոց ձեռքով գրուա[illegible]մեծարժէք սկզբնաղբիւրներ են եւ պատահական չէ, որ այսօր արդէն հրա[illegible]տարակուած է աղբիւրագիտական, պատմագիտական, մշակութային հսկայա[illegible]կան նիւթ ընդգրկող «Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարանների» 10 ստուա[illegible]հատոր, որոնք հազարաւոր յիշատակարաններ են պարունակում։ Առաջի[illegible]կայում պէտք է հրատարակուեն եւս 10 նման ժողովածուներ։ Հայերէն ձե[illegible]ռագրերի յիշատակարանների ժողովածուներ կազմող գիտնականները՝ Գարե[illegible]գին Յովսէփեանը, Լեւոն Խաչիկեանը, Վազգէն Յակոբեանը, Արտաշէս Մաթե[illegible]ւոսեանը անմիջապէս ձեռագրերի հետ աշխատելուց բացի մեծապէս օգտուել[illegible] են նաեւ հայերէն ձեռագրական հաւաքածուների ձեռագրացուցակներից, ինչպէս Յակոբոս Տաշեանի, Համազասպ Ոսկեանի /Վիեննայի Մխիթարեան[illegible]ների մատենադարան/, Բարսեղ Սարգիսեանի /Վենետիկին Մխիթարեանների մատենադարան/, Նորայր Պողարեանի /Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց մատենադարան/, Սմբատ Տէր Աւետիսեանի /Նոր Ջուղայի/ եւ մի շարք այլ հաւաքածուների ձեռագրաց ցուցակներից։

Ստորեւ մենք համառօտ ակնարկով կ'անդրադառնանք Ժ–ԺԵ դդ. գրուած ձեռագրերում հայ նկարիչների թողած մեծ ու փոքր յիշատակարան[illegible]ներին եւ յիշատակագրութիւններին։

Մանրանկարիչների գրաւոր խօսքի կարճ ու համառօտ պատառիկները՝ յիշատակարանները, թէեւ ընդարձակ տեղեկութիւններ չեն պարունակում, բայց հենց նրանց միջոցով են մեզ հասել հարիւրաւոր նկարիչների անուն[illegible]ները (հայ պատմիչների բազմաթիւ երկերում չկայ ոչ մի մանրանկարիչի անուն), նրանց օգնութեամբ տեղեկանում ենք նաեւ գրչութեան ու նկարա[illegible]զարդման գործի մի շարք ուշագրաւ մանրամասների, ժամանակի օգտա[illegible]գործուած եզրերի (տերմին) մասին եւ այլն։ Հայ մանրանկարիչների յիշա[illegible]տակարաններն անգնահատելի արժէք են ներկայացնում, որպէս հեռու անց[illegible]եալից մեզ ու գալիք սերունդներին հասցէագրուած բառ ու բան, խորհուրդ, մաղթանք, պատգամ, դրանք եզակի հնարաւորութիւն են ընձեռում անմիջա[illegible]կանօրէն, առանց միջնորդի, ունկնդիր լինելու միջնադարեան տաղանդաշատ նկարիչների խօսքին, ինչ որ կերպ հաղորդակցուել նրանց «աչխարհին», զգալ նրանց ապրած ժամանակի չունչը։

Մանրանկարչութիւնը միջնադարում անբաժան էր գրչութեան արուես[illegible]տից։ Այն ունէր ոչ միայն գեղարուեստական, գեղագիտական այլեւ ճանաչո[illegible]ղական, պատմողական, ուսուցողական, խորհրդաբանական դեր։ Մանրանկարչի աշխատանքի նպատակը ձեռագիրն ու բնագիրը գեղեցիկ, դիտարժան, դիւրընկալելի եւ ներգործուն դարձնելն էր։ Դրա համար էլ մատեանը ծաղկւում

digitised by A.R.A.R.@

«զանազան նիւթաւք, ընտրելագոյն ոսկով եւ երանգ երանգ գունով» (ԺԳ, 330), Գէորգ գրչի 1154թ. մի յիշատակարանում բուն ձեռագիրը (ճաշոց) հետեւեալ կերպ է բնութագրւում՝ «Գրեցաւ աստուածային բուրաստանաց ծաղկագումար մատեանս ըստ ծաղկերանկ, նորափթիթ, վայրենաբոյս չուչանաց եւ վարդից, եւ այլոց համասփիւռ ծաղկանց, որ ի լերինս եւ ի դաշտս, ի բուրաստանս եւ ի խաղս ընծեղեալք առ երկուս տեսակս ի մարդիկ զինքնեանս բաժանեն, մանաւանդ թէեւ ըստ այսմ բժշկական դեղս տուեալ ի նոցանէ, որպէս եւ ի պատուիրանաց ծաղիկս հոգւոց բժշկութիւն նոքա, եւ առ տեսութիւն եւ անուշահոտութիւն զմարդիկ ձգեն, զտեսութիւնս զուարճացուցանէն եւ զհոտոտելիս ուրախացուցանէն...» (Ե–ԺԲ, 167)։

Վաղ շրջանի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններում նկարիչ կամ ծաղկող բառերն ընդհանրապէս չեն հանդիպում։ Իսկ երբ գրիչը նաեւ ծաղկողն էր, յիշատակարաններում միայն գրիչ էր կոչւում (Ե–ԺԲ, 76, 84)։ Արշարունիքի նշանաւոր գրչութեան դպրոցի բազմարդիւն ներկայացուցիչ Յովհաննէս Սանդղկավանեցին 1053թ. Աւետարանի յիշատակարանում հանգամանօրէն նշում է այդ ձեռագրի ստեղծման գործի մասնակիցներին՝ Մովսէսին, «որ զմագաղաթն գործեաց», Դաւթին, «որ սպասաւորեաց», Թորոս Խաղբակին, «որ զոսկեգեղն զուգեաց», Յովհաննէս Սողիկին, «որ զոսկեգեղն կազմեաց», իսկ իրեն, որ նաեւ նկարիչն էր, կոչում է միայն «Յովհաննէս... գրող գրոցս» (Ե–ԺԲ, 98)։ Այս յիշատակարանի առնչութեամբ նկատենք, որ ընդհանրապէս նկարազարդման ժամանակ ոսկու օգտագործումը կիրառական առումով բաւական բարդ աշխատանք էր, որը կարող էր իրականացնել միայն գործին տիրապետող արհեստավարժ վարպետը։ Պակաս կարեւոր չէր ոսկու չափաւոր ու նուրբ տեղադրումը էջի մակերեսին, որպէսզի այն իր փայլով չխամրեցնէր միւս գոյները եւ ներդաշնակէր պատկերի ընդհանուր յօրինուածքին։

Յովհաննէս Սանդղկավանեցին գրել ու պատկերազարդել է նաեւ հռչակաւոր «Մողնու Աւետարանը», իսկ 1060թ. նորոգել, լրացրել է մի անաւարտ ձեռագիր, որի յիշատակարանում գրում է. «զՅովհաննէս մեղաւոր եւ անարժան երէց եւ անպիտան գրիչ, որ **զդեղագործն** արար եւ կազմեաց, յիշենջիք» (Ե–ԺԲ, 101, այս եւ յաջորդ մէջբերումներում կատարուած ընդգծումները մերն են՝ Կ.Մ.)։ Դեղ–ներկ, գունաներկ բառից ծագող «դեղագործն անել» արտայայտութիւնն այստեղ ունի ծաղկելու, նկարազարդելու իմաստ։ Այդ հաստատւում է նաեւ 1195թ. մէկ այլ յիշատակարանով, ուր ծաղկող Գրիգորը նշում է ձեռագրի նկարազարդման պատուիրատու Խաչիկին, «որ առիթ եղեւ **դեղելոյս**», իրեն էլ անուանում՝ «զԳրիգոր՝ **դեղիչ** սորա...» (Ե–ԺԲ, 283)։

Յիշատակարանում միայն գրիչ է անուանւում Հռոմկլայում աշխատող Կոզման. «գրեցաւ ձեռամբ Կոզմայի, մեղաւորի եւ անարժան գրչի»։ Բայց հետագայ շարադրանքում վարպետը յայտնում է՝ «բազում աշխատեցի եւ **ծաղկերանգ եւ վարդափթիթ ոսկէհուռն զարդարեցի**» (Ե–ԺԲ, 191), այսինքն՝ նաեւ ձեռագրի նկարիչն է։

Այսպիսով հնում ձեռագրի գրիչ եւ նկարիչ հասկացողութիւնները տարանջատուած չեն եղել։ Գործին գիտակ գրիչը պէտք է կարողանար ձեւաւորել, ծաղկել, ակնահաճոյ դարձնել իր ստեղծած մատեանը։ Նկատենք, որ Մեսրոպեան այբուբենի գեղակերպ ու ճկուն տառերի գրչութեանը տիրապետելը գրիչների համար մի չհեկեան նախապայման էր, գծի ու գծանկարի հետ ազատ վարուելու հմտութիւն ստանալու առումով։ Սակայն ինչ խօսք, որ

digitised by A.R.A.R.@

նկարչութիւնը, ոսկեզօծումը, կազմարարութիւնը նաեւ առանձին հնարքներ ու հմտութիւններ էին պահանջում, որը ձեռք էր բերւում մանրակրկիտ ուսումնառութեամբ: Այդ մասին է, օրինակ, Գրիգոր Ակռեցի գրչի 1066թ. յիշատակարանը. «Ես, Գրիգոր, սիրեցի եւ **քննող եղե արուեստի գրչութեանս, ցանգացա եւ ուսանել զգործ ոսկւոյ ի զարդ պատուիրանաց Տէառն եւ ի կազմած նորին**...» (Ե–ԺԲ, 105):

Հայ մատենագիրների երկերում պատկերագործ, նկարիչ, նկարող բառերը գործածւում են դեռեւս 5–7–րդ դարերում: Ձեռագրերի յիշատակարաններում նկարիչ բառին առաջին անգամ հանդիպում ենք 12–րդ դարի վերջին քառորդում: 1169թ. մի ձեռագրում նկարիչը որպէս «նկարազարդելու» հոմանիշ օգտագործում է «ծրագրելը» (ծրել–գծել)՝ «**ծրագրութիւն պատկերիս այս է**...» (Ե–ԺԲ, 198): 1176թ. նկարիչ եւ կազմարար Աբրահամը յիշատակարանում խնդրում է յիշել իրեն՝ «**աչխատողի նկարիս եւ կազմողիս**» (Ե–ԺԲ, 220), իսկ 1181թ. Դրազարկում (Կիլիկիա) աչխատող Թորոս գրիչը յիշատակում է ծաղկողին՝ «զԱաչատուր սրբասէր քահանայ՝ **նկարիչ ծաղկանց**» (Ե–ԺԲ, 231):

Հայ մանրանկարչութեան ոսկեդարի՝ ԺԳ դարի յիշատակարանները նկարիչների վերաբերեալ աւելի շատ նիւթ են պարունակում, այս շրջանի ձեռագրերը եւս անհամեմատ բազմաթիւ են: Երզնկայի մերձակայ Աւագ վանքում ստեղծագործող Սարգիս 1201թ. յիշատակարանում իրեն անուանում է «**պատկերագրիչ**» (ԺԳ, 18): Նոյն վանքում է ստեղծուել «Մշոյ ճառընտիրը», որի ծաղկող Ստեփանոսի անունը գրուած է մեծադիր մատեանի 452ա էջի մի զարդապատկերի մէջ: Ջլինէր այդ մէկ հատիկ բառը, ոչ ոք չէր իմանայ չնորհալի զարդանկարչի անունը:

Անիի գրչատներում ձեռագրեր էին ստեղծւում ոչ միայն ստացողների նախնական պատուէրով, այլեւ վաճառքի համար: Քաղաքային կեանքի վերելքի պայմաններում մեծացել էր գրքի պահանջարկը: 1211թ. Անիի Բեխենց վանքում Սահակ Անեցու պատուէրով եւ նկարիչ Մարգարէի ձեռքով նկարազարդուած «Հաղբատի Աւետարանի» յիշատակարանները հիմնականում վերաբերում են ստացողին ու նրա տոհմին: Ձեռագրին հետագայում հռչակ բերած արուեստագէտը յիշատակարանում գրում է. «Աստուած ողորմեա Մարգարէին՝ գրչի եւ նկարչի» (ԺԳ, 70): Անեցի նկարիչը Աւետարանի խորանների լուսանցքներում պատկերել է աչխարհիկ կեանքի գողտրիկ դրուագներ, իր համաքաղաքացիների դիմանկարներ, որոնցից մէկի մօտ գրել է. «Շերանիկ, քանի գաս, ձուկն բեր» (ԺԳ, 69): Ամէն ինչից դատելով, Անիի կենսայորդ միջավայրի հարազատ ծնունդն էր նկարիչը, իր վրձնած կերպարների՝ ձուկ բերող Շերանիկի, գինու գաւով մատռուակի, ծառի տակ նստած երաժչտի նման ազատ ու անկաչկանդ անեցի, որ յիշատակարանում ընդամէնը խնդրում էր յիշել «աղքատ եւ մեղաւոր» (ԺԳ, 69) Մարգարէին: Հաւանաբար Անիում է ստեղծագործել նաեւ Աբաս անունով նկարիչը, որի մանրանկարներն աղերսներ ունեն Մարգարէի գործերի հետ: Յիշատակարանում իր մասին նշել է երեք լեզուով՝ հայերէն, յունարէն, վրացերէն. «Աբաս նկարիչ՝ տրուպ երեց» (ԺԳ 260):

Անիի մերձակայ Հոռոմոսի վանքում էին աչխատում վարպետ գրիչ–նկարիչներ Յովհաննէսը եւ Իգնատիոս Հոռոմոսցին: Վերջինիս ամենավաղ ձեռագրի (1214թ.) յիշատակարանում պատուիրատուները գրում են. Տուաք

digitised by A.R.A.R.@

գրել եւ նկարել Իգնատիոս գրչի՝ **ոսկւով եւ երանգ երանգ խառնուածով զարդարեալ»** (ԺԳ, 83)։ Իգնատիոսի կարեւոր ստեղծագործութիւններից է 1232թ. «Բագնայրի Աւետարանը»՝ գրուած Զաքարեան իշխանների ազգական պատրոն Խօռասի ու նրա կնոջ՝ Զմրուխտ խաթունի պատուէրով։ Ձեռագրի խորաններից մէկի գլխազարդի մէջ նկարիչը գրել է. «զՊատրոն Խաւռաս եւ զամուսին իւր Զմրուխտ խաթուն, որ **զոսկին ետ գրոցս**, ... յիշեա» (ԺԳ, 180), այսինքն՝ Աւետարանի նկարազարդման համար անհրաժեշտ ոսկին նկարչին են տրամադրել պատուիրատուները։ Այս արժէքաւոր մատեանը հետագայում գերեվարուել է, ապա փրկագնուել եւ նորգուել անեցի Պարոնի նախաձեռնութեամբ՝ «ոսկւով եւ արծաթով...»։

Իգնատիոս Հոռոմոսցին գրած ու ծաղկած ձեռագրերի յիշատակարաններում իրեն մեծ մասամբ գրիչ է կոչում եւ հազուադէպ՝ նկարիչ։ Անթուական յիշատակարաններից մէկում գրում է. «զիգնատիոս՝ մեղաւոր ոսկենկար սուրբ Աւետարանիս յիշեա» (ԺԳ, 192)։ Ստացողներից մէկը Իգնատիոսի գրած ու պատկերազարդած մէկ այլ ձեռագրի մասին գրում է. «ստացայ... մատեանս զայս **պայծառ նիւթով եւ գեղեցիկ գրով եւ ընտիր բանիւք, ցանկալի ամենայն տեսողաց**» (ԺԳ 194)։ Որպէս ճանաչուած վարպետ Իգնատիոսը կատարել է ազնուականների, բարձրաստիճան հոգեւորականների, քաղաքացիների պատուէրներ, ստեղծել գեղագիր, ոսկեզարդ ու ոսկեկազմ մատեաններ։ Շուտով սկսուել են մոնղոլական արշաւանքները, Անին ու ողջ երկիրն ասպատակութեան ու աւերի են ենթարկուել։ Զգայուն հոգու տէր արուեստագէտը ծանր է տարել այդ դաժան իրողութիւնը։ Նրանից յայտնի վերջին ձեռագրի յիշատակագրութիւններում զգացւում է ժամանակի խռովայոյզ շունչը. «Աստուած, ողորմեա Իգնատիոս նկարչի, յորժամ գայցես ի սոսկալի աւուրն... Ո՛հ թաթար, վա՛յ աւուրն, որ եկիր անցուցիր զաշխարհս... Ո՛հ ներեցեր Աստուած անչափ արիւնահեղութիւն» (ԺԳ, 195)։ Այդ ձեռագրի խորաններում ամէնուր գերակշռում է կարմիր գոյնը, որը ժամանակի ահասարսափ տպաւորութիւնների արդիւնքը պէտք է համարել։ Հետաքրքրական է՝ որ Արցախի Մեծոփէն գիւղի բնակիչները (ձեռագիրը երկար ժամանակ այստեղ է պահուել), մատեանը կոչել են «Կարմիր Աւետարան»։

Ցիշատակարաններում տարբեր նկարիչներ տարբեր խօսքերով են ներկայացնում իրենց կատարած աշխատանքը։ 1217թ. յիշւում են «զՍարգիս **նկարիչն** եւ զՍիքենոս **չարայարողն**, որ աշխատեցան **ի յերանգ... եւ ի կազմն**» (ԺԳ, 106)։ Մէկ այլ ձեռագրի նկարազարդման պակասը 1219թ. լրացրած Յովհաննէսը գրում է. «Ես՝ Յովհաննէս... լցի զպակասութիւն սորա **բանիւք, ծաղկաւք եւ ցանգաւք եւ համաբարբառաւք**, աղաչէմ... յիշեցէք զիս եւ ծնողքն իմ եւ զուսուցիչն իմ» (ԺԳ, 115)։ 1224թ. գրուած «Ճառընտիրի» յիշատակարանում նշւում են վարդանն եւ Ղազար գրագիրը. «որ բազում ջանիւ եւ աշխատութեամբ **զգիրքս ծաղկերանկ եւ գունակ գունակ դեղաւք զարդարեցին եւ պայծառազգեաց արարեալ փայլեցուցին ի տես աչաց... պայծառացուցին ծաղկաւք՝ իբրեւ զծաղկաւէտ երկիր**» (ԺԳ, 141,142)։ 1283թ. յիշատակ է հայցում ծաղկող Սուքիասը՝ գրելով. «ի ծաղիկ եւ ի գլխագիր եւ ի կազմել աշխատեցայ» (ԺԳ, 539)։ Որպէսզի իր կատարած գործը սոսկ ընդօրինակութիւն չհամարուի, 1278թ. Մողնիում աշխատող մի նկարիչ գրում է. «**Նկարող ծաղկիս եւ յաւրինողս** աղաչեմ յիշել» (ԺԳ, 478)։ Իսկ 1295թ. մի վարդապետ իրեն կոչում է «**ձեւող խորանիս**» (ԺԳ, 766)։

digitised by A.R.A.R.@

Նշանաւոր «Թարգմանչաց Աւետարանում» Գրիգոր Ծաղկողի թողա
կարճ յիշատակագրութիւններուն կարդում ենք. «Թուիս ՈՁԱ (1232) Ծաղկա
զարդեցաւ սուրբ Աւետարանս... Աստուած, ողորմեա Գրիգոր Ծաղկողի...» (ԺԳ
181)։ Իսկ ձեռագիրը ԺԴ–րդ դարում տէրունական նկարներով օժտա
նկարիչը խնդրում է յիշել **Գրիգոր նկարիչին** (էջ 10)։ 1201թ. յիշւում
Ղազար վարդապետը որպէս մի ձեռագրի «**զարդարիչ**» (ԺԳ, 17)։

Որոշ յիշատակարանները ընդհանուր պատկերացում են տալիս գրիչների
ու նկարիչների առօրեայի մասին, իրատեսօրէն բնութագրում նրանց
Միջնադարեան գրչի վերաբերեալ մեր ունեցած պատկերացումները յաճախ
միակողմանի են՝ պարուրուած տխուր, ողբերգական երանգներով։ Եւ սակայն,
գրիչներն ու ծաղկողները սովորական մարդիկ էին իրենց տխրութիւններով
ու ուրախութիւններով, առօրեայ հոգսերով ու յոյսերով։ Նրանք կարող էին
դժգոհել ոչ միայն թշնամու ասպատակութիւնից, այլեւ չատախօս զրուցակից-
ներից, գործին խանգարող ճանճ ու մոծակից, կարող էին ուրախանալ, երբ
իրենց յիշում, միրգ ու այլ ուտեստ էին բերում, եւ այլն։

Գրիչներն ու ծաղկողները ոչ միայն տարեց ու ալեհեր այրեր, այլեւ
պատանիներ ու երիտասարդներ էին։ ԺԲ դարի մի գրիչ, որ յիշատակարա-
նում անունը չի տալիս, գրում է. «Աղաչեմ... մեղադիր մի լինիք սխալանացս,
զի չէի շատ գրել եւ էի երիտասարդ եւ անհաստատ» (Ե–ԺԲ, 320), ուրիշ
երկուսը նշում են. «զվասակ բերկրելի պատանի, որ **զծաղկագիրս** ելից սուտ
դեղաւք... յիշեսջիք» (ԺԳ, 819), «զԱկոբս... յիշեցէք, զի կարի շատ աշխատեցայ,
զի ի տղայութեան ժամն գրեցի» (ԺԳ, 911)։ Նորուսում էր նաեւ Անանիա
դպիրը. «Ես՝ Անանիայ դպիրս... ծաղկեցի զսուրբ Աւետարանս... եւ առաջին
ծաղիկս այս էր, որ ուսայ ի վարդապետէն իմոյ» (ԺԳ, 874)։ Մէկ ուրիշն էլ, ի
տարբերութիւն Անանիայի, ներողամտութիւն է հայցում ինքնուս լինելու
համար. «Ով եղբարք, մեղադիր մի լինիք փոքր ծաղկիս, զի ի վարդապետէ
չէի ուսել...» (ԺԵ.Բ, 158)։

Գրչութիւնը, մանրանկարչութիւնը, ձեռագիր ստեղծելը դիւրին գործ
չէր անգամ օժտուած եւ ուշին երիտասարդների համար։ «Դժուար է խիստ,
այսչափ կարացի բազում աշխատութեամբ, մի մեղադրեք։ Զեզ տացէ Աստուած
զստոյգն իմանալ» (ԺԳ, 555)։ 1284թ. գրուած այս տողերի հեղինակն այլ ոք
չէ, քան «երկրորդ Աթենք» յորջորջուած Գլաձորի համալսարանի ապագայ
հռչակաւոր ուսուցչապետ Եսայի Նչեցին։

Երբեմն գրչի, նկարչի աշխատանքին խանգարում էր չրջապատի աղ-
մուկը, գիշերամուտին դժուարութեամբ էր յաղթահարւում քունը։ Մողնեցի
Սիմէոնին անհանգստացնում էին փոքրահասակ որդիները՝ «Աւաղ տղայոցս
բարբաջմանս եւ իմոյ մտացս սխալելոյ» (ԺԳ, 477), բայց նաեւ քունն էր
նեղում. «քունս նեղեաց, եւ թող այն մարդն մեղադրէ, որ քուն չունի» (ԺԳ,
478)։ Կարփիում աշխատող Մկրտիչը գոհ չէ «չատախօս» զրուցակիցներից. «ի
բազմութիւն խաւսից սխալեցաւ միտս եւ կրկնեցի զգրելոն, աւաղ մթացեալ
մտացս...» ԺԳ, 480)։ «Վայ, որ զրոյցն զիս կու խափանէ ի գրելոյն» (ԺԵ–Բ,
371), խոստովանում է մէկ այլ գրիչ։ Աւելի հեշտ չէր 1269թ. երզնկայում աշ-
խատող Մովսէսի համար, որը գրում է. «Անիծէ Աստուած զճանճն եւ ընդ նմին
զլոյն, զի յոյժ կծեն զիս, այլ եւ տաւթ աւուրս տագնապեն զիս» (ԺԳ, 377)։
Նոյն մտածումներն է ունեցել 1194թ. Նեզկուկ գիւղում ձեռագիր գրած Ստե-
փանոսը, բայց նա մխիթարուել է իր կատարած գործով։

digitised by A.R.A.R.@

«Ո՛հ, որ քունն նեղէր,
Ճանջն տանջեր, լուն խորովէր,
Գիրն աւիրէր, սիրտս ցաւէր,
Հազար ու մի վնաս լինէր.
Եւ Ո՛, որ մխիթարէր» (Ե–ԺԲ, 279)։

Գրիչներն ու ծաղկողները երախտագիտութեամբ են յիշում ոչ միայն իրենց պատուիրատուներին, ուսուցիչներին, գործընկերներին կամ նիւթեր հայթայթողին, այլեւ իրենց նկատմամբ առաջին հայեացքից փոքր թուացող խնամք ու հոգատարութիւն ցուցաբերողներին՝ «որք առ մեզ սէր ցուցուցին... որք մի օր կերակրեցին կամ բաժակաւ ջուր արբուցին... (ԺԴ, 310)։ 1288թ. Ցովհաննավանքում աշխատող կարապետը խնդրում է յիշել Գրիգորին, որ «զվաղահաս ծիրանն էբեր» (ԺԳ, 613), նոյն վանքի մէկ այլ միաբան գրում է. «Ո՛ գեղեցիկ խնձորիս, զոր էբեր եղբայր Մարտիրոս» (ԺԳ, 734)։ Նմանօրինակ երկու վկայութիւն եւս. «Եղիսաբեթն ծաղկած կենա, որ էբեր մին քրեղէն բանջար, երեք լաւչն ի վերա» (ԺԵ.Գ, 290), «Գրիգոր Առընջեցի յիշեցէք... որ յայսմ աւուր մեզ վարդ եբեր փիլոնաւն ի լի» (ԺԵ.Բ. 323)։ Որքան անմիջական, անկեղծ ու ազնիւ են այս տողերը, եւ ինչքան քիչ բան էր հարկաւոր գրչի հրճուանքն ու երախտագիտութիւնը յարուցելու համար, անգամ պարզապէս «գեղեցիկ խնձոր» կամ «փիլոնով վարդ»։

Գրչի ու նկարչի աշխատանքի կարեւոր նախապայմաններից էին անսրխալ նախօրինակ, լաւ գրանիւթ ու գործիք ունենալը։ Նախօրինակը, որից գրիչն ու մանրանկարիչն ընդօրինակում էին, երբեմն հին ու քայքայուած էր լինում. «Աւրինակս եղծած է, փտեալ մագաղաթ է եւ ոչ կարեմ վերծանել» (Ե–ԺԲ, 333)։ 1292թ. իր ձեռքին եղած նախօրինակից դժգոհում էր նաեւ Մարգարեկ գրիչը՝ «կարի վատ գիր էր ու սղալ աւրինակս եւ ես կու վչտանամ... մահն չատ հեշտ էր ինձ, քան զայս դիմիս գրել։ Մեղա քեզ, եղբայր, թողութիւն արա» (ԺԳ, 690)։ Իսկ Գետկա վանքում ստեղծագործող Մխիթարը հիացած էր նախօրինակով, որ նշանաւոր Գրիգոր Մուրղանեցու ձեռքով էր գրուած՝ «Աստուած ողորմի աւրինակիս գրաւղին, հրաշափառ է...» (ԺԳ, 400)։

*Ընդօրինակողները երբեմն նշում են, որ ոչ միայն բնագիրն են արտագրել, այլեւ պատկերներն արտանկարել։ Ցովհաննէս անունով մի ծաղկող յիշատակարանում նախ գրում է. «Անմեղադիր լերուք խոչորութեան եւ անարհեստութեան ծաղկիս, զի անվարպետ էի», ապա աւելցնում, որ Կիլիկիայի Սիս մայրաքաղաքում ստեղծուած մատեանից է ընդօրինակուած բնագիրն ու նկարազարդումը՝ «եւ է ի Սսիցի աւրինակէ **գիրս եւ ծաղիկս**...» (ԺԴ, 650)։*

*Ցիշատակարաններում նշում են ինչպէս գրչութեան, այնպէս էլ նկարչութեան ուսուցիչներ։ 1447թ. Անանիա ծաղկողը գրում է. «Ջուսուցիչն իմ եւ հոգեւոր հայրն զտէր Սիմէոն արհեպիսկոպոս յիշեսջիք, որ **բազում աշխատութեամբ վարժեցուց զիս յարուեստ ծաղկաւղութեան**» (ԺԵ.Ա, 616)։*

Միջնադարեան գրիչներն ու ծաղկողները իրենց անուններին ինքնախարազանման զանազան ածականներ են աւելացնում (անարժան, մեղաւոր եւ այլն)։ Դրա պատճառն այն է, որ նրանք իրենց անունները գրում էին Սուրբ Գրքի էջերում, այնտեղ, ուր պաշտելի Աստուծոյ կեանքը, գործն ու վարդապետութիւնն էր ներկայացուած, ուստի մարդ մահկանացուի անուան յիշատակութիւնը յանդգնութիւն ու մեղք էին համարում։ Այսինքն՝ ինքնադատա-

digitised by A.R.A.R.@

պարտման պիտակներ օգտագործելը ոչ թէ միայն համեստութեան արտայայտութիւն էր, այլ նաեւ հաւատացեալ ու բարեպաշտ գրչի բնական վարքագիծ։ Նկատենք սակայն, որ մեր վարպետներն այս հարցում հանդէս են բերել զարմանալի «պերճախօսութիւն»։ Ահաւասիկ 10–15–րդ դարերի յիշատակարաններից քաղուած այդօրինակ արտայայտութիւնների մի չարք. անարժան, անարհեստ, անվարժ, նուաստ, ապիկար, տգէտ, տրուպ, անպիտան, անիմաստ, տխմար, եղկելի, սուտանուն, ողորմելի, գարշ, խաբեբայ, ետին, փցուն, փանաքիմաց, յանցաւոր, խելագար, ծոյլ, տարտամ եւ այլն։ Իսկ միայն «մեղք» հասկացողութեան հետ կապուած՝ մեղաւոր, յոգնամեղ, մեղուցեալ, մեղսամած, մեղսասէր, բազմամեղ, մեղսամակարդ, վիրաւոր մեղօք, ամենամեղ, ծով ամենայն մեղաց, վերջացեալ մեղօք եւ այլն։ Մի գրիչ, որի անունը Խունկ է, այսպէս է փնովում իրեն. «Ես անարժան եւ անպիտան՝ անուամբ Խունկ կոչեցեալ, բայց ի վարս եւ ի հոտս եւ ի համս դառն եւ անարգ» (ԺԵ.Գ, 53)։ Նկարիչ Ալինախ եպիսկոպոսն իրեն կոչում է «ծաղկողիկ» (ԺԴ, 464,492), իսկ գրիչ Վարդանը փորձում է գերազանցել բոլորին. «Ձիք մարդ մեղաւոր քան զիս» (Ե–ԺԲ, 234)։

Հայ մանրանկարչութեան Կիլիկիայի դպրոցը բազմաթիւ տաղանդաւոր արուեստագէտներ է տուել մեր մշակոյթին, բայց, ցաւօք, բոլորի անունները չէ, որ յայտնի են։ Օրինակ, գրքային գեղանկարչութեան այնպիսի մի գլուխգործոց, ինչպիսին «Հեթումի ճաշոցն» է (1286), չունի նկարչի յիշատակարան։

Շքեղազարդ մատեաններն ընդհանրապէս շատ յարգի էին Կիլիկիայի հայոց արքունիքում։ Ձեռագրեր էին պատուիրում թագաւորները, թագուհիները, արքայազները, սպարապետները, բարձրաստիճան ազնուականները։ Հեթում Ա թագաւորի եղբայրը Սմբատ գունդստապլը (սպարապետ) իր պատուիրած մատեանի յիշատակարանում իր իսկ ձեռքով գրել է. «Ձմեղաւոր հողս՝ ըզՍմբատ Հայոց սպարապետս յիշեսջիք» (ԺԳ, 230)։ Ինչպէս տեսնում ենք, հռչակաւոր զօրապետի յիշատակարանի ոճը չի տարբերում ամենասովորական գրչի յիշատակ հայցող գրութիւնից։

Աչխարհական իշխանաւորներից ետ չէին մնում երկրի հոգեւոր տէրերը, որոնց հովանաւորութեամբ է ստեղծագործել Կիլիկիայի հայ նկարիչների մեծ մասը։ Ցիշատակելի են յատկապէս Կոստանդին Ա Կաթողիկոսը եւ գրչութեան արուեստին քաջհմուտ եպիսկոպոս Յովհաննէս Արքայեղբայրը։

Ծանօթանանք այս շրջանի որոշ յիշատակարանների։ 1255թ. մի Շարակնոցի ծաղկող գրում է. «... զանարժան եւ զմեղաւոր հողս, Սարգիս քահանայս, **զծաղկաւոր եւ զոսկաւոր** այսմ տառիս, աղաչեմ յիշել» (ԺԳ, 283)։ 1263թ. Սկեւռայում յիշւում է Օգսենդ անունով ոսկողը (ԺԳ, 324), իսկ 1312թ. Ականց անապատում մի Շարակնոց խազագրած ու ծաղկած Գրիգոր դպիրը գրում է. «**Զգիրս խազեցի եւ զարդարեցի ոսկով եւ ծաղկիւ**» (ԺԴ, 88)։ Նկատենք, որ ոսկու օգտագործման չեչտումը (թէ այս, թէ բազմաթիւ այլ յիշատակարաններում) սոսկ մետաղի թանկարժէքութեան պատճառով չէր արւում։ Ահա, օրինակ, Ոսկեփորիկ բառը մեկնելիս ոսկու մասին ինչ է գրում Ս. Գրիգոր Տաթեւացին. «Ոսկեփորիկ՝ ... ըստ իրեն եւ զանունն եդեալ ունի ոսկի, այսինքն՝ անապական եւ պատուական գանձիւք աստուածային առլեցեալ...» (ԺԵ.Ա, 10)։

1263թ. Գռներում աշխատող Կոստանդինը նկարիչ բառի փոխարէն

digitised by A.R.A.R.@

օգտագործում է նկարագրիչը՝ «Ջմեղապարտ եւ զանարժան **նկարագրչիս** զկոստանդին... աղաչեմ յիշել» (ԺԳ, 323)։ Կիլիկիայում գրչութեան եւ մանրանկարչութեան արուեստն այնքան էր զարգացել, որ երբեմն առանձին արուեստագէտներ էին զբաղւում ոչ միայն գրչութեամբ, նկարչութեամբ, կազմարարութեամբ, այլեւ այս գործերի առանձին մանրամասներով։ 1271թ. Դրազարկում Կոստանդին գրչի գրած եւ Առաքել Հնազանդենցի կազմած ձեռագիրը ծաղկել է Գրիգոր քահանան, իսկ վարպետ գրիչ Աւետիսը գրել է գլխագրերը՝ «աղաչեմ յիշել... զԳրիգոր նորընծա քահանա, որ **ծաղկազարդեաց** զսա եւ զընտիր գրչաւորն զԱւետիս, որ **գլխագրեաց** զսա...» (ԺԳ, 407)։

Իսկ յիշատակարաններում ի՞նչ է իր մասին գրում հանրաճանաչ Թորոս Ռօսլինը։ Նրանից յայտնի առաջին ձեռագրում, որ ստեղծուել է 1256թ. Կոստանդին կաթողիկոսի պատուէրով, պահպանուել է ընդարձակ գլխաւոր յիշատակարանը եւ մի քանի յիշատակագրութիւններ՝ խորաններում։ Ռոսլինը նշում է, որ պատուիրատուի համար դժուար չէր «ի լաւաց գրչաց կամ ի հմուտ արհեստագիտաց... ստանալ» մատեանը, բայց հրամայել է իրեն՝ «իմոյ անարժանութեան փցուն եւ ախմար գրչի Թորոսի մականուն Ռաւսլին կոչեցելոյ ըստ նախնեաց.... զգործի գրչութեան ի կիր արկանել... այս մատեան, որ եւ զարդարեալ ոսկով զտով եւ պատուական նիւթիւք, ներքոյ եւ արտաքոյ, ըստ առատապարգեւ կամաց իւրոց...» (ԺԳ, 285)։ Ուշագրաւ է, որ նկարիչը կիրառում է «**արհեստագէտ**» բառը որպէս մեր գործածած «արուեստագէտի» համարժէք։ Յիշատակարանից երեւում է, որ Թորոս Ռօսլինը ոչ միայն գրել ու պատկերազարդել, այլեւ կազմի վրայ է աշխատել, «**ներսից ու դրսից**» զարդարել մատեանն ընտիր նիւթերով ու ոսկով։

Ռօսլինեան յաջորդ Աւետարանը (1260) գրուած է Հռոմկլայում, դարձեալ Կոստանդին կաթողիկոսի պատուէրով «... **առատաձեռն ծախիւք, նիւթաւք եւ երփն երփն գունաւք**...» (ԺԳ, 301)։ 1262թ. Ռօսլինը Հռոմկլայում Աւետարան է ընդօրինակել Կոստանդին կաթողիկոսի եղբօրորդի Թորոսի համար։ Արուեստագէտը մատեանը զարդարել է. «**ոսկւով սրբով եւ երանգ երանգ գունովք, ներքոյ եւ արտաքոյ՝ ընդելուզեալ քարամբք պատուական(օ)ք**...» (ԺԳ, 316)։ Հետաքրքիր է, որ ձեռագրում պահպանուել է նաեւ յայտնի կազմարար Առաքել Հնազանդենցի նոյն թուականին գրուած յիշատակարանը։ Ուրեմն ինչպէս հասկանալ Ռօսլինի խօսքը, թէ մատեանն ինքը զարդարել է նաեւ «արտաքոյ՝ ընդելուզեալ քարամբք պատուական(օ)ք»։ Ըստ երեւոյթին, տաղանդաւոր նկարիչը կատարել է ձեւաւորողի (տիզայներ) դեր, կազմի վրայ նախանշել թանկագին քարերի տեղադրման եւ միւս զարդերի ընդհանուր յօրինուածքը, որի հիման վրայ կազմարար վարպետ Առաքելը կատարել է իր գործը։

Նոյն 1262թ. Հռոմկլայում Ռօսլինը չքեղօրէն պատկերազարդել է Հեթում Ա թագաւորի որդի Լեւոնի համար Աւետիս գրչի ընդօրինակած Աւետարանը։ Այս մատեանի կազմարարը դարձեալ Առաքել Հնազանդենցն է, բայց ցաւօք, ճանաչուած վարպետի պատրաստած կազմերից ոչ մէկը մեր օրերը չի հասել...

1265թ. Թորոս Ռօսլինը գրել ու նկարազարդել է մէկ այլ Աւետարան «հրամանաւ եւ ծախիւք մեծազգի եւ բարեպաշտուհի տիկնոջն տիկին կեռանի», այն զարդարել «**զանազան նիւթաւք, ընտրելագոյն ոսկով եւ երանգ երանգ գունով**» (ԺԳ, 330)։

digitised by A.R.A.R.@

1266թ. մեծանուն վարպետն աշխատել է երկու ձեռագրի վրայ, որոնցից մէկի պատուիրատուն Հեթում Ա. թագաւորն է։ Ձեռագիրը դառը ճակատագիր է ունեցել, ժամանակի ընթացքում փոխանցուել է սերնդից սերունդ, բայց բզկտուել ու դաչունահար է եղել բարբարոսների ձեռքով։ Մեր օրերն են հասել նախկին փառաւոր մատեանի 39 թերթեր եւ յիշատակարանի մի մասը, ուր թէպէտ նկարչի անունը չկայ, սակայն մասնագէտների կարծիքով անկասկած Ռոսլինի ձեռքի գործն է՝ զարդարուած «**ծաղկերանգ բազմակերպ պատկերագրութեամբ**» (ԺԳ, 334)։

Միւս ձեռագիրը Վարդան եպիսկոպոսի պատուէրով ընդօրինակել է Աւետիս գրիչը, որից յետոյ այն տուել են «**վայելչացուցանել... ոսկւով եւ զանազան նիւթով** բազմամեղ գրչին Թորոսի» (ԺԳ, 336)։ Յիշատակագրութիւններից մէկուն արուեստագէտը գրում է. «Նկարողի սորա թողութիւն խնդրեցէք» (ԺԳ, 337)։ Թէեւ Ռոսլինի նախորդ յիշատակարաններից նոյնպէս ակնյայտօրէն երեւում է նրա նկարիչ լինելը, բայց այստեղ առաջին անգամ է գործածում «**նկարող**» բառը։ Դրա փոխարէն յիշատակարաններում ամէնուր իր մասնագիտութիւնն ու կոչումը բնորոշում է «գրիչ» բառով։

Թորոս Ռոսլինի մեզ հասած վերջին մատեանը գրուել է 1268թ. Հռոմկլայում, Լեւոն Գ–ի որդի Հեթում արքայորդու համար։ Յիշատակարանում նկարիչը գրում է. «Զբազմամեղ գրիչս աղաչեմ յիշել՝ զանարժանութիւն իմ, եւ զծնաւղս, եւ զորդիս իմ, եւ զուսուցիչս, եւ զամենայն երախտագործս իմ...» (ԺԳ, 360)։ Հենց այս խօսքերն էլ կիլիկեցի հանճարեղ հայորդու պատգամը համարենք, յիշենք նրան, իր ծնողներին ու որդուն, հոգեւոր հովանի ուսուցչին եւ իրենց բարութիւն արած «զամենայն երախտագործս», քանզի նրանց յիշատակի գրաւականը հենց Թորոսի հրաշալի մատեաններն են, ոսլինեան փառաշուք ու հոգեպարար արուեստը։

Կիլիկիայում ապրել ու ստեղծագործել են նաեւ այլ չնորհաշատ արուեստագէտներ։ Ցաւօք, յիշատակարանի բացակայութեան պատճառով, չգիտենք, թէ ովքեր են այսպէս կոչուած «Ութ նկարիչների Աւետարանի» մանրանկարների վարպետները, մի ձեռագիր, որ ասես գրքարուեստի կատարելութեան իւրօրինակ մրցասպարէզ է դարձել 13–րդ դարի վերջերին կիլիկեցի լաւագոյն նկարիչների համար։ Իհարկէ «ութ նկարիչներ» ասածը պայմանական է, մասնագէտների համոզմամբ 2–3 արուեստագէտներ են պատկերազարդել մատեանը, որն ինչ–ինչ պատճառներով անաւարտ է մնացել, իսկ 1320թ. լրացուել ու ամբողջացուել Սարգիս Պիծակի ձեռքով։ Վերջինս որդին էր նկարիչ Գրիգոր Պիծակի, որն առաջին անգամ յիշատակւում է 1286թ. Ստեփանոս Վահկացու հետ՝ «**զՍտեփանոս Վահկացի եւ զԳրիգոր մականուն Պիծակ՝ զնկարողք...**» (ԺԳ, 592)։ Որդին հօր գործի արժանաւոր ժառանգորդն էր, պատահական չէ, որ կրում էր նաեւ նրա **Պիծակ** մականունը։

Սարգիսը սկզբում աշխատում էր հօր արուեստանոցում, հետագայում բազմաթիւ չքեղ մատեաններ է ծաղկել Սսում, Դրազարկում, Սկեւռայում, Փոս անապատում։ Նա հռչակուած էր ոչ միայն Կիլիկիայում, այլեւ բուն Հայաստանում ու Փոքր Հայքում։ «Ութ նկարիչների Աւետարանը» Սարգիս Պիծակին լրացնելու է տուել Սեբաստիայի եպիսկոպոս Ստեփանոսը։ Նա իր գրած տեղեկաչատ յիշատակարանում պատմում է, որ Կիլիկիայի Օշին արքան կամեցել է իրեն պարգեւ տալ, եւ հրամայել որ մտնի պալատի պահոցը, ուր սուրբ կտակարանները են։ Այնտեղ նա տեսել է բազում ու զանազան գրքեր,

digitised by A.R.A.R.@

բայց ցանկացել է միայն դրանից մէկն ունենալ, որ գրուած էր վարժ ու գեղեցկագիր գրչի ձեռքով եւ զարդարուած բազմերանգ պատկերներով յոգնահանճար նկարակերտի կողմից, բայց աւարտին չէր հասցուած, քանզի տնօրինական պատկերների մի մասը նկարուած էին, մի մասը՝ ուրուագծուած, եւ շատ տեղեր ալ ազատ էին թողնուած։ Ուրախութեամբ վերցնելով այս գիրքը փնտռել է մի վարպետ նկարչի եւ գտել Պիծակ մականունով Սարգիս սրբասէր քահանային՝ «յոյժ հմուտ նկարագարդութեան»։ Նա յանձն առնելով բազում աշխատութեամբ լրացրել է ոսկենկար պատկերների պակասը (ԺԴ, 162)։ Հետաքրքիր է, որ յիշատակարանի վերջում նշւում է ոչ միայն Սարգիսը, այլեւ մատեանի գրիչն ու ծաղկողը, թէեւ նրանց անունները ստացողին յայտնի չեն եղել. «Եւ առաւել յիշեսջիք **զառաջին աշխատողն՝ զգծաւղն եւ զծաղկաւն, եւ զվերջին աշխատողս՝ զՄարգիս**...» (ԺԴ, 163)։

Սարգիս Պիծակը բազմաթիւ այլ մատեաններ է գրել ու պատկերազարդել, ապրել է մինչեւ խոր ծերութիւն։ 1353թ. մի Աւետարանի չափածոյ յիշատակարանում գրում է։

«Կատարեցաւ սա ի կարգի,
Ձեռամբ Սարգիս քահանայի...
Եւ ծայր ի ծայր զարդարեցի,
Ոսկով, ծաղկիւ, զամենն ի լի,
Եւ պատկերնով նորէ ի գրի...
Ի ծերութեան ժամանակի
Աչխատութեամբ յաւարտ ածի» (ԺԴ, 403)։

Սարգիս Պիծակից յետոյ Կիլիկիայի հայ մանրանկարչութեան դպրոցն այլեւս վառ անհատականութիւններ չտուեց։

Դեռեւս ԺԳ դարի վերջերին ու հիմնականում ԺԴ դարի առաջին կէսին հայ մշակոյթի երկնակամարում փայլատակեց մի նոր փառաւոր կենտրոն՝ Գլաձորի համալսարանը։ Նրա առաջին սաների թըւում քիչ չէին Կիլիկիայից եկածները, ինչպէս Մատթէոս Կիլիկեցին, Պօղոսը, Վարդանը, Տիրատուրը։ Նրանցից ոմանք հասուն այրեր էին եւ համալսարան բերեցին նաեւ Կիլիկեան մանրանկարչութեան աւանդները։ 1314թ. գրուած մի ձեռագրի յիշատակարանում Պօղոս Կիլիկեցին նշում է, որ Ակների վանքից «յաղագս փափագման իմաստասիրական արհեստից» եկել է Գլաձոր, ուսանել Եսայի Նչեցու մօտ։ Մատեանը գրել ու զարդարել է «յընդիր ընդիր երանգոց եւ ի յոսկւոյ սրբոյ» Տարսայիճ Օրբէլեան իշխանի պատուէրով (ԺԴ, 99)։

Գլաձորի համալսարանի մասին առաջին տեղեկութիւնը պահպանուել է Մատթէոս Կիլիկեցու 1284թ. չափածոյ յիշատակարանում, ուր նշւում է, որ հեղինակը Մլիճի վանքից եկել է Վայոց ձոր, Աղբերց վանք (Գլաձոր) Ներսէս Մշեցի հռչակաւոր ուսուցչապետին աշակերտելու համար։

Այս նշանաւոր ձեռագրի խորաններում առաջին անգամ հանդիպում ենք մեր միջնադարեան բազմաշնորհ արուեստագէտներից մէկին՝ Մոմիկի անուանը. «**զՄոմիկ նկարիչ խորանիս** յիշեցէք, աղաչեմ» (ԺԴ, 553)։

Գրիչ, նկարիչ, ճարտարապետ եւ քանդակագործ Մոմիկի միւս յիշատակարաններում ասես ուրուագծւում է արուեստագէտի յուզառատ կերպարը։ 1302թ. նա գրում է. «Աղաչեմ... յիշել զանիմաստ նկարողս Մոմիկ եւ սխալանացն անմեղադիր լինել, զի թէպէտ անհմուտ էի, այլ ժամանակս ձմեռն էր, եւ տունս՝ նսեմ...» (ԺԴ, 9)։ Մոմիկի այս չքեղ մատեանը, որ ստեղծուել էր

digitised by A.R.A.R.@

Սիւնիքի մետրոպոլիտ Ստեփանոս Օրբէլեան պատմիչի պատուէրով, հետագայում նորոգուել է Գրիգոր Խլաթեցու ձեռքով Արծկէի Պատերազմի Սուրբ Նշան վանքում, իսկ աւելի ուշ չրջանի յիշատակարաններում ստացել է «Պատերազմի Աւետարան» անունը:

*1292թ. Նորավանքում ընդօրինակած ու ծաղկած Աւետարանի յիշատակարանում Մոմիկն իրեն կոչում է «անարհեստ՝ ի գրչաց», որը մատեանի էջերին «դրոշմել» է «**զգիծ եւ զնկար**»: Շարադրանքի վերջում խնդրում է «սղալանաց եւ խոչորութեանն անմեղադիր լինել, զի բեկ սրտիւ եւ թախանձեալ մարմնով գրեցաւ» (ԺԳ, 677, 679): Մատեանը ստացողներ Յովհաննէս եւ Թադէոս եղբայրներն էլ իրենց հերթին յիշատակարանում վարպետին մեծարում են «**բազմիմաստ եւ հանճարեղ՝ յարուեստ գրչի եւ նկարագրութեան**» խօսքերով, որ Մոմիկի վաստակի ճշմարիտ գնահատականն է: Յիշատակարաններից տեղեկանում ենք նաեւ, որ չնորհաչատ Մոմիկն ինչ–որ ժամանակ կուրացել է եւ չի կարողացել ստեղծագործել, բայց մի քանի տարի անց վերագտել է տեսողութիւնն ու չարունակել աշխատել:*

*Գլաձորի եւ ընդհանրապէս հայ մանրանկարչութեան երեւելի դէմքերից է Թորոս Տարօնացին: Դեռեւս Մուշում 1311թ. նկարազարդած ձեռագրում (Մատ. 10,859) որոշ մակագրութիւններում «Գրեալ Թորոս սարկաւագ»է. տէրունականների վերջում՝ «Թորոս սարկաւագ զնկարող սուրբ պատկերացս»: 1323թ. համալսարանի ուսուցչապետ Եսայի Նչեցու համար պատկերազարդած Աւետարանի յիշատակարանում նա գրում է. «... զանարժան Թորոս ի Տարօնոյ, ի քաղաքէ Մշոյ... յիշեցէք ի Տէր..., որ բազում աշխատեցաւ **ի խորան, ի ծաղիկ, ի գլխագիր**» (ԺԴ, 183): Մէկ այլ յիշատակարանում նկարիչը յայտնում է, որ Եսայի Նչեցու հովանաւորութեամբ տեւական ժամանակ աշխատել է «**ի գիր եւ ծաղիկ**» (ԺԴ, 215): 1332թ. նկարազարդած Աստուածաշունչի յիշատակարանում վարպետը մանրամասներ է յայտնում իր ծագման մասին՝ «յիշեա... զԹորոս ծաղկող, եւ զպապն իմ Սիար, եւ զհայրն իմ Սարգիս, եւ զմայրն իմ Մարիամ ի քաղաքէն Մշոյ» (ԺԴ, 247):*

ԺԴ–ԺԵ դարերում հայկական պետականութեան անկման եւ քաղաքական չափազանց ծանր պայմանների հետեւանքով հայութեան հոծ զանգուածներ արտագաղթի ուղին բռնեցին: Բայց ուր էլ որ ոտք էին դնում նրանք, հիմնում էին վանքեր, եկեղեցիներ, դպրոցներ, ստեղծում ձեռագիր մատեաններ: Որպէսզի պարզ դառնայ, թէ այս չրջանում գաղութաբնակ հայերի համար որքան կենսական էր գիրք գրելու, գիրք ունենալու պահանջքը, նչենք, որ մինչեւ 14–րդ դարում հայերէն ձեռագիր են գրուել Իտալիայի Հռոմ, Ջենովա, Բոլոնիա, Սալեռնո, Պերուջա, Պիզա քաղաքներում, Լոմբարդիա երկրամասում: Դա մի ժամանակաշրջան էր, որ համաշխարհային մշակոյթի պատմութեան մէջ յայտնի է վաղ վերածնունդ (պրոտոռենեսանս) անուամբ, եւ ինչպէս տեսնում ենք, մտաւորական հայութիւնն այդ դարաշրջանում ստուար թիւ էր կազմում Իտալիայում: Տեղի հայերն ունէին նաեւ իրենց եպիսկոպոսները: Նրանցինց Թովմասը 1311թ. Վենետիկից մի ձեռագրի համար անհրաժեչտ ընտիր մագաղաթ է ուղարկել Կիլիկիա, Կոստանդին Գ Կաթողիկոսին (ԺԴ, 78):

Մեծաթիւ մատեաններ են գրուել ու պատկերազարդուել տնտեսական ու մչակութային ծաղկում ապրող «Ծովային Հայաստանում»՝ Ղրիմի հայ գաղթավայրում: 1364թ. բազմարդիւն գրիչ Նատերի որդի Աւետիսը, Սուր–

*խաթում նկարագարդելով նոր ընդօրինակուած Աւետարանը, յիշատակարանում գրում է. «Ով ընթերցող... յիշեայ զբազմամեղ Աւետիս՝ **զնկարող եւ զսանտրող այսմ**, եւ խոչորութեան արուեստին մի՛ մեղադրէք...» (ԺԴ, 348): Յիշատակարանում ուշագրաւ է «սանտրող» բառի գործածութիւնը, որ այստեղ թերեւս յարդարելու, նաեւ՝ սրբագրելու իմաստ ունի: Ինչ վերաբերում է «խոչորութիւն» բառին, ապա թէ այս, թէ բազմաթիւ այլ յիշատակարաններում այն օգտագործւում է անկանոնութեան, անհամաչափութեան նշանակութեամբ: Աւետիսն ու Նատերի միւս որդիները շատ ուրիշ մատեաններ են ստեղծել:*

*Նոր ժամանակների հանճարեղ նկարիչ Յովհաննէս Այվազովսկու ծննդավայրը Թէոդոսիայում, որ հնում կաֆա էր կոչւում, 1401թ. ձեռագիր է ծաղկել մէկ այլ Յովհաննէս՝ «... մի՛ մոռանայք յիշել եւ զՅովհաննէս քահանայն... որ **ոսկով զարդարեաց ծաղկելով**» (ԺԵ.Ա, 20):*

Պարսկաստանի Սուլթանիա քաղաքում էր հաստատուել բազմերախտ գրիչ, նկարիչ եւ կազմարար Մխիթար Անեցին: 1338թ. հայրենի Անիի կարօտը սրտում նա գրում է.

«Հասրաթ (փափագ) ունիմ ի յիմ սրտիս,
Միշտ տագնապիմ վասն այս բանիս,
Որ մինչ հոգիս է ի մարմնիս,
Ես տեսանեմ զթամամ գըրիս,
Ոսկով զուգած այս խորանիս,
Եւ զանազան այս ծաղկընիս...
Յիշեմ գաւառն իմ հայրենին,
Զմայրաքաղաք ամուրն Անին...» (ԺԴ, 307, 310):

Գաղութաբնակ հայութիւնը հետագայում մեծ մասամբ տարրալուծուեց, ձուլուեց այլ ժողովուրդների հետ (յատկապէս քրիստոնէական երկրներում), բայց նրա ստեղծած մշակութային հարուստ ժառանգութիւնը կարեւոր տեղ է գրաւում մեր մշակոյթի պատմութեան մէջ:

Ջնայած օտար տիրապետութեանը, կրօնական ու հարկային բիրտ ճնշումներին, մշակութային ընթացքը երբեք կանգ չառաւ Հայաստան՝ աշխարհում: 14–15–րդ դդ. բազմաթիւ գրչատներ էին գործում Այրարատում, Վասպուրականում, Սիւնիքում, Արցախում:

*1304թ. Արագածոտնի Վժանի վանքում (այժմ՝ Ուջան) մի Աւետարանի զարդանկարներն ու աւետարանիչների պատկերները ստեղծած Բարդաւլիմէ (Բարդողիմէոս) անունով մէկը գրում է. «Ջծաղկող եւ **զնկարիչ սուրբ աւետարանչացս**, զանպիտան Բարդաւլիմէ յիշեցէք ի բարին...» (ԺԴ, 29): Այս յիշատակարանի առնչութեամբ նկատենք, որ **ծաղկել** եւ **նկարել** հասկացողութիւնները թէեւ միշտ չեն սահմանազատւում, բայց ծաղկելն աւելի յաճախ օգտագործւում է զարդանկարչութիւնը բնորոշելու համար, իսկ նկարելը՝ տէրունական ու աւետարանիչների պատկերների առկայութիւնը նշելու համար: Հենց այդ նկատի ունի նաեւ մէկ այլ յիշատակարանի հեղինակ Ստեփանոսը, երբ գրում է. «**Ծաղկեցի եւ նկարեցի եւ կազմեցի**...» (ԺԵ.Բ, 120): Իսկ 1432թ. Ամիթում աշխատող Աբրահամը ձեռագիրը զարդարել է «**ծաղկով եւ ամենայն տնաւրինականաւք**» (ԺԵ.Ա, 416): Կիլիկիայի Կոստանդին Թագաւորի (1344–1363) ստացած մի ձեռագրի յիշատակարանում նշւում է. «**Ծաղկեալ գեղեցիկ կերպարանաւք**...» (ԺԴ, 343): Նպատակը նոյնն է, որպէսզի «ծաղկ-*

եալ»–ը սոսկ զարդանկարուած չհամարուի, աւելցուած է «կերպարանաւք»–ը այսինքն նկարազարդուած է նաեւ տէրունական պատկերներով։ Սակայն նկարիչ եւ ծաղկող բառերը յաճախ գործածուել են նաեւ որպէս հոմանիշներ։ 1280թ. մի նկարիչ (ցաւօք անունը չի տալիս) յիշատակարանում գրում է. «**Զնկարող սուրբ Աւետարանիս յիշեա՝ ասելով՝ Տէր Աստուած, ողորմեա ծաղկողի սորա, ամէն**» (ԺԴ, 514)։

Վանում, Աղթամարում, Ոստանում մի շարք մատեաններ է պատկերազարդել Մերուն ծաղկողը։ 1391թ. մի Աւետարանի յիշատակարանում նա գրում է. «Ոչ յիշելիս ի գրչաց, զՄերուն մեղապարտ ծաղկողս յիշեցէք» (ԺԴ, 594)։ Նոյն մատեանում ստացող Սիմէոնը չեչտում է, որ գիրքը տուել է նկարազարդելու «տնաւրինականաւքն եւ ցանկաւք (խորաններով, կ. Մ.) եւ ծաղկաւք, ձեռամբ յոգնամեղ Մերունի...» (ԺԴ, 595)։

Ձեռագրերում սակաւաթառ յիշատակարաններ են թողել Վասպուրականի եւ Վանայ լճի յարակից շրջանների նկարիչներ Զաքարիա Աղթամարցին, Կիրակոս Աղրակեցին, Ռստակէս Խիզանցին, Կարապետ Վանեցին, Մելքիսեդէկը, Աստուածատուր Արճիշեցին, Ներսէսը եւ միւսները։ Շնորհալի մանրանկարիչ Մինասը, որ յիշատակարանում իրեն մեղքերի մէջ կորած «բազմաւէր հոգի» է կոչում, ահա թէ ինչպէս է մեծարւում Արծկեցի Յովհաննէս գրչի կողմից. «Աղաչեմ յիշել... **զանյաղթ նկարող** սորա զտէր Մինաս սըրբասնեալ կրօնաւորն՝ զքաղցրատեսն եւ զհեզահոգին, զողորմածն եւ զաղքատասէրն եւ զամենայն առաքինութեամբ զարդարեալն...» (ԺԵ.Բ, 135)։ Մինասի գունավառ ու լուսաւոր արուեստն այդ բնութագրման լաւագոյն հաւաստումն է։ սակայն պատահում էր, որ գրիչը կամ ստացողը նկարչին գովաբանում էին այլ նպատակով, ինչպէս այդ արել է գրիչ Բարդուղիմէոսը 1485թ. «Տէս ոնց գովեցի զքեզ, վարպե՛տ, լա՛ւ ծաղկէ զՄաղմոսարանս» (ԺԵ.Գ, 73)։

1404թ. Հիզանում աշխատող Յովհաննէս նկարիչը գրում է, որ մագաղաթի սովոր չէր («յոյժ տրտում են... անկիրթ էի մագաղաթի», ԺԵ.Ա, 46), հաւանաբար մինչ այդ միայն թղթի վրայ գրուած մատեաններ է նկարազարդել։

1304թ. Նախիջեւան քաղաքում գրուած եւ մերձակայ Աստապատում նկարազարդուած մի ձեռագրի յիշատակարանում առաջին անգամ հանդիպում է «**նաղաչութիւն**» բառը (արաբական ծագուն ունի), որպէս ծաղկել–նկարազարդելու համարժէք. «... **կատարեցաւ նաղաչութիւն սորայ ի մեծ դաստակերտն Աստապատ**» (ԺԴ, 25)։ 1407թ. Տաթեւում ստացող Յովհաննէսը խնդրում է յիշել «Հոգնահեզ եւ հաւատարիմ **նաղաչին**՝ Հայրապետին, որ բազում աշխատանաւք **նաղաչեաց զԱւետարանս**» (ԺԵ.Ա, 77)։ Թէեւ նկարիչներին տրուող նաղաչ մականունը չատ տարածուած չէր, բայց գործածուել է շուրջ երեք դար, ընդհուպ մինչեւ բազմերախտ Յովնաթանեան նկարիչների տոհմի նահապետ համարուող Նաղաչ Յովնաթանը (1661–1722)։ Վերջինիս հայրը նոյնպէս նկարիչ էր, բայց նաղաչ մականուն չունէր։

Սանահնի գրչութեան կենտրոնի ամենանշանաւոր գրիչն ու ծաղկողն էր Յովհաննէս Սանահնեցին, որի երկու ինքնանկարներ են հասել մեզ։ Ձեռագրերում համառօտաբան է։ 1423թ. ծաղկած չարակնոցում գրում է. «Ըստ կարի տկարութեան իմոյ... ծաղկեցի զսա **ոսկիճաճանչ զարդուք եւ զանազան գունովք**» (ԺԵ.Ա, 303)։ 1456թ. Վերին Նորավանքում յիշւում է «**անհաս**

digitised by A.R.A.R.@

նկարող» ասային, «որ երին երին գունով ծաղկափըթիթ զարդարեաց... Տօնականս...» (ԺԵ.Բ, 65)։ Իսկ Խաչատուր ծաղկողը 1431թ. Տիրամօրն է դիմում չափածոյ յիշատակարանով.

«Զքեզ աղաչեմ զսուրբ Տիրուհի,
Բարեխաւսեայ առ քոյտ Որդի,
Զծաղկողս յիշէ եւ ողորմի...» (ԺԵ.Գ, 379)։

1473թ. Երզնկայում գրուած մի յիշատակարանում նչւում է. «Զվարպետն՝ զՍամուէլ **պատկերահանն**...» (ԺԵ.Բ, 354)։ Հետաքրքիր է, որ պատկերահան բառը գործածւում է դեռեւս Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմութեան» մէջ։ Նկարիչ Ազարիան օգտագործում է նկարակերտութիւն բառը. «Եղեւ **նկարակերտութիւն** ի յերկիրն Գանձակայ...» (ԺԵ.Բ, 272)։ Երբեմն նկարչի աշխատանքի գնահատման չափանիշ է եղել նաեւ արագ նկարելը։ 1463թ. Եւդոկիայում Անդրէաս գրիչը յիշատակում է իր եղբայր եւ հոգեւոր հայր Գրիգորին. «ԶԳրիգոր՝... **զարագ նկարողն**» (ԺԵ.Բ, 203)։

Այրարատի գրչութեան կենտրոններում աշխատած նկարիչ Ստեփանոս Առնջեցի եպիսկոպոսը յիշատակարաններից մէկում գրում է. «... ծաղկեցաւ ձեռամբ Ստեփանոս եպիսկոպոսի յԱռընջեցոյ, համաբարբառս՝ **աւետարաններով եւ խորանով եւ մանրածաղկով**» (ԺԵ.Գ, 228)։ Ուշագրաւ է, որ հեղինակը, առաջինը լինելով, **մանրածաղիկ** գողտրիկ բառով է կոչում ձեռագրի լուսանցազարդերը։ Մէկ այլ տեղ Ստեփանոս Առնջեցին գրում է. «**Ծաղկեցաւ ոսկով եւ բազմերամ գուներով ի բազում միջոցաւ**» (ԺԵ.Գ, 281)։ Յիշատակարաններից մէկում նկարիչը նչում է, որ մատեանի պատկերազարդման ընթացքում օգտագործուել, ձուլուել ու ոսկեդեղի է վերածուել 10 ոսկեդրամ. «Ժ (10) ոսկի գնաց գրոցս» (ԺԵ.Գ, 200)։

Ոստանցի գրիչ եւ ծաղկող Աստուածատուրն ուսուցչին ու նրանից ուսանածը հետեւեալ կերպ է յիշատակում. «Ցիչեցէք զվարդապետն իմ զՅակոբ, որ բազում աշխատեցաւ ի վերայ իմ եւ ուսոյց ինձ զաղամոս, զչարական, զխազտետր, **զգծագրութիւն եւ զամենայն բարեձեւութիւն**...» (ԺԵ. Ա, 227)։

Տփղիսի (Թիֆլիս) հայ գրչութեան բազմարդիւն կենտրոնի չնորհալի ներկայացուցիչ Մանուէլ մանրանկարչի վարպետութիւնն ընդգծելու համար Յովհաննէս գրիչը նրան կոչում է «**Հանճարեղ եւ ձեռնահմուտ... նկարող**» (ԺԵ. Գ, 425)։

Այսքանով սահմանափակենք մեր խօսքը հայ մանրանկարիչների յիշատակարանների վերաբերեալ, որոնք, ինչպէս տեսանք, բազմաթիւ հետաքրքրական փաստեր, տեղեկութիւններ, բառեր ու տերմիններ (եզրեր) են պարունակում մեր միջնադարեան արուեստի վերաբերեալ։ Հայ ձեռագրագիտութեան ու արուեստաբանութեան բազմաքանքար երախտաւոր Գարեգին Կաթողիկոս Յովսէփեանը գրում է. «... փոքրիկ յիշատակարանները իրենց բազմատեսակ մանր տեղեկութիւններով մոզայիկի գոյնզգոյն քարեր են, որոնցից արուեստագէտը ի մի բերելով եւ օգտագործելով հարկաւորը իւր նպատակի համար, կազմում է գունազարդ, կենդանի եւ գեղարուեստական պատկեր» (ՁՋ, էջ ԺԴ)։ Թէ որքանով է մեզ յաջողուել հայ մանրանկարիչների փոքր յիշատակարաններից մի խճանկար կազմել, ընթերցողը կը դատի։ Ցիշատակագիրների աւանդութեամբ աւելացնենք միայն. «Ով ընթերցողք, սխալանացս անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այսչափ էր»։

digitised by A.R.A.R.@

ԱԿԶԲՆԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

(Համառօտագրութիւնների բանալի)

ՁՁ *– Գ. Ցովսէփեան, «Ձիշատակարան ձեռագրաց», հ. Ա. Անթիլիաս 1951*

Ե–ԺԲ *– «Ե–ԺԲդդ. հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ» /աշատասիրութեամբ Ա. Մաթեւոսեանի/, Երեւան, 1988։*

ԺԳ *– «ԺԳ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ» /կազմեց Ա. Մաթեւոսեան/, Երեւան, 1984։*

ԺԴ *– «ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ» /կազմեց Լ. Խաչիկեան/, Երեւան, 1950։*

ԺԵ.Ա *– «ԺԵ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ» /կազմեց Լ. Խաչիկեան/, մասն Ա, Երեւան, 1955։*

ԺԵ.Բ *– «ԺԵ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ» /կազմեց Լ. Խաչիկեան/, մասն Բ, Երեւան, 1958։*

ԺԵ.Գ *– «ԺԵ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ» /կազմեց Լ. Խաչիկեան/, մասն Գ. Երեւան, 1967*

ԿԱՐԷՆ ՄԱԹԵՒՈՍԵԱՆ

Պատմական գիտութիւնների թեկնածու

Երեւան

Նորայր Վրդ. Պողարեան Վերատեսուչ Անթիլիասի Դպրեվանուց, 1935 Դեկտեմբեր 27։ Ձախէն Աջ՝ Դերենիկ Վրդ. Փոլատեան, Նորայր Վրդ. Պողարեան, Գարեգին Արք. Ցովսէփեանց (1945–ին Կաթողիկոս), Զարեհ Վրդ, Փայասլեան։

digitised by A.R.A.R.@

ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԾՈՎԱԿԱՆ
«Վանատուր. բանասիրական յօդուածներու ժողովանոյ»
Երուսաղէմ, 1993, 415 էջ

Լրացաւ Երուսաղէմի ս. Յակոբեանց վանքի միաբան Նորայր Արքեպիսկոպոս Ծովականի (Պողարեան) ծննդեան 90–ամեակը։ Հայ բանասիրութեան երախտաւորը հեղինակ է բազմաթիւ ուսումնասիրութիւնների, այդ թւում, սրբոց Յակոբեանց վանքի ձեռագրերի տասնմէկհատորանոց «Մայր ցուցակի», որ հրատարակուել է 1966–1991 թթ.։ Գիտնականի յոբելեանի նախօրէին լոյս տեսաւ նրա բանասիրական հաւաքածոն՝ «Վանատուրը», որի նիւթերից շատերը ժամանակին տպագրուել են պարբերական մամուլում եւ այսօր, ինչպէս ինքն է գրում՝ «դիւրամատչելի չէին հայ բանասէրներուն»։ Այստեղ քննարկւում են Ե–ԺԷ դարերի մատենագրութեան մեծ ու փոքր դէմքերի, երեւոյթների հետ աղերսուող ամենաբազմազան խնդիրներ։

*Ե դարի մշակութային կեանքը ներկայացնող յօդուածները չօշափում են թարգմանական գրականութիւնը, տարբեր պատմիչների երկերի մէջ հանդիպող ընդհանուր տեղիները, սրբագրութիւններ նրանց երկերում, ժամանակագրական ճշգրտումներ։ «Կորիւնի ժամանակագրական վերջաբանը» յօդուածն արծարծում է յոյժ կարեւոր հարցեր՝ երբ է կրօնաւորուել Մեսրոպ Մաշտոցը, եւ երբ է հիմնադրուել հայ դպրութիւնը։ Հիմնաւորելով իր այդ դրոյթը, թէ Յազկերտի որդի Վռամի թագաւորութեան տարիները դուրս են մնացել Կորիւնի բնագրից, ուստի եւ նրա խօսքի մէջ գոյացել է անհամաձայնութիւն, Ն. Ծովականն առաջարկում է «Վարք Մաշտոցի» մէջ կատարել բնագրային ճշգրտում. «Եւ արդ լինի համար հաւատոց երանելոյն ամք քառասուն եւ հինգ, եւ ի դպրութենէն Հայոց մինչեւ ցվախճան Սրբոյն ամք երեսուն եւ հինգ, որք համարին այսպէս. թագաւորեալ կրմանայ պարսից արքայի ամս վեց, եւ Յազկերտի ամս քսան եւ մի, **եւ Վռամայ ամս քսան եւ մի**, եւ յառաջնումն ամի երկրորդ Յազկերտի որդւոյ Վռամայ վախճանեցաւ երանելին»։ Մատենագրի խօսքի մէջ ծագած հակասութիւնը սրբագրելով, յաւելելով ընդգծուած բառերը, հետազօտողը ստուգապէս յայտնի փաստերի համադրութեամբ եզրակացնում է, թէ 404–ը ճշգրիտ թուականն է հայ գրերի գիւտի։*

*Ս. Յակոբեանց վանքի ճառընտիրներից մէկում Նորայր Սրբազանը գտել է մի ընդարձակ հատուած, որ հնարաւորութիւն է տալիս վերականգնելու Փարպեցու Պատմութեան բնագրի ակնյայտօրէն աղճատուած տեղիներ, երբեմն հաստատելու հրատարակիչների ինչ–ինչ կռահումներ եւ ենթադրութիւններ, մերժելու ուրիշները։ 1904–ի քննական հրատարակութեան մէջ, օրինակ՝ կարդում ենք. «... եղեալ կատարելապէս հմուտ երգողական տառիցն»։ Բանասէրներ նկատել են, որ սխալ ընթերցուած է՝ **երգողական տառիցն**, եւ Հ. Կ. Տէր–Մահակեանն առաջարկել է վերջին ընդգծուած բառը սրբագրել՝ **տաղիցն**։ Մերժելով այս առաջարկութիւնը՝ Հ. Գ. Նահապետեանը ենթադրել է, որ Ղազար Փարպեցին **երգողական տառ** ասելով նկատի ունի քերթողական արուեստը։ Ճառընտիրը տալիս է ճիշտ ընթերցումը, եւ ուսումնասիրողն իրաւամբ նկատում է, թէ Պատմութեան՝ Բաղէշեան ձեռագիրն ունի «հմուտք երգողական», ուր ընդգծուած Գիմը սովորական գրչական աղաւաղումով փոխարինել է Դ–ին, իսկ Ջ–ն միացել է նախորդ բառին։ Կասկածից վեր է, որ*

digitised by A.R.A.R.@

նորայայտ բնագիրը պահպանել է ճիշտ ընթերցումը՝ **համուտ** քերթողական տառիցն։

Զ դարի հայ գրականութեան կարեւոր դէմք է Պետրոս Սիւնեաց եպիսկոպոսը, որի ժառանգութեան վերաբերեալ մեր ծանօթութիւնները ցաւալիօրէն աղքատ ու աղճատ են։ Ն. Մովականն, ահա, հրապարակել է «Պետրոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի առ Սուրբն Ցիզտիբուզիտ յորժամ ի բանդի էր ի Դունի» գողտրիկ բնագիրը, միւս կողմից նկատելով, որ Հանգստեան եւ Մարտիրոսաց շարականները չփոթութեամբ են վերագրուել Պետրոս Գետադարձին, հաւանական է համարում, որ դրանց հեղինակը նոյնպէս Սիւնեաց եպիսկոպոսն է։

Արժէ անդրադառնալ եւս մի հրապարակման։ Մխիթար Այրիվանեցին հաղորդում է՝ որ Սահակդուխտ Սիւնեցին յօրինել է բազում տաղեր, մեղեդիներ, «կցուրդս ծննդեան եւ փոխմանն»։ Ն. Մովականը 1951–ին գտաւ եւ «Հասկ» հանդէսում հրատարակեց Սանդուխտի ծննդեան կցուրդը, որ բանաստեղծուհու՝ մեզ յայտնի միակ գործն է մինչեւ օրս։ Եւ այժմ՝ Երուսաղէմի թթ. 2431 եւ 1741 ձեռագրերից քաղելով, նա շրջանառութեան մէջ է դնում «կցուրդ փոխման Աստուածածնի» (սկ. «Այսաւր բազմութիւնք առաքելոց») բնագիրը։

Ս. Յակոբեանց վանքի գետնայարկից հանուած մի գրեթէ աննշան քարաբեկորի (մարմար) վրայ պահպանուել են վանեցի, ջուղայեցի, բաղիշեցի ուխտաւորների անուններ։ Ն. Մովականը հրատարակելով մեծապէս վնասուած այս արձանագրութեան վերծանութիւնը՝ պարզում է, որ յիշատակուող մեծահարուստները 1611 թ. են եղել Երուսաղէմ՝ ս. Յակոբեանց վանքի պարտքերը մարելու նպատակով։ Այդ առիթով հեղինակը բերում է տեղեկութիւններ Սարգիս գրչի յիշատակարանից, Սիմէոն Դպիր Լեհացու «Ուղեգրութիւնից»։ Իրար լրացնող ու հաստատող փաստերի դիտարկմամբ բանասէրը ապացուցում է դրանց վստահելիութիւնը եւ եզրակացնում, որ մարմարէ յուշարձանը կանգնեցուել է «չուրջ 1611–ին, ս. Յակոբեանց վանքին պարտքերէ ազատումը իրագործող պատուական բարերաներու յիշատակին»։

Կարեւոր ճշգրտումներ կան Շարականների հեղինակների կապակցութեամբ։ Եթէ Պետրոս Գետադարձին վերագրուած Հանգստեան եւ Մարտիրոսաց շարականները հետազօտողն ընծայում է Պետրոս Սիւնեաց եպիսկոպոսին, ապա Համօրէն ննջեցելոց կանոնի 17 պատկերները վերագրում է «յետնագոյն գրողներու»։

Ընթերցողը բանասիրական ու պատմագիտական արժէքաւոր դիտողութիւններ կը գտնի Մովսէս Խորենացուն, Յովհան Մայրավանեցուն, Ստեփանոս Սիւնեցուն, Թովմա Արծրունուն, Գէորգ Սկեւռացուն, Բուրթէլ Օրբէլեանին, Գրիգոր Շղթայակիր պատրիարքին եւ շատ ուրիշների նուիրուած յօդուածներում, ուր յատուկ ուշադրութեան առարկայ է Երուսաղէմի ս. Յակոբեանց վանքի մատենադարանի ձեռագրերի բերած նպաստը հայ մատենագրութեան։ Իսկ այդ ձեռագրերի ամենաարդիւնաշատ հետազօտողը Նորայր Արքեպիսկոպոս Մովականն է։ Փոքրածաւալ, լակոնիկ ոճով հիւսած յօդուածների ներկայ ժողովածուն մի տեսակ հանրագումարի է բերում նրա տարիների վաստակը բնագրագիտութեան ասպարէզում։ Սակայն ուրախալի է, որ ծերունազարդ հեղինակը այսօր եւս չարունակում է իր օգտակար աշխատանքը ի շահ հայագիտութեան։

Ա. Գ. ՄԱԴՈՑԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

THE PASSION OF SAINT SHUSHANIK,

WHO WAS MARTYRED IN GEORGIA BY HER HUSBAND ANT'IPATROS, THE LEADER OF THE GEORGIANS; SHE WAS THE DAUGHTER OF SAINT VARDAN, THE GRANDDAUGHTER OF SAHAKANUSH DAUGHTER OF SAINT SAHAK PART'EW [THE PARTHIAN], PATRIARCH OF ARMENIA*

ON THE SEVENTEENTH [DAY] [OF THE MONTH] OF K'AGHOTS'

I. And it came about that at the time of the reign of the Persians, a certain margrave of the land of Georgia whose name was Vazgén, son of Margrave Ashusha, went to the royal court [of Persia] where he renounced Christianity, submitting himself willingly—not out of necessity or force—to the Persian religion. He had as a wife the daughter of Vardan Mamikonean, the commander-in-chief of Armenia—the grandson of Saint Sahak Part'ew [the Parthian], Patriarch of Armenia, [born] of his daughter Sahakanush. She had been given the name Vardeni by her parents and was later familiarly called Shushanik, [as she was] pious and fearful of God since her childhood. For her husband's lewd and dissolute behavior she begged the faithful to pray to God, so that he might perhaps come to his senses. When he went to the royal court, she became concerned and suspicious, fearing that he might forsake Christ, which is what the impious man did. Having renounced the true God, he worshipped fire and forming an alliance with Satan, he requested for himself a Persian wife from the king [of kings]. The latter consented and gave to him in marriage the mother of his wife. He [Vazgén] promised in return to convert his first wife and children to the religion of the Magi.

II. With such ungodliness and with gifts he returned to his land and realm, sending in advance a messenger to announce the good tidings of his arrival. The latter came before the princess to present her husband's greetings and the news of his arrival. She inquired: "Is he indeed sound in spirit?" And she made the man swear in [the name of] the living God. Shedding tears he uttered: "Your husband renounced Christianity, worshipped the the fire altars and accepted the Persian religion."

When the pious princess heard this, she collapsed; wailing bitterly, she bemoaned her husband who had forsaken God and considered her children unfortunate.

After much wailing and lamentation, she went to the church, taking with her the children—for she had three sons and a daughter. She threw herself before the holy altar and said: "Oh Lord God, Creator of heaven and earth and of the creatures therein, by means of the blessed word of Your Only Begotten [Son] You set up such a

---

* Translated from the long version of the Armenian text published by P. Muradyan, *Surb Shushaniki vkayabanut'yunė* [*The Passion of Saint Shushanik*], (Erevan, 1996), pp. 18-43. The system of transliteration used is that of the Library of Congress but with a few modifications for the benefit of those who have no diacritical marks on their computers. These modifications are as follows: է = é, ը = è, ռ = ŕ.

digitised by A.R.A.R.@

rule for freedom that through the seal of the life-bearing font [administered] b ministers who serve you [and] *through a new and second birth by means of wate and the Spirit* [cf. John 3:5] we may *become children of the light and children of th day and be cleansed from the corruptible birth of the night* [cf. John 3:6 and 1 Thes 5:5] that comes into being from the physical contact of a man and a woman; and tha nourished by the luminous birth in Jesus Christ and we may truly become *one floc and one shepherd* [John 10:16]. Now, I think nothing of these [children], who are physically born of an impious man—mortals born of a mortal. Now, my Lord, if you consider them to be worthy of remaining in [their state of] rebirth in the Father, the Son and the Holy Spirit, keep them true to the right faith and to good works, so that they *live on earth with self-control* [Tit. 2:12] and worship not the creatures but You, the Creator, Who are blessed for ever. For the apostate, who is full of impiety, is on his way, coming to ensnare me and my children in the abyss of perdition. And now, Oh Lord Jesus Christ, I entrust myself and my children to You. For You are Lord and God, and I am ready to accept tortures and die for your holy name, for You are true God and it is befitting to you worship and glory for ever and ever."

In the church the blessed [woman] tearfully offered many other supplications to the Lord of all from morning until evening. When the evening service ended, all the clerics of the church shared her grief. She got up and walked into a small hut which was near the church and stood at prayer before God, crying and wailing throughout the night, restless because of her grief and eating nothing. And none of those close to her dared to say anything.

III. And it so happened that Bishop Ap'ots' was not in the court of the margrave at that time, and the court chaplain of the princess took the liberty of comforting her with respect to the enormous perils, since it was three days and three nights that she had been without food and restless. He told the blessed one: "Remember God and console yourself with the hope of the one *Who gives patience to the faint hearted* [Isaiah, 57:15] and life to those who are *brokenhearted* [Ps. 34:18]. Now, comfort your own self in Christ *fighting the good fight* [1 Tim. 6:12] with which you live and distinguish yourself, and with consolation abandon the temporal and with hope approach God, Who is powerful in all matters, even though you have no confidante who could intimately take care of you. And with many other words he encouraged and consoled the blessed one.

Thereafter, also those who were close to her ventured to beg the blessed one to take food. Hearkening to [their advice] she ate a little amount and rising she thanked the Lord. They spent the entire the night in prayer, chanting psalms and reading the Divine Scriptures. Thereupon her troubled heart, which was both disturbed and perplexed, was to some degree comforted with the hope of God. And when they [the clerics] finished the morning service, *they praised God* [Luke 18: 43].

The court priest approached the princess and inquired: "What have you decided and what can you do about this war waged against you by the apostate margrave—what about the many wicked deeds that he will do?" The princess replied: "These matters as well as doubts and concerns about my children trouble me, for I know [the extent of] the man's impiety and for that reason I am stretching out my grief and pining away with tears. *Who will give water to my head and fountains of tears to my eyes and lodges in the wilderness* [Jer. 9: 1-2] so that I—overcome by the appearances and carried away from knowing God to ungodliness and from light to darkness—weep over the perdition of my most impious husband

digitised by A.R.A.R.@

who renounced the true God and over [my] anxiety for my children? Who will not cry over the news of such perdition? In the same vain, whose ears will bear the news of perdition, if she who has no hope for consolation? Whose eyes will tolerate the sight of an impious husband who has forsaken God? Who has the words to talk about the misery and ill from such calamities? What report of death will in this way *destroy both soul and body in Gehenna [hell]* [Mat 10: 28]? Which dead person will not leave behind some consolation to his relatives on earth? With which of these shall I drive away my grief so that I calm down a little? Oh, the perils are many, one on top of the other! Is there a wise and prudent person who could find a solution to these happenings? Speak out, O people! *Why, O Lord, do you stand afar* [Ps 10: 1] and neglect—at a time of stress, trouble and peril—your maid servant, for whom there is no consolation from any where—not from overseers, nor relatives, nor dear ones, nor servants, nor maids, nor family members, nor outsiders, nor immigrants, nor those who are at a distance, nor those who are close by, nor mortals—but from God? My faith and entire trust in people and in the world have vanished. I shall turn to the Almighty God, who will save me and give me a dove's wings so that with them and the grace of the Holy Spirit *I could fly afar off and lodge in the wilderness* [Ps 55: 7]. May He grant that I receive power from the celestial providence and find a little relief from this troubled state, which He knows through His wisdom. I am ready to undergo imprisonment, fetters and all kinds of torments, which the impious apostate may impose on me. For I will abide by God and will die in His name and not forsake the tradition of my holy forefathers, the enlighteners of Armenia; nor will I be solicited by my opponents—who are taking arms against me and the traditions of the truth, namely the profession, worship and praise of the Father, the Son and the Holy Spirit—so that I remain firm, steadfast and resolute through the power and grace of the Lord and neither unite with the apostate nor be defiled [by him] but with great patience apply myself to a saintly and righteous life for the glory of God *Who wants all humans to be saved and to come to a knowledge of the truth* [1 Tit 2: 4].

And with many other words she piteously lamented the fruits of her womb and the barbarity of her impious husband who was coming to declare war against the truth and lay snares so that by means of apostacy and the abomination in accord with the Persian religion he may entrap his sons and daughter in the chasm of perdition of sins. She [Vardeni] consoled herself with the hope of God, recollecting what is said in the Psalms: *My soul refused to be comforted. I remembered God, and rejoiced.* [Ps 77: 2-3]. And immediately she turned her sadness to joy. In this manner she exhorted herself, entrusting everything to God.

IV. Then the apostate margrave returned to the land of Georgia to his residence. He summoned his bishops and priests and spoke to them with supplications, promising [to give them] gifts and to treat them better than before. "Do not loathe," he said, "and do not be apprehensive of my rule." He also sent messages to the princess to let go of her caprice and submit to his will in order to relish the splendor of the world more than before.

V. And when they [the messengers] arrived—with them was also the margrave's brother, whose name was Jojik—they were all in tears, reluctant to convey the apostate's messages. After much wailing and groaning, the bishop and Jojik somehow began to tell what the margrave had said to them.

digitised by A.R.A.R.@

The princess spoke to the bishop in a harsh tone: "And you are commandin that I unite with an impious man who has forsaken God? Are you suggesting suc things like a *deceiver* [Titus, 1:10]? Woe to my wretchedness, for I have no one t console me. Recognize the craftiness of the impious one who is luring me to th chasm of perdition through you. Do not hearken to his words, for through you h pursues the perdition of souls, as [he has done to] himself. I, however, am no deceived, since wisdom has led me to righteousness. I have listened to the Apostoli instruction which reminds the prophet's word by stating: *Go out from their mids and separate yourselves, says the Lord, and do not touch the unclean,* [Is 61: 11] *for h who unites himself with a prostitute is one with her in body and he who unite himself with the Lord is one with him in spirit.* [1 Cor 6: 16-17] *And where the spiri is, there is freedom* [2 Cor 3: 17]. *And I,* he says, *will receive you, and I will be your God and you will be my sons and daughters, says the Lord Almighty* [2 Cor 6: 17-18]. Since we have these good tidings, my beloved overseers, set me apart from him and I shall unite with Christ, who will save me from a[ny] connection with the apostate, who has been ensnared by the Satan at his own free will. And let me worship the living God with all sanctity and righteousness and accept all the torments and ills which the apostate, who has forsaken God, and the enemy of righteousness will bring upon me."

The bishop replied: "What you said are good, but you should consider that he might perchance be provoked to a greater anger and hatred and stir up evil upon evil for the overseers and the people. But if you come, his anger might perhaps subside a little." The brother of the margrave also begged her in a like manner. As all of them insisted and begged her greatly, she gave in to their wishes and said: "I shall carry out your wish. I know that he is going to inflict pain upon me. Each one of you will go to your place and leave me alone. *But I am not alone, for my Lord is with me; in Him I have hoped, for the Lord is my helper and I shall not be afraid of what man can do to me*" [cf. Ps 56: 11, Heb 13: 6].

She went with them and upon her arrival at the palace, she refused to go to her room. Instead, she secluded herself in a hut where she stood at prayer before the Lord God and said: "*O Lord, my God, I trust in you* [Ps 7: 1], have mercy on me, have mercy, You Who are the helper of the helpless, the assurance for those who are in doubt, the hope of those in despair, the consolation of those in grief, the joy of those who are troubled, the comfort of those in stress, the arbitrator of those who are deprived; [You provide] health to the sick, happiness to those who are sad, asylum to the persecuted, recovery to those who are fractured, tranquility to those who are in danger, fortune to the poor, offerings to the afflicted, repose to those who are tired, strength to those who suffer, haven to those who are sailing; [You are] the father of orphans, the family of those who are of humble birth, the refuge and great hope of those who turn to you. Give me, O Lord, strength, patience and constancy, so that when the apostate, instigated by the evil one, is indignantly angry at me, I could keep myself *immaculate and undefiled* [2 Mac 7: 40], with the true faith in the Father, the Son and the Holy Spirit. You know, my Lord, that since childhood I have hated and despised sin and loved your commandments. Remember, O benevolent Lord, your servants, namely my forefathers—whose scion I am—who loved You as the true God. Through their intercession help me in this war which lies before me, for I have no one to help me, neither a father, nor a brother, nor any one of my relatives who would either intimately and willingly care for me. You are my God and Lord, my father and *pilot* [Jam 3:4]. Do not deprive your maid servant of your attendance

digitised by A.R.A.R.@

and mercy. But give me strength to complete the course of my tribulation in the likeness of my ancestors, so that I may become an heir of their share of [eternal] rest. Now, I put my trust in You, Who saved Saint Hr´iwp'simé from the fury of the king and put to shame the powerful giant. Save my unworthy self from the fury of the apostate, for yours is victory and through You I shall be victorious. Glory to You for ever. Amen."

Having finished her prayer, she remained in the hut for three days without any food and drink. She was satisfied with spiritual nourishment, with ceaseless psalmody day and night.

VI. On the third day, when they went in to have supper, the [margrave] sent his brother Jojik and his wife to summon the princess to supper. She refused but after much solicitation and persuasive words, she went, crying with sadness. She possessed a small gospel book which belonged to her ancestor Saint Sahak, which she carried with her and with it she prayed to God in private. She neither ate nor drank anything at that diabolical supper, but was silently in tears, consoled with the memory of the good things promised by God and of the spiritual delights in Jesus Christ. [Thereafter] she went to her place.

Greatly irritated [by this], the margrave was provoked in anger. When the banquet ended, each one went to his place. [The margrave] sent for her again and summoned her. But she refused to come.Thereupon he himself went, furious like a beast and dragged her there with the [help of his] servants. And she screamed and said: "Lord Jesus, help me."

He had her beaten very severely with clubs and no one could mitigate the man's anger. Thereupon the margrave's brother was notified and he came, but was unable to mollify his brother's fury. Him also [the margrave] contemptuously sent off to his place and intensified the rigorous and merciless blows [on her] so that no part of her [body] remained unaffected by the beating. And she was like a dead person. As the blessed one did not utter a sound, she was assumed to be dead. Enraged to a greater degree, the margrave insulted God and the forefathers of the saintly princess. Overwhelmed and exhausted, he ordered to drag the blessed one from that place and take her to her hut, for he assumed that she was dead.

VII. Towards morning he [the margrave] went to see the blessed one. When he noticed that she was alive, he assigned guards, ordering them not to let any of the women or men visit her—so that she would die in the same [state of] agony. He instructed them to give her for sustenance barley bread and water. Though injured, the blessed one thanked God for becoming worthy of bearing torments in His name and for being spared of any connection with the apostate, as she herself had wished and expected such an outcome of events, which was carried out for the glory of God. And the margrave himself became engaged in the affairs of his land.

Thereafter the court priest came and begged the guards to see the blessed princess. After much supplication, he visited her and she was unable to stand up because of the severe swelling of the body and the blood that had coagulated around her. Upon seeing this, the priest wept bitterly. The blessed princess said: "Do not weep over me, for without the proof of torture and insult no human can become righteous before God and as for those who hope in Him, the grace of the Savior does not forsake anyone without mercy. Through these torments I have been cleansed of the filthy bed of an impious husband. I am glad for the tortures that I suffered, for

digitised by A.R.A.R.@

through this I shall attain the noble patrimony of my forefathers in Jesus Christ. And for all of this I have thanked and shall always thank Him."

The priest begged the blessed one to partake of food and though she wanted, she could not because of the severe blows. And then she hardly ate a small amount and after a few days she recovered a little and was ceaselessly—day and night—at prayer at the place where she was incarcerated, and she partook a little of the barley bread and the water.

At about that time there was [unexpected] fear from somewhere and her children were carried across the Kura River [and] taken to a certain fortress. And one of the children drowned in the river, causing great grief to the margrave and his realm. But when the princess heard [the news], she thanked the Lord saying "Even though he died physically, he was saved in spirit from the snare of his apostate father and now, glory to God for everything."

Then the [the provincial] governor and the lords of Georgia came to the margrave to console him for [the loss of] his child and to relieve his grief. He sent for the princess so that she would get out of the prison and stay in a house under guard until the governor and each one of the lords returned to his place. She gladly carried out the command of the impious man. Upon her arrival there, she displayed herself in a monk's apparel and according to [monastic] regulation—with an even greater willingness for fasting, praying, vigilance and tears, and she distinguished herself in all the splendid rules, so that all were amazed at the conduct of the saint. For she was so assiduous in her love of God that nothing relaxed her from her labor. For the blessed one was personally decked with all kinds of good works—she was saintly, clean, chaste, immaculate, one who hated sin, righteous, truthful, correct, lover of holiness, benevolent, humble, meek, condescending, attentive, obedient, modest, calm, merciful, charitable, hospitable, one who observed fasts, vigilant, wishing [people] well, shedding tears, studious, diligent, productive, well read, ready to listen, without malice, not envious, not arrogant, not aroused to anger, not greedy, not avaricious, not vain, but a lover of God, ingenious, wise, prudent, peace maker, full of devotion to God, who, having removed herself from all wicked things, conducted her thoughts in a manner worthy of the calling from heaven and led her life in a manner worthy of Christ's gospel, living immaculately on earth.

And when the magnates returned to their places, the margrave sent for the blessed princess to persuade her to turn away from such caprices and give in to his wishes. He promised [to give] gifts and greater majesty and honor than before. But she did not accept living with an impious man who had forsaken God. Instead she sent her ornaments and valuable garments to the margrave with the following answer: *What does a faithful have in common with an unbeliever and what fellowship is there between light and darkness and what agreement is there between a temple of God and a prostitute?* [2 Cor 6: 14-16] Now, through these tortures I have been cleansed of sharing a residence with you and of my former union with you. I have offered myself to Christ. Neither glory, nor honor, nor majesty, nor anything else of human dimension—[such as] delights and joys—could separate me from the love of Christ. But I shall depart this life with tortures and shall be near the great king and shall be imbued with the light that is there, a small promise of which I have received here through the grace of Jesus Christ. Now, I shall carefully abide in this manner with righteous thoughts. Do as you wish. I am ready to die with holiness in the name of Christ rather than violate the tradition of my holy forefathers."

digitised by A.R.A.R.@

VIII. They brought the garments and the ornaments and told him what the blessed one had said. The impious margrave, becoming more angry, threatened to inflict wicked anguish on the blessed maid of Christ. Because of his rage he could not pardon her. But he went in person, taking with him some of his servants, and found her as she stood at prayer in the church. Relentless he went in and beat her up severely with a club and grabbing her from the hair, dragged her out of the church. And no one dared to lay hold of him in order to deliver the lamb of Christ from the wolf. One of the priests, however, said: "Why are you mercilessly beating her to such a degree? He poured his wrath on the priest and struck him very severely, so that all those who were gathered—men and women in general—raised a cry and wept. Like a wicked and undomesticated beast he turned on all of them with blows.

He dragged the blessed one on the ground, through thorns and stumbling-blocks, stones and bushes, and ordered her to be taken to the palace. Her entire body was torn to pieces—for the terrain was rough—and the blood spilled from her and to the onlookers it appeared as if the ground was saturated with blood.

IX. Upon his arrival at the palace, the impious one again resumed the flogging more than before. Yet the saintly maid of Christ did not even utter a sound but entrusted herself to God and temperance, and she stood with great fortitude, regarding the torments and the flogging with clubs as nothing. Moreover, the wretched coat that covered her body and head had been pulled off of her because of being dragged, and she, with her head bare, covered herself with her torn dress and thanked God for the events that happened. And the impious man was neither ashamed nor pitied her, but at the instigation of the wicked one he told her: "Let Christ, the church and your and your father's prayers, in which you have laid your hope, help you." He ordered the feet and the hands of the blessed one bound with iron fetters and had her taken to prison, and had chains cast around her neck. He also commanded to pierce iron rods into the wall and attach the chains to these and had the chains and the fetters sealed. He set up guards to watch over her with great alertness and attention and to let no one approach her, and ordered barley bread and water for sustenance. He said: "Now rejoice. You attained the torments and the bitter fetters with which I shall torture you until death."

The blessed one responded: "I am glad for these torments which you have inflicted on me. For the love of Christ I shall complement the deficiency of the afflictions with my fetters, so that I become worthy of the patrimony of my holy forefathers, whom and [whose] God you insult—you who are estranged from God and are the enemy of righteousness. For the more you intensify my tortures, the more you enhance my joy, which shall not fade, since *through these momentary troubles* you are preparing for me *a much greater glory* [cf. 2 Cor 4: 17], *which will never be shaken* [Ps 125: 1]. And you shall suffer vengeance from God, the righteous judge, on the day of His coming."

The impious margrave gave no answer, but was amazed at the temperance and patience of the blessed woman, and leaving her in the same fetters, he left the country.

X. Three days later, the court priest came [and] paying off the guards he called on the blessed one, whom he saw in fetters [but] full of joy and bliss, ceaselessly

digitised by A.R.A.R.@

chanting psalms. He yearned for her bliss, as she tolerated so much in the name of God, suffering torments and fetters. He said: "*Blessed are you among women* [Luk 1: 42]; you have indeed shown yourself to be a good sprout from noble root. Henceforth all the faithful shall rightly *call* you *blessed* [Luke 1: 48], for with the hop of God you vanquished the impious one and *inherited a* [good] *name and courage* [Mac 7: 5] in the likeness of St. Hr'ip'simé, with whom you also shall be crowned b the Lord of all and our Savior Jesus Christ."

The blessed one answered: "I am unworthy of that saint's crowns and bliss, for sh did not approach an impious man, but lived in sanctity and championing the caus of sancitiy, she vanquished the evil one, becoming more cleansed with her hol blood together with her comrades. I, on the other hand, lived with an impious mar bore children [to be condemned] to perdition and corruption by a wicked man though they were reborn by means of the grace of the baptismal font, and nourished [them] with righteousness, hoping to bring them close to God with the Lord's instruction and teaching. But they turned out to be unworthy, for they are seeds of wickedness. But there is one consolation: through tortures and iron fetters have been cleansed of close ties with the apostate. And it became known to all that it was in my hands to be delivered from tortures, fetters, prison and other tribulations to which I was exposed. And now, I shall not be without *hope in matters in which I am confident* [cf. Job 11: 18], since *I gave my back to scourges and my cheeks to blows*, and my hands and neck to iron fetters, *and I did not turn my face away from shame* [Is 50: 6], for *the Lord is my helper, and I will not be afraid of what man can do to me* [Ps. 56: 11; Heb 13: 6]. Accordingly in this manner I shall depart from this life on guard, in a perfect discipline of faith, for as long as there is breath in my body, so that I might perchance come into communion with the regiments of saints and enter their resplendent quarters."

Greatly overjoyed by the princess' patience, he [the court priest] returned to his residence and on a daily basis he secretly inquired about her bondage.

The margrave had gone to the region of Chor. When the second [series of] tortures and the fetters were applied to Saint Shushanik , the margrave's brother was not within the boundaries [of Georgia]. When he heard [of these matters], he was greatly saddened and he went and begged [the margrave] to undo the fetters. Many days passed until he barely persuaded the man who hated God to remove the chains from her neck alone. But as for the [fetters on] her feet, he had vowed not to unfasten them until the day of his death.

And thus she spent six years in prison in the same fetters, with affliction, starvation, thirst and stress and for six years she did not desist from her rigorous conduct, in which she excelled through fasting, prayer, vigilance and tears, ceaseless psalmody over day and night, with a battered body and horrible fetters, satisfied with a [loaf of] barley bread and water. During the fast of the Holy Easter weeks she ate nothing, save for a little amount of vegetables she consumed on Saturdays and Sundays.

XI. At the report of her virtue, many—men and women, religious as well as laymen—came to see her and heard her [talk about] chaste and righteous living. She urged many to let go of the world and whatever there is in the world and seek the eternal life. Through her prayers the Lord visited many who were faint-hearted: He gave children to those with no children, healing to those who were possessed, good health to those who were afflicted with different kinds of sickness, consolation to all

digitised by A.R.A.R.@

of those in grief. Through her immaculate prayers, the blessed one gave each person respectively excellent gifts from God's protection. And whoever visited her returned full of joy. Wherever the report about the saint was heard, the name of the Lord was glorified through her. For that reason, a Persian woman, renowned among the Magi,[1] who was a leper and had not been cured [of her ailment] by the Persian physicians, came at the report of the saint, and falling before her asked for healing. Thereupon, the blessed one said: "If you believe in the true God and forsake the religion of the Persians, I shall ask the Lord with prayers and you shall receive healing from God and know the great power of our God." The Persian woman said: "I believe in the God of the Christians." She instructed to baptize her and she was immediately cured of her leprosy. She praised and blessed God and professed the Holy Trinity and resigned from the Persian religion and familiarized herself with God from Whom she had received healing. This mirracle was narrated throughout the land. The woman herself recounted to the magi and the chief-magi and the Persian magnates the wonderful things which God wrought at the hand of the blessed princess.

XII. When the margrave heard all these [reports], he was enraged. After four years he returned from his far away sojourn, and coming [to the place] where the princess was, he inflicted severe tortures and blows on the guards, saying: "Did I not give you strict orders to be on guard, [and] not let anyone near her. He had them exposed to deadly blows and afflicted to a greater extent the blessed one in the fetters of her prison.

XIII. And after all of these, the impious margrave, failing to attain what he thought he could attain, sought other means. Then he found a sorceress and through her he tried to tear her [Shushanik] away from the wonderful faith. The woman accepted [the challenge]. For a year the margrave fought with her [Shushanik] by means of such diabolical fantasy, but accomplished nothing. He saw her display a greater [dedication] to God's will. In this matter as well he was put to shame and became the laughingstock of the faithful. He did not cease from [entertaining] vain thoughts, though like a tool [resisted] by a strong rampart he was rejected by the blessed one. Moreover, he also had his children convert and submit [to the Persian religion] at the hand of the chief-magi and made adulations to the king of the Persians so that he would receive greater honors from him. And through faithful individuals he informed the king about the tortures and the incarceration of the princess, saying: "She is the daughter of Vardan, who stood against the king of kings, and I shall harass and torture her until death for the reasonthat she, like her father who destroyed the country, did not agree to worship the king's gods."

XIV. But is there any other need to remember the wicked deeds of the man who sinned in every matter, but in no way was able to vanquish the spirit of the virtuous and magnanimous [woman], though in the likeness of sea tides surging

---

[1] The present interpretation of this passage replaces that of an earlier translator who understood it as follows: "a renowned Persian woman of the cast of the Magi." For a discussion of this *see* P. Muradyan, *Surb Shushaniki vkayabanut'yunė*, p. 96.

digitised by A.R.A.R.@

around a rock he afflicted the saint for six years with different tribulations and ills—blows, imprisonment, starvation, thirst, sorceresses? Yet the virtuous [woman], in no way harmed by any of these, labored to a greater degree for the name of the Lord God. The clothing on her bare [body] consisted of haircloth with an Antiochene tunic on top; at the head [of her bed there was] a small pillow of leather; [on the ground] a prayer rug; also her feet were bare and for food [she had] barley bread and water to drink. Also on many occasions it so happened that she went without food and excelling in every way in the wonderful traditions of her holy forefathers, she scorned with the perfect all the perils that threatened her. Communion on many occasions with the heavenly Providence encouraged her to be strong in battle.

XV. And at the beginning of the seventh year of her tribulation, bondage and incarceration, the blessed one was taken ill from the excessive tortures and the severe labors, which the holy maid of Christ tolerated.

XVI. Jojik, the margrave's brother came and prostrated himself before the Holy Sign [=Cross] in front of the princess, and together with his wife they fell before the saintly maid of Christ so that she would bless them. He also confessed his sins and asked for absolution. She instructed [them] to love righteousness and hate iniquity. "You shall carry out all the good works which are against sin and are acceptable to God and are the fruits of repentance, and you shall receive the blessings of God and of the leaders of the Church. After doing good works sin no more so that no other evil would come to you." Instructing him with many other stimulating words and blessing [him], she sent him off to his place.

XVII. Also Samuél, the chief of the bishops and Bishop Hovhan came with priests and deacons—they had supported the blessed one and sympathized with her in her grief—so that they would escort the saint from her great labors to Christ's haven. In like manner, the lords, gentry, princesses and other cadets [of feudal families] of the land of Georgia [came] in order to take part in the invocation of the last rites for the blessed one.

They all sought to have the iron fetters as relics in memory of the saint. She said: "I am not worthy of that, but for your love of God have your way as you wish." She blessed them all according to each one's station. And the blessed one said: "May Christ, Who is the most perfect one, fill you with all the spiritual blessing and delights."

XVIII. She also thanked the court bishop for his concern [for her] as a father and mentor, and asked to be laid away at the site from where she was first dragged, adding: "do that, If I am worthy."

And thus, taking leave of all and blessing all in Christ, she, together with all those who were gathered, offered thanks of victory to the Holy Trinity in the highest to reach the Heavenly [Father], to Whom the blessed [woman] wished to rise from this world with affliction. God's saint stood at prayer and spreading out her arms said: "I thank you, O Lord God, for making my unworthy self worthy of completing my [life's] course with affliction. Now, You, Who are the receiver of souls and the Creator of all the creatures and the Savior and the Deliverer, accept my soul. Make me, with those whom you love, worthy of attaining rest in the eternal vaults [of heaven], which you have made ready for those who are dear to you [and] from

digitised by A.R.A.R.@

where sorrows, afflictions and woes as well as all the worldly effects are banished. Since I suffered minor afflictions—both fetters and incarceration—in your name in order to please you, accept me also [and] make me worthy of the remuneration [awaiting] my holy forefathers, Your beloved who—each one in his respective rank—worshipped You as the true God and died for your praised and holy name. And now, what other accounting of my afflictions shall I present? But hoping in the grace of Your love of mankind, I deliver my soul into your hands." And saying this, the saint delivered her soul into the hands of God Almighty. They were all in tears, weeping with a great apprehension and blessing the Lord our God.

XIX. The bishop and all those who were gathered claimed the body of the blessed [one], which was washed by virtuous women, and supplying the necessities in the way of sweet ointments and incese and shrouding [the body] with clean linen, they laid it in the designated place—as the holy maid of Christ had instructed them—with psalms, canticles, spiritual songs, chants of thanksgiving and lit candles. Throughout the night, until the noon hour, they offered blessings and praise to the Lord God.

XX. Then the Divine Liturgy was celebrated and a solemn feast was observed on the day of Saint Shushanik's repose, [which was] on the seventeenth day of the month of K'aghots'. They also arranged so that the memory of the saint would be annually obsered amidst a large multitude of people for the glory and praise of the Holy Trinity. Through the intercession of the saint the Lord healed not a few of the faithful.

This is the testimonial of Saint Shushanik's martyrdom. This is how she offered herself to the Father, the Son and the Holy Spirit; how she came close to Christ; how by becoming the dwelling place of the Holy Spirit, she was martyred for the glory of the Holy Trinity and was with all the saints crowned with unfading glory in Jesus Christ, our Lord, to Whom, with the Father and the Holy Spirit, is befitting glory, dominion and honor, now and always and to the ages and ages. Amen.

Translated by Fr. Krikor Maksoudian

1944 Սեպտեմբեր 11, Միաբանութիւն Սրբոց Յակոբեանց, Նորայր Վրդ. Պողարեան, առաջին շարք, աջէն ձախ՝ երրորդը։

digitised by A.R.A.R.@

© M.E. Stone, to be Published in Bogharian Memorial Volume of SION.

The Oldest Armenian Pilgrim Inscription from Jerusalem

Michael E. Stone
Hebrew University of Jerusalem

The history of the Armenians in the Holy Land was one of Archbishop Norayr Bogharian's abiding interests. This article is dedicated to his memory in the knowledge that he would have found something of interest in it, and probably several points at which it could have been improved. Those points he would have marked in pencil and, as he did so often, he would quietly but unambiguously have informed me of my errors. My debt to him, both personal and scholarly, is enormous. His passing, however, is not just my loss or the loss of those of us in Jerusalem who benefited from his learning; it is a loss sustained by the Armenian world and by the world of Armenian Studies. It is a grievous loss for the Brotherhood of the Saints James and for Jerusalem. He wrote, at the end of the eleventh volume of his great Catalogue of the Sts. James Manuscripts, words that express well the conclusion of his life's opus:

Փառք Քեզ Աստուած, փառք Քեզ, յաղագս ամենայնի. Տէր, փառք Քեզ։

In the winter of 1996-1997 archeologists excavated a pilgrim hostel just outside the Jaffa gate. The excavation of the hostel, carried out by E. Shukrun, is part of a larger project of excavation around Jerusalem carried out under the direction of R. Reich of the Israel Antiquities Authority. Mr. Shukrun, having encountered the inscription presented here, made it available to me and it is now made public for the first time.

digitised by A.R.A.R.@

Stone, Oldest Graffito, page 2

The structure which was excavated was abandoned in the middle of the seventh century. This date, the archeologists inform me, is quite certain. It was a Christian installation, adjoining but outside the walls of the city of Jerusalem, at the start of the road leading to Bethlehem. A fragment of marble slab bearing an Armenian inscription was discovered in this building, which appears to have been a pilgrim hostel. The slab shows no signs of wear and was probably part of a wall covering of some sort. The inscription dates, therefore, to before the abandonment of the building, that is, prior to the middle of the seventh century. Below we give a photograph of the inscription, together with the text and translation, and to these we add a number of observations that may help put it into its historical context.[1]

Physical Description: The stone is of white marble, with a dark vein in it that makes the decipherment of the end of the second line difficult. The dimensions of the stone, at its widest and highest points, are 12.5 x 5.7 cms. The written area measures 4 x 7 cms. The inscription is contains four lines of writing, numbered 1-4. Line 1 is 5.6 cms long and the highest letter is 0.9 cms high. Line 2 is 7 cms long and the highest letters, the yi and the ben, are 0.9 cms high. Line 3 is 5.4 cms long and the highest letter is 1 cm high. Line 4 is incomplete. The four certain letters are 2.2 cms long and both middle letters are 0.9 cms high. The stone has broken at both ends and it is not at all certain that the faint line we have marked as a doubtful last letter, was indeed a letter at all.

The inscription is scratched into the stone and is, in general, well preserved. It seems that the author was not a skilled stone mason, as the variation in the form of ayb between lines 1 and 3 indicates. On the other hand, he was clearly literate, as the

[1] The excavation is to be published by the Israel Antiquities Authority. Naturally, that publication will provide full information on the archeological and historical context in which the inscription was discovered. The data given here was communicated by R. Reich and E. Shukrun.

digitised by A.R.A.R.@

Stone, Oldest Graffito, page 3

accomplished script indicates to us.[2] Therefore, we should view the hand that the inscription presents as part of the manuscript tradition rather than the lapidary.[3]

ՏՐ ՈՂՈՐՄԵԱ

ՏՐՏՐՈՑ ԵՒ ՍՈՒՐԲ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

Յ]ԻՇԵԱ.[

Lord have mercy

on Tiratur and holy

resurrection

re]member .[

Notes on the Text and Translation

L. 1: *ՏՐ* "Lord": abbreviation, without an abbreviation mark. The name *ՏՐՏՐՈՑ* "Tiratur" in the next line is also abbreviated, but also lacks a mark of abbreviation. The verbal form *ՈՂՈՐՄԵԱ* is an imperative of *ողորմիմ* which would normally produce a form like *ողորմեաց*; cf. Meillet, p. 96. *ողորմեա* is listed, however, as an existing imperative form of *ողորմիմ* in NBH, vol. 2, 510c.

L. 2: *ՏՐՏՐՈՑ* "on Tiratur": In texts of this vintage, such radical abbreviation, and particularly the loss of *ա*, is not usual. The name is composed of *տէր* + *տուր* "Lord" and "gift", and is comparable with *Աստուածատուր*, *Քրիստոսատուր*, etc.[4] It is comparable to Greek Theodore, Hebrew Jonathan, etc. The first attestation of Tiratur in HAB is of the year 633, an archbishop who participated in the Council of Karin. The

[2] The name makes it clear that it was a man who made the inscription.

[3] On this distinction and its implications see M.E. Stone, "Three Observations on Early Armenian Inscriptions from the Holy Land," From Byzantium to Iran: In Honour of Nina Garsoïan ed. R.W. Thomson and J.-P. Mahé (Atlanta: 1996), 419-420.

digitised by A.R.A.R.@

Stone, Oldest Graffito, page 4

name becomes frequent in the latter part of the thirteenth century. Ačaŕyan's single attestation prior to the thirteenth century, indicates that early use of the name is not widespread. However, not many inscriptions from the first centuries after the invention of the Armenian script survive either.

Ll. 2-3: *ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ* "holy resurrection": I have translated this phrase word for word. Observe that neither word is abbreviated. The reading of *ՍՈՒՐԲ*, though perhaps not completely visible in the photographs because of the dark vein in the marble, is nonetheless quite unmistakable when the stone itself is examined. The words are clearly the subject of the imperative [*Յ*]*ԻՇԵՍՈՒ*. in line 4. That is, "holy resurrection" is called upon to remember someone (most probably Tiratur, the author of the inscription) to God or Christ. The syntax is absolutely clear because the name Tiratur is in the dative case (*Տիրատրոյ*) as would be expected following the verb *ողորմիմ*, while *սուրբ յարութիւն* is in the nominative, being the subject of [*յ*]*իշեաւ*.

Thus, the Lord is called upon to have mercy on Tiratur and *սուրբ յարութիւն* is invoked to remember *nn*. But what could this second invocation mean? That was not immediately evident and when I consulted colleagues, two interpretations were proposed to me. R. Ervine considers that *սուրբ յարութիւն* designates Christ's resurrection. This salvific event is invoked, at a site within ten minutes walk from the Church of the Anastasis which is called the Church of *Սուրբ Յարութիւն* in Armenian. The formulation of a pilgrim's inscription in terms of an adjacent holy place and the event that happened in it seems natural enough and other examples can be found. Thus, the oddness of the invocation of Christ's Resurrection can be understood in light of the particular site where the inscription was made.

---

[4] See Ačaŕyan, HAB, s.v.

digitised by A.R.A.R.@

Stone, Oldest Graffito, page 5

L. Di Segni has proposed to me, based on her extensive experience of Greek graffiti from the Holy Land, that *Սուրբ Յարութիւն* is the name of a saint. She would compare with Greek inscriptions, which contain an invocation of God's name, followed by an invocation of a saint.[5]

Dr. Di Segni's explanation is attractive in view of the similarity sometimes to be observed between the formulae of Greek and Armenian graffiti in the Holy Land. Nonetheless, it faces two difficulties. First, there is no Armenian saint of this name and, moreover, as a name, *Յարութիւն* does not occur until the fourteenth century. The second objection is that this formula of invocation of a saint is not found in any other Armenian graffito from the Holy Land.

One might, perhaps, wish to compare the text of the inscription on the Mount of Olives mosaic, conventionally dated to the sixth century, which reads *ԲԱՐԵԽԱԻՍ ՈՒՆԵԼՈՎ ԱՌ Ա[ՍՏՈՒԱ]Ծ ՁՍՈՒՐԲ ԷՍԱՅԻ ԵՒ ՁԵՐԱՆԵԼԻ ՀԱՐՍՍ. ԵՍ ՎԱՂԱՆ ԱՐԱՐԻ ՎԱՄՆ ԹՈՂՈՒԹԵԱՆ ՄԵՂԱՑ ՁՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՍ ՁԱՅՍ* "Having Saint Isaiah and the blessed fathers as intercessors to God, I Vałan made this memorial for the forgiveness of

---

[5] In a note most graciously communicated to me, she cites the following examples:

"Κ(ύρι)ε ΥΣ Χ(ριστὸ)ς κὲ ἅγιε Μηχαὴλ πρόσδεξε τὴν καρποφορίαν τὸν δούλον σοῦ etc.; Herodion, 6th century. L. Di Segni in G.D.Bottini, L. Di Segni and E. Alliata, *Christian Archaeology in the Holy Land*(SBF Collectio maior, no. 36; Jerusalem 1990), 177 (*SEG* 40, 1470).

Κύριε [ἐλέησον τὸν ἀδελφὸς [Κύρ]ιλλος (sic) and below:

"Αγια Σαλώμη ἐλέησον Ζαχαρίαν υ(ἱο)ῦ Κυρίλλου. Ἀμήν. Church of St. Salome, H. Qazra near Beth Govrin. L. Di Segni and Y. Patrich, *'Atiqot* 10 (1990), 142-143 (*SEG* 40, 1451).

"Αγιος, βοήθι Ζα(ννον?) or Ζα(χαρίαν?) may be connected with the inscription immediately above it and made with the same technique (scalpelled and not scratched): Κ(ύρι)ε βοήθι Deir Mukallik, Y. Patrich and L. Di Segni *Eretz Israel* 19 (1987) 275-276 nos. 4-5 (*SEG* 37, 1505, somehow *SEG* neglected no. 5).

Χ(ριστ)έ καὶ ἅγιε Σέργιε βοήθητε Nessana, Kirk and Welles, Nessana no. 47.

Κ(ύρι)ε Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστ)έ καὶ ἁγία Μαρία ἡ Θεώτοκος ἐλέησον etc. Pharan Sinai, Y, Meimaris, *Liber Anuus* 30 (1980) 225-232.

digitised by A.R.A.R.@

Stone, Oldest Graffito, page 6

sins." There we find the use of *սուրբ* and the invocation of a saint as an intercessor. The mosaic uses the same formula with the word *բարեխաւսի* by which in later centuries Armenians frequently invoked the Holy Cross.[6]

The usage in the Mount of Olives mosaic, then, and the frequent similarity of the formulae in Greek and Armenian inscriptions from the Holy Land, might lead us to consider Dr. Di Segni's proposal more seriously. Yet, if a "St. Yarut'iwn" is being invoked, it is certainly bizarre that the name Yarut'iwn only occurs so late in Armenian.[7] Indeed, the name Anastasios (Ἀναστάσιος) was common enough in Greek, and as Acaŕyan pointed out, its transliteration is found in Armenian as *Անաստաս*.[8] In Byzantine Greek usage, it was borne by Emperors, Patriarchs and Popes. Anastasios I was Greek Patriarch of Jerusalem from 458-478 and Anastasios II was Greek Patriarch of Jerusalem from 639(?)-706. The name was used by Armenians from the sixth to fourteenth centuries. Subsequently it was translated into Armenian as *Yarut'iwn*, and the Greek form was abandoned.[9] Notable among the persons named Anastas in Armenian who are listed by Acaŕyan is Catholicos Anastas I Akořec'i (661-667); the (pseudepigraphical ?) author of the famous list of Armenian churches and monasteries on the Holy Land, Anastas vardapet;[10] and Anastas Catholicos of the Albanians 742-742.[11]

There are scores of inscriptions worded Ἁγία or Ἁγίε so-and-so, help, or have pity, or remeber, or save, or accept the offering of .... Same with incriptions worded Ὁ Θεὸς τοῦ ἁγίου so-and-so, help, or remember, or save, or accept the offering of ..."

[6] But, of course, these cases of invocation of the cross occur in crosses which are being dedicated.

[7] Of course, as we observe, Tiratur is also a name that appears only once in the ancient period, and subsequently in the thirteenth century.

[8] See *HAB*, 1, 155-157.

[9] Ibid., 156.

[10] A.K. Sanjian, "Anastas Vardapet's List of Armenian Monasteries in Seventh-Century Jerusalem," Le Muséon 82.3-4 (1969) 265-29.

[11] A theological writer of the eighth century called Anastas, is mentioned in a number of ancient sources; see Garegin I Catholicos Yovsēp'ian, *Ցիշատակարանք Ձեռագրաց. Հատոր Ա (ե դար մինչեւ*

digitised by A.R.A.R.@

To follow Dr. Di Segni's interpretation, we must assume that (a) the name is that of a Greek saint, calqued into Armenian, and (b) that this was a saint revered in Jerusalem and unknown to us so far from Greek inscriptions or historical sources. The first assumption is particularly difficult because the form "Anastas" occurs regularly in Armenian at this time, and its Armenian translation Yarut'iwn does not occur for another 700 years or more. No other instance of an isolated translation of a Greek name into Armenian is known to us, nor does any motive for such a translation come to mind.[12]

Thus, both interpretations present difficulties, most of which cannot be resolved with the information currently at our disposal. For the moment, we tentatively prefer the interpretation "Holy Resurrection", but rather hesitantly.

The Historical Context of the Graffito

This graffito is the oldest Armenian graffito from Jerusalem, known to date. None of the inscriptions of the Armenian Patriarchate complex are as old as this, the oldest dating back to the tenth or eleventh centuries.[13] The chief earlier Armenian monuments in Jerusalem are the mosaic floors and two tombstones. Mosaics have been discovered in two general

---

1250) (Colophons of Manuscripts, Part 1 [5th Century to 1250]) (Antelias: Catholicossate of Armenians of Cilicia, 1951), col. 656 and other sources.

[12] An examination of further sources of Armenian onomastic data does not change this picture. We consulted Aławnuni's proposopography of Armenians in Jerusalem (M. Aławnuni, *Monks and Visitors of Armenian Jerusalem* [Jerusalem: St. James Press, 1929] in Armenian); the indexes of Bogharian's catalogue of the manuscripts of the Armenian Patriarchate of Jerusalem; of G. Yovsēp'ian's and A. Mat'evosyan's collections of colophons of Armenian manuscripts down to the 13th century; of the catalogue of manscripts of the Matenadaran in Yerevan, and of vol. 1 of the catalogue of Armenian manuscripts in the Mechitarist Library in Vienna. None of these sources showed a Yarut'iwn before the 14th century, while Anastas fell out of use by that time.

[13] On the early history of the Armenian Cathedral of Sts. James, see also the comments by J. Prawer. "The Armenians in Jerusalem under the Crusaders," Armenian and Biblical Studies ed. M.E. Stone. (Supplement Volumes to Sion, 1; Jerusalem: St. James Press, 1976), 289. Earlier habitation of the site is dealt with by D. Bahat and M Broshi, "HaHafirot baGan HaArmeni," Kadmoniot 19-20 (1973) 102-103 (in Hebrew). There is considerable further literature on the history of this area of the city, which is not dealt with here.

digitised by A.R.A.R.@

Stone, Oldest Graffito, page 7

To follow Dr. Di Segni's interpretation, we must assume that (a) the name is that of a Greek saint, calqued into Armenian, and (b) that this was a saint revered in Jerusalem and unknown to us so far from Greek inscriptions or historical sources. The first assumption is particularly difficult because the form "Anastas" occurs regularly in Armenian at this time, and its Armenian translation Yarut'iwn does not occur for another 700 years or more. No other instance of an isolated translation of a Greek name into Armenian is known to us, nor does any motive for such a translation come to mind.[12]

Thus, both interpretations present difficulties, most of which cannot be resolved with the information currently at our disposal. For the moment, we tentatively prefer the interpretation "Holy Resurrection", but rather hesitantly.

The Historical Context of the Graffito

This graffito is the oldest Armenian graffito from Jerusalem, known to date. None of the inscriptions of the Armenian Patriarchate complex are as old as this, the oldest dating back to the tenth or eleventh centuries.[13] The chief earlier Armenian monuments in Jerusalem are the mosaic floors and two tombstones. Mosaics have been discovered in two general

---

1250) (Colophons of Manuscripts, Part 1 [5th Century to 1250]) (Antelias: Catholicossate of Armenians of Cilicia, 1951), col. 656 and other sources.

[12] An examination of further sources of Armenian onomastic data does not change this picture. We consulted Aławnuni's proposopography of Armenians in Jerusalem (M. Aławnuni, *Monks and Visitors of Armenian Jerusalem* [Jerusalem: St. James Press, 1929] in Armenian); the indexes of Bogharian's catalogue of the manuscripts of the Armenian Patriarchate of Jerusalem; of G. Yovsēp'ian's and A. Mat'evosyan's collections of colophons of Armenian manuscripts down to the 13th century; of the catalogue of manscripts of the Matenadaran in Yerevan, and of vol. 1 of the catalogue of Armenian manuscripts in the Mechitarist Library in Vienna. None of these sources showed a Yarut'iwn before the 14th century, while Anastas fell out of use by that time.

[13] On the early history of the Armenian Cathedral of Sts. James, see also the comments by J. Prawer. "The Armenians in Jerusalem under the Crusaders," Armenian and Biblical Studies ed. M.E. Stone. (Supplement Volumes to Sion, 1; Jerusalem: St. James Press, 1976), 289. Earlier habitation of the site is dealt with by D. Bahat and M Broshi, "HaHafirot baGan HaArmeni," Kadmoniot 19-20 (1973) 102-103 (in Hebrew). There is considerable further literature on the history of this area of the city, which is not dealt with here.

digitised by A.R.A.R.@

The connection of the Armenians with the area of the House of Caiphas, near David's Tomb on Mount Zion, also seems to be very ancient, although none of the buildings presently visible can lay claim to very great antiquity.[17] There is also evidence for a nunnery of St. Menas, "near the Tower of David" which was established around 438 C.E. In 1165 a German traveller mentions Armenian monks living near the Tower o David (the Citadel).[18] These traditions are mentioned since the location of the graffito being published here is closer to these sites than it is either to Musrara or to the Mount of Olives. Nonetheless, if Shukrun and Reich are correct about the character of the building, this graffito was probably inscribed by a pilgrim and not by an Armenian resident, clerical or other.

A further point should be raised. In another paper we pointed out that the monastic complex in which the Eustathius mosaic was laid in the seventh century, was inhabited by both Greeks and Armenians. This phenomenon is not an isolated one.

The Oldest Armenian Graffito from Jerusalem

Many Armenian graffiti from Jerusalem were included in the catalogue of the Rock Inscriptions and Graffiti project.[19] These are concentrated in the Holy Places, as well as around the Cathedral of the Saints James and other churches of the present Armenian quarter. They are all later than the present inscription, to judge by paleographic criteria and historical context. Thus the Jaffa Gate graffito is the oldest Armenian pilgrim graffito from Jerusalem. Elsewhere, we have assembled a number of pieces of evidence

---

[17] Prawer, "Crusader Jerusalem," 229.
[18] *Ibid.*, 231.
[19] M.E. Stone, The Rock Inscriptions and Graffiti Project, Catalogue of Inscriptions, Volumes 1-3; Inscriptions 1-8500, (Atlanta: Scholars Press, 1992-3).

digitised by A.R.A.R.@

bearing on Armenian pilgrimage to Jerusalem.[20] The movement of Armenian travellers is attested from earliest Christian times down to the present, both by literary sources and by pilgrim inscriptions. We must view the new epigraph in the context of this Armenian piety and particular devotion to the Holy Land.

Paleographic Remarks

The writing of the inscription, as noted above, should be assessed in the context of graffiti and not in that of formal inscriptions of the seventh century, such as the Komitas inscription from St. Hŕip'simē Church in Eǰmiacin (618). In such an informal context it can be compared with certain of the Sinai inscriptions and with the Armenian papyrus to be published by Kouymjian.[21] It is not practicable, at this juncture, to carry out such a comparison in detail, because we await the publication of the papyrus. Suffice it to remark that the inscription is an example of informal uncial (erkat'agir) writing. We are profoundly convinced that, once the Album of Armenian Paleography has been published, the next major task facing Armenian paeographers is the study and analysis of Armenian informal hands.[22] We prefer, therefore, to leave the full paleographic discussion of this inscription for a later occasion.

---

[20] M.E. Stone, "Holy Land Pilgrimage of Armenians before the Arab Conquest," Revue Biblique 43 (1986), 93-110.

[21] Dickran Kouymjian, "Armenian Paleography: a reassessment," Scribes et manuscrits du Moyen-Orient, eds. François Déroche, and Francis Richard (Paris: Bibliotheque nationale de France, 1997) 178-188.

[22] M.E. Stone, D. Kouymjian and H. Lehmann, Album of Armenian Paleography (Aarhus: Aarhus University Press, forthcoming).

digitised by A.R.A.R.@

digitised by A.R.A.R.@

ՆՈՐԱՑՐ ԱՐՔ. ՊՈՂԱՐԵԱՆԻ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ՏՊՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Մայր Ցուցակ Ձեռագրաց Ս. Ցակոբեանց, բ Հատոր 1953, Գ. 1954, Դ. 1956, Ե. 1960.
Տաղագիրք, Յովհաննէս Թլկուրանցի, 1958.
Մայր Ցուցակ Ձեռագրաց Ս. Ցակոբեանց, Հատոր Ա. 1966, Բ. 1967, Գ. 1968, Դ. 1969, Ե. 1971, Զ. 1972, է. 1974, Ը. 1977, Թ. 1979, Ժ. 1990, ԺԱ. 1991.

Հայ Գրողներ (Ե – ԺԷ Դար)	1971.
Պատմութիւն Թաթարաց, Գր. Ակնեցի,	1974.
Կորիւն Վարդապետի Երկերը	1984.
Սրբոց Ցակոբեանց Վանք	1985.
Հայ Նկարողներ	1989.
Գլաձորեան Սերունդ	1990.
Տաթեւացեան Սերունդ	1991.
Հայկական Խաչեր	1991.
Կանոնագիտութիւն	1992.
Կրօնագիտութիւն	1992.
Կեանքի Խօսքեր	1992.
Հայ Գրիչներ	1992.
Վանատուր	1993.
Հայ Եկեղեցւոյ Հաւատոյ Հանգանակները	1993.
Գրիգոր Նարեկացի– Ներբողներ	1995.
Ժամանակագրութիւն (ԺԶ. Դար)	1996.
Մամուլի Ցանցնուած, «Սաղմոսկանք»	
Անտիպ, Հայկական Վանքեր	
Անտիպ, Անանուն	

ԹՄԲԱԳԻՐ

Դիրք Թղթոց	1994.
Բացայայտութիւն, Սահակ Վարդապետ (Մոռւտ)	1994.

ԱՆԹԻԼԻԱՍ ԵՒ ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐ ՏՊՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ծաղկաքաղ Շնականաց Երգոց եւ Աղօթից Հանդերձ Աշխարհաբար Թարգմանութեամբ, 1952: Ցարաջաբանը գրած եւ թարգմանութիւններէն 150ը կատարած է:

Միսագիտութիւն	1990.
Հայ Եկեղեցւոյ Հաւատոյ Հանգանակները	1991.

digitised by A.R.A.R.@

ՎԱՀԵՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԱՅՈՑ ԱՐՔ. ՊՕՂԱՐԵԱՆԸ

Հոգեհանգիստ Սուրբ Էջմիածնում

Տխուր լուր ստացուեց Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքութիւնից:

Կեանքի 92-րդ տարում վախճանուեց Ս. Հակոբեանց Վանքի միաբան, աւուրհ հայագէտ, գիտնական Նորայր արք. Պօղարեանը:

Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը այդ տխուր իրադարձութեան առթ ցաւակցական հեռագիր հղեց Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Թորգոմ Արք. Մանուկեանին, որում ասում է.

«Սիրելի Սրբազան Եղբայր,

Սրտի խոր վշտով այսօր իմացանք Ձեր Գամակէն Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան բազմավաստակ եւ հաւատարմագոյն անդամներէն Տ. Նորայր Արքեպիսկոպոս Պօղարեանի վախճանման տխուր լուրը:

Իր մահով Հայց. Եկեղեցին եւ հայ դպրութիւնը կը կորսնցնեն Քրիստոս Եկեղեցւոյն, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան եւ հայագիտութեան երախտաւոր դէմք մը, որուն վաստակը վստահաբար պիտի նուաճէ իր մաճը եւ դառնայ ներշնչման եւ սնուցման աղբիւր նոր սերունդներուն համար:

Ն. Մովսէս անունով յաճախ իր յօդուածներն ստորագրած եւ իր գիրքերը մակագրած Նորայր Սրբազանը երբէք պիտի չմոռացուի հայ հոգիին, հայ տաղանդին, հայ հաւատքին, հայ մշակոյթին սէրն ու հաղորդութիւնը ունեցող սերունդներուն կողմէ:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Միաբանութեամբ եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդով եւ հաւատացեալ ժողովուրդով կը բաժանէ Ձեր եւ Միաբանութեանդ վիշտը: Կ'աղօթենք առ Բարեգութ Աստուած, որ իր բարի եւ յոգնասպառ հոգին ընդունի երկնային երանական խաղաղութեան մէջ: Թող բարձրեալը Աստուած նոր սպասաւորներ յարուցանէ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեանդ առաքելութեան անդաստանին մէջ»:

Երեկ, դեկտեմբերի 22-ին, Մայր Տաճարում մատուցուող Ս. Պատարագից յետոյ, ի յիշատակ հանգուցեալ Սրբազան Հօր, կատարուեց Հոգեհանգստեան պաշտօն:

Մինչ արարողութիւնը նուիրեալ հոգեւորականի անձի եւ գործունէութեան մասին յուզիչ խօսք ասաց Նորին Սրբութիւն Գարեգին Ա Կաթողիկոսը.

«Այսօր, քիչ ետքը, կատարուելու է հոգեհանգստեան յատուկ արարողութիւն մեր Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցու ամենէն նուիրեալ եւ սիրելի հոգեւորական սպասաւորներից Երուսաղէմի Պատրիարքութեան եօթանասուն տարիների միաբան Նորայր արքեպս. Պօղարեանի հոգւոյն համար:

Երկու օր առաջ նա յաւերժացել տարիքում մեկնեց այս տեսանելի աշխարհից՝ մի այնպիսի գեղեցիկ, ներշնչող եւ օրինակելի պատգամ և վաստակ թողնելով մեր երիտասարդ հոգեւորականներին եւ մեր ժողովրդի եկեղեցասէր եւ մշակութասէր զաւակներին: Նա եղաւ յուն, տոկուն, յարատեւ աշխատող մի անձ, որ ասաւել քան տասնմէկ հսկայական հատորներով պատրաստեց Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան ձեռագրերի ցուցակը եւ ուրիշ բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ եւ

digitised by A.R.A.R.@

եղաւ ամենէն հաւատաւոր, իր ողջ գոյութեամբը, էութեամբը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ եւ հայ մշակոյթին եւ Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան ժառանգութեան կապուած անձերից մէկը:

Նա յարգանք է վայելում ոչ թէ միայն հայ գիտական շրջանակներում, այլ նաեւ ամբողջ աշխարհի հայագիտական բոլոր այն շրջանակներում, որոնք ծանօթ են նրա գործին: Համեստ անձ էր, հեռու մնաց շռայլ լոյսերից: Ձեռագրատան մի անկիւնում աչքերից լոյս սփռեց: Հայոց ձեռագրի միջից նոտրգիրի, բոլորգիրի, երկաթագիրի, մանրանկարների միջից դուրս բերեց լոյսեր մեր անցեալից՝ մեր ներկայի եւ մեր ապագայի համար: Մենք երբէք չենք կարող մոռանալ նրա անգնահատելի վաստակը մեր Եկեղեցու եւ մշակոյթի պատմութեան մէջ:

Հետեւաբար քիչ ետքը ցանկանում եմ, որ բոլորդ էլ միանաք մեզի՝ հոգեւորականներիս, եւ աղօթք անենք նրա հոգւոյ խաղաղութեան համար եւ խնդրենք Աստծուց, որ նրա հոգին, աշխատութեան, մշակոյթի, գրականութեան, գիտութեան, Եկեղեցու, հաւատքի տարածման նրա նախանձախնդրութիւնը փոխանցուի մեր հոգեւոր ճեմարանների, բոլո՛ր ճեմարանների սաներին եւ մեր բոլոր հոգեւորականներին, յատկապէս մեր երիտասարդ հոգեւորականներին, որոնք նրա մէջ պէտք է տեսնեն մի փարոս, որ լոյս կը տայ իր շուրջը: Նայիլ պէտք է՝ լոյսը տեսնելու համար»:

ՄԱՄԼՈՑ ԴԻՒԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ

1960 Յունիս 20 Նորայր եպս. Գողարեան Պատարագիչ եւ Քարոզիչ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ:

digitised by A.R.A.R.@

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՅՈՒՇԵՐ

Վերջին Հինգշաբթին էր: Երեկոյեան, խաւարը կ'իջնէր սիւները խորտակուած սեւ վրանի մը պէս, ամպերը կ'որոտային, Երուսաղէմի երկինքը կ'ողբար: Իսկ անդին, հիւանդանոցին իր սնարին մէջ հայ բանասիրութեան Նահապետը, կ'ապրէր իր վերջին հոգեվարքի ժամերը: Կէս գիշերուան մօտ Խաղաղութեան քաղաքէն Աստղ մը սաւառնեցաւ դէպի Երուսաղէմի երկնակամարի անդենականութեան ծոցը: Երկրաւոր ուրիշ լուսաւոր մարմին մըն էր: Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ երիցագոյն հոգեւորականը: Սրբոց Յակոբեանց Հայոց Վանքի Ջինուորեալ Միաբանութեան բազմաբեղուն եւ բազմամեայ ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ: Տարիներ շարունակ Սուրբ Թորոս եկեղեցւոյ Տեսչին եւ Ջեռագրատուն Մատենադարանի Փարոսը, որ կ'երթար գումարուելու հայ ազգի մշակոյթի յաւերժութեան աստղաբոյլին եւ միանալու Սուրբ Սիոն Լերան գմբէթի վրայ ցոլացող իր երբեմնի սիրեցեալ ուսուցիչներու երկնաւոր Մարմիններուն, որպէս յաւելեալ լուսաւոր կանթեղ ու գոհունակ սրտով ըսելու համար անոնց, «Տէր, մնասն fn տասն մնաս արար»:

Սրբազան Հայր, Քրիստոսակոխ Սուրբ Քաղաքէն Ձեր բաժանումէն տարի մը անցաւ: Սիոնի Սուրբ Բարձունքի Մագաղաթներ մատենադարանի մէջ ամբարուած 4000 Ձեռագիրները առ յաւէտ կորսնցուցին, տարիներով իրենց պահապան եւ արթուն Հրեշտակը: Անոնք մօտ կէս դար վայելեցին Ձեր ճիգուշ մատներուն խնամքը: Դուք այն քաջ Նաւավարն էիք, որ մաքառեցաք փոթորկալից ալիքներուն դէմ եւ չվհատեցաք ձեր կեանքի դժուարագոյն հանգամանքներէն եւ պայմաններէն : Ալիքներ ու սեւ ամպեր եկան ու անցան. բայց շարունակեցիք ձեր Սուրբ Առաքելութիւնը եւ «Ծուցակ Ձեռագրաց Նաւը» առաջնորդեցիք իր նաւահանգիստին: Ամբողջ կեանք մը նուիրեցիք Երուսաղէմի Մագաղաթները դուրս բերելու համար խաւարի մութ ծալքերէն եւ զանոնք Գիտական մակարդակով եւ արժէքով մատուցելու համայն մարդկութեան:

Հայ Մամուլը եւ Սիոն ամսաթերթը, դարէ դար պիտի յիշեն իրենց անխոնջ եւ ժիր մշակին անունը, յաւերժ մտաբերելով ձեր կոթողած 690է աւելի յօդուածները: Իսկ Սրբոց Յակոբեանց տպարանը պիտի հիւսէ ձեր փառքն ու պատիւը, անմահացնելով՝ արդար աշխատանքի հունձքը որպէս անմեռ բարձրութիւն Սուրբ Աթոռոյս Միաբանութեան:

* *

*

Անցեալի յուշերէն թարմացեալ, դողդոջուն մատներով կը գրեմ այս տողերը, Սրբազան Հայր: 1979 Նոյեմբեր ամսուն, Լիբանան, Պիքֆայիայի բարձունքին թառած Դպրեվանքին դասարաններէն մէկուն մէջ, հայերէն լեզուի դասի ընթացքին, առաջին անգամ ըլլալով հանդիպեցայ ձեր անուան: Իմ երազը եղաւ, տեսնալ, մօտէն ճանչնալ եւ ձեր աջը համբուրել: Այս երազները եւ յոյսերը տարիներ վերջ իրականացան:

Լիբանանէն Երուսաղէմ կու գայի 1985 Հոկտեմբեր ամսուն որպէս ժառանգաւոր Սան, բայց տարիներու երազի դիտաւորութիւնս չէի մոռացած: Երկու տարիներ վերջ թախտաւորուեցայ ըլլալու ձեր աշակերտը, դասաւանդեցիք մեզ հայ մատենագրութիւնը ձեր իւրայատուկ մօտեցումներով եւ բացատրութիւններով: Եւ իրօք եղայ այդ երջանիկ անձը, որ տեսայ, եւ ապրեցայ, որ եւ կ'ապրիմ նոյն յարկի վանքի Սուրբ Քուրայիոն մէջ, շնչելով Քրիստոսաբոյր քաղաքի օդն ու մթնոլորտը:

Տարիներ վերջ, Վարդանանց Տօնին, 1991 Փետրուար 14ին ձեռնադրուեցայ կուսակրօն հոգեւորական: Այսպէսով եղայ Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական Վանքին Ջինուորեալ միաբանութեան անդամ եւ փոքրագոյն ձեր միաբանակից եղբայրը:

digitised by A.R.A.R.@

Տարի մը վերջ, Պարտիզաքաղի նորոգութիւններուն պատճառով, բախտաւորութիւնը կ'ունենայի ըլլալու ձեր հարեւանը Զամթաղի: Ուր ալեվի մօտէն ճանչցայ ձեզ եւ երազներ կամայ-ակամայ կ'իրականանային: Ամիս մը չանցած, ձեր անակնկալ անհանգստութեանը պատճառով, ձեր առաջարկութեամբ եւ Գահակալ Պատրիարք Սրբազան Հօր կամքով, խոնարհս եւ Թարգման Հայր Սուրբը՝ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան կը կոչուէին ըլլալու՝ խնամատար հոգեւորականները:

Հիւանդանոցին մէջ էր որ մեր յարաբերութիւնները աւելիով սերտացան: Միասնաբար 60 երկար օրեր ապրեցանիք, ճնցանիք եւ ճաշակեցիք ինչ որ մեզ հրամցուեցաւ, մինչեւ ձեր ապաքինումը: Սրբազան Հայր, կը խոստովանիմ, դժուար էին առաջին օրերը, կամաւոր բանտարկուիլ հիւանդանոցի մեր խուցին մէջ: Ենթարկուիլ ձեր խիստ կանոններուն, որոնցմով վարժ էիք ապրիլ տարիներ շարունակ: Սորվիլ ձեր կեանքի բոլոր վարժութիւնները եւ յարմարիլ անոնց. բայց ժամանակը իր հրաշքը գործեց:

Նոր դպրոց մըն էր ինձի համար հիւանդանոցի կեանքը, որովհետեւ պարտաւորուած էի ձեր նման իմանալ ժամանակի սուղ արժէքը: Հոն էր որ սորվեցուցիք ձեր կեանքի նշանաբանը, «Ամէն մարդ պարտականութիւն մը ունի կատարելիք մարդկութեան հանդէպ»: Ապա, հիւանդանոցին օրերէն սկսեալ, եղաք ինձի իրական Հայր եւ ուսուցիչ: Նախկին դասարանային ուսուցիչը չէիք, Սրբազան Հայր, այլ Հայր Ուսուցիչն էիք: Ինչպէս հայր մը իր զաւկին կը փափաքի տալ եւ սորվեցնել լաւագոյնը նոյնը դուք եղաք ինձի: Երազներուս իրականացումն էիք, որ դարերէն կու գայիք: Աստուածաշնչային խօսքերն էին որ կը նշմարտուէին. «Խնդրեցէք եւ տացի ձեզ, հայցեցէք եւ գտջիք, բաղխեցէք եւ բացցի ձեզ: Զի ամենայն որ խնդրէ՝ առնու, եւ որ հայցէ գտանէ, եւ որ բաղխէ՝ բացցի նմա (Ղուկ. ԺԱ. 11), որ ես ցանկացած էի տարիներ առաջ:

Բժիշկներ, մայրապետներ եւ բոյժ քոյրեր կը բողոքէին ինձի, ըսէ Սրբազան Հօր, որ դեղահատները առնէ եւ կամ ֆիչ մը աւելի թող ուտէ, բայց ժպիտը ձեր երեսին, հանճարներ կը պատմէիք անոնց, փոխան անոնց տրտունջին, որոնք ճարահատ, բայց ժպիտը իրենց երեսին՝ ուրախ գուարթ կը բաժնուէին մեր սենեակէն: Իսկ այն պարտականութիւնը որ ինձի յանձնուած էր, ձեզ համոզել փորձելու իւրաքանչիւր դեղահատի՝ դժուար էր միջոց ու հնարք գտնել ձեզ տալու համար: Կը խոստովանիմ թէ օրական մօտ 15է աւելի դեղահատ կ'ընդունէիք, ինչ որ իրօք զգուանք կը պատճառէր. բայց ստիպուած կ'ընդունէիք: Հիւանդանոցի մեր սենեակը լիքն էր բանասիրական եւ գիտական գրքերով: Հոն էր, որ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր՝ Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեանի յանձնարարութեամբ ստանձնեցիք Գիրք Թղթոցի նոր գիտական հրատարակութիւնը: Ցաւախ անգիր գիտէիք ձեռագրերու պարունակութիւններն ու անոնց դարերու պատմութիւնը, եւ կը պատմէիք թէ անոնք ինչպէ՞ս վերապրած էին իսկական կորուստէն եւ կամ՝ թալան թուրքի ճիրաններէն ազատուելով հասած էին Երուսաղէմ:

Վերադարձանք Վանք, մեր Օճախը: Նոր կեանք մըն էր, որ սկսանք ապրիլ նոր խանդով ու աւիւնով: Իւրաքանչիւրս լծուած իր առօրեայ կեանքին ու աշխատանքին: Մեր «ճիտին» պարտքն էր Գիրք Թղթոցի գիտական հրատարակութիւնը: Ձեռագրերուն եւ այլ, այս կամ այն թղթի տառընթերցուածային հրատարակութիւնը բաղդատել նոյնիսկ 1907ի հրատարակութեան հետ: Ցաւախ ժամանակը կ'անցնէր, մինչեւ ուշ գիշեր, կամքէ անկախ, հետաքրքիր նորանոր յայտնաբերումներով, որոնք կը պակսէին առաջին հրատարակութեան մէջ: Իսկ ինչպէ՞ս չյիշել այն երջանիկ «Զինչին»ի պահերը, նախ բաւ աշխատանքի ժամը, ուր միասնաբար կը խմէինք հայկական ֆոնիաֆ կամ այլ ուրիշ ըմպելիներ: Ցաւախ այնպէս դասաւորեցինք, որ Գահակալ Պատրիարք Սրբազան Հայրը ըլլար մեր տան պատուոյ հիւրը. իսկ այդ ժամանակամիջոցը, ուր Դուք կը խօսէիք անցեալի օրերէն, Վանքի նորանոր յուզող հարցերէն եւ կամ Ձեր նոր հրատարակութիւններուն շուրջ, ինչպէ՞ս մոռանալ, Սրբազան Հայր:

digitised by A.R.A.R.@

1995 Նոյեմբեր ամսուն, անկախացած Հայաստանի Վեհափայլ Նախագահ՝ Լեւոն Տէր-Պետրոսեան, ինծի անձամբ կու գար համբուրելու Ձեր Աջը, ըսելով «Սրբազան Հայր, գալ Երուսաղէմ եւ Նորայր Սրբազանը, բանասիրութեան հսկան, գործընկերս չտեսնել, ինչպէ՞ս կարելի է»:

Եկաւ 1996 տարուան Նոյեմբերի սեւ 19ը, ուր երեկոյեան կը կոտրէիք ձեր ոտքի պճեղը (բումբ=ankle): Կարողութիւն չունէիք քալելու, ուժասպառ էիք, բայց ձեր մինչեւ վերջին շունչը չկորսնցուցիք Այնթապցի Նորայր Սրբազանին ուշքն ու վեհութիւնը: Մերժեցիք հիւանդանոց երթալ նոյն օրը, կարծելով որ ջիղերու անցուկ պրկում մըն էր, բայց համաձայնեցաք ձեր 35 տարիներու բժիշկին այցը: Նորայր Սրբազանն էր, իր երկաթեայ կամքով ոգորող անցուկ ցաւերուն դէմ: Միայն 3 օրեր վերջ էր, որ կարողացած էի ճար ու հնարք գտնել համոզել ձեզ, ըսելով անցուկ ցաւ չ'երեւար, Սրբազան Հայր, երբ ես անձամբ գիշերները ձեր յաճախակի զարթումներով համոզուած էի թէ, ելէ ու միջոց չկար այս վէրքին:

Համոզուած՝ պատահած ճակատագրին, ըսիք այս բառերը. «Հայր Սուրբ, երբ Միաբանութիւնը անցնի՝ ինծ տեղեակ պահէ»: Նախ եան բաժանումը ձեր հոգեւոր Տունէն, վերջին անգամ ըլլալով ցանկացիք լսել բառապաճներուն գաւազանին ձայնը եւ Միաբանակից եղբայրներուն վերջին օրհնութեամբ բաժնուիլ: Անոնք, Միաբանութիւնը կ'առաջնորդէին դէպի Սուրբ Հրեշտակապետաց Եկեղեցին, նախատօնակը կատարելու համար «Սրբոց Հրեշտակապետացն՝ Գաբրիէլի եւ Միխայէլի եւ ամենայն երկնային զօրացն» տօնին: Լաւ իմացաք, որ այս անգամ կը բաժնուէիք ձեր 77 տարիներու Լոյսի կեդրոնէն անվերադարձ: Ապա, անոնց գաւազաններուն զարկին ձայնը լսելէն 25 վայրկեաններ վերջ, խնդրեցիք որ հեռաձայնեմ հիւանդակառքին: Ժամերգութեան աւարտին, Սրբոց Յակոբեանց ողջ Միաբանութիւնը Ձեր սենեակն էր, երբ տեսած էին հիւանդակառքի ու Հրեայ բժիշկներու ժամանումը:

Երեկոյեան, հիւանդանոցին մէջ ինծի վիճակուած էր տեղեակ պահել Ձեզ պատահարի եւ ըլլալիք իրադարձութիւններուն մասին: Դժուար էր, Սրբազան Հայր, դժուար, ուսերուս դրուած պարտականութիւնը: Չկարողացայ ըսել նոյն օրը, յետաձգելով յաջորդ օրուան:

Շաբաթ օրը, Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր եւ Թարգման Հայր Սուրբին, եկան հիւանդտեսի Ձեզ: Ձեր հիւանդագին վիճակին մէջ իսկ, մտահոգ՝ վանքի խնդիրներով, սկսաք զրուցել անոնց հետ ապագայի մէջ կատարուելիք աշխատանքներուն մասին: Ապա, ձեր վեհութիւնը միշտ պահելով, խնդրեցիք ինձմէ որ մանրամասն պատմէի անոնց ըլլալիք եղելութիւններուն մասին: Սրբազան Հայր, իմ կեանքի յուշարձանը պիտի ըլլան Ձեր այս բառերը, երբ Պատրիարք Սրբազան Հայրը հարց տալով ըսաւ. «Ինչպէ՞ս կը ծառայեն մեր երկու Հայր Սուրբերը», Ձեր պատասխան էր «Գերսմանչելի եւ առանց թերութեան»:

Երեքշաբթի, 26 Նոյեմբեր, ենթարկուեցաք վիրաբուժական ծանր գործողութեան, բայց բնաւ պիտի չմոռանամ այն պահը, երբ գործողութեան սենեակի մուտքին, երերուն մատներով կը խաչակնքէիք ձեր երեսը եւ աղօթքի մրմունջն էր որ դուրս կու գար ձեր դողդղացող շրթներէն: Գիշերները եւ ցերեկները յաջորդեցին իրարու, սեւ ու ճերմակ փայլակներու նման յոյսերով լեցուն. բայց միայն դուք եւ ես գիտէինք, որ այդ չէր իրողութիւնը:

Այս անգամ եկաւ Դեկտեմբերի սեւ 14ը, Շաբաթ օր: Երեկոյեան, մթնշաղը բռնկած նաւի մը պէս կը ծփար երկնքի ջուրերուն վրայ, երբ ըսիք. «Կ'երթամ ուրկէ որ եկայ, համոզուած եմ մահուան հետ, բերի՛ք Սուրբ Հաղորդութիւնը», որ նախօրօք խնդրած էիք: Դողդոջուն մատներով ընդունեցիք կենարար Մեր Փրկչի Յիսուս Քրիստոսի Սուրբ Մարմինը, ըսելով. «Փառք Քեզ Աստուած, որ կամքդ օրհնեալ ըլլայ»: Դժուար էր այդ

digitised by A.R.A.R.@

պահուն զսպել մեր արտօսրը, որ կը հոսէր ներկաներուն բոլորի աչքերէն: Տխուր էիք եւ յուզուած, ձեր այտերէն վար կը գլորէին արցունքի կաթիլները, կը զգայիք որ մահը կու գար ձեզ տանելու յաւիտենական կեանքին: Թարգման Հայր Սուրբը եւ ես բոլոր գիշերը լսեցինք ձեր անդոհի հեւքը. դժուար էր, դժուար:

Անցան օրեր, եկաւ Դեկտեմբեր 19ի խաւար Հինգշաբթին: Դեղերը կը պակսէին, դժուար էր անոնց հայթայթումը, բայց իմ պարտքն էր զանոնք ամէն ճեւով ձեռք բերել, նոյնիսկ որոշած էի դժոխքի խորերէն իսկ բերել, կատարելու համար իմ սրտի վերջին պարտականութիւնը իմ «Տետուկին», ինչպէս սովորէի բարեկամներուս կոչել ձեզ: Դեղը մի քանի ժամեր վերջ բերած էի, բայց տխուր էի, շատ տխուր: Ձեր արտօնութեամբ Թարգման Հայր Սուրբէն խնդրեցի մի քանի ժամուան համար իմ փոխարէն ձեր հետ մնար: Վանք եկայ կարգ մը պատրաստութիւններ տեսնելու՝ յաջորդող օրերուն համար:

Երեկոյեան, «երբ ջուրերուն վրայէն անտեսանելի ձեռք մը ինչ ինչ կ'առնէր ոսկին եւ անոր տեղ մոխիր կը ցանէր», հեռախօսս զանգեց, Թարգման Հայր Սուրբն էր, կը խնդրէր, որ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ ձեր մօտ գայինք: Ժամ մը ետք ձեր մօտն էինք: Սովորութեանս համաձայն ըսի. «Սրբազան, ես եկայ, ինչպէ՞ս էք»: Պատասխանեցիք այսպէս. «Եկա՞ր, գալդ բարի ըլլայ, բարով եկար, Հայր Սուրբ». բայց ընդմիջելով ձեզ՝ ըսի. «Միանակս չեմ, հիւրեր ունիք, Պատրիարք Սրբազան Հայրը եկաւ այցի»: Օրերով չքացած ձեր աչքերը բանալով՝ սկսաք ձեր շուրջը նայիլ, տալու համար ձեր վերջին յարգանքը անոր: Մահուան շուքին իսկ թեթեւ ժպիտը երեւցաւ ձեր երեսին, թարգմանն էի ձեր շշնչացող ձայնին եւ արտայայտութիւններուն: Ցանկարծ երկա՜ր, բայց շատ երկա՜ր «հոգոց» հանեցիք, Ձեր ցաւերէն բարկացած, ըսելով «ամէն կողմս կը ցաւի, շատ կը ցաւիմ, ի՞նչ բանի համար ապրիմ այլեւս, Հայր Սուրբ, երբ այս մարմինը այլեւս բանի մը չի ծառայեր»: Նոյն վայրկեանին մտաբերեցի ձեր կեանքի նշանաբանը, «Ամէն մարդ պարտականութիւն մը ունի կատարելիք մարդկութեան հանդէպ»: Կը զգայիք թէ Ձեր կեանքի պարտականութիւնը իր աւարտին հասած էր եւ կը սպասէիք ձեր արի սրտով դաժան մահուան: Շատ չուշացաւ, Սրբազան Հայր:

Գիշերուան ժամը 9:40ին, Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր վերջին հրաժեշտը առնելէ առաջ, իր վերջին աղօթքը ըսաւ. «Փարատեա զցաւս...», ապա «Պահապանիչ եւ յոյս հաւատացելոց ...»: Սրբազան Հայր, մտերիս կը կթոտին երբ կը փորձեմ մտաբերելով կեանքին մայրամուտին հիւանդանոցին մեր խուցէն առաքուած առ Աստուած ձեր աղօթքի մրմունջը, «Փառք քեզ Աստուած, փառք քեզ, կամքդ օրհնեալ ըլլայ»: Ապա աւելցնելով յայտնեցիք Ձեր շնորհակալութեան խօսքը Առաքելական Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Մեկնեցաք, Սրբազան Հայր, կրկին առանձին էինք մեր սենեակին մէջ: Ձեզմէ խնդրելով փափաքեցայ դուրս ելլել, հարկաւոր եղած կարգադրութիւնները տեսնելու, բայց բաժանմանս ժամանակ ըսիք, բարձրաձայն եւ յստակ. «Կարիքը չունիս այլեւս գալու, Հայր Սուրբ»: Զիմացայ ինչ ըսել, բայց վերադարձիս, բժիշկին հետ աւանդեցիք ձեր վերջին անոյշ շունչը նուաստիս երեսներուն: Ապա մահուան ֆուռը եկաւ անվերադարձ մեզ զատելու իրարմէ եւ տանելու ձեզ Աստուծոյ փառքի յաւերժութեան: «Երանի որ ունիցի յիշատակ ի Սիոն»:

ԱՒԵՏԻՍ ԱՐԵՂԱՑ ԻՓՐԱՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ

SUPREME PATRIARCH
CATHOLICOS
OF ALL ARMENIANS
MOTHER SEE OF HOLY ETCHMIADZIN

1266 20 Դեկտեմբեր 1996

ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ
Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀԱՑՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Սիրելի Սրբազան եղբայր,

Սրտի խոր վշտով այսօր իմացանք Ձեր Նամակէն Երուսաղէմի Սրբոց Ցակոբեանց Միաբանութեան բազմավաստակ և հաւատարմագոյն անդամներէն Տ. Նորայր Արքեպիսկոպոս Պօղարեանի վախճանման տխուր լուրը:

Իր մահով Հայց. եկեղեցին և հայ դպրութիւնը կը կորսնցնեն Քրիստոսի եկեղեցւոյն, Սրբոց Ցակոբեանց Միաբանութեան և հայագիտութեան երախտաւոր դէմք մը, որուն վաստակը վստահաբար պիտի նուաճէ իր մահը և դառնայ ներշնչման և սնուցման աղբիւր նոր սերունդներուն համար:

Ն. Ծ. Վ. Ա. Կ. Ա. Ն. անունով յանախ իր յօդուածներն ստորագրած և իր գիրքերը մակագրած Նորայր Սրբազանը երբեմն պիտի չմոռնայ հայ հոգիին, հայ տաղանդին, հայ հաւատքին, հայ մշակոյթին սէրն ու հաղորդութիւնը ունեցող սերունդներուն կողմէ:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Միաբանութեամբ և Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդով և հաւատացեալ ժողովուրդով կը բաժնէ Ձեր և Միաբանութեանդ վիշտը: Կ'աղօթենք առ Բարեգութն Աստուած որ իր քարի և յոգնասպառ հոգին ընդունի երկնային երանական խաղաղութեան մէջ: Թող Բարձրեալն Աստուած նոր սպասաւորներ յարուցանէ Սրբոց Ցակոբեանց Միաբանութեանդ առաքելութեան անդաստանին մէջ:

Կիրակի, Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարին մէջ յատուկ հոգեհանգստեան արարողութիւն պիտի կատարուի ընդ Մեր նախագահութեամբ իր հոգւոյ խաղաղութեան համար:

Եղբայրական սիրոյ ողջունիւ և վշտակցութեամբ,

Աղօթարար

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՑՆ ՀԱՑՈՑ

Հ. Գ. Հաճեցէք յարմարագոյն և մօտաւորագոյն ժամանակին Մեզի ուղարկել իր կենսագրականը, որպէսզի "Էջմիածին" ամսագրի մէջ պատշաճ և արժանի ձևով անդրադարձ ըլլայ իր անձին, կեանքին և գիտական ու գրական վաստակին:

digitised by A.R.A.R.@

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ – ԼԻԲԱՆԱՆ

Թիւ 430/96

Անթիլիաս 20 Դեկտեմբեր 1996

Ամենապատիւ
Տ. Թորգոմ Արքեպսկ. Մանուկեան
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի
Երուսաղէմ.

Սիրելի՛ Պատրիարք Սրբազան,

Ձեր կողմէ առաքուած յատուկ նամակին համբով ինչ առաջ խոր ցաւով իմացանք մահը Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան բազմամեայ միաբան՝ Գերաշնորհ Տ. Նորայր Արքեպսկ. Պողարեանին: Հանգուցեալը իր բանասիրական հսկայ վաստակով մեծ ծառայութիւն մատոյց հայ մատենագրութեան եւ ընդհանրապէս հայագիտութեան: Ան դարձաւ 20-րդ դարու հայ եկեղեցւոյ հոգեմտաւոր գագաթներէն մէկը՝ Օրմանեաններու, Դուրեաններու, Գուշակեաններու կարգին, որոնք հայ եկեղեցւոյ մշակութային արժէքները կենսագործեցին մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ իրենց բանասիրական հմտութեամբ, հետեւողական աշխատանքով ու լուրջ պրպտումներով:

Այս տխուր առիթով Ձեզի եւ Ձեր գլխաւորած Երուսաղէմայ Առաքելական Աթոռին զինուորեալ Միաբանութեան կը յայտնենք Մեր խոր ցաւակցութիւնը: Թող Աստուած լուսաւորէ բազմավաստակ հոգեւորականին հոգին եւ Ձեզի պարգեւէ քաջառողջ կեանք եւ հարուստ իրագործումներով լեցուն երկար գահակալութիւն:

Եղբայրական սիրոյ ջերմ ողջոյնիս,

Աղօթակից՝

ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

digitised by A.R.A.R.@

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆ ՀԱՑՈՑ
ԳՈՒՄԳԱԲԸ - ՍՏԱՆՊՈՒԼ

ARMENIAN PATRIARCHATE
TR - 34480 KUMKAPI - İSTANBUL
Tel. : (90 - 1) 517 0870 or 71
Fax : (90 - 1) 516 4833

20 Դեկտեմբեր 1996

003760

Ամենապատիւ
Տ. Թորգոմ Ք
Պատրիարք Հայոց Ս. Երուսաղէմի
Երուսաղէմ

Ամենապատիւ Եղբայր,

Այսօր տեղեկացանք թէ Հայ Եկեղեցւոյ եւ Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան հոգեւոր դաստան երիցապոյն հոգեւորական, Տ. Նորայր Ս. Արքեպս. Պօղարեան իր հոգին աւանդած է երկնաւոր Հօր ձեռքերուն մէջ:

Հոգելոյս Տ. Նորայր Արքեպիսկոպոս ոչ միայն նպաստ դիւրաւորելով հոգեւորական մը Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան շարքերէն ներս, այլ նաեւ համբերատար աշխատանքով իր անկորնչելի ծառայութիւնը բերաւ Հայ բանասիրութեան:

Յանուն մեր Աթոռոյն հոգեւոր դաստան եւ հաւատացեալ ժողովուրդին կու գանք յայտնել Ձեր հարազատներուն, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ կ'աղօթենք առ Քարձրեալն Աստուած զի «յիշեսցէ եւ ողորմեսցի ի հոգի ծառային իւրոյ եւ պսակեսցէ, որ ուղիղ վարդապետութեամբ համառօտեաց զբանն ճշմարտութեան եւ հանդուրժէ դնա այցելութեամբ ի լոյս երեսաց Իւրոց»:

Եղբայրական սիրով ի Քրիստոս,

Աղօթակից՝

Գարեգին Ք
Պատրիարք Հայոց Կ. Պոլսոյ

digitised by A.R.A.R.@

ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ
ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

GREEK ORTHODOX PATRIARCHATE
JERUSALEM

No. 955

His Beatitude
Patriarch **Torkom Manoogian**
Armenian Patriarchate
P.O. Box 14235
Jerusalem

Your Beatitude,
Our Beloved Brother in the Lord,

We express deepest condolences to Your Beatitude and the Armenian Patriarchate of Jerusalem for the passing to the Lord of His Eminence, Archbishop Norayr Bogharian.

We, and the entire Brotherhood of the Holy Sepulchre of the Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem, are most saddened to learn of Archbishop's Norayr's passing and We assure Your Beatitude of prayers raised from the Holy and Lifegiving Tomb of Our Lord, Jesus Christ, for the blessed eternal repose of His Eminence's soul in the bosom of Abraham.

With brotherly love in Christ, We remain,

† Patriarch Diodoros

DIODOROS I
Patriarch of Jerusalem

Jerusalem
Friday, January 10, 1997

digitised by A.R.A.R.@

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՊՐԱԶԻԼԻ
DIOCESE DA IGREJA APOSTÓLICA ARMÊNIA DO BRASIL

ՏԱԹԵԻ ԱՐՔԵՊՍ. ՂԱՐԻՊԵԱՆ- ԱՌԱՋՆՈՐԴ
ARCEBISPO DATEV KARIBIAN PRELADO TITULAR

Սան Փաւլօ, 17 Յունուար 1997

Ամենապատիւ
Տ. Թորգոմ Ս. Արք. Մանուկեան
Բարեխնամ Պատրիարք Առաք. Սրբոյ Աթոռոյն
Երուսաղէմ։

Շատ սիրելի Սրբազան,
Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնէն ուղարկուած հաղորդագրութենէ մը տեղեկացայ Նորայր Արքեպս. Պօղարեանի վախճանումը։

Սրտի խոր վշտով, կու գամ Ձերդ Ամենապատուութեան եւ Միաբանակից բոլոր եղբայրներուս, յայտնել ցաւակցութիւններս այս անփոխարինելի կորուստին առթիւ։

Արդարեւ Նորայր Սրբազան, եղաւ հաւատաւոր, աւանդապահ եւ Ուխտին գիտակից նուիրեալ օրինակելի հոգեւորական մը, որ կեանքով, գործով եւ վարքով, երախտապարտ կը թողու իր բազում աշակերտները եւ միաբանակից եղբայրները, որոնց տիպարը եւ ներշնչող անձը եղաւ իր կեանքի ամբողջ ընթացքին։

Թող Անմահութեանց Տէրը վարձատրէ զինք, իր հոգին արժանացնելով իր երկնային, ցաւիտենական եւ երանաւէտ կեանքին մէջ։ Ձերդ Ամենապատուութեան եւ համայն Սրբոց Ցակովբեանց միաբանութեան չնորհէ Ս. Հոգիի Մխիթարութիւն եւ առաւել նուիրումի եւ ծառայութեան անսպառ հոգի՝ Ս. Գլխադրի չնորհատու հովանիին տակ. ամէն։

Այս կիրակի եկեղեցւոյս մէջ, ի լուր մեր հաւատացեալներուն, պիտի կատարենք մասնաւոր Հոգեհանգստեան Պաշտօն, Նորայր Սրբազանի Հոգւոյն խաղաղութեան։

Ձերդ Աղօթակից՝
Տաթեւ Արք. Ղարիպեան
Առաջնորդ Պրազիլահայոց
եւ Միաբան Ս. Աթոռոյ

Av. Santos Dumont, 55 - CEP 01101-000 - São Paulo - Brasil - Fones: 228-5239 - 228-8597 - Fax: 227-0869
digitised by A.R.A.R.@

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑ ԱՌԱՔ. ԾԻՍՂԵՑԻ
ԱՐՔԱՆՒՏԻՆԻ ԹԵՄ

IGLESIA APOSTOLICA ARMENIA
ARQUIDIOCESIS DE ARGENTINA

ՊՈՒԵՆՈՍ ԱՅՐԷՍ 6 ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1997

Ս.ՄԵՆԱՍՊԱՏԻՒ
ՏԷՐ ԹՈՐՈՄ ԱՐԲԵՊ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ,
ՐԱՐԵԽՆԱՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀԱՑՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայր,

Թէեւ մինչ մը ուշացած ապակոյն անկեղծօրէն կը յայտնեմ, Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Կեդրոնական վարչութեան, Ազգային Առաջնորդարանի եւ մեր հոգեւոր դասուն ու հաւատացեալներուն կողմէ, մեր խոր ցաւակցութիւնները Ձեր նորայայր Արհեպս. Պողարեանի մահուան տոիքով: 28 Դեկտեմբերի պիրակի օր հոգեհանգիստ կատարնցինք մեր բոլոր եկեղեցիներուն մէջ: Ձերը յուսաւորէ հոգեկոյս Սրբազանի հոգին եւ Ձեզ ու Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը մխիթար. Ս. Հոգիով:

Աւիթէն օգտուելով Ձեզ եւ Միաբանակից Նուիրեալներս կը շնորհաւորեմ Նոր Տարուան եւ Սուրբ Ծննդեան տօներուն առիթով, մաղթելով ամէն բարիք եւ մանաւանդ խաղաղութիւն եւ յաջողութիւն: Թող մանուկ Յիսուսը ըլլայ աշխարհին խաղաղութիւն բերող Փրկիչը, եւ մասնաւորաբար Ս. Քաղաքին եւ բոլոր շրջակայ երկիրներուն:

Մատչելով ի համբոյր Ձերդ Սուրբ Աթոյն
մնամ սրտի կական խոնարհութեամբ

ԴԻՍԱԿ ԱՐԲԵՊ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Յ. Դ. Այստեղի պարտականութիւններուս պատճառով պիտի չկարենամ Ծննդեան Տուսապէտ գալ: Աստուած ուզէ ուրիշ առիթով եւ աւելի երկար ժամանակով կուգամ:

Ձոյնը՝

ԴԱՒԻԹ

ARMENIA 1360 - C. P. 1414
BUENOS AIRES - ARGENTINA
Tel. 772 - 3550 Fax 776 - 2810

digitised by A.R.A.R.@

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ
ԱՒՍՏՐԱԼԻՈՑ ԵՒ ՆՈՐ ԶԵԼԱՆԴԱՑԻ

Առաջնորդ
ԱՂԱՆ ԱՐՔԵՊ. ՊԱԼԻՈՋԵԱՆ

All correspondence to:
P O Box 694, Chatswood 2067
Sydney, Australia

DIOCESE OF THE ARMENIAN CHURCH
OF AUSTRALIA AND NEW ZEALAND

Primate
ARCHBISHOP AGHAN BALIOZIAN

Diocese 468 Pittwater Road, N Manly 2100
Phones (02) 9419 8056, 9938 4816
Fax: (02) 9413 1709

Նորին Ամենապատուութիւն

Տ. Թորգոմ Ս. Արքեպս. Մանուկեան
Բարեխնամ Պատրիարք Ս. Երուսաղէմի
Երուսաղէմ

Ձերդ Ամենապատուութիւն,

Խոր վշտով ու զաւեալ սրտագայ Նորայր Սրբազանի վախճանման գոյժը մեծ կորուստ մըն է Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան համար. միևնոյն ժամանակ մեծ կորուստ մըն է Հայց. Նկեղեցիին, Հայ Բանասիրութեան ու մատենագրութեան համար:

Անկասկած իր վախճանումը կը սգայ նաեւ Հայրենի աշխարհն ու բանասիրական շրջանակը:

Այս մեծ կորուստին առիթով յայտնեցէք իմ խոր զաւակցութիւնս միաբանութեանս երիցագոյն անդամին համար: զաւակցութիւն՝ Միաբանութեան

Հոգեհանգստեան մասնաւոր արարողութիւն պիտի կատարենք վախճանեալ Նորայր Սրբազանի համար:

Վշտակից՝

Աղան Արքեպս. Պալիոզեան
Առաջնորդ

21 Դեկտեմբեր 1996
Սիտնի Աւստրալիա

digitised by A.R.A.R.@

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾ ԲՐԻՏԱՆԻՈՑ
DIOCESE OF THE ARMENIAN CHURCH OF GREAT BRITAIN

Archbishop Yeghishe Gizirian, Primate

27 Յունուար, 1997

Նորին Ամենապատուութիւն
Տ. Բորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեան
Պատրիարք Առաքելական Աթոռոյ Սրբոց Յակոբեանց
Երուսաղէմի

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան,

Այսու կուգամ իմ խորագոյց ցաւակցութիւնները յայտնելու Ձերդ Ամենապատուութեան բազմավաստակ մտաւորական եւ հմուտ քանասէր Գերաշնորհ Տ. Նորայր Արքեպիսկոպոս Պօղարեանի վախճանման տխուր առթիւ:

Կիրակի, 26 Յունուար հկեղեցւոյս անուան տօնին առթիւ Հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ մէջ հանգուցեալ Սրբազան Հօր հոգւոյն համար:

Թող Բարձրեալն Աստուած լուսաւորէ հոգելոյս Սրբազանի հոգին եւ Ս. Հոգւոյն մխիթարութեամբ զօրացնէ եւ սփոփէ Ձերդ Ամենապատուութիւնն ու Միաբանութիւնը:

Մնամ սիրոյ ողջունիւ

Աղօթակից

Եղիշէ Արք. Կիզիրեան
Առաջնորդ Հայոց Անգլիոյ

THE ARMENIAN VICARAGE Ivema Gardens Kensington London W8 6TP Tel 071-937 0152 Fax 071-937 9049

digitised by A.R.A.R.@

ԱՋԳԱՅԻՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆ
THE ARMENIAN PRELACY

Դեկտեմբեր 20, 1996
Թիւ 621/96

Ամենապատիւ
Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեան
Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի
Երուսաղէմ

Սիրելի Պատրիարք Սրբազան,

Խոր վշտով իմացանք վախճանումը Ս. Աթոռիդ բազմամեայ միաբան եւ մեծ բանասէր՝ Գերշ. Տ. Նորայր Արքեպիսկոպոս Պողարեանի: Բանասիրութեան մէջ իր թողած կրթողական վաստակը՝ վստահաբար մնայուն եւ արժանի տեղ մը կ'ապահովէ իրեն համար ամենամեծ եւ երախտաշատ հայագէտներու շարքին:

Կ'աղօթենք իր հոգւոյն խաղաղութեան համար: Ձերդ Ամենապատուութեան եւ Երուսաղէմի Ս. Աթոռի միաբանութեան կը յայտնենք մեր խոր ցաւակցութիւնը:

Եղբայրական սիրոյ ողջունի՝

Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Աշճեան

Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America
138 East 39th St., New York, N.Y. 10016 (212)689-7810

digitised by A.R.A.R.@

ՓԱՐԻԶ, 22 Դեկտեմբեր, 1996

Ամենապատիւ
Տ. Թորգոմ Ս. Արքեպիսկոպոս Մանուկեան
Բարեխնամ Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի
Սուրբ Քաղաք Երուսաղէմ,

Սրբազան Պատրիարք Հայր,

Խորունկ ցաւով տեղեկացայ գոժը, մեր սիրեցեալ անխոնջ վաստակաւոր երիցագոյն միաբանակցին՝ Նորայր Արբուզանին վախճանումը, հետեւանք՝ որքան իր յառաջացեալ տարիքին, նոյնքան եւ տարիներու իր երկար հիւանդութեան:

Այսօր Փարիզի Հայոց Մայր Եկեղեցւոյ մէջ յիշատակուեցաւ անոր անունը, աղօթելով որ բարին Աստուած ի լոյս երեսաց արքայութեան արժանացնէ զինք, եւ իր անմեռ յիշատակովը վերանորոգուի իրմով վերապրող Միաբանութիւնը, մեր օրերուն իրմէ ետք եկող սերունդները նուիրուելու հայ արժէքներու պահպանման եւ ծանօթացման, միջազգային բարձրագոյն աստիճաններուն վրայ պահելով՝ Հայագիտութիւնն ու Հայ Մատենագրութիւնը:

Հոգելոյս Նորայր Սրբազան, երախտաւորէր սիրով արդարացուց իր միաբանական պարտքն ու պարտաւորութիւնները, ի հեճուկս իր շուրջը տիրող բոլոր տեսակի ալեկոծումներուն, միշտ մնալով անգերազանցելի մոնազը, մեր օրերու ճգնաւորութեան:

Լոյս եւ օրհնութիւն իր յիշատակին, եւ երկնային միսիթարութիւն Ձեզի եւ Ձեզմով գլխաւորուող միաբանութեանդ:

Մնամ միաբանական վշտակիր սիրով, ի համբոյր

Ձերդ Ս. Աջոյն

Խոնարհ Որդիդ՝

Ժիրայր Ծ. վրդ. Թաշճեան

digitised by A.R.A.R.@

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ
ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ

Ս.–ը Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Տաճար
Cathédrale Arménienne St-Grégoire l'Illuminateur
St. Gregory The Illuminator Armenian Cathedral

Տ. Արարատ Վրդ. Գալբացճեան, Հովիւ
Très Rév. Père Ararat Kaltakjian, *Pasteur*
Very Rev. Fr. Ararat Kaltakjian, *Pastor*

Տ. Բարթող Ա. Քհնյ. Խրկաճեան, Դատուակալ Հովիւ
Rév. Père Partogh Hirkaciyan, *Pasteur Émérite*
Rev. Fr. Partogh Hirkaciyan, *Emeritus Pastor*

Դեկտեմբեր 20, 1996

Ամենապտիւ
Տ. Թորգոմ Ս. Արք. Մանուկեան
Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի
Երուսաղէմ, Իսրայէլ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Ստացանք գոյժը Գերաշնորհ Տ. Նորայր Ս. Արք. Պողարեանի վախճանման, որը խորապէս ցնցեց բոլորս:

Եկեղեցւոյս Հոգևոր ու Պատուակալ Հովիւները, Մխակալ Խորհուրդն ու Ծարաւկից Մարմինները և հաւատացեալ անդամները ցաւակից են Միաբանութեանդ ու կը սգան մահը՝ այդ բացառիկ անհատականութեան:

Մարդկային Բարձր առաքինութիւններով ազնիւ հոգևորականի, հմուտ, ջանասէր ու բազմնաբեղուն գիտնականի տիպար մըն էր Գերաշնորհ Տ. Նորայր Արք. Պողարեանը որուն շուրջ մէկ դարեայ կեանքն արդիւնաւորուեցաւ լաւագոյն կերպով՝ ի պարծանս Հայց. Առաք. Ս. Եկեղեցւոյ և ազգային մեր մշակոյթի:

Անգնահատելի է վաստակը՝ զոր ան թողուց և անչափելի մորմոքը որ կը պատճառէ անոր վախճանումը:

«Ցիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի. Ամէն»:

Մատչիմ Ի համբոյր Ձերդ Օծեալ Ս. Աջոյն՝

Արարատ Վրդ. Գալբացճեան
Հոգևոր Հովիւ

615 Stuart, Outremont, Québec, Canada H2V 3H2 • Tél.: (514) 279-3066 • Fax: (514) 279-8008

digitised by A.R.A.R.@

Very Reverend Father
Anoushavan Tanielian, Pastor

SAINT SARKIS ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH

ՍՈՒՐԲ ՍԱՐԳԻՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

98/96
27 Դեկտեմբեր, 1996

Ամենապատիւ
Տ. Թորգոմ Ս. Արքեպս. Մանուկեան
Պատրիարք Ս. Յակոբեանց Առաքելական Աթոռոյն
Երուսաղէմ

Պատր. Սրբազան Հայր,

Խոր ցաւով իմացանք Ձեռագրաց ցուցակագրման եւ հայ Մատենագրութեան ու բանասիրութեան Նահապետ՝ հոգելոյս Տ. Նորայր Ս. Արքեպս. Պօղարեանի վախճանումը:

Կ'աղօթենք որ Աստուած երկնային լուսոյ խորաններուն մէջ հանգչեցնէ հոգեմտաւոր լոյսի սիրահար եւ տարածիչ մերօրեայ "Եռամեծար Վարդապետ"ի հոգին: Կը մաղթենք նաեւ, ինչպէս որ Եղիայի մաշկեակը Եղիսէի փոխանցուեցաւ, նմանապէս ծով գիտութեան շտեմարան՝ Ծովականի ոգին ծովանայ Սաղիմական երիտասարդ նուիրեալներու սրտերուն մէջ, ի փառս Աստուծոյ, ի պայծառութիւն Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ եւ ի ծաղկումն Հայ Մշակոյթի:

Յաւուրս Կիրակի, 29 Դեկտեմբեր 1996, յաւարտ Ս. Պատարագի, Սրբազան Հօր հոգւոյն համար պիտի կատարենք պաշտօնական հոգեհանգիստ:

Մատչելով ի համբոյր Ձերդ Ս. Աջոյն,

որդիական խորին ակնածանօք,

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ Ծ. ՎՐԴ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ
ՀՈՎԻՒ

38-65 234th Street, Douglaston, New York 11363 • Tel: (718) 224-2275 / 8793 • Fax: (718) 224-6181

digitised by A.R.A.R.@

School of Continuing Studies,
University of Birmingham,
Birmingham, B15 2TT,
U.K.
Tel: 0121-414-5602 or 5606
Fax: 0121-414-5619

His Eminence Archbishop Torkom Manoogian,
Armenian Patriarch of Jerusalem,
P.O. Box 14235,
Jerusalem,
Israel

9 January, 1997

Your Eminence,

I am writing to offer my sincere condolencies on the passing away of His Eminence Archbishop Norayr Bogharian on Thursday, December 19, 1996.

I was honoured to have had the opportunity to meet His Eminence on several visits to Jerusalem, in particular to work in the Library of the Armenian Patriarchate. Archbishop Bogharian will be remembered with great respect for his unparalled scholarship and knowledge and also for His kindness and wisdom, which will remain a source of inspiration for me, as for many others.

Yours Respectfully,

Lucy-Anne Hunt

Dr. Lucy-Anne Hunt,
Senior Lecturer in History of Art

digitised by A.R.A.R.@

MARTIN-LUTHER-UNIVERSITÄT
HALLE-WITTENBERG

Fachbereich Kunst-und Altertumswissenschaften
Institut für Orientalistik
Seminar Christlicher Orient und Byzanz

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, PF 8, 06109 Halle (Saale)

Ա.Մ.Հ.Նապատիւ
Տէր Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեանին
Երուսաղէմի հայ պատրիարքին

Armenian Patriarchate
P. O. Box 14246
Jerusalem, Old City
Israel

Հալլէ, 21.12.1996

Ա.Մ.Հ.Նախանձաւոր սրբազան հայր,

իւր կսկիծով տեղեկացանք հայադիտութեան մեծ նահապետ Նորայր արքեպիսկոպոս Պողարեանի մահուան մասին: Ա.յս տարի սո՛ւգաւոլը ս. Յակոբեանց վանքի մատենադարանում աշխատելիս մեզ բախտ վիճակուեց վայելելու վաստակաշատ գիտնականի և հոյակապ անձնաւորութեան ջերմ ուշադրութիւնը: Երուսաղէմի ս. Յակոբեանց վանքի հայոց բանասիրութեան դպրոցի ուսուցչապետի սրտ՛նութիւնն ու խորհուրդները մեզ պիտի ուղեկցեն մեր հետագա հայագիտական պրպտումների ճանապարհին:

Մեր կարեկցանքի խոսքը խնդրում՛ ենք այսօր միացնել հանգուցեալին հրաժեշտ տալու եկածների մաղթանքներին:

Յարգանքով
պրոֆ. Հերմանն Գոլոց

Հերմն Նուհի Դրոսթ-Արզարեան
պր. Ա.րմենուհի Դրոսթ-Արզարեան

Ս.րեւելագիտութեան ինստիտուտ

Յոհաննէս Լ.եփսիուսի արխիւ
Աստուածարանութեան ֆակուլտեան
Հալլէի Մարտին Լ.ութերի անվ. համալսարան

Dienstsitz:
Emil-Abderhalden-Str. 9
06109 Halle (Saale)

Telefax: (0345) 2029515

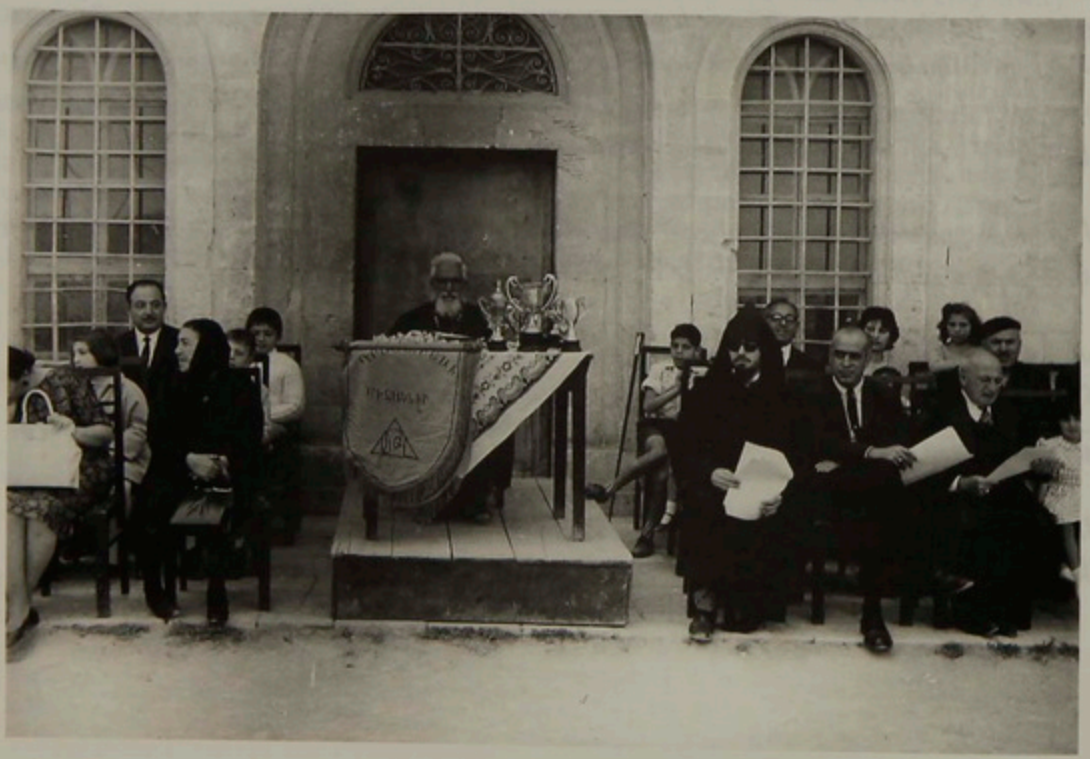
Telex: 178289 unihad

Bankverbindung:
Deutsche Bundesbank
Halle (Saale)
Kto.-Nr. 80001515
BLZ 80000000

digitised by A.R.A.R.@

1962 Մարտ 27, ժառ. վարժարան եւ Ընծայարան եւ ուսուցչական կազմը։ Նորայր Եպս. Գողարեան սպիտակամօրուս առաջին շարքին մէջտեղը։

1962 Մայիս, Նորայր Եպս. Գողարեան կը նախագահէ Մարզական դաշտահանդէսի մրցանակաբաշխութեան ժառանգաւորաց վարժարանի դաշտին վրայ։

digitised by A.R.A.R.@

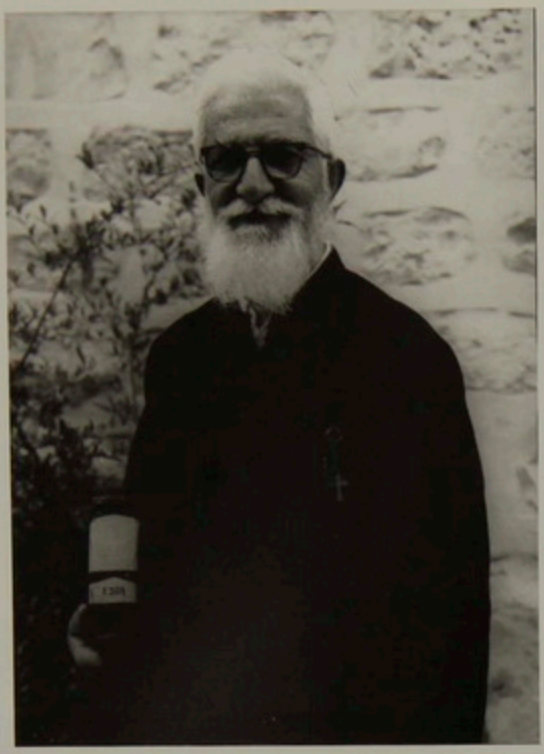

1963 Ապրիլ 7, Ծաղկազարդին, Ս. Յարութեան Տաճարէն դէպի վանք վերադարձին

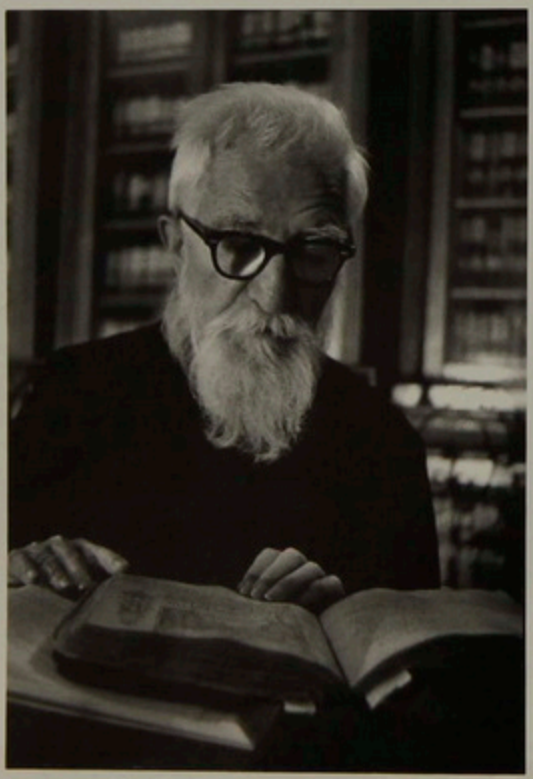

1972 Ապրիլ 6, Աւագ Հինգշաբթի, Ոտնլուայի արարողութիւն ի Ս. Յակոբ, Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեան, Նորայր Արք. Պողարեան, Սուրէն Արք. Քէմհաճեան

digitised by A.R.A.R.@

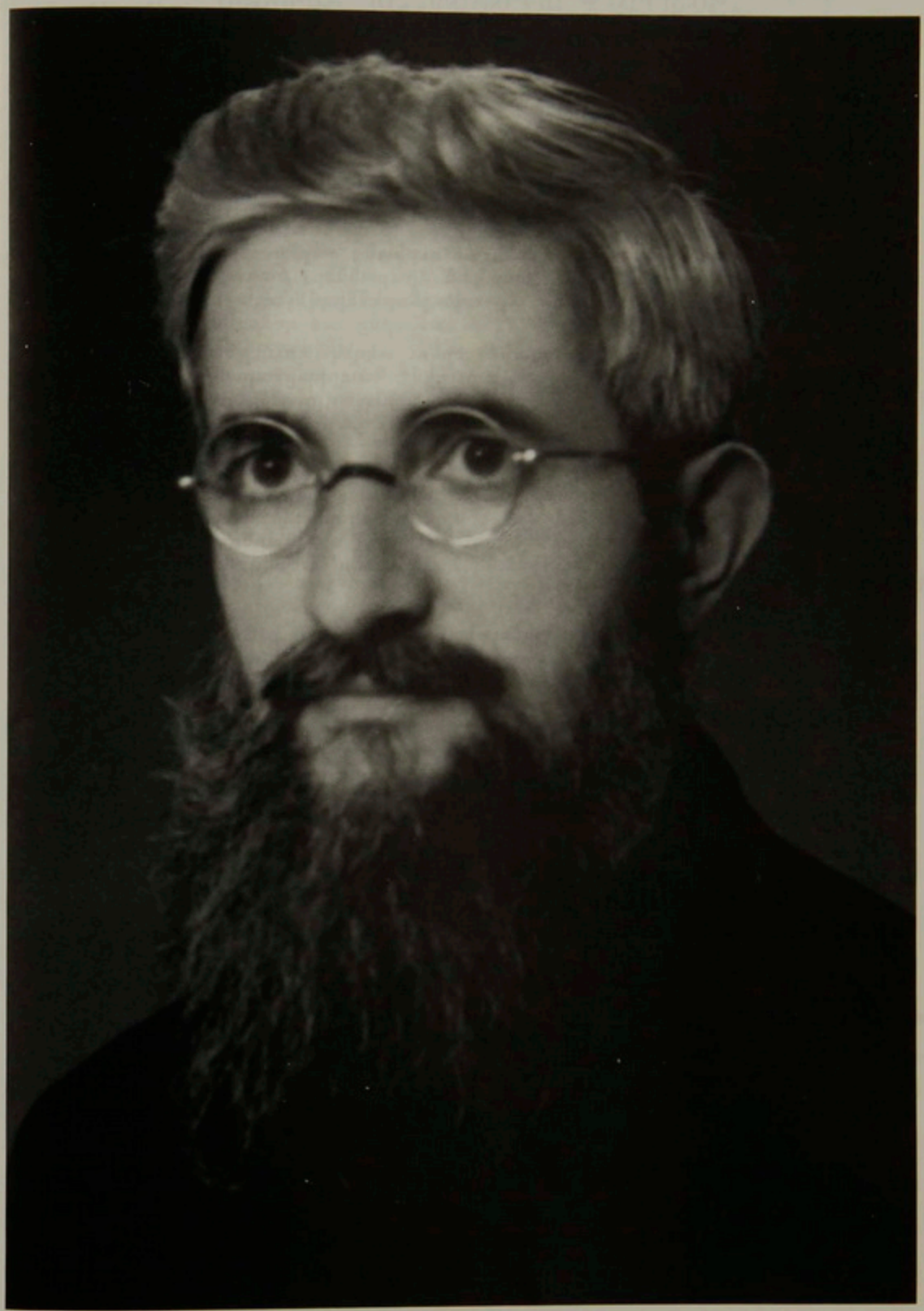

1969 Մայիս 14, Նորայր Արք. Գողարեան Ս. Թորոսի Ձեռագրատան բակին մէջ բիւ. 1268 ձեռագիրը ի ձեռին։

1976 Յունիս 18, Նորայր Արք. Գողարեան Ս. Թորոսի Ձեռագրատան մէջ

digitised by A.R.A.R.@

ՆՈՐԱՅՐ ՎՐԴ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՍՐԲԱԶԱՆ ՀՕՐ ՉԵԿՈՅՑԸ

Միաբանական ժողովին, 4 Նոյ. 1997

Սիրելի Միաբանակից Եղբայրներ,

Գոհութիւն Աստուծոյ, որ պատեհութիւնը ստեղծեց որպէս զի Սուրբ Աթոռոյս Միաբանական այս ժողովին կարենայինք մասնակցիլ Միաբանութեանս աշխարհացրիւ անդամները եւս, որոնց փորձառութեանը, եւ խորհուրդներուն նպաստը կը յուսանք ունենալ, վերանայելու եւ կարգաւորելու համար բազմերես պարտականութեանց եւ պատասխանատուութեանց շարքը, որոնց լուծը սիրով կը կրեն միայն երկոտասնեակ մը վանական միաբաններ, ծառայութեան ոգիով, եւ ըստ իւրաքանչիւրին ի վերուստ տրուած շնորհներով:

1990 Յունիսին եւ Օգոստոսին, երկու տեղեկատուութեամբ մեր միաբանակից եղբայրներուն ներկայացուցինք Պատրիարքարանիս իրաց կացութիւնը, յիշելով Տնօրէն Ժողովին մէջ առաջադրուած ծրագիրները եւ միջոցառումները, համակարգութիւն ստեղծելու համար Պատրիարքարանի բազմաթիւ բաժանմունքներուն միջեւ:

Բացայայտ էր որ բազմաճիւղ եւ բազմերես պարտաւորութեանց ենթակայ եւ յանձնառու հաստատութիւն մըն է Սրբոց Ցակոբեանց Միաբանութիւնը: Ու անհրաժեշտ կարիքը ունի գիտակից եւ նուիրեալ սպասարկուներու, մեր ազգին ու Սուրբ Տեղերուն ծառայութեանց հաւատարիմ աւանդապահները ներկայանալու համար:

Տնօրէն Ժողովի տեղեկատուութեան մէջ, կարելի է նշմարել ընդհանուր ուրուագիծը անցնող քանի մը տարիներու ընթացքին Միաբանութեանս գործունէութեան, ծառայութեան, եւ դիմագրաւելիք հարցերուն:

Դարաւոր եւ Սրբազան այս մայրավանքին գոյութեան եւ առաքելութեան շառաւիղները կարելի է ամփոփել հետեւեալ գլխակարգութեանց ներքեւ, առանց նախապատուութեան հարց յարուցանելու:

Ա.– ԿՐԹԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ

Ժառանգաւորաց Վարժարանը եւ Ընծայարանը մեր հոգեւոր դպրանոցն են, որոնց առաքելութիւնն է կրթել պատանի ուսանողները ուղղափառ հաւատքովը եւ սրբազան աւանդութիւններովը Հայաստանեայց Եկեղեցիին, իմացական ընդհանուր կրթութեամբ եւս պատրաստելով զանոնք, ընդունելու Քրիստոսի լուծը եւ հոգեւոր ծառայութեան հաւատարիմ կենցաղը, մասնաւորապէս իբրեւ անդամ՝ սրբատեղեաց սպասարկող եւ պահապան Սրբոց Ցակոբեանց Միաբանութեան:

Մեր այս կրթարանի վերջին տասնամեակներու հունձքը, կը բացայայտէ Քրիստոսի խօսքը, թէ՝ «Բազումք են կոչեցեալք, եւ սակաւք են ընտրեալք»:

Պէտք է ընդունինք սակայն, որ կարիքը կայ նաեւ պայմաններու բարելաւման: Անհրաժեշտ է ունենալ նման կրթարան մը վարելու համար փորձառու եւ ղեկավար անձերը: Ներկայ բնակավայրը ձեռնտու չէ հոգեւոր ճեմարանի մը գործունէութեան պահովելու, ուստի բելադրութիւնը կայ նախկին ճեմարանը վերակառուցելու:

digitised by A.R.A.R.@

Քաղաքական կացութեանց եւ ընկերային այլ պայմաններէն մղեալ, աշակերտներու եւ հայագիտութեանց ուսուցիչներու ընտրութիւնը պարտաւորութեամբ Հայաստանէն կատարել, 1992էն սկսեալ: Այս իրողութիւնը եւս իր հետ բերաւ ապրելակերպի եւ հետաքրքրութեանց իւրայատուկ հետեւանքներ:

Վերոյիշեալ պայմաններու բարելաւումը հետապնդելով հանդերձ, ամէն տարի Առաջին դասարանի համար 15 ուսանողներ ապահովելու աշխատանք կը տարուի: Բնականօրէն բարձրագոյն դասարաններու աշակերտներու թիւը կը պակսի: Այդուհանդերձ ընդհանուր թիւը կը պահուի 45-60ի միջեւ: Ու այս՝ իր օգտակարութիւնը ունի Սուրբ Տեղեաց եւ ամենօրեայ պաշտամունքներու կատարման տեսակէտէն:

Թեմական առաջնորդներու փափաքին ընդառաջելով, երկոտասնեակ մը մասնաւոր ուսանողներ եւս ընդունած ենք Ամերիկայէն, Գուլկարիայէն, Ռումանիայէն, Եգիպտոսէն:

Քահանայական ձեռնադրութիւն կատարած ենք հինգ միաբան աբեղաներու եւ չորս ամուսնացեալ քահանաներու, որոնցմէ մէկը՝ Տ. Զաքարիա Քհնյ. Սարիբէկեան ներկայ է վանական իշխանութեան, եւ ներկայիս կը ծառայէ իբրեւ օգնական հովիւ Ցորդանանի Պատրիարքական Փոխանորդ Վահան Եպս. Թօփալեանի:

Տ. Գալուստ Քհնյ. Դարբինեան վերադարձաւ Գահիրէ, ըստ Եգիպտոսի Առաջնորդ Տ. Զաւէն Արք. Չինչինեանի կարգադրութեան, եւ Տ. Եզրաս Քհնյ. Պոկտան Ռումանիոյ Առաջնորդ Տ. Տիրայր Արք. Մարտիկեանի կարգադրութեամբ կը ծառայէ Պուքրէշի մէջ: Իսկ Գուլկարիայէն Տ. Դանիէլ Քհնյ. Գարաճեան տակաւին ուսման կը հետեւի:

Գոհունակութեամբ պէտք է յիշենք որ անցեալ երկու տարիներուն, տասնըմէկ հոգեւորականներ (Մէկ վարդապետ, հինգ Աբեղայ, երկու Քահանայ եւ երեք սարկաւագ) Անգլերէն եւ Սրբայերէն լեզուներ սորվելու, եւ համալսարան մուտքի քննութեանց պատրաստուելու դիտումով, զանազան դասընթացքներու կը հետեւին, գոհացուցիչ արդիւնքներով:

Կրթական երկրորդ օճախը Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանն է, որուն աշակերտութեան թիւը 150ի իջած է, քաղաքական վերիվայրումներու եւ մեր ժողովուրդին մեծամասնութեան արտագաղթելուն հետեւանքով: Սակայն ազգային եւ կրօնական կրթութեան ոգին նոյնն է, սերունդէ սերունդ, ներկայ շէնքին կառուցման 1929 թուականէն ի վեր:

Նոյն թիւով եւ ոգիով աշակերտութիւն ունինք Ամմանի Իւզպաշեան Կիւլպէնկեան Նախակրթարանի մէջ: Իսկ աւելի համեստ պայմաններու ներքեւ, Հայֆայի եւ Նափայի հայութիւնը, իւրաքանչիւրը նօսրացած եւ վերածուած մօտ 300-ական հայ հաշուող համայնքներու, 50-ական մանուկներ ունին, որոնց շաբաթը մէկ օր հայկական կրթութիւն կը ջամբուի:

Բ.- ՄԵՆԱԿՈՒԹԱՑԻՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը ունի մշակութային առաքելութիւն մը:

digitised by A.R.A.R.@

Ոչ միայն պահպանելու ինչ որ աւանդ թողուած է մեզի իբրեւ հոգեւոր ժառանգութիւն, եւ սերունդէ սերունդ փոխանցուած է իբրեւ հայ ստեղծագործ մտքի եւ հոգիի արգասիք եղող արուեստ եւ մշակոյթ, այլ նաեւ զանոնք տարածելու, բանալու ժողովուրդներու, արուեստասէր ընկերութեան, վայելքին, գնահատանքին եւ հիացմունքին:

Այս առաքելութեան ոգիէն մղուած կը գործեն եւ պէտք է գործեն Պատրիարքութեանս զանազան բաժանմունքները:

1.- Ս. Թորոսի մատուռին մէջ ամփոփուած Ձեռագրատունը:

Մօտ 4000 ձեռագիրներու պահապան երեշտակը եւ հոգատարն էր Նորայր Արք. Պողարեանը, մինչեւ որ Ցիգիֆապէս անկարող եղաւ շարունակելու, եւ այդ պաշտօնը ստանձնեց Լուսարարապետ Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Կարիքը զգալի է արդիական եւ ապահովութեամբ երաշխաւորուած շէնքի մը մէջ ամփոփելու այդ գանձերը:

2.- Հելէն եւ Նդուարդ Մարտիկեան Թանգարանը:

Ժառանգաւորաց Վարժարանի նախկին շէնքին մէջ ամփոփուած, համեստ եւ կոկիկ դասաւորուած, թանգարան մըն է, այցելուներուն որոշ գաղափար մը տուող հայ արուեստի եւ հայ ժողովուրդի պատմութեան մասին: Աւելի արդիւնաւոր առաքելութեան համար կարիքը կայ թանգարանի յատուկ ծրագրով շէնքի մը մէջ փոխադրուելու:

3.- <u>Գալուստ Կիւլպէնկեան Մատենադարանը</u>.- Մօտ 100,000 բազմալեզու հատորներով հարուստ մատենադարանը օգտակար ծառայութիւն մը կը մատուցանէ թէ՛ հետաքրքիր այցելուներուն եւ թէ ընթերցասէր հասարակութեան:

1929ին կառուցուած շէնքը կարիքը ունի արդիական եւ ապահովութեան սարքաւորումներով օժտուելու:

4.- Տպարանը

Մշակութային առաքելութեան իրագործման միջոցներէն մէկը հրատարակչութիւնն է:

Սրբոց Յակոբեանց Տպարանը, 1833 թուականէն ի վեր հաստատուած է: Երախտագիտութեան զգացումներով միայն կարելի է անդրադառնալ այն բոլոր հրատարակութիւններուն, ծաւալով մեծ կամ փոքր, որոնք մեր երախտաւոր հայրերուն գոհողութիւններով, ի լոյս ընծայուած են:

Համաստեղութիւն մը մշակոյթի բազմազան մարգերէն ընտրուած. մեկնողական, գիտական, պատմագրական, մատենագրական, դաստիարակչական, բանասիրական, լեզուաբանական, բարգմանական, բերթողական, հանգիտական, դասագիրքերու, Շարականոցի, Ճաշոց հատորներու, ժամագիրքի, Սուրբ Տեղեաց յատուկ արարողութեանց, անհատական ստեղծագործութեանց, հայ եւ օտար լեզուներով, եւ բազմահազար հատորներով:

Ներկայիս, ութը եւ տասնըվեց էջանի պրակներ տպող մեքենայ չունինք, որուն հետեւանքով բոլոր հատորները, նաեւ «Սիոն» պաշտօնաթերթը, օտար տպագրիչներու կը տրուին: Ամբողջական սարքաւորումի մը կարիքը ունինք:

5.- <u>Հրապարակային Հաւաքոյթներ</u>

Մշակութային առաքելութեան մաս կը կազմեն հրապարակային այն հաւաքոյթները, որոնց կը հրաւիրուին հայ եւ օտար հասարակութիւնը, ներկայ գտնուելու դասախօսութեանց, թատերական, երաժշտական յայտագիրներու, ազգային եւ կրօնական տօնակատարութեանց յիշատակութեան, եւ որոնք կը կազմակերպուին Երուսաղէմի գործունեայ կազմակերպութեանց (Հայ

digitised by A.R.A.R.@

Երիտասարդաց Միութեան, Հայ Մարմնակրթական Ընդհանուր Միութեան, Հայ Բարեսիրաց Միութեան) անդամներէն կազմուած Պատրիարքարանի Մշակութային յանձնախումբի, ժառանգաւորաց եւ Թարգմանչաց վարժարաններու նախաձեռնութեամբ, եւ կամ ըստ առիթի նշանակուած կարգադիր յանձնախումբի կողմէ:

Գ.– ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը վանական Միաբանութիւն է, հակառակ որ մեկուսացեալ վանքի մը բնակիչներ չեն, եւ բազում ընտանիքներ տասնամեակներէ ի վեր կը բնակին վանքէն ներս տրամադրելի սենեակներու եւ բնակարաններու մէջ: Վանականները ունին իրենց յատուկ հասարակաց սեղանատուն, եւ իւրաքանչիւրին վստահուած աշխատանքային պարտականութիւններ:

Ամէնօրեայ պաշտամունքները կարելի կանոնաւորութեամբ կը կատարուին մայրավանքին մէջ, նաեւ Սուրբ Տեղեաց մէջ, ուր սպասարկող միաբաններու պակասը զգալի է եւ մտահոգիչ, մանաւանդ որ միջազգային խումբերով ուխտաւորներու, այցելուներու շարքին, միշտ կը գտնուին հաւատաւոր, գիտակից եւ հմուտ անձեր, որոնց հայ աւանդութիւնը պէտք է ներկայացուի վայելչօրէն եւ կիրք ներկայութեամբ: Միաբաններուն բնակարանի պակասը յաւելեալ մտահոգութիւն է:

Միաբանութեանս կրօնական առաքելութեան ծիրին մէջ կ'իյնայ, արտասահմանի եկեղեցական թեմերու խնդրանքին ընդառաջելով, հոգեւորականներ ղրկել հովուական ծառայութեան: Այսօր, մեր Միաբանութեան կէսը, 20 հոգի, այդ ծառայութեան մէջն են, Եւրոպա, Միացեալ Նահանգներ, Արժանթին, Պրազիլ, Աւստրալիա:

1937ին՝ չորս էր անոնց թիւը, եւ 1957ին՝ տասնըերկու:

Միաբանական այս ժողովի առիթով անոնց ներկայութիւնը ուրախութիւն է մեզի համար որովհետեւ, անբաւարար է թիւը վանական իշխանութեան սահմաններուն մէջ գործող անդամներուն: Ու մտահոգ ենք մեր տունին կարիքներուն բարւոք մատակարարման հարցերով: Նախ մեր տունը պէտք է կարգի մտնէ:

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ եւ Կոստանդնուպոլսոյ Աւետարանական Աթոռներու հետ Սուրբ Աթոռոյս յարաբերութիւնները կը շարունակուին սիրալիր հաղորդակցութիւններով եւ ըստ առիթի:

Իսկ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Ամենայն Հայոց Հայրապետին հետ հաղորդակցութիւնը աւելի յաճախակի է, մանաւանդ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի ժողովներու կապակցութեամբ, եւ 1700ամեակի տօնակատարութեանց ծրագրումներուն պատճառով, յանձնախումբերու մէջ, Երուսաղէմի ներկայացուցիչ ունենալով Լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանը եւ Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեանը:

digitised by A.R.A.R.@

Դ.- ՑԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Միաբանութեանս եւ Սուրբ Տեղեաց եւ մեր ժողովուրդին հետ կապուած հարցերով յարաբերութեանց մէջ եղած են Հայաստանի, Վրդանանի, Իսրայէլի եւ Պաղեստինի իշխանութեանց եւ կառավարական ներկայացուցիչներու հետ:

Համատեղ խորհրդակցութիւններ ունեցած են Երուսաղէմի կրօնական համայնքներու պետերուն, Ցոյն եւ Լատին Պատրիարքութեանց հետ, ըստ պահանջից երկրին մէջ ստեղծուած կացութեանց, եւ ծրագրելու համար Քրիստոնէութեան 2000 ամեակի հանդիսութիւնները:

Ե.- ԿԱԼՈՒԱԾՆԵՐՈՒ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

1990 Յունիսին, Միաբանակից մեր եղբայրներուն ուղղուած մեր առաջին տեղեկատուութեան մէջ, հետեւեալ կացութիւնը պարզած ենք.-

«Երբէք ամիսներէ ի վեր կը ջանանք հաւաքել եւ ցանկագրել ամբողջ վանքապատկան կալուածները իրենց հասցէով, վարձակալներով, ներկայ տարեվարձով եւ պայմանագրերով: Դժբախտաբար չենք կարողացած զանոնք ամբողջացնել: Կալուածներու հոգատարութիւնը յանձնուած էր նշանակուած երեք տարբեր պատասխանատուներու, որոնք գործած են իրարմէ անկախ եւ անտեղեակ, առանց կեդրոնացեալ համարատուութեան:

« Կալուածներու ստորագրուած պայմանագիրերն ալ պահուած են տարբեր տեղեր եւ տարբեր անձերու մօտ:

«Ներկայիս նշանակած ենք երկու երիտասարդներ, որոնց յանձնած ենք պարտականութիւնը ցանկագրելու ամբողջ տեղեկութիւնները կալուածներու մասին.... Ներկայացնելու համար նշգրիտ պատկերը ներկայ կացութեան:

«Տեղական թերթերու մէջ երբեմն ակնարկութիւններ կը կարդանք թէ Հայոց Պատրիարքարանը իր կալուածներէն ոմանք ծախելու մտադիր է: Հետաքրքրուողներուն եւ թղթակիցներուն մեր հաստատակամ պատասխանը եղած է, որ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանը ոչ մէկ դիտում ունի իր կալուածներէն որեւէ մէկը ծախելու:

«Վտանգներ կան սակայն անխնամ թողուած մեր հողերը կորսնցնելու: Խափանելու համար նման հաւանականութիւն մը, պարտինք հաջալերել տեղացի եւ այլ երկիրներէն շինարարներ որպէս զի իրենց դրամագլուխը շահարկեն մեր կալուածներուն վրայ...»

digitised by A.R.A.R.@

Նոյն ժամանակ, Նիւ Եօրքի շրջանէն նշանակեցինք կալուածոց Խորհրդատու ժանձնախումբ մը, երեք ազգայիններէն, Մայքլ էրհիլէթեան, Գէորգ Յովնանեան եւ Վարդգէս Պալեան, ատենապետութեամբ Յուսիկ Տ. Վրդ. Պաղտասեանի, որ հովիւն էր Լիվինկսթըն Նիւ Ճըրզիի Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ:

1992ին, Տնօրէն ժողովի որոշումով, Յուսիկ Տ. Վրդ. Պաղտասեան, Միացեալ Նահանգաց Արեւելեան թեմի մէջ իր հովուական ծառայութենէն հրաւիրուեցաւ ստանձնելու կալուածոց տեսչութեան պաշտօնը:

Եպիսկոպոսական օծում ստանալէն յետոյ, Յուսիկ Սրբազան, Մայքլ էրհիլէթեանի օժանդակութեամբ, նոր Երուսաղէմ քաղաքի մէջ հաստատեց կալուածոց գրասենեակը, քարտուղարով, եւ համակարգիչի դրութեամբ, Պատրիարքարանէն փոխադրելով կալուածոց թղթածրարները:

Եւ ծրագիրներ մշակուեցան արդիւնաւորելու համար եկամտաբեր կալուածները:

Ասոնց կարգին էին 99 տարուան համար վարձու տրուելիք երեք կալուածներ. Ռամլէի մէջ (1993 ին) Երուսաղէմի մէջ (1994ին)եւ Նափլայի մէջ (1995ին), որոնց համաձայնագրին պայմանները փաստաբաններուն եւ կալուածոց Տեսչի յանձնարարութեամբ ներկայացուեցան Տնօրէն ժողովին, ընդունուեցան, եւ որոշուեցաւ վաւերացնել Պատրիարք Սրբազանի ստորագրութեամբ:

Ռամլէի առաջին համաձայնագրին ստորագրութենէն (1993 Յունուար 24էն) երեք տարիներ կ'անցնին առանց ծրագրի հետապնդման կամ իրագործման մասին տեղեկատուութեան եւ անդրադարձումի:

Կարգ մը տարաձայնութիւններ կը հրապարակուին, որոնց հետեւանքով Պատրիարքին կը վերագրուի հողեր ծախելու եւ համաձայնագրեր ստորագրելու մեղադրանքը:

Թոյլ տուէք այստեղ ներկայացնել իրողութիւնները այնպէս ինչպէս արձանագրուած ունինք եւ մանրամասնութիւններ որոնք ներկայացուցած ենք Տնօրէն ժողովին եւ կալուածոց Տեսուչին ուշադրութեան, 99 տարուան վարձու տրուած երեք կալուածներու վերանայման եւ Կալուածոց Մատակարարման Մարմինի նշանակման կապակցութեամբ:

digitised by A.R.A.R.@

99 Տարի Վարձու Տրուած Երեք Կալուածներու Վերաձկատում

Ա. ՌԱՄԼԷԻ ՀՈՂԸ

-1990 Մարտ 22ին Պատրիարքի ընտրութենէն յետոյ, Տճօրէն Ժողովի մէջ ճկատի առնուած կարեւոր հարցերէն մէկը վաճառապատկան կալուածներու եւ հողերու հարցն էր:

Գուսիկ Ծ. Վրդ. Պաղտասեանի Ատենապետութեամբ, Հովիւ Լիվինկսթընի Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ, Նիւ Ճըրզի, կալուածոց խորհրդատու մարմինին անդամ ճշտնակուեցան կալուածական եւ շինարարական հարցերու համար երեք ազգայիններ, Միացեալ Նահանգներէն (Մայրրըն էրիլէթեան եւ Վարդգես Պալեան Ուաշինկթընէն, եւ Գէորգ Յովճաճեան Նիւ Ճըրզիէն):

Գնահատելի էր Մայրրըն էրիլէթեանի անմիջական օժանդակութիւնը: 1990 Նոյեմբեր 30 թուակիր ճամակով ան կը յայտնէր իր պատրաստակամութիւնը կազմակերպելու համար Պատրիարքարանի կալուածոց գրասենեակը:

1990 Հոկտեմբեր 10 թուակիր մեր ճամակով Գուսիկ Հայր Սուրբին ղրկեցինք ցանկ մը Երուսաղէմի, Նաֆֆայի եւ Ռամլէի մեր կալուածներուն, ճանաւ բարեհաճեր, Խորհրդատու Մարմինին հետ ծրագրելու եւ Տճօրէն Ժողովին առաջարկներ ներկայացնելու համար:

-.- Պր. էրիլէթեանի 4 Նոյեմբեր 1991 թուակիր եւ տասը էջնոց տեղեկագիրը Ռամլէի 190 Տունում վաճառապատկան հողին օգտագործման մասին է միայն:

Ըստ այդ տեղեկագրին, Պր. էրիլէթեան եւ Խորհրդատու Յանձնախումբի Ատենապետ Հայր Գուսիկ, Երուսաղէմ այցելած են եւ տեսակցութիւններ ունեցած են հետեւեալ անձերու հետ.-

1.- Փաստաբան Աբրահամ Սոխովոլսքիի հետ, ո րուն ծանօթ է Հայր Գուսիկ 1960 թուականէն, երբ իսք Իսրայէլի մէջ կալուածոց տեսուչ էր: Եւ Պր. էրիլէթեան կը յանձնարարէ Սոխովոլսքին ընդունիլ որպէս մեր փաստաբանը այս գործառնութեանց մէջ:

2.- Ռամլէի Քաղաքապետարանի Ճարտարապետ Ռամի Ճիլի հետ, ներկայացնելու համար ընդունելի շինարարական ծրագիրներ:

3.- Մարիօ Լէզնիք եւ Մօրտըքայ Ավիվ անուն երկու հրեայ շինարարներու հետ, ստուգելու համար անոնց ներկայացնելիք առաջարկները:

digitised by A.R.A.R.@

Այս բոլորին հետ տեսակցութիւններ կարգադրողը եւ Գր. Էրիլէբեանին եւ Հայր Ցուսիկի հետ միասին խորհրդակցութեանց մասնակցողն է փաստաբան Աբրահամ Սօխօվօլսքին:

Հայր Ցուսիկ կ'առաջարկէ Սօխօվօլսքիին որ մեր դրացի հողերուն վրայ կառուցող երկու ուրիշ շինարարներուն եւս մօտենայ, որ իրենց առաջարկները ներկայացնեն:

Կը թելադրուի համաձայնագիր մը ստորագրել 99 տարի վարձու տալու եւ երկու տարիէն ծրագիրը ամբողջացնելու: Կէս Միլիոն տոլար Գատրիարքարանը կանխիկ պիտի ստանայ, եւ շինուելիք ընդհանուր բնակարաններուն 20% (քսան առ հարիւրը) Գատրիարքարանին պիտի յանձնուի: Շինարարը պիտի ստանձնէ պետական եւ այլ տուրքերու հետ կապուած բոլոր ծախքերը, որով Գատրիարքարանը ձեռնարկի աւարտին պիտի ունենար 20 միլիոն տոլարի մուտք մը: Եւ 99 տարի յետոյ ամբողջ կալուածը եւ շէնքերը ամբողջութեամբ Գատրիարքարանին սեփականութիւնը պիտի դառնան:

Գր. Էրիլէբեան առանձին էջերով կը ներկայացնէ մանրամասնեալ հաշիւները իւրաքանչիւր առաջարկին, Մօրտըթայ Ավիվին (1440 բնակարան շինելու հաշիւով), Մարիօ Լէզնիին (800 բնակարան շինելու հաշիւով), եւ Աբրահամ Սօխօվօլսքիին (1083 բնակարան հաւանական ճկատելու հաշիւով):

--- Իսկ 4 դեկտեմբեր 1991 թուակիր իր նամակով, Սօխօվօլսկիին ուղղուած, Գր. Էրիլէբեան կը յայտնէ հետեւեալը.

1.- Գատրիարքութեան Տնօրէն Ժողովը եւ Միացեալ Նահանգաց մէջ կալուածոց խորհրդատու յանձնախումբը կը հաստատեն առնուելիք այն քայլերը, որոնք յիշուած են իրեն ուղղուած 8 Նոյեմբեր 1991 թուակիր իմ նամակին մէջ:

2.- Գատրիարքարանը կ'ակնկալէ նուազագոյն 20 Միլիոն Ամերիկեան Տոլար ապահովել համաձայնագրին ստորագրուելէն յետոյ, Երկու տարուան միջոցին:

3.- Ատենապետ Հայր Ցուսիկ նշանակուած է ընդլայնու հողորդակցութեանց կապը Սօխօվօլսկիի եւ յանձնախումբերու միջեւ:

4.- Սօխօվօլսքիին պիտի տեսակցի Մօր տըթայ Ավիվին հետ, հետեւեալ պայմաններով.-

Ա. Ավիվին նախատեսած նուազագոյն 1440 եւ աւելի բնակարաններու հաշիւով:
Բ. Կէս Միլիոն Ամերիկեան տոլարի կանխիկ վճարումով Գատրիարքարանին:
Գ. Ավիվ պիտի վճարէ եկեղեցիին պահանջուելիք բոլոր տեսակի պետական տուրքերը եւ տուրքերուն տոկոսները:
Դ. Բնակարաններու թիւին 20%ը եկեղեցիին պիտի տրուի, զերծ որեւէ պարտաւորութենէ, եւ առնուազն 300 բնակարան:
Ե. Ավիվը պիտի վճարէ Սօխօվօլսքիի փաստաբանական ծախքերը:

digitised by A.R.A.R.@

Զ. Համաձայնագրին մէջ պէտք է նշուի որ Պատրիարքարանը պէտք է վաւերացնէ ծրագիրները, շինարարական գծագրութիւնները, եւ այլն:

-.- Այս ժամանակամիջոցին, նկատի առնելով Գր. Էրխիլէթեանի խոստումը՝ ամսական երկու հազար տոլար տրամադրելու Պատրիարքարանին, որպէսզի կալուածոց գրասենեակը կազմակերպուի եւ Հայր Յուսիկ հրաւիրուի որպէս ամէնէն յարմար անձը գրասենեակին պատասխանատու, Տնօրէն Ժողովը 1991 Դեկտեմբեր 2-ի նիստին մէջ որոշեց Յուսիկ Ծ. Վրդ. Պաղտասեանը հրաւիրել իբրեւ կալուածոց Տեսուչ:

-.- Տնօրէն Ժողովի 1992 Փետրուար 16 նիստին մէջ, Հայր Յուսիկ «Մանրամասն տեղեկութիւններ տուաւ մեր կալուածներու մասին»:

-.- 1992 Հոկտեմբեր 21 թուակիր տեղեկագրով Գր.Էրխիլէթեան Պատրիարք Սրբազանին կը տեղեկագրէ, որ Նիւ Եօրքի մէջ գումարուած ժողովին, 19 Հոկտեմբերին, մասնակցութեամբ Ատենապետ Յուսիկ Սպիսկոպոսի եւ Պատրիարքարանի փաստաբան Աբրահամ Սօխօվօլսքիի, նկատի առած են Ռամլէի կալուածի հարցը:

Կ'որոշեն Մօրտըֆայ Ավիվին հետ համաձայնիլ հետեւեալ պայմաններով.-

Ա.- $500,000 Կանխիկ գումար Պատրիարքարանին:

Բ.- Նուազագոյն 1000 (Մէկ Հազար) բնակարան կառուցանել, փոխանակ 1440ի:

Գ.- 15%ը Պատրիարքարանին, - փոխանակ 20%ին, եւ 150 բնակարաններ, փոխանակ 300 բնակարանի:

Դ.- Ավիվ պիտի վճարէ բոլոր տուրքերը եւ ծախքերը:

Ե.- Այսպիսով, Պատրիարքարանը ստացած պիտի ըլլայ $19 Միլիոն տոլար:

- Աբրահամ Սօխօվօլսքի եւ Յուսիկ Սպիսկոպոս պիտի հետապնդեն Ավիվի հետ բանակցութիւնները եւ պիտի տեղեկագրեն:

*

**

Եւ արդարեւ Տնօրէն Ժողովի 1993 Յունուար 21 նիստի արձանագրութեան մէջ կը կարդանք. «Կալուածոց Տեսուչի տեղեկատուութիւնը Ռամլէի հողին վրայ շինարարական ծրագրի մասին: Յուսիկ Սրբազան, կալուածոց տեսուչ, մանրամասն տեղեկագիր մը ներկայացուց Ռամլէի վաճառատական հողամասին վրայ նոր կառուցուելիք շէնքերու մասին....: Հողամասը ինկնիսուը ինկը (99) տարուայ համար վարձու պիտի տրուի հրեայ Քօնթրաքթորի մը, որմէ շինուելիք բնակարաններուն հարիւրին տասնըհինգը (15%) մեր իրաւունքն է: Նուազագոյն 750 յարկաբաժին պիտի շինուի: Ինկնիսուը ինկը տարի վերջ մերն է կալուածը: Մեր բաժինը տասնըուրը միլիոն կ'ըլլէ: Այս ծրագիրը վաճառին համար նպաստաւոր է: Պատրիարք Սրբազանը պիտի ստորագրէ, վաւերացնէ Քօնթրաքթորին հետ, Արմինըն Փաթրիարքեայ Փրոճէքթ Ուան

digitised by A.R.A.R.@

աՑուաՑ տակ...: ՏՑօրէՑ ժողովը համաձայՑ գտՑուեցաւ Ցերկայացուած ըՑդհաՑուր ծրագրին: Եւ համաձայՑագիրը կը ստորագրուի 24 ՅուՑուար 1993ին:

–.– Իսկ ՏՑօրէՑ ժողովի 1993 Մարտ 3 Յիստի ատեՑագրութիւՑը կը հաստատէ թէ՝ «Ռամլէի մեր հողի պայմաՑագրութեաՑ մէջ, տասՑեհինգ առ հարիւրը (15%) որ մեզի բաժին կ'իյՑայ, ոչ թէ տուՑերուՑ իւրին հաշիւՑ է, այլ տարածութեաՑ հաշիւՑ է: Պատրիարք ՍրբազաՑ Հայրը ստորագրած է Ռամլէի մեր հողի պայմաՑագրութիւՑը...»:

Բ. ԵՐՈՒՍԱղԷՄԻ ԿԱՀԻՒԱԾ 9 ՇԼՕՄՁԻՕՆ ՀԱՄԱԼՐԱ ՓՈՂՈՑԻՆ ՎՐԱՑ

ՏՆօրէՑ ժողովի 1994 ՅուՑիս 12 Յիստի ԱտեՑագրութեաՑ մէջ կը կարդաՑի. «Կալուածոց Տեսուչ Յուսիկ Նպս. ՊաղտասեաՑ Ցերկայացուց Սրագիր Երկրորդը՝ Նոր Երուսաղէմի մէջ: Կալուած Թիւ 35 եւ հողամասեր թիւ 80,81,82,137: ԻՑՑիսուՑը իՑՑը (99) տարուաՑ համար որոշ պայմաՑՑներով վարձու պիտի տրուի: ՎաՑիին բաժինը 30% (Երեսուն առ Հարիւր) է ամբողջ project-էՑ: ՔօՑթրաֆըրՑ ալ բՑուած է: ժողովը համաձայՑ եղաւ այս ծրագրին: Արբահամ Սօխօվօլսքի փաստաբաՑին կողմէ պատրաստուած համաձայՑագիրը ստորագրուեցաւ 28 ՅուՑիս 1994ին, ՏԻ–ԱՑ–ԷՍ ըՑկերութեաՑ վարիչ Դաւիթ ՍատաՑին հետ:

Այս գործառնութեաՑ պարագային ոչ մէկ կաՑխիկ վճարում չէ ենթատեսուած ՊարիարքարաՑին: Եւ ՀամաձայՑագրին գործադրութեաՑ հսկող փաստաբաՑ նշաՑակուած է Արբահամ Սօխօվօլսկիի գործընկերներէՑ ՆօհաՑեՑաՑ Ալթպաուրը, Երուսաղէմի գրասեՑեակին պատասխաՑատուն, որ ՅոյՑ ժամաՑակ կը ՑերկայաՑայ որպէս Ցերկայացուցիչ փաստաբաՑը ՏԻ–ԱՑ–ԷՍ վարձակալ ըՑկերութեաՑ:

Գ. ԵԱՖԱՑԻ Ս. ՆԻԿՈՂԱՑՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՇՐՋԱԿԱՑՔԻ ԿԱՀԻՒԱԾԸ

ՏՑօրէՑ ժողովի 1995 Փետրուար 16 Յիստին մէջ արձաՑագրուած է. «Յուսիկ Եպիսկոպոս Կալուածոց տեսուչ, մաՑրամասՑօրէՑ Ցերկայացուց Նափայի վաՑքապատկաՑ Ս. Նիկողայոս վաՑքի շրջակայ հողին ըՑդհաՑուր բարեՑը: ՆորոգութեաՑ արտօՑագիրը ստաՑալէ վերջ, առՑել մէկ ՄիլիոՑ տոլար գումարը: ԻՑՑիսուՑ իՑՑը տարուաՑ վարձու պիտի տրուի Կէլտու Ֆիլտինկ ՔմբըՑիին: ԻՑՑիսուՑ իՑՑը տարիներ վերջ, ապահովել վաՑքապատկաՑ ըլլալու պայմաՑը կամ Ցկարագիրը: Որոշուեցաւ համաձայՑագիրը ըՑդուՑիլ եւ ստորագրել:»

ՀամաձայՑագիրը ստորագրուեցաւ 20 Փետրուար 1995ին:

Սրագիրը 21 յարկաբաժին կառուցել է: ՊատրիարքարաՑիս բաժինը պիտի ըլլայ 37%, այսինքՑ ուրը յարկաբաժին, բացի Ս. Նիկողայոսի

digitised by A.R.A.R.@

վաճէէն եւ եկեղեցիէն, որուն ծորոգութեան ծախքերը, միջեւ $250,000 (Երկու Հարիւր Ցիսուն Հազար Տոլար) կելտու ընկերութիւնը պիտի հոգայ:

Աբրահամ Սօֆօվօլսքին Պատրիարքարանին անուամբ, իսկ իր գործակիցներէն Մօշէ Լիփման ընկերութեան կողմէ, լիազօրուած են որոշ պայմաններ փոփոխելու:

ՄԵՐ ՄՏԱՀՈԳՈՒԹԻՒՆԸ

–Այս իրողութիւնները արձանագրուած են նաեւ Տնօրէն ժողովի տեղեկագրութեանց մէջ, 1991 Դեկտեմբերէն մինչեւ 1995 Փետրուար 16:

Ա.– Մենք մտահոգուիլ սկսանք, երբ մեր ուշադրութեան յանձնուեցաւ հրէական կարեւոր թերթի մը մէջ դրուած նկարը եւ տեղեկութիւնը Երուսաղէմի մեր կալուածի մասին, Անգլերէն թարգմանութեամբ, 4 Հոկտեմբեր 1995ին:

Ըստ Երուսաղէմի ՏԻ-ԱՑ-ԷՍ ընկերութեան ծանուցումին, "Տուտու Սատաճ գիներ է Հայ Եկեղեցիէն այս կալուածը Ոլոմպիոն Համալիա եւ Ետէտիա փողոցներուն անկիւնը գտնուող, 1.3 տօնում տարածութեամբ: Ու անկայ շէնքը որ 30-ական թուականներուն շինուած է, պիտի քանդուի:... Արժէքը պիտի կրկնապատկուի, բաղդատմամբ այսօրուան վարձքերուն, քաղաքի կեդրոնական մասին մէջ, ուր անկայիս մէկ մեթրը քսան տոլար կ'արժէ:» Սատան արդէն վարձու առած է Պատրիարքարանի քանի մը շէնքեր Ոլոմպիոն պողոտային վրայ:

Բ. Նոյնպէս Երուսաղէմի ուրիշ կալուածի մը կապակցութեամբ, մեզի համաձայնագիր մը կը անկայացուի մեր փաստաբաններուն կողմէ, 99 տարիներու պայմանաժամով, եւ 75%ի դէմ 25% բաժին հանելով Պատրիարքարանին, եւ համաձայնագրի ստորագրութեան առեն $50,000 (Ցիսուն Հազար) տոլար Պատրիարքարանին կանխիկ յանձնելու պայմանով: Ու այս համաձայնութիւնը նոյն անձին հետ, որուն հետ արդէն Երուսաղէմի մէկ կալուածին կապակցութեամբ 99 տարուան պայմանագիր ստորագրուած է:

Գ. Նոյն այս անձին հետ ուրիշ պայմանագիր մը անկայացուեցաւ մեզի, զայն ընդունելու իբրեւ վարձակալ: Իրեն պիտի յանձնուէին 3000 քառակուսի մեթր տարածութեամբ չորս յարկերը պարապ մնացած շէնքի մը, քառակուսի մեթրի վրայ ամսական տասը տոլար վարձի հաշիւով: Երբ նոյն անձին յայտարարութեամբ, քառակուսի մեթրը 20 Տոլար կ'արժէ:

Դ. Մտահոգուելու պատճառ ունեցանք, երբ Ցուսիկ Սրբազան մեզի անկայացուց մեր փաստաբաններուն պատրաստած նոր մէկ համաձայնագիրը, Նափայէն մեր ուրիշ մէկ կալուածի մասին, 11 Նֆֆէթ փողոցի վրայ, 99 տարուան պայմանագրով 65%ի դէմ 35% բաժին հանելով Պատրիարքարանին, իսկ ստորագրութեան պարագային պիտի տրուէր $750,000 տոլար.– կանխիկ գումար: Բայց ժամանակ մը վերջ, անձ մը անկայացաւ մեզի որ յայտնեց թէ նոյն համաձայնագրին առիթով իմ փաստաբաններուն Ցուսիկ Սրբազանին անկայութեան առաջարկած է մէկ միլիոն եւ երկու հարիւր հազար տոլար Պատրիարքարանին տրուելու, եւ մերժուած է:

digitised by A.R.A.R.@

Ե. Իմացանք որ Շահէ Ա.Եպիսկոպոսը, ներկայիս իսկ, կը փորձէ Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեանի կողմէ 1973 Սեպտեմբեր 30ին իրեն տրուած լիազօրագիրը շահագործել եւ կեղծել, Պատրիարքի անունով արձանագրուած կարգ մը հողեր ծախելու համար: Ուստի Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեանի կողմէ տրուած լիազօրագրերը, եւ մեր կողմէ փաստաբաններու եւ կալուածոց տեսուչ Ցուսիկ Սրբազանին տրուած բոլոր լիազօրագրերը յետս կոչելու եւ չեղեալ նկատելու համակներ գրեցինք առ որ անկ է: Եւ մեր փաստաբաններէն պահանջեցինք որ իրենց մօտ գտնուող կալուածական փաստաթուղթերը Պատրիարքարան փոխանցեն: Բնական է, միայն խոստացան:

Շահէ Արք.ը ապացոյցը տուաւ իր գեղծումին, դատ բանալով Պատրիարքարանի դէմ եւ պահանջելով երկու կտոր հողեր, Պէյք Մափափա շրջանակին մէջ, որոնք իբրեւ թէ իր եղբօր կնոջ անունով գնած է, եւ Պատրիարքարանը անոր պէտք է վերադարձնէ:

Զ.– Վերոյիշեալ մտահոգութիւններով, կալուածոց Տեսուչ Ցուսիկ Սրբազանէն խնդրեցինք որ 99 տարուան վարձու տրուած երեք կալուածներու համաձայնագիրները մեզի բերէ: Պատասխանեց թէ «Մեր հովը չունինք բնաւ»:

Փաստաբաններէն պահանջեցինք եւ մէկական օրինակ ունեցանք:

*

**

Այս պատճառներով մասնագէտներու կարծիքը ընդունեցինք, որոնք յայտնեցին թէ համաձայնագիրները ոչ թէ մէկ 99 տարուան, այլ երկրորդ 99 տարուան եւս իրաւունք կուտան վարձակալին:

Եւ Պատրիարքարանին 15 % կամ 30% տրուած բաժինը անբաւարար եւ ցած կարգադրութիւն է, եւ հետու է վանքին համար շահաբեր եւ ցպաստաւոր նկատուելէ:

Վարձակալը իրեն տրուած 85% կամ 70% բաժինին լիազօր կալուածատէրը կը նկատուի, կալուածը գրաւի դնելու իրաւունքով:

Եւ 99 տարիներու պայմանը կը սկսի, առաջին երեք–չորս տարիներու ընթացքին ծրագիրներու ներկայացումէն, պետական արտօնագիրները ստանալէն եւ շինարարութիւնը ամբողջովին աւարտելէն յետոյ միայն:

Այս բոլոր իրողութիւնները եւ աւելին, Տնօրէն Ժողովին յայտնեցինք, 1996 Օգոստոս 8 մեր նիստին մէջ, եւ որոշեցինք որ Պատրիարք Սրբազան օրինական միջոցներով պիտի հետապնդէ այս հարցը:

Այս նպատակով, Առնոլտ Շբէր փաստաբանին յանձնած եր հետապնդումը հարցին, ապահովելու համար պայմաններու փոփոխութիւնը եւ վերանկատումը:

Է.– Ռամլէի համաձայնագրի պարագային մանրազնին ստուգումներ կատարուեցան եւ յայտնուեցան Սրբայերէն բնագրի եւ Անգլերէն թարգմանութեան գեղծումներ եւ պայմանաժամերու խախտումներ:

digitised by A.R.A.R.@

Քօճբրաֆքբրը յանձն առաւ համաձայնիլ ճոր պայմաններ ընդունելու, սակայն կը փորձէ խոչընդոտներ յարուցանել, իմ կառուցելու դժուարութեանց առջեւ գտնուելով: Մեր փաստաբանը պիտի հետապնդէ պայմաններու փոփոխումը, 99 տարուան երկրորդ երկարաձգումը մերժելով, եւ Կատրիարքարանի 15 առ հարիւր բաժինը բարձրացնելով:

Մեր մասնաւոր գնահատանքը կը յայտնենք Հոգ. Տ. Բարգէն Ծ. Վրդ. Ասուշեանին, որ որպէս փաստաբան, մեծապէս օգտակար եղաւ համաձայնագրերու մէջ պահանջուած պայմաններու խախտումները ի յայտ բերելով, մատնանշելով եւ հարցապնդելով:

Բ.- Սափայի Վանքի Շրջակայքի համաձայնագիրը ճոյնպէս հետապնդուած է, եւ ասկի ճպաստաւոր փոփոխութեանց պայմաններով:

24 Հոկտեմբեր 1997ին, բանակցութիւնները եզրակացութեան յանգեցան հետեւեալ արդիւնքով:

1-. Համաձայնագիրը ի զօրու պիտի ճկատուի 99 տարիներու համար միայն: Ջեղչուած է իմքնաբերաբար երկարաձգելու պայմանը:

2-. Որպէս զի վարձակալները ճանչնան Կատրիարքարանի սեպհականատիրութեան իրաւունքը 99 տարիներու ընթացքին, բոլոր վարձակալները պարտին.-

Ա) Կատրիարքարանին ներկայացնել ամբողջ վաւերական օրինակները կալուածին հետ կապուած իւրաքանչիւր գործառնութեան կամ փոխանակութեան:

Բ) Ամէն իննը (9) տարին, պարտին Կատրիարքարանին վճարել, ի նշան սեպհականատիրութեան ճանաչման, կէս-ունկի ոսկի (half ounce of gold), օրուան սակի համաձայն:

3-. Կատրիարքարանը կալուածին առաջին յարկին վրայ ստացաւ երեք խանութներ փոխանակ երկուքի:

Գ.- Երուսաղէմի 9 Շլօմձիօն Համալխա շէնքի 99 Տարուան համաձայնագրի հարցը եւս կը հետապնդուի:

Կալուածականը այս բոլոր հարցերուն մէջ ոչ մենք, ոչ Տնօրէնը ժողովի անդամները, եւ ոչ ալ մեր հոգեւորականներէն ոեւէ մէկը մասնագէտ է: Այդ պատճառաւ կը վստահինք մեր խորհրդատու փաստաբաններուն եւ կալուածոց տեսուչի յանձնարարութեանց:

Այս պարագային, կը վստահինք մանաւանդ այն պատճառով որ, ծրագիրներ ունինք Հայ տարեցներու համար ծերանոց, Հայ ուխտաւորներու համար հիւրանոց, եւ ընտանիք կազմել փափաքող հայ երիտասարդներու համար բնակարաններ կառուցանել: Եւ մեր տարեկան եկամուտներով կարելի պիտի չըլլար մեծածախս այդ շինարարական ծրագիրները իրագործել:

Այս կացութեան մէջ, անհրաժեշտ էր մտածել Կալուածոց Մատակարարման Մարմին մը կազմելու մասին:

digitised by A.R.A.R.@

ԿԱԼՈՒԱԾՈՑ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄՆԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄ ԵՒ ՈՒՂԵՑՈՑՑ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Տճօրէճ Ժողովի 8 Օգոստոս 1996 ճիստին մէջ որոշելէճ յետոյ որ Վատրիարք Սրբազան օրինական միջոցներով պիտի հետապնդէ կրկնակ 99 տարիներու համար վարձու տրուած երէք կալուածներու համաձայնագիրներու հարցը, մենք Նիւ Եօրք գտնուեցանք 1996 Հոկտեմբերին Հիւսիսային Ամերիկայի Հայց. Եկեղեցւոյ Արեւելեան թեմի դպրաց դասերու 50 ամեակի առիթով: Եւ խորհրդակցութեան հրաւիրեցինք 1990ին Վատրիարքարանին Կալուածոց Խորհրդատու Յանձնախումբի անդամները, առանձ տասը յարգելի ազգայիններ, Հ.Բ.Ը.Միութեան եւ Սրուսաղէմի Վատրիարքութեան Բարեկամներու Յանձնախումբի անդամներ:

Ժողովին ներկայացուցինք լրջութիւնը կացութեան եւ բոլոր մանրամասնութիւնները զորս Տճօրէճ Ժողովին ներկայացուցած էինք:

Նկատեցինք ամենց արտայայտած ծայրայեղ տեսակէտն այն էր, թէ Միաբանութիւնը կարող չէ կալուածային գործառնութիւններով զբաղիլ, հետեւաբար ամբողջ կալուածները պէտք է յանձնուին աշխարհական մասնագէտներուն:

Աւելի ողջմիտ ազգայիններու բացատրութեամբ կարելի եղաւ համամտութիւնը ստանալ երէք երիտասարդ մասնագէտներու որոնք, պատրաստակամ էին կալուածոց գրասենեակի ընդհանուր կազմակերպումը եւ գործառնութիւնները կարգաւորել:

–.– Հայկական թերթերու մէջ անհիշտ տեղեկութիւններ հրատարակուեցան, Վատրիարքին վերագրելով հողեր ծախելու մեղադրանքը:

Տճօրէճ Ժողովին 1997 Փետրուար 16 ճիստին մէջ, ներկայացուցինք մեր կալուածներուն սպառնացող վտանգները, եւ ընդհանուր պատկերը:

Այսպէս՝ Եաֆայի եւ Ռամլէի կալուածներուն հոգատարութիւնը յանձնուած է Սօխովօլսքի փաստաբանական ընկերութեան, եւ վարձքեր գանձող նշանակուած է Պր. Սերոբ Շօքիկեան:

digitised by A.R.A.R.@

– Նոր Երուսաղէմի կալուածներուն պատասխանատու փաստաբանն է Յովհաննա Ալթպաուր, որ Աբրահամ Սօխօվօլսքիի յանկարծական մահէն յետոյ, 1995 Նոյեմբերէն ի վեր բաժնուած է ընկերակցութենէն: Ու կապի մէջ է Երուսաղէմի գրասենեակին պատասխանատու տեսուչ Յուսիկ Սրբազանին եւ վարձքեր գանձող Քարտուղարուհի Սօնիա Թումայեանի հետ:

– Հին Երուսաղէմի եւ Բեթղեհէմի կալուածներուն հարցերով կը զբաղի փաստաբան Մազզէն Քուփթի, դիւանատան մէջ կալուածոց գրասենեակին Քարտուղար Կարօ Կոստիկեանին հետ:

Կայ տակաւին Տագով Ռուբին փաստաբանը որ հանգուցեալ Տղիշէ Պատրիարքի օրով վարձուած է Շահէ Աճէմեան Սրբազանի վանքին դէմ բացած դատերով զբաղելու:

Ու Առնոլտ Շրէր փաստաբանը որ կը զբաղի 99 տարի վարձու տրուած երեք կալուածներուն համաձայնագրերու հարցերով:

Մտահոգիչ է կացութիւնը պարապ հողերու, Բեթղեհէմի, Երուսաղէմի, Նափլսի, Ռամլէի, որոնք կրնան միջեւ իսկ գրաւման ենթակայ դառնալ:

Իւրաքանչիւր փաստաբան ձեռքին մէջ ցանկ մը ունի դատական հարցերու եւ վարձակալներու հետ նոր համաձայնագրեր կնքելու:

Այս բոլորին վրայ չկայ մասնագէտի մը վերին հսկողութիւնը: Իսկ կարիքը մեծ է «վստահելի խորհրդատուներու»:

Պարապ մնացած շէնքեր կան պետական տուրքի սպառնալիքի ներքեւ: Փաստաթուղթերու, համաձայնագրերու մէկտեղման, ինչպէս նաեւ հաշիւներու եւ գանձումներու ստուգման անհրաժեշտութիւնը կայ:

–– Փաստաբաններուն խաղերը եւ անհաւատարմութիւնը հետզհետէ բացայայտ կը դառնան:

Տղիշէ Պատրիարքի օրով 99 տարուան վարձու տրուած կալուածներէն գոնէ 15 հատին ցանկը ունինք: Համաձայնագիրները, Սօխօվօլսկիի միջոցաւ պատրաստուած կը պահանջենք: «Պատրիարքարան չենք,» կը պատասխանեն: Ու կամ Շահէ Աճէմեանը տարեր է: Բայց վստահ ենք որ օրինակներ պէտք է գտնուին Սօխօվօլսքիի գրասենեակներուն մէջ:

–– Յոպպէի 11 Սեպտեմբեր փողոցին վրայ, երեք յարկանի ընդարձակ շէնք մը ունինք «մօտ 4000 քառակուսի մեթր»: Պաշտպանութեան Նախարարութիւնը վարձակալը էր, 1948էն է վեր: 1995ին, Սօխօվօլսկի փաստաբանին եւ կալուածոց Տեսուչին համոզումով, վանքը $200,000 (Երկու Հարիւր Հազար Տոլար) վճարեց, նախարարութեան տրուելու անունով, որպէս զի շէնքը վանքին չանցնեն: Սակայն շէնքը քայքայուած վիճակի մէջ թողած եւ հեռացած են: Փաստաբաններէն պահանջեցինք համաձայնագիրը ունենալ, ստուգելու համար թէ ի՞նչ վիճակի մէջ պարտաւոր էին վանքին յանձնել: «Համաձայնագիր չունինք» կը պատասխանեն:

Կալուածին քարտէսը կ'ուզենք: «Չունինք» կ'ըսեն:

Պատրիարքարանին հաշուապահութեան գրած Երկու Հարիւր հազար ($200,000) տոլարի փոխգիրին դիմաց, որ Սօխօվօլսքի փաստաբանին

digitised by A.R.A.R.@

աճուցին գրուած է, եւ Յուսիկ Սրբազան յանձնած է փաստաբանին որպէս զի Գաշտպանութեան նախարարութեան վճարուի, ընկալագիր չէ բերուած հաշուապահութեան: Երբ Գաշտպանութեան նախարարութենէն, ընկալագիր մը կ'ապահովուի, այն ատեն կը ստուգուի որ Սոխովօլսքիի աճուցին գրուած փոխգիրին $176,000 տոլարը միայն յանձնուած է նախարարութեան:

Ու երկու տարի է, շէնքը բայթայուած կը մնայ, պետական տուրքի սպառնալիքին ներքեւ:

–.– Նոյն կացութիւնը կրկնուած է 1995 Յուլիսէն ի վեր, Երուսաղէմի 18 Ցօմձիոն Համալբա փողոցի շէնքին պարագային, ուր առաջին երեք յարկերը 99 տարուան վարձու տրուած են Իզրայէլ Գրատրզ ընկերութեան, իսկ մեր 4–7 յարկերու վարձակալ Գէզէ ընկերութիւնը հեռացած է շէնքը անխնամ լքելով: Համաձայնագիրը, յանձնումի պայմանները, եւ հատուցումի իրաւունքները չեն հետապնդուած, փաստաբանին եւ Տեսուչին կողմէ:

Նոյնպէս շէնքին յարկերուն բարեկեցութեան, ելեկտրականութեան, ջուրի խողովակներու, ջեռուցման եւ այլ գծագրութիւններ կը պահանջուին, նոր յանախորդներ գոհացնելու համար, բայց չկան: Կը խոստացուին եւ չեն գտնուիր:

Անցեալ օրէն, 1997ին, Իզրայէլ Գրատրզ ընկերութենէն կը ստանանք 346,000 (Երեք Հարիւր Քառասուն վեց հազար) Շէֆէլի պարտամուրհակ մը, 1995 Յուլիսէն մինչեւ 1996 Դեկտեմբեր շրջանին պարապ մնացած շէնքին հոգատարութեան իրրեւ յետնեալ պարտք: Մեր Ելեմտից Դիւանէն փաստաբան Ալթպաուրը կը հարցապնդենք, որ կը պատասխանէ թէ ինք ամէն ինչ ժամանակին գրասենեակ յանձնած է Տեսուչ Յուսիկ Սրբազանին:

Սոխովօլսքիի փաստաբանական ընկերութիւնը մեր կալուածներուն 7–8 Միլիոն Շէֆէլ եկամուտին 5% իրրեւ տարեկան վարձք կը ստանայ: Նաեւ գանձած է 5%ը 99 տարուան վարձու տրուած Ռամլէի հողին եւ Յոպպէի վանքին համաձայնագրերէն Գատրիարքարանին կանխիկ դրամ տրուած մէկ միլիոն տոլարին: Նաեւ գանձած է իւրաքանչիւր դատին առիթով իր ներկայացուցած դատական ծախքերը:

–.– Վերոյիշեալ մտահոգութիւնները ներկայացնելով, հետեւեալ առաջարկութիւնը ըրինք Տեօրէն Ժողովին.–«Նկատի առնելով որ, Գատրիարքարանին Վանքապատկան կալուածոց մատակարարման եւ տնտեսութեան հարցով Գատրիարքը կ'ամբաստանուի իրրեւ պատասխանատու, Գատրիարք Սրբազան կ'առաջադրէ պատասխանատու մարմին մը նշանակել, կալուածական հարցերու եռուտ աճներէն, որոնց պարտականութիւնը պիտի ըլլայ.–

1. Կարգաւորել, հսկել, բննել եւ նշտորոշել Գատրիարքարանին կալուածական եւ տնտեսական դրութիւնը եւ պաշտօնեաներու եւ փաստաբաններու պարտաւորութիւնները եւ գործառնութիւնները:
2. Համակարգել կալուածական փաստաթուղթերը եւ բղթածրարները:
3. Կանոնաւորաբար տեղեկագրել Գատրիարք Սրբազանին եւ Տնօրէն Ժողովին, եւ հրապարակագրութեամբ վստահութիւն ներշնչել ազգային հաստատութեանց եւ հայ հասարակութեան, Գատրիարքարանին

digitised by A.R.A.R.@

վաճքապատկան կալուածներուն եւ տնտեսութեան կանոնաւոր եւ ապահով մատակարարման մասին:»

4.- Պատրիարք Սրբազան կ'առաջարկէ նշանակել Լոնտոնէն Տիար Վաչէ Մանուկեան, Հարրիսպուրկ Փէնսիլվանիայէն Տիար Ճան Վարդան, Նիւ Ճըրզիէն Տիար Դաւիթ Նաճարեան, եւ Փորթլոնտ Կալիֆորնիայէն Տիար Սեպուհ Գոյանեան, եւ այլ անձեր ըստ իրենց դատողութեան:

5.- Պատրիարք Սրբազան խնդրած է վերոյիշեալ ազգայիններէն որ կարելի փութով իրենց ներկայացուցիչը ղրկեն Երուսաղէմ, ստուգում կատարելու եւ տեղեկագրելու, որոշելու համար իրենց յանձնառութեան պայմանները:

-.- Տնօրէն Ժողովի համաձայնութեան վրայ, յանձնախումբի կողմէ Երուսաղէմ ղրկուեցաւ Հարրիսպուրկէն, կալուածական հարցերու մասնագէտ փաստաբան Մայքլ Տէյլի, որ Երուսաղէմ մնաց Փետրուար 24էն մինչեւ Մարտ 25, ծանօթացաւ ներկայ կացութեան, տեսակցեցաւ բոլոր փաստաբաններուն, հաշուապահութեան, կալուածոց տնչութեան պաշտօնեաներուն, Տնօրէն Ժողովի անդամներուն հետ, եւ իր տեղեկագիրը պատրաստեց:

Մայքլ Տէյլի իր բեղադրութիւնները եւ յանձնախումբին պատասխանատուութիւնները նշմող ուղեցոյց-կանոնները եւս ներկայացուց Տնօրէն Ժողովի երեք նիստերուն, Մարտ 12ին, 14ին եւ 24ին: Ուղեցոյց-կանոնները փոփոխութեանց ենթարկուեցան եւ սրբագրուեցան, Տնօրէն Ժողովի բեղադրութեանց համաձայն:

Սակայն Տնօրէն Ժողովի 1997 Մարտ 24 նիստին մէջ կանոնները եւ յանձնախումբին կամաւորապէս երկու տարի ծառայելու առաջարկութիւնը չընդունուեցան եւ չը հաստատուեցան:

-.- Ասոր փոխարէն՝ իբրեւ Կալուածոց Մարմին առաջարկուեցան Գիսակ Արք. Մուրատեան, Սեւան Եպս. Ղարիպեան եւ Բագրատ Արղ. Գուրգէբեան:

Սակայն անմիջականօրէն կալուածական ստիպողական հարցերով զբաղուելու համար, առժամեայ յանձնախումբ նշանակուեցան Դաւիթ Արք. Սահակեան, Ցուսիկ Եպս. Պաղտասեան, եւ Բարսեղ Վրդ. Գալէմտարեան:

-.- Գիսակ Արք. Մուրատեան մեզի հաղորդեց թէ իրմէ պիտի չը կարենայ ներկայիս այդ պարտականութիւնը ստանձնել:

Առժամեայ Յանձնախումբի երեք անդամները Մայիս ամսուն մէջ յայտնեցին թէ կալուածական հարցերը բազմաթիւ են եւ իրենք պիտի չը կարենան պահանջուած ժամանակը տրամադրել, ուստի կը հրաժարին:

-.- Դերաշնորհ Դաւիթ եւ Ցուսիկ Սրբազաններուն հետ կրկին նկատի առնելով բարեփոխել եւ սրբագրել ուղեցոյց կանոնները: Եւ Ցուսիկ Սրբազանին բեղադրած յաւելեալ երկու յօդուածներն ալ բանաձեւելով (6.11 եւ 6.12), Տնօրէն Ժողովի 1997 Մայիս 20 ի նիստին ներկայացուեցան: Եւ ուղեցոյց-կանոնները եւ նշանակուած յանձնախումբի անդամներուն պաշտօնը վաւերացուեցան, մեծամասնութեան ձայներուն եւ ստորագրուեցան:

-.- 1997 Ցունիս 16ին Նիւ Եօրք մեր այցելութեան առիթով, առաջին հանդիպումը ունեցանք նշանակուած երեք վարիչ անդամներուն

digitised by A.R.A.R.@

հետ (Ճաճ Վարդաճ՝ Ատենապետ, Դաւիթ Նաճարեան՝ Գանձապահ, Սեպուհ Գօյաճեան՝ Ատենադպիր):

Այս հանդիպումին ճկատի առնելով կալուածոց մատակարարման եւ գրասենեակի կազմակերպման բազմաթիւ հարցեր: Անմիջական կարգադրութեան համար ճկատի առնուեցաւ Մայքլ Տէյլիի փաստաբանական փորձառութիւնը եւ մեր կացութեան եւ հարցերու մասին իր ծանօթութիւնը, ուստի որոշուեցաւ զինք պատասխանատու վարիչ ճշանակել, գրասենեակի կազմակերպման շրջանի մը համար:

Տճօրէն Ժողովի 1997 Ցուճիս 26 նիստին մէջ, կալուածոց Մատակարարման Մարմնի վաւերացուած կանոններուն 3.05 Ա. յօդուածին համաձայն, ճշանակեցինք երկու հոգեւորական խորհրդականներ Միաբանութեան անդամներէն: Մէկը՝ Իսրայէլ եւ կամ Ցորդանան բնակող, Հոգ. Տ. Բագրատ Արք. Գուրճէրեանը, եւ միւսը՝ Իսրայէլէն եւ Ցորդանանէն դուրս բնակող՝ Գեր. Տ. Գիսակ Արք. Մուրատեանը:

Թելադրուեցաւ նաեւ որ ճշանակուած վարիչ Մարմինի անդամները երբ Երուսաղէմ այցելեն, ամբողջ Միաբանութեան եւս բացատրութիւն տրուի Կալուածոց Մատակարարման Մարմնի ուղեցոյց կանոններուն, ծրագիրներուն եւ կալուածական ընդհանուր կացութեան մասին:

–.– Տճօրէն Ժողովի Ցունիս 26 Նիստին, կալուածոց տեսուչ Ցուսիկ Սրբազան կը բացակայէր, Միացեալ Նահանգներ գտնուելով: Ցուլիս 1 թուակիր ճամակով Ցուսիկ Սրբազանին հաղորդեցինք Կալուածոց Մատակարարման Վարիչ Մարմնի խորհրդական անդամ ճշանակուած հոգեւորական երկու Միաբան Հայրերու մասին, եւ յիշելով որ գրասենեակի փոխանցումը կը յուսանք պիտի կատարուի յառաջիկայ շաբաթներուն: Իր վերադարձին, Ցուսիկ Սրբազան խաղաղ գրասենեակէն համակարգիչը եւ փրինթըր տպագրիչ գործիքը դիւանատան գրասենեակ փոխադրելով, փոխանցումը կատարեց Օգոստոս 18ին:

Կալուածոց Մատակարարման Վարիչ Մարմինի հսկողութեան ներքեւ, կալուածոց գրասենեակի աշխատանքին ճշանակուած են Մայքլ Տէյլի, Տ. Բագրատ Արք. Գուրճէրեան եւ հաշուապահ Մուսա Խամար, ոյնքան ժամանակ չանալով գրասենեակի համար պաշտօնեաներ ապահովել:

*

**

digitised by A.R.A.R.@

Ահա ուրուագծային պատկերացումը մեր Տունին, եւ Առաքելական այս Սուրբ Աթոռոյ Միաբանութեան, առաքելութեան եւ գործունէութեան:

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը, Քրիստոսի Աւետարանի ուսուցումներուն, բարոյական հիմքերու եւ քրիստոնէական բարոյական պարտաւորութեանց գիտակցութեան վրայ հիմնուած Եղբայրութիւն մըն է, իրեն յատուկ կարգապահական կարգ ու սարքով: Այս գիտակցութիւնը եթէ մոռցուի կամ պակսի, անկումները եւ փլուզումները անխուսափելի կը դառնան:

Այն ատեն ազգին վիրաւոր խղճմտանքին առջեւ պիտի չը կարենանք զուարթերես աղօթել:

Բազմաճիւղ մեր առաքելութեան ամէն մէկ մարգին մէջ կարիքը ունինք կազմակերպուած գործունէութեան, որպէս զի կարենանք հոգեկան բաւարարութեան եւ ապահովութեան երաշխիքը տալ, թէ՛ մեր Միաբանութեան իւրաքանչիւր անդամին, եւ թէ մեր ազգին գաւակներուն, որոնք անխարդախ հաւատքով եւ սէրով կը հետեւին դարաւոր այս հաստատութեան ներկայութեան եւ պայծառութեան, համայն Քրիստոնեայ աշխարհին, ինչպէս միւս կրօնքներուն համար, նուիրական այս հողերուն վրայ:

Ամէն հայորդիի փափաքն ու յոյսն է, որ Երուսաղէմ ուխտի պիտի գայ, հայ հաւատքի լոյս-աղբիւրին իր շրթները մօտեցնելու, եւ երիցս օրհնեալ՝ տուն վերադառնալու: Որ՛քան աւելի մեծ՝ որ այս Տունին ծնունդն ենք եւ այս Հաստատութեան հոգեւոր սպասաւորները, պէտք է մշտապէս մտածենք մեր Տունին բարեկարգութեան մասին, բարոզութեամբ, ծրագրելով եւ գործով:

Բնական է որ ոչ մէկ անձ եւ ոչ մէկ մարդկային արարք կարելի է ակնկալել որ իմքիններ իրագործէ կատարելապէս, առանց թերիներու:

Բայց գոհունակութեան եւ ուրախութեան զգացումով կը լեցուին դիտողները, արդիւնքին վայելքը ապրողները, տեսնելով որ ամէն ոք ծառայութեան հոգիով, եւ իր կարողութեան չափով, նուիրուած է իր կոչումին:

Ինչ գոհունակութեամբ կը լեցուի մեր սիրտը երբ օտարներ կամ հայ ուխտաւորներ երախտագիտութեամբ կը յիշեն շնորհալի վերաբերմունքը իրենց ընկերակցող կամ զիրենք ընդունող հայ եկեղեցականին:

Գործունէութեանց դաշտը ընդարձակ է եւ կարիքները բազմաթիւ: Թէպետեւ մեր ժողովուրդին դիմում չենք կատարած հանգանակութեան ծրագիրով, մասնաւորաբար նկատի առած Մայր Հայրենիքի ներկայ տնտեսական ծանր կացութիւնը, այնուհանդերձ շնորհակալութեամբ եւ օրհնութեամբ կը յիշենք մեր ժողովուրդին նուիրատու զաւակները եւ հաստատութիւնները իրենց սրտաբուխ օժանդակութեանց համար:

Ասոնց կարգին են, Երուսաղէմի. Պատրիարքութեան բարեկամներու Ցանձնախումբը, Նիւ Եօրք. Միացեալ Նահանգաց Արեւելեան եւ Արեւմտեան թեմերու Հիմնադրամներու յանձնախումբերը. Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը, Լիզպոն. Սուրբ Սարգիս Եկեղեցւոյ Կիւլպէնկեան Թրըսթը, Լոնտոն. Սրբոց Թարգմանչաց Սանուց Միութիւնը, Լոս Անճելոս. Պատրիարքարանի Օժանդակ կազմակերպութիւնը, Լոս Անճելոս. Կիւլլապի Կիւլպէնկեան եւ Գարակէօզեան Ցանձնախումբերը, Նիւ Եօրք. եւ բազմաթիւ հաւատաւոր զաւակներ մեր Սուրբ Եկեղեցւոյ:

Տիրոջ աջը թող միշտ հովանի լինի իր փառքը օրհներգող Առաքելական մեր այս Տունին վրայ, եւ սերունդէ սերունդ Սուրբ Հոգւոյ շնորհներով զարդարուած անոր գինուորեալ Միաբանութիւնը թող հաւատարմօրէն ապրի ու գործէ, Աստուծոյ փառքին, մեր Սուրբ Եկեղեցւոյն հաստատութեան, եւ մեր սիրեցեալ ժողովուրդին հոգեւոր աճումին սիրոյն: Ամէն:

Թ.Ա.Մ.

3 Նոյեմբեր, 1997

digitised by A.R.A.R.@

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՏԱԳՆԱՊԻՆ ԴԷՄ

«Մի՛ խռովեսցին սիրտ ձեր,
եւ մի՛ զանգիտեսցեն ...»
(ՅՈՎՀ. ԺԴ. 21)

Ի՞նչպէս առնել խռովը որ Յիսուսինն է, այն պահուն, երբ կը զգայ թէ վերջին իր օրերը կ'ապրի, ու մօտ է ժամը իրենները էն իր բաժանումին: Բաժանումէն աւելի, տագնապէ մը պրկումն է այդ խռովը: Հանգրուա՛ն մը, դարձուա՛ծ մը՝ կեանքի ճամբուն վրայ, ճակատագրական ըլլալու չափ լուրջ ու վճռական: Ան՝ հիմա, հրաշագործ Վարդապետը եւ հոգիները մագնիսող երիտասարդ Գալիլիացին չէ միայն: Այլ, նոյն ատեն, տեսիլքի մը յաւէրժացումովը մտագրաւուած առաքե՛լը· իր Հօր կամքը աշխարհի մէջ իրագործելու իջած Որդին: Որուն հասեր է ժամանակը բաժնուելու իրենները էն: Կարծես նետելու գանոնք կեանքի ծովին, մէյ մէկ ջահերը ըլլալու իր երազին, որդիներուն մէջ աշխարհին: Բայց ի՞նչպէս, վերջին անգամ մը գոնէ, չմտածել անոնց եղածին: Ի՞նչպէս, ուրիշ շատ մը անգամներու նման ու անոնցմէ բիչ մըն ալ տարբեր տրտմութեամբ, չհաւաքել գանոնք, չհանել գանոնք այն շունչին, այն մթնոլորտին, ուր, նոյն ընտանիքին անդամները, նոյն տեսիլքին սիրողները, նոյն հօր զաւակները իրրեւ զգային իրենք զիրենք: Աւելին: Որպէս զի չնուաղէր յոյսը անոնց հաւատքին, երբ աշխարհի ատելութիւնն իսկ լեռնակուտակ փրփրէր անոնց վերեւ եւ անոնց շուրջ: Իրմէ հեռու եւ իրմէ վերջ: Ամբողջ էջե՛ր Յովհաննու Աւետարանի ԺԳ. գլուխէն սկսեալ, շղթայ-շղթայ կը խորունկցնեն մեր հոգիներուն մէջ հրապոյրը, վեհութիւնը խարտեաշ այն երկնքին, զոր, անօրինակ ու երիտասարդ այս վարդապետը պտտցուց իրեն հետ, Գալիլիոյ հեշտ ու խաղաղ ծովակէն մինչեւ այլամերժ ամայիները հրեայ լեռնագագաթներուն: Անոնք՝ այդ էջերը, կտակը չեն միայն անցնող վարդապետէն: Անոնք տրտմութիւնները եւ յոյսը կը պատմեն անոր անաւարտ արկայութեան, հեռու աշխարհին: Ու ալիք-ալիք կը նետեն կամարը անոր անմշուշ նայուածքին, որ իր հոգիին պէս, գիտէ տրտմիլ չարամտ հնարքներէն մարդերուն, բայց չընկրկիլ դժուարութեանց դէմ խաչի ճամբուն: Ու տուաւ փաստը իր սրտին: Տարիներ շարունակ ապրեցաւ ան իր *խումբին հետ*: Սիրեց անոնց պարզուկ, տաք, միամիտ հոգիներուն տրտմութիւնները, յոյսերն ու յուսախաբութիւնները: Ուզեց որ սիրեն ալ իրար, որովհետեւ կը հաւատար այն զօրութեան, այն թափանցուն ու անմար հուրին, որ հոգիներու հաղորդականութենէն կու գար: Որովհետեւ սիրոյ այդ արարքով միայն Անոր յաւէրժական ներկայութեամբը լեցուն պիտի զգային իրենք զիրենք: Եւ իրենք, խումբով, ու հաւասար ջերմութեամբ, պիտի ապրէին Անոր հոգիին մէջ – «Դուք յիս եւ ես ի ձեզ.» վստահ՝ թէ իրենք իրենց ձեռքերովը պիտի չխորտակէին այլեւս, սիւները իրենց

digitised by A.R.A.R.@

երազին, իրենց շէնշող հոգիներուն: Ու տարիներ շարունակ, իր այդ ըղձանքին հետ, ան խօսեցաւ անոնց՝ այն կեցուածքէն որ իրենցը պէտք էր ըլլար, անցնելու համար աշխարհի մէջէն, ու մարդերու *վկայութիւններուն հովէն*: Հաւատքն էր փնտռեր ամէն մէկուն մէջ ինքզինքին ընատմամբ. եւ անկեղծութեան պահանջքն էր շեշտեր զգացումներուն, մտածումներուն եւ գործերուն մէջ անոնց կեանքին: Իսկ հիմա, երբ գիտէ թէ բաժնուի պիտի իրենցմէն, ու միայն մնան պիտի անոնք բաց ծովուն, խղճին ձայնը լռեցուցած աշխարհին դէմ (խոստանալով հանդերձ Հոգին ղրկել իր փոխարէն), ուրիշ տրտմութիւն մըն է որ կը նստի իր հոգիին ալէբերուն:

Պիտի գիտնա՞ն իրենց կեցուածքը ունենալ *տագնապին դէմ*:

Բայց գիտե՞ն թէ ինչ է տագնապը: Գիտե՞ն թէ ատիկա ճակատագրական այն պահը, այն վիճակն է, որմէ ետք, կա՛մ խորտակուած եւ կա՛մ փրկուած դուրս պիտի գան կեանքին: Սուղի գնելով իրենց գոյութիւնը: Գիտե՞ն թէ նոր ապրելակերպի մը հանգրուանին են: Նոր կենցաղի, տարբեր ըմբռնումներու անհրաժեշտ որդեգրումին դիմաց: Ու այդ է բուն տագնապը: Որ, կեանքի որեէ մէկ կողմէն, որեէ մէկ երեսին վրայ կրնայ յայտնուիլ, կրնայ կրկնուիլ: Բայց դիմաւորել պէտք է զայն:

Ուրկէ՞ գիտնային թէ բաղաքակրթ կոչուող միտքերուն տագնապը կայ, բաղաքական խնդիրներ հանգոյցը երբ կապեն այն յարաբերութիւններուն, որոնք կը ստեղծեն նոր պայմաններ, նոր վիճակներ, նոր կարգ ու սարք: Թէ՝ այս նոր ըմբռնումները, աշխարհայեացքները յաճախ հիներուն ժխտումը բերելով սեղանի, ընկերային ալ տագնապներ լուծումի կը հանեն: Ուրկէ՞ իմանար իրենց բոպիկ իմացականութիւնը, թէ նոր վարդապետութիւններու, նոր ճշմարտութիւններու յայտնութիւնը իր խոր հետեւանքները ունեցած է միշտ կրօնական, գիտական մարգերու վրայ: Ու տակաւին, թէ մարդկային կեանքի պատմութիւնը մեզ կը դնէ երկար շարքի մը դիմաց տնտեսական, մշակութային, ֆիզիքական, բարոյական տագնապներու, թէ՛ անհատներու եւ թէ խումբերու եւ ընկերութիւններու կեանքին վերիվայրումով: Բայց ամենէն խռովիչը անոնց միամտութիւնն էր, չտեսնելու չափ իրենց հոգիներուն իջնալիք խորունկ ցաւը՝ ինչ օրեր յետոյ, անակնկալներու պէս, գիշերներու պէս հասունցող:

Սակայն, գիշերներուն ալ հսկող իրենց վարդապետը թափանցումը ունէր գալիքներուն: Եւ ահա, տրտում իր հոգիին հաղորդութեամբ, ան կը բանայ անոնց նայուածքը գալիք խռովքներու մութերուն դէմ: Բաժանումը առաջինն է իրենց հոգիներուն իջնալիք խորունկ ցաւին: Բայց ամենէն տանելին գուցէ: Քանի որ ժամանակը, մոռացումին մշուշը, նոր աշխարհներ, նոր հետաքրքրութիւններ, կրնան այդ այրուցքը մեղմել: Ու բաժանումին պարապը, օր մը, լեցուած կը գտնեն ուրիշ ներմակ ամպերով: Բուն տագնապը անկէ յետոյ է: - Վարանքը: Տատամսիլը ընտրութեան մէջ: Դառնա՞լ հին օրերուն, թէ խլել այս երազին հետեւէն, նոր օրերու յաւիտեաններով. հակառակ ամէն կողմէ լսուող փլուզումի, անստուգութեան, սարսափներու հեւքին ու կանչերուն: Ուրանա՞լ ինչ որ դարեր փոխանցեր էին իբրեւ ցեղի ձայնին անհրաժեշտութիւն, պապենական ժառանգութիւն, հաւատալիք: Դեռ՝ թաղե՞լ ինչ որ միւս կողմէ ձայնն էր իրենց բնազդներուն, մարդկօրէն ակնկալութիւններուն: Ձգե՞լ հանգիստը, ու մտնե՞լ պայմաններուն ներքեւ նոր այս ապրելակերպին. եթէ ոչ՝ մնալ արդէն իսկ

digitised by A.R.A.R.@

իր ճամբան գտած առուին մէջ, իրենց ունակութիւնները կրկնող մարդոց եւ կեանքին հետ: Ու չխլրտիլ, «զուր տեղը չյոգնիլ:» Բայց տակաւին, արդեօք խաբուած պիտի չըլլայի՞ն իրենք: Բայց տակաւին, պիտի չգոչայի՞ն այս ուրացումներուն համար: Այնպէս ինչպէս անապատին մէջ, Իսրայէլ, Եգիպտոսի սոխն ու սխտորը ցանկաց: Ահա վարանքը: Ահա հաշիւները, որոնք ետեւ ետեւի երբ գային դիզուիլ իրենց մտածումին կամրջակին, անտարակոյս որ մէկ մէկ շուարուն, խորտակուած հոգիներ պիտի դառնային իրենք: Ընկճուած: Սարսափուն: Տրտում: Ու լիուն:

Այդ պատճառաւ իսկ, հմայքով լեցուն անոնց վարդապետը, իր տրտմութիւնները պատմուճանած, իր հոգիին կորովը իր բառերուն մէջ, բաջալերանքի խօսքեր ունի անոնց, զորս իր զաւակները կ'անուանէ: Մինչեւ այն ատեն իր բարեկամներն էին, գաղափարի ընկերները: Անկէ յետոյ ժառանգորդները պիտի ըլլան իր երազին: Իբրեւ իրենցը պիտի կրեն զայն իրենց հոգիներուն մէջ, թէ իսկ աշխարհի հզօրները յաջողին բաժան-բաժան ցրուել զիրենք չորս ծագերուն: Ու յիշէ պիտի ամէն մէկը իրենցմէ, հանդարտ ու թափանցուն շեշտերն Անոր բառերուն – «Մի՛ խռովեսցին սիրտ ձեր եւ մի՛ զանգիտեսցեն:» Ի՜նչ մխիթարութիւն պիտի ըլլայ յիշատակը այս գիշերուան, երբ ծովերով ու լեռներով իրարմէ հեռու, ամէն մէկը հալածուած, կալանաւոր, ստիպուած ըլլան իրենց անձին գոհը բերել նոյն երազին յաւէրժացման:

Ամենէն լուրջ եւ իմաստալից կեցուածքն է որ կու տայ անոնց:

«Մի՛ խռովեսցին սիրտ ձեր …:»

Սի՛րտը խռովել:

Որեւէ կարգէ տագնապի մը առաջին ցուցքն է ատիկա: Շէնքը սարսելը: Բայց արագ անդրադարձով մը թոյլ պէտք չէ տալ ընկճուելու այդ յարձակումէն: Ատիկա հայհոյումը պիտի ըլլայ ներքին կորովին, հոգիին թափուն բայց գործօն ուժերուն: Ու ենթական բաժնուած պիտի գտնէ ինքզինք իր դէմ: Զխռովել սիրտը, դիմակալել կարենալու համար իրողութիւնը, ճանչնալու համար բնոյթը անակնկալին: Ճիշդ ինչպէս բնազդական իմաստութեամբ մը մարդիկ կամ կենդանիներ կ'ամփոփուին, կը կծկուին, կարծես կը նահանջեն, վտանգի մը դիմաց, բայց իրապէս հեռանալու համար է տագնապէն, խաղաղ սրտով դիտելու եւ դարմանելու համար վտանգին առաջին ցուցքը: Զխռովե՛լ սիրտը: Ամուր պահել կեդրոնը կեանքին: Զգուշանալ իրարանցումի մատնելէ կարգը, գործունէութիւնը այդ կեդրոնի շարժումներուն: Բայց նաեւ չվախնալ աչք աչքի նայելէ անծանօթին, անոր բուն իսկ եղածը ըմբռնելու թափանցողութեամբ: Վախը, հոգեբանական իր բոլոր հետեւանքներով, թշնամի– բարեկամ մըն է մարդուն հոգիին մէջ խլրտող: Նայուածքին մշուշ ցանող: Երեւոյթները, իրողութիւնները մեծ համեմատութիւններու հանող: Առնել զայն ափին մէջ, տէրը դառնալ է լուսաւոր գիտակցութեան: Վերագտնել է նախկին վճռակամութիւնը, պայծառութիւնը կամքին: Թոյլ չտալ է ներքին համոզումներուն տատանիլ սպառնալիքներէն այս աշխարհի ճարպիկներուն: Այսպէս ահա կը հանդակուի իրական ու տիրական յատկանիշը մարդու դիմագիծին:

Անհրաժեշտը այն կեցուածքն է, այն թափանցումը, դրապէս ձեռք առնուած այն գործը որ պայմանաւոր չէ ներ, անհորիզոն ժամանակով: Որ, իրենք իրենց հագիւ բաւող մարդերուն չափանիշերով չէ մտածուած, ձեռնարկուած: Որ, գիտէ մանաւանդ իր արհամարհանքը խոր ակօսել երեսն ի վար ամէն շարժում հեգնանքով դիմաւորող, իրենց այսօրը, իրենց ներկայի հանոյքները ապրող, ու միայն զանոնք գոհացնող ծանծաղ հոգիներուն: Մօրուտ

digitised by A.R.A.R.@

վայրերու մէջ բնակող միջատներու պէս, տակաւ իրենց լճացումին վարժուող, համակերպող, անոնք պիտի չվարանին այդ ճախճախուտէն ծծել պատրաստը իրենց երջանկութեան: Եւ այս՝ վտանգը չէ անհատներուն միայն: Այլ նաեւ՝ խմբակցութեանց: Ի՞նչ է արժէքը այն կազմակերպութիւններուն, որոնք ուրիշի մը ժխտումին մտահոգութեամբը գոյութեան են եկած: Անոնք իրենք զիրենք դերին մէջը դրած պիտի ըլլան հաղորդներէն, կեանքէն ու մարդերէն հեռու, ամայութիւններու վրայ շինուած այն խրամներուն, պատսպարաններուն, որոնց գործը թշնամի ուժերու յարձակումի շրջանին միայն կեանքի կու գայ: Միւս ժամանակներուն, երբ չկայ հակառակորդ ուժը, որուն ժխտումին համար կան իրենք, լքուած ու անգործ, յուսահատօրէն պիտի սպասեն նոր յարձակողականներու, քանի որ այդ է ամբողջ նպատակը իրենց գոյութեան: Եւ կամ, իրենցը չեղող նպատակներ պիտի իւրացնեն, ընկերային մեքենան որեւէ տեսակի շարժումի մը մէջ դրած ըլլալու մտահոգութեամբ, որպէս զի գոյութեան իրաւունք ունենան:

«Մի՛ խռովեցնիր սիրտս ձեր եւ մի՛ զանգիտեցնեն …:»:

Անխուսափելի են անակնկալները կեանքին: Մանաւանդ կենսաւոր, անող, ժամանակին, շրջապատին պայմաններուն ու խաղերուն ենթակայ ամէն էակի կամ կազմակերպութեան: Որ, իմքինք պիտի գտնէ վտանգաւոր այն կացութեան դիմաց, որուն տագնապ անունը կու տանք: Բայց իրենց գոյութեանը գիտակից, իրենց կարողութիւններուն տէր եղող, իրենց գործելուն, ապրելուն մէջ արժէք տեսնող, երկնային զօրութեան մը, իմաստութեան մը վախճանական նպատակներուն իրենց մասնակցութեան բաժինը զգացող անհատներ եւ հաստատութիւններ, չեն կորսնցներ հաւասարակշռութիւնը իրենց կեցցաղին, նորօրինակ ցնցումներու եւ շուարանքներու դիմաց: Նպատակ, ուղղութիւն, երազ, խանդավառութիւն, նուիրում, անհրաժեշտ տարրեր են, կենսունակ պահելու համար հոգին ճամբաներուն վրայ կեանքին: Ի՞նչ է արդէն դժբախտութիւնը փիլիսոփայ կամ հոգեպէս անձնասպան ըլլալ փորձողներուն: Կարենալին անոնք, ճգնաժամային այդ պահերուն, կրկին գտնել կորսնցուցած իրենց երազը, ու գրկել զայն խորունկ ըղձանքովը իրենց նայուածքին, ու կախել զայն, կրկին, իրենց հոգիին վերեւ, կեանքը տարբեր պիտի ըլլար իրենց համար: Ի՞նչ է յուսահատօրէն անդարձ մոլութիւնը իրենք զիրենք գինետուներու պէս անկիւններու մէջ մաշեցնող, իրենց գոյութիւնը մոռցող անկեալներուն …: Մինչեւ իսկ արցունքը պզտիկներուն, իրենց համար անբացատրելի եղող երեւոյթներու դիմաց: Անկարողութիւնը, անզօրութիւնը, լքուածութիւնը չէ՞ անոնց հոգիներուն: Դեռ՝ տարբե՞ր է վիճակը ծնողքներուն, որոնք ընտանիքին պատիւը անաղարտ պահելու մտահոգութեամբ կը սարսափին աշխարհի մարդերէն: Ու խորհուրդ կու տան փախչիլ վտանգին առջեւէն: «Տեղ տուր, կ'ըսեն, չարին:» Ու կը լռեն: Գիտնալին անոնք թէ, վախի սպառնալիքի, սարսափի ուրուականին ներքեւ պահել հոգին, կորգել է անձնականութիւնը, ձեռներէցութիւնը անհատին: Ուղղակի սպաննել է հոգին, անբանացել է բանաւորութիւնը մարդուն: Մղել է զայն կեղծաւորութեան, ստախօսութեան, ենթգամիտ հնարքներու դիմելու անկանգնելի հոգեվիճակին, խորտակումին: Եթէ անդրադառնային ասոր, բոլոր այն մեծերը, տարէցները, ընտանիքներուն, ընկերութիւններուն, որոնց խնամքին մեծնալիք, կազմուելիք հոգիներ կան յանձնուած, թերեւս տարբեր հոգիով մօտենային երեւոյթներուն: Պիտի գիտնային

digitised by A.R.A.R.@

որ կեանքը անգործութիւն չէ: Մանաւանդ տագնապներու դէմ: Հոն է ամենէն աւելի որ անհրաժեշտօրէն կը պահանջուի ունենալ կերպ մը գործելու, տեսակէտ մը կեանքը ըմբռնելու եւ ապրելու, զգացում մը, հեռազգայութիւն մը երեւոյթներու արժէքներուն թափանցելու: Ու ասոնց ստացումին, իւրացումին համար անհրաժեշտ է երբեմն ձերբազատել ինքզինք առօրեայի տաղտուկներէն: Հեռու մնալ օրերը սպանող սովորական, խճողուած հոգերէ, կեանք աղմուկներէ: Նետել ինքզինք գիշերներուն, երկինքներուն ծոցը: Ապրիլ խաղաղութիւնը, մենութիւնը, հեռու անդորրութիւնը աստղերուն: Ըլլալ յաճախ ինքզինքին հետ, հեռաւոր, մենաւոր, ու դիտել նայուածքիդ դէմ երկարող մարմինը շրջապատիդ, աշխարհին: Այս՝ ամենէն իմաստուն կերպն է դիմագրաւելու համար անակնկալները կեանքին: Այսպէս աւելի ապահով պիտի թափանցուին, պարզուին մութերը հոգիի անդոհանքներուն:

Ճիշդ այս կեցուածքն է որ, վերնատան սեղանին շուրջ, Յիսուս կու տայ իրմէ սիրուած այդ խումբին: Իր բառերը կը լրջացնեն նախ նայուածքները անոնց գուարթ միամտութեան: Չեն կրնար իրենց զգացումները հաշտեցնել Անոր մտածումներուն: Բայց ան ուղղակի կ'ըսէ անոնց, թէ ուրախ պէտք է ըլլան իրենք, իր այս բաժանումին համար: Որովհետեւ այդ էր կամքը Հօր, որուն բարութեանը ոչ մէկ անգամ կասկածեցաւ, թէեւ տառապանքներ չպակսեցան իր հոգիին մէջ: Ուրախ պէտք է ըլլան, որովհետեւ ատով իրենց բուն իսկ անձնականութիւնը պիտի գտնեն ու կերտեն: Հոգ չէ թէ տրտմութիւնը անձուկն ըլլայ իրենց հոգիներուն: Այդ բաժանումը գիրենք պիտի դնէ պրկումի մը մէջ՝ իրենց տարտղնուած կարողութիւնները միակ նպատակի մը ծառայեցնելու – հոգիներու ազնուացումով, բարձրացումով – այսինքն խաղաղ ու անուն երկինքներու արքայութիւնը իջեցնելու: Պիտի լոյսին հանէ ինչ որ թաքուն, դեռ չբացուած նաւագայթներն են իրենց ետ հրուած, մենաւոր ու բեղմնաւոր գիշերներուն: Այս բաժանումը գիրենք բանայ պիտի աշխարհին դէմ, աւելի հասուն, աւելի գիտակից, աւելի գործօն քան կրաւոր, երկնչոտ, անտարբեր: Ու այսպէս անոնք աւելի մօտենան պիտի իրենց երազին:

Ու կ'աղօթէ Յիսուս իրենքներուն համար:

Իր աղօթքներուն ամենէն սրտայոյզը:

Կարդալ այդ էջերը, ապրիլ է խաղաղութիւնը տարբեր այդ աշխարհին, ուր հոգիիդ տառապանքներուն մէյմէկ բաղցրութիւններու իբրեւ կը նայիս: Որովհետեւ հոգիներու այդ արքայութեա՛ն մէջ միայն իրական է, հրաշքի պէս եղող այս անհիւթ բաղցրութիւնը: Եւ Յիսուսի այդ աղօթքը, հրաշալի այդ արքայութեան կը կանչէ հոյր-հոգիները այդ երազով բլողներուն, ինչպէս նաեւ տառապողներուն, սիրողներուն, հաւատացողներուն:

Թ. Ա. Մ.

digitised by A.R.A.R.@

ԻՆԳՆԱՏԻՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՂՈՒԿԱՍՈՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ

Գլուխ Է

Երբ աւարտեց Յիսուս իր խօսքերը, ուղղուած ժողովուրդին, մեկնեցաւ կափառնաում: Հարիւրապետ մը ծառայ մը ունէր գնահատուած իր աշխատանքին համար. ծառան հիւանդ ու մահամերձ էր: Լսելով որ Յիսուս եկած է, յառաջացած տարիքով մարդիկ ղրկեց որպէսզի Յիսուս գայ և փրկէ ծառային կեանքը: Գալով Յիսուսին, խնդրանք ներկայացուցին: Կ՛արժէ որ ըսին անոր օգնէք, որովհետեւ մեր ազգին բարեկամ է եւ ինք է որ կառուցեց մեր ժողովարանը:

Յիսուս, որպէսզի ամէնքին ցոյց տայ անոր հաւատքը, գնաց անոնց հետ: Երբոր հարիւրապետը տեսաւ որ Յիսուս կուգայ, վախցաւ անոր պատուոյն մեծութենէն, զի գիտցաւ և հաւատաց թէ Տէր է մահու և կենաց և իշխանութեամբ ու հրամանով իր մօտ կը բերէ որուն և կամի և անոր որ չուզէր ի բաց կը վանէ: Այս պատճառաւ, փութացաւ, տիրոջ ոտքերուն ինկաւ և ընծայեց կատարեալ հաւատք. առ այս փրկիչը սքանչանալով կը հիանայ, որպէսզի ամէնքն ալ այսպիսի հաւատք ունենան: Նախ կը գովէ զայն և արժանաւոր կը կացուցանէ շնորհին, ապա կ՛առողջացնէ ախտացեալ մանուկ ծառան:

11.- Ճետոյ իր աշակերտներուն հետ քաղաք մը գնաց որուն անունն էր Նային: Մէկ և նոյն տեղը չէր ուզեր մնալ: Հօրմէն չեկաւ որպէսզի բնակութիւն հաստատէ երկրի վրայ այլ՝ շրջիլ և ուսուցանել, նախ առ ինքն ժողովել ապա Հօր ընծայել: Երբ որ ժողովուրդ խռնուեցաւ և դժուարացաւ յառաջ ընթանալ, ուրիշ քաղաքներու ալ պէտք է աւետարանեմ. ատոր համար ղրկուեցայ, ըսաւ: Իր շուրջ շատ ժողովուրդ կար, որովհետեւ վարդապետութիւնը կը լսէին, հրաշքներ կը տեսնէին, ուստի բնաւ չէին փափաքէր մեկնիլ իր մօտէն: Նախանձով լեցուած չէին, այլ պարզ ու առանց նենգութեան մարդիկ:

12.- Երբոր մօտեցաւ քաղաքի դռան, յուղարկաւորութիւն մը կ՛անցնէր պատանիի մը որը այրիացեալ մօր մէկ հատիկն էր: Հոս, կափառնաումի մէջ գործած հրաշքներէն աւելի մեծագոյնը կը պատահի: Հոս, ջերմ ունեցող կին չէ որ ախտէն կ՛ազատի, ոչ ալ մահամերձ մանուկ մը կը բժշկուի, այլ հողով ծածկուելիք և գերեզմանին արդէն մօտեցած, մեռեալ պատանի մը: Դագաղը շալկած կը տանէին միամօր տղուն. մեռեալին մայրն ալ այրի էր: Պատանի ըլլալուն՝ ողբերու արժանի էր, աւելի՛ն, միակն էր իր մօրը և ուրիշը չունէր որ մխիթարուէր ոչ ալ յոյս ունէր որդեծնութեան: Սուգով ու վշտով դառնացեալ, քաղաքի ժողովուրդի բազմութիւնն ալ հետեւելով կ՛ողբային:

digitised by A.R.A.R.@

13.– Տէրը երբոր տեսաւ զայն, գթացաւ և ըսաւ. – մի լար: Մօտեցաւ դագաղին. չալակողները կեցան: Ի՞նչպէս կրնար չի գթալ այն որ ամենաբարի է բնութեամբ: Զարերը կ՛ողբային, որչափ աւելի ան որ պարգեւներով առատ է իր գթութեան խնամքը պիտի յայտնէ: Ոչ թէ ողբալով այլ պատանին կենդանացնելով անոնց տրտմութիւնը կը փարատէ և արտասուքը կը դադրեցնէ: Ոչ թէ յանկարծադէպ հրաշք կը գործէ, չսարսափեցնելու համար տեսնողները, այլ նախ մեռեալին մօրը կը խօսի, ձեռքը երկարելով թափօրը կը կեցնէ որպէսզի ամէնքը ուշադիր ըլլան թէ ինչ պիտի ընէ:

14.- Ըսաւ. – պատանեակ, քեզ կ՛ըսեմ, ելիր: Մեռեալը նստաւ և սկսաւ խօսիլ: Հրամանին հետ, հրաշքն ալ կը կատարուէր. այս է որուն մասին ըսուած է – "Ըսաւ և եղաւ, հրամայեց և հաստատուեցաւ": Արդ՝ նստաւ հանդարտօրէն, խօսեցաւ ընտանի ձայնով, մեղմ ու զգօն որպէսզի մի գուցէ հրաշքին համար ամբոխը տակնուվրայ ըլլայ: Անշուշտ ուզեց յարութեան յոյսը հաստատել և Սադուկեցիներուն բերանները խցել, ուրեմն ըսաւ, – " ժամանակը պիտի գայ երբ ամէնքը որ գերեզմանին մէջ են, պիտի լսեն Աստուծոյ որդւոյն ձայնը և դուրս պիտի գան": Ըսածները հաստատելու համար, առհաւատչեան կուտայ պատանիին յարութեամբ: Զորեքօրեայ մեռեալ, ժահահոտութեամբ լցեալ Ղազարոսին ալ յարութիւն առնել կուտայ, այս հրաշքը և իր յարութեամբ ալ ուսուցանեց մեր յարութեան մասին ևս որպէսզի անհաւատ չմնանք: Շալակուած դագաղէն կ՛իջեցնէ, այն որ թաղելու կը տանէին և ողջամբ մօրը կուտայ. ինքն ալ քալելով, բազմութեան հետ քաղաք կը մտնէ:

16.- Բազմութիւնը այս տեսնելով, վախցաւ, այսպիսի զօրութիւն, հրաշք, բնաւ տեսած չէին. վախնալով, սկսան զԱստուած փառաւորել:

Հրաշքներու առանձնայատկութիւնը այնպիսին է որ տեսնողներն ու վկայողները անմիջապէս կը գրաւուին. հիացմունքէն զատ ուրիշ բան չեն ունենար արտայայտուելու, կ՛զգան թէ Աստուածեղէն այցելութեան առջ կանգնած են և ուրեմն զԱստուած կը փառաւորեն: Ըսին, – մարգարէ մը յայտնուեցաւ մեր մէջ. թէև անոր մասին պատշաճ կարծիք չունէին, սակայն դպիրներու և փարիսեցիներու չարաչար կարծիքներէն ազատ էին: Ուստի կ՛ըսէին թէ Աստուած իր ժողովրդեան այցելեց բարութեամբ: Հասկցան թէ մեռեալ յարուցանել, բարութեան հրաշք է: Հրաշքներ ալ կրնան ըլլալ որոնք կորստեան նշանակիչ են, ինչպէս օրինակ երբ մարգարէն Բեթել եկաւ, երբ Երոբովամ զոհ կը մատուցանէր բագնին վրայ. զոհերուն արգանակները (միսի ջուրերը) վար թափեցան: 3 Թագ. 13. 1 - 3: Կամ Երուսաղէմի աւերածութեան ատեն չարչարանքներով նշաններ երեւցան: Այս պատճառաւ ալ Սաղմոսերգու Դաւիթ Աստուծմէ կը խնդրէ որ բարութեան նշաններ կամ հրաշքներ ընէ և չարութիւնները խափանուին: Արդ՝ ժողովուրդը գիտցաւ թէ բարեաց նշան է այս և թէ իրենց մէջ մեծ մէկը երեւցաւ որ իրենց փրկիչը պիտի ըլլայ:

digitised by A.R.A.R.@

17.- Իր համբաւը տարածուեցաւ Հրէաստանի և շրջակայ վայրերուն մէջ: Վասնզի հրաշքը զօրեղ էր, մարդոց աչքին շատ զարմանալի կը թուի մեռեալը յարուցանել: Համբաւը այնքան տարածուեցաւ որ Յովհաննէսին պատմեցին: Կը կարդանքՅովհաննու աւետարանին մէջ թէ երբոր աշակերտները եկան և պատմեցին թէ,- ոաբբի այն որուն մասին դուն վկայեցիր, ահաւասիկ նա կը մկրտէ և շատերը կուգան անոր Յովհ. Գ. 1-8 : Յովհաննէս մեծվայելուչ վկայութիւն տուաւ Յիսուսի մասին. իր աշակերտներն ալ կը ղրկէ, երթալ տեսնելու և անկէ լսելու, հաւատալու և անոր յարելու համար: Ղրկեց իր աշակերտները կ'ըսէ, այն որ իր տեսնելէն առաջ գիտէր զայն, տեսաւ և վկայեց թէ նա է գառն Աստուծոյ որ պիտի բառնայ աշխարհի մեղքերը:

20.- Յովհաննու կարապետի պատուէրով եկան և հարցուցին, – դո՞ւ ես որ գալոցն ես թէ ուրիշին ակնկալենք: Յիսուս չըսաւ թէ ես եմ, անպատշաճ կըլլար. չըսաւ նաև թէ ես չեմ. սակայն հրաշքներուն միջոցաւ կը հաւաստիացնէ թէ ինքն է: Եսայեայ մարգարէութիւնը կատարուած է, վասնզի կոյրերուն աչքերը պիտի բացուին. խուլերուն ականջները պիտի լսեն. կաղերը եղնիկներու նման պիտի վազեն. համրերը պիտի խօսին: Այս բաները յիշեցուց ապա ցոյց տուաւ որ ինքն իսկ է ըսելով – երանի անոր որ իմ պատճառովս չի գայթակղիր: Յովհաննէսի աշակերտներուն մեկնումէն Իսք բարձրացուց անոր պատիւը և գովեց հաստատակամութիւնը:

24.- Ի՞նչ տեսնելու գացիք անապատին մէջ. հովերէն շարժող եղէգնե՞ր: Ի՞նչ տեսնելու գացիք: Մետաքս ու դիպակ հագ՞ած մէկը: Պալատներու մէջ այդպիսի շռայլութիւն կրնաք գտնել: Մարգարէ մը գտաք. աւելի քան մարգարէ, որովհետեւ անոնք մարգարէացան բայց չտեսան, Յովհաննէս տեսաւ և մկրտեց: Յովհաննէսի մասին գրուեցաւ թէ պիտի պատրաստէ ճանապարհը առաջի իմ, կարապետն է ան: Բոլոր կիներու ծնունդներէն մեծն է ան: Բայց Յովսէփի պատճառաւ այն որ փոքրիկ կը կարծէք, նա իրմէ աւելի մեծ է:

29.- Այս լսելով ժողովուրդը գոհութիւն տուաւ Աստուծոյ, վկայելով արդարացուցին անոր առաքիչը, որովհետեւ Յովհաննէսէ մկրտուած էին:

30.- Դպիրներն ու փարիսեցիները, արհամարհելով մերժեցին, անարգեցին ի վերուստ իրենց փրկութեան համար տրուած այս մեծ եւ երկնային խորհուրդը, մկրտութիւն չստացան իրմէ. անոնց անհաւատութեան վրայ զարմանալով ըսաւ. – Որո՞ւ նման են ասոնք. չուկաներուն մէջ նստած յիմար մանուկներուն կը նմանին՝ անոնց որոնք ոչ տխուրներուն տրտմակից, ոչ ալ ցնծացողներուն ուրախակից կ'ըլլան: Առակով խօսեցաւ անոնց: Յովհաննէս անկերակուր և սգատեսակ զգեստով եկաւ, ըիրենք ապաշխարութեան կոչեց, վասն մեղաց ըղջալու:

digitised by A.R.A.R.@

Յիսուս եկաւ, փեսայն առագաստի, յանցանքներուն ձրի թողութիւն շնորհելու, անմեղ մանուկներու նման զանոնք ուրախութեան առագաստին հրաւիրելու, անտրտմական կեանք ունենալու համար, իսկ անոնք երկուքին դէմ ալ մոլեգնեալներու նման հակառակեցան:

35.- Իսկ իմաստութիւն արդարացաւ յորդւոց իւրոց. այսինքն Աստուծոյ իմաստութիւնը իր որդիներուն միջոցաւ կ՛երեւի: Զի հաւատացողներն ու հնազանդողները, ցոյց կուտան օրէնսդիրը, վասնզի կրելի են անոր օրէնքները, քաղցր լուծ են և ճշմարիտ է տէրութիւն նորա:

36.- Փարիսեցի մը զինք ճաշի հրաւիրեց: Փարիսեցի էր բայց այլ փարիսեցիներու նման ոչ չարութեամբ լցեալ, ասոնց մէջ ալ կարելի էր բարիներ գտնել, ինչպէս այս մարդը: Թէև ինչ որ պէտք էր գիտնալ չէր գիտեր, այլ իբրև մարգարէ կը ճանչնար զայն և ուրեմն մօտենալով կ՛աղաչէր որ շնորհ ընէ և իր տունը մտնէ: Իսկ այն որ ամենայն խոնարհութեամբ աշխարհ եկած էր, մտնելով փարիսեցիին տունը, բազմեցաւ:

37.- Այդ քաղաքին մէջ մեղաւոր կին մը կար, երբոր լսեց թէ հրաւիրուած է փարիսեցիին տունը, մեծագին անուշահոտութեան սրուակ մը առնելով, Յիսուսի ոտքերուն ետև կեցած կուլար և արտասուօք ոտքերը կը թրջէր, մազերովը կը սրբէր և ոտքերը անուշահոտ իւղով կ՛օծէր: Այս կինը, ըստ ամենայնի կատարեալ հաւատք ցոյց տուաւ որովհետև մարմնական ցաւ չունէր, խեղանդամ չէր, չատերուն նման որոնք հաշմանդամ ըլլալով կուգային, կը մօտենային, բժշկուելու, փրկուելու: Մարմնական ցաւերէ բժշկուելով առողջութիւն գտնողները, երկիւղածութեան ու հաւատքի մէջ կատարեալ չեն, որովհետև մարմնոյն նեղութիւնը կը բռնադատէ որ նման մէկը բժշկուիլ յուսայ: Բայց հոգևոր ախտերը այսպէս շատ չեն ատիպեր որ բժիշկին դիմեն, նոյնիսկ բժիշկէն կը խորշին, փախչելով անկէ: Իսկ այս կինը կատարեալ հաւատքով ու երկիւղածութեամբ մօտեցաւ իր մեղքերուն թողութիւն գտնելու համար: Երբոր անոր զօրութիւնը տեսաւ որով մեռելին յարութիւն տուաւ, հիւանդութիւնները բժշկեց, հաւատաց թէ նոյն զօրութեամբ կարող է և մեղքերը քաւել: Այս պատճառաւ ալ անոր ոտքերուն իյնալով, լալ սկսաւ, արցունքները այնքան առատացան Տիրոջ ոտքերը լուալու չափ, ոչ միայն այսչափ այլ գլխու մազերով կը սրբէր ու կը համբուրէր, Աստուածային սիրոյն ջերմութեամբ: Իսկ փարիսեցիին սակաւ հաւատքն ալ տկարացաւ, որովհետև հաւատացած էր թէ մարգարէ է. բայց երբ որ արտօնեց որ անառակ կինը մօտենայ ոտքերուն, այդ քիչ հաւատքէն ալ պարպուեցաւ, երբ մտովին ըսաւ.

39.- Եթէ սա մարգարէ ըլլար, պիտի գիտնար թէ ինչպիսի կին կը մօտենայ իրեն, քանզի մեղաւոր է:

digitised by A.R.A.R.@

Այսպէս են բոլոր անոնք որոնք կատարեալ չեն հաւատքով, պզտիկ առիթ մը պատճառ կ՚ըլլայ որ չուտով վնասուին. այս մարդուն պէս որ միայն հաւատաց թէ մարգարէ է, հիմա այդքանէն ալ վրիպեցաւ: Իսկ Յիսուս Աստուածային իր ծածուկ տեսութեամբ որով կը քննէ մարդոց սրտերը, ցոյց կուտայ թէ ոչ միայն կնոջ անառակութեան մասին գիտէ, այլ իր ծածուկ մտածումները գիտէ, վասն որոյ կ՚ըսէ.

40.- Սիմոն, քեզի ըսելիք ունիմ: Սիմոն կը պատասխանէ. ըսէ՛ վարդապետ: Յիսուս կը պատմէ, – երկու պարտապաններ կային որոնք փոխատուի մը պարտք էին: Մէկը հինգ հարիւր դահեկան կը պարտէր միւսն ալ յիսուն: Երկուքն ալ չկարենալով իրենց պարտքերը վճարել, փոխատուն պարտքերը ջնջեց: Հիմա ըսէ՛, ո՞վ աւելի պիտի չնորհապարտ մնայ: Սիմոն ըսաւ. – այնպէս կը կարծեմ թէ ան որ շատ պարտք ունէր: Ուզեց որ Սիմոն գիտնայ թէ ոչ միայն մարգարէ է, այլ աւելին, մտածումներու և խորհուրդներու քննիչ որը Աստուծոյ միայն յատուկ է: Ըստ այնմ ըսուած է. – "որ քննես զսիրտս և զերիկամունս Աստուած", Սաղմոս: Անոնք որոնք մեղանչեցին օրէնքին դէմ, յանցաւոր են եւ պարտական օրէնքին: Նա օրէնքներ հաստատեց և պահանջեց ատոնց անվրէպ գործադրութիւնը: Երբոր մէկը չկար որ հատուցանէր գործուած յանցանքներուն փոխարէն, ինք եկաւ ողորմութեամբ մեղքերը քաւելու: Ըստ այնմ ամէնքը մեղանչեցին և նուազեցան Աստուծոյ փառքէն, բայց կ՚արդարանան ձրի:

41.- Իսկ հինգ հարիւր դահեկանի պարտքը կը խորհրդանշէ հինգ զգայարանները: Կինը երբոր տեսաւ օրինաց տէրը որ եկաւ իրեն բարերար, օրէնքին ճշգրիտ գործադրութենէն աւելի հաւատք և սէր կը փնտռէր, արդարութիւնը ձրի կը բաշխէր: Թէև բարի գործերէ նուազած էր այդ կինը, բայց առաւելեալ էր հաւատքով և զօրացեալ սիրով, ատոնք ընծայեց իր տիրոջ և ընդունեց մեղքերու թողութիւն: Այս պատճառաւ ալ ըսաւ Սիմոնին.

44.- Տունդ եկայ, ոտքերուս համար ջուր չտուիր, իսկ այս կինը արցունքներով թրջեց ոտքերս: Թէև աղաչեց որ սեղանակից ըլլայ իրեն իր տան մէջ, սակայն պատշաճ սպասաւորութիւնը չըրաւ: Տունդ մտայ համարձակութեամբ, բայց այս կինը այս տունը մտնելու յոյս իսկ չունէր, հապա տեռատես կնոջ նման, ամօթալի խնդրոյն համար իր խոր հաւատքով, փրկութիւնը գողցաւ. նոյնպէս և այս կինը նախ ամչնալով կը մտնէ տուն և ոտքերուն ետևը կը կենայ: Տեսնելով մարդասէրին հեզութիւնը որ չի գարշիր մեղաւորներէն, կը համարձակի յառաջ գալ, ոտքերուն իյնալով, այնչափ արցունք կը թափէ տէրունական ոտքերուն վրայ որ բաւական է զանոնք լուալու: Երեսն ալ մօտեցնելով, մազերով կը մաքրէր գարշապարը որը վիշապին գլխուն վրայ կոխեց: Սիմոն ոչ միայն ջուրով չխնամարկեց զայն այլ ոչ իսկ համբուրեց ամենամաքուր գլուխը:

(Շարունակելի)

ՋԱՒԻՆ ԱՐՔ. ՋԻՆՋԻՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԱՆ ՈՐ ՀԱՄԲԵՐԷ

«Որ համբերեսցէ ի սպառ նա կեցցէ»
Մտթ. 10:22

Սիրելի Հաւատացեալներ,

Այսօր եւ վաղը Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին կը տօնէ Սեբաստիոյ Քառասուն Մանկանց նահատակութեան յիշատակը: Սեբաստիոյ մէջ նահատակուած Քառասուն մանուկները կապադովկիոյ կայսերական գունդէն էին: Ամենէն ալ կանխաւ դարձած քրիստոնեայ, կը մերժէին Ագրիկողայոս դատաւորին հրամանին հնազանդիլ՝ որ էր կուռքերուն զոհ մատուցանել: Ագրիկողայոս ամենեւին չկարողացաւ զանոնք բաժնել Քրիստոսի հաւատքէն, ու զանոնք բանտը նետել տուաւ: Բանտարկուեցան, բայց աւելի զօրացան իրենց հաւատքին մէջ, վասնզի բաջալերուեցան Տիրոջը երեւումովը: Ութ օրեր յետոյ, Լիւսիաս Կեսարիոյ Դուքսը՝ Սեբաստիա եկաւ. դարձեալ բնութեան ատեան բերուեցան Քառասունը. սակայն անոնք նորէն ցոյց տուին իրենց հաստատուն հաւատքը, եւ յանդիմանեցին Կոապաշտներու անաստուած մոլորութիւնը: Դահիճները շփոթութեան մատնուեցան, երբ հրամայուեցաւ իրենց տանջել զանոնք, եւ սկսան իրարու զարնել: Վերստին բանտարկուեցան, ուր դարձեալ արթուն երազի մէջ տեսան Փրկիչը որ կ'ըսէր.– «Ան որ ինծի կը հաւատայ, թէեւ մեռնի՝ պիտի ապրի. Քաջալերուեցէք եւ մի վախնաք անոնց չարչարանքներէն, որովհետեւ ժամանակաւոր են, համբերեցէք փիչ մը եւս եւ պսակներ պիտի ընդունիք երկինքէն»: Առաւօտուն, անոնք համարձակօրէն կեցան բանաւորներուն առջեւ եւ ըսին «ըրէ՛ք ինչ որ պիտի ընէք, մենք չենք ուրանար մեր Քրիստոսը»: Այն ժամանակ կապեցին անոնց վիզերն ու ձեռքերը չուաններով, եւ տարին ամենքը դէպի լիճ: Անոնք մերկ վիճակի մէջ լիճը ձգուեցան իրիկնադէմին. որովհետեւ ձմեռ էր, սառեցան ջուրերը, եւ անոնց մարմինները սկսան ճեղքրտուիլ: Մէկը անոնցմէ չկարողացաւ դիմանալ լճին սառնութեան, ու ելլելով մտաւ բաղնիքը որ պատրաստուած էր իրենց համար: Բաղնիքին ջերմութենէն լուծուելով հալեցաւ եւ իսկոյն մեռաւ: Դիշերամիջին, երկնային լոյս մը ճառագայթեց լճին վրայ, պսակներ երեւցան նահատակներուն գլուխներուն վերեւ: Պահապան գինուորներէն մին, որ կը հսկէր անոնց վրայ տեսաւ երեսունիններն պսակնալու լոյսեր իջան մարտիրոսներու գլուխն վրայ. հոգեկան փոփոխութիւն մը զգաց, մերկացաւ, նետուեցաւ լիճը աղաղակելով Քրիստոնեայ եմ:

Առտուան դէմ հանեցին Քառասունը լիճէն, բիրերով խորտակեցին անոնց բարձրը «ծունկերը» եւ մահացնելով, սայլերով գետեզրը տարին զանոնք: Բայց մէկը անոնցմէ, ամենէն երիտասարդը, Մելիտոն անունով, դեռ ողջ մնացեր էր. եւ մայրը շալկեց զայն եւ հետեւեցաւ սայլերուն, մինչ կը խրատէր իր զաւակը ըսելով. «Քաղցր որդիս, փիչ մը եւս համբերէ, եւ կը նահատակուիս սուրբերուն հետ, եւ մի վախնար որովհետեւ Քրիստոս ինձ օգնութեան պիտի գայ» ու ճամբուն վրայ աւանդեց իր հոգին: Իրենց մարմինները այրեցին եւ գետը թափեցին ճշխարները: Երեք օրեր ետք, Սեբաստիոյ Եպիսկոպոսը Պետրոս, երազի մէջ տեսաւ թէ գետին որ խաղին վրայ ափունք ելած են անոնք, հաւաքեց եւ ամփոփեց զանոնք պատուով, 316ին:

Խորհրդածութեան նիւթ կ'ուզեմ վերցնել մեր այսօրուան բնաբանը.

«Որ համբերեսցէ ի սպառ նա կեցցէ»: Մտթ. 10:22

«Ան որ կը համբերէ մինչեւ վերջ ան պիտի ապրի»: Այո, ան որ պատրաստ է ի գին ամեն ինչի համբերել ու տոկալ ամեն տեսակ նեղութիւններու եւ դժուարութիւններու, եւ մնալ հաստատ իր հաւատքին վրայ մինչեւ վերջ՝ ա՛ն միայն

digitised by A.R.A.R.@

պիտի ապրի: Անտարակոյս, այդ բառասուն մանուկները անոնցմէ էին որ չվարանեցան չարչարանքներու դիմաց եւ մնացին հաստատ իրենց համոզումներին վրայ եւ վերջապէս երկնային պսակին արժանացան: Այստեղ, չեմ ուզեր փառաբանութիւնը ընել այդ Քառասունին որոնք արդէն ապահովեցին իրենց տեղը Աստուծոյ Թագաւորութեան մէջ, այլ պիտի խորհրդածեմ այն մէկին վրայ որ տկարացաւ իր հաւատին մէջ եւ դուրս ելաւ սառած լիճէն իր սառած մարմինը տաքացնելու իրենց համար պատրաստուած տաք բաղնիքին մէջ: Այդ երիտասարդը կը նմանի այն ցորեանահատիկին որ ինկաւ ժայռին վրայ եւ բուսածին պէս չորցաւ, հողին հիւթ չունենալուն համար (Ղուկաս 8:6): Մեր Տիրոջ տուած մեկնաբանութիւնը սերմնացանի առակին շատ արդար է եւ հասկնալի: Մեր Տէրը կ'ըսէ.- «Ապառաժին վրայ ինկածները անոնք են՝ որ երբ լսեն, ուրախութեամբ կ'ընդունին խօսքը, բայց արմատ չունին: Ատեն մը կը հաւատան ու փորձութեան ատեն կը հեռանան»: Եթէ միայն փիչ մը եւս համբերէր ան ալ պիտի ընդունէր անթառամ պսակը իր ընկերներուն հետ: Բայց, փորձութեան ատեն տկարացաւ եւ ատոր համար ալ ինկաւ: Անդին հսկող պահապան գինուորը, մեզի իրապէս կը խրախուսէ իր հոգեկան փոփոխութեան համար: Այդ պահապան գինուորը ի՛նք շահեցաւ պսակը եւ մարտիրոսացաւ այդ երեսունիններն երիտասարդներուն հետ: Կրնար այդ երիտասարդը շահիլ, բայց չկրցաւ համբերել մինչեւ վերջ: **«Ան որ կը համբերէ մինչեւ վերջ՝ ան պիտի ապրի»**: Մեր Տէրը Քրիստոս ի գուր տեղ չէր որ ըսաւ այս խօսքը: Ան արդէն ըսած է թէ ինչ տեսակ նեղութիւններ պիտի կրէ հաւատացեալ քրիստոնեան, եւ թէ ինչ հալածանքներու պիտի ենթարկուի իրեն հակառակողներուն կողմէ: Բայց եթէ կարենայ համբերել մինչեւ վերջ՝ ան պիտի ապրի:

Մենք որ այսօր կ'ապրինք այնպիսի դարու մը մէջ, ուր քրիստոնէութիւնը հալածուած կրօնք մը չէ այլեւս, ուր ան կը համարուի տիեզերական կրօնքներէն մին, ի՞նչպէս պիտի ընկալենք մեր Տիրոջ խօսքերը նեղութեան ու չարչարանքին մասին, եւ ունենալու համբերութիւնը մինչեւ վերջ որպէսզի ապրինք: Մեր Տէրը, շատ լաւ գիտէր իր խօսած ամեն մի խօսքը, եւ իր խօսքերը պէտք է հասկնալ երկուստեք: Արտաքնապէս եւ ներքնապէս: Արտաքնապէս՝ կրնանք թշնամիներ ունենալ: Սատանան՝ փորձիչը պիտի չդադրի մեզ իր թակարդներուն մէջ իյնացնելէ, ու մեզ յաճախ պիտի երեւնայ ո՛չ թէ որպէս սատանայ, այլեւ որպէս հրեշտակ կամ արդար մարդ, պղտորելու մեր միտքն ու հաւատքը: Այնտեղ դրուած բաղնիքը բարիք մը չէր Քառասունին, բայց չարիք մը սայթաքեցնելու համար իրենց ամուր հաւատքէն: Եւ փորձիչը յաջողեցաւ իր ճիրաններուն մէջ առնել մէկը անոնցմէ, որուն համար մենք կը ցաւինք: Ներքնապէս՝ մենք ունինք մեր ներքին թշնամին, մեր կիրքը: Այդ երիտասարդը չուզեց կորսնցնել իր կեանքը այս աշխարհի վրայ վասն երկնայինին: Պիտի չկրնար որովհետեւ ան տակաւին չէր կրցած կեանքին իմաստին ներթափանցել: Որովհետեւ չունէր այն զօրաւոր կամքը իշխելու մարմնին վրայ: Լսած եւ ուրախութեամբ ողջունած էր Բարի Լուրը, Աւետարանը, բայց ներքնապէս ան համոզուած չէր որ իր այս ապականացու մարմնի փոխան պիտի ստանար անապական մարմին: Ան տակաւին չէր կրցած իր մարմնաւոր չարչարանքը տանիլ, ուր մնաց տանէր իր հոգեւոր տառապանքը: Աշխարհայինը նախընտրողը կորսնցուց երկնայինը: Համբերել կը նշանակէ տանիլ ամեն տեսակ նեղութիւն: Կը նշանակէ իշխել մարմնաւոր կիրքին վրայ գգետնելով մեր ներքին

digitised by A.R.A.R.@

թշնամին: Համբերել կը նշանակէ ներել, եւ ընդունիլ մեզ հալածողները ու հակառակորդները որպէս մեզի նման ադամորդիներ, որոնք փորձիչին սադրանքներուն ազդեցութեան տակ կը գործեն ու կուրցած են: Համբերութիւնը ներքին պայքարն է հոգիին եւ մարմնին միջեւ: Մենք պէտք է տոկանք եւ համբերենք մինչեւ վերջ, հնազանդեցնելու համար մեր մարմնաւոր պէսպիսի ցանկութիւնները ի պէտս հոգեւոր պահանջքներուն: Համբերութիւնը հոգիին յաղթանակն է:

Պօղոս Առաքեալ շատ լաւ ձեւով կը ներկայացնէ հաւատացեալ քրիստոնեայի մը կեանքը, երբ կ'ըսէ. **«Չէ՞ք գիտեր ասպարէզին մէջ վազողները: Իրաւ ամենքը կը վազեն, բայց մէ՛կը կ'առնէ մրցանակը: Այնպէս վազեցէ՛ք որ հասնիք: Ամեն ով որ կը մրցի, ամեն բանի մէջ չափաւորութիւն կը պահէ: Անոնք՝ եղծանելի պսակը առնելու համար, ու մենք՝ անեղծանելին» (Ա. Կորնթ. 9:24-25):**

Պօղոս Առաքեալ կը նմանցնէ հաւատացեալ քրիստոնեայի կեանքը որպէս ասպարէզ, ուրտեղ մենք ամենքս վազողներ ենք: Ան կը խրատէ մեզի վազել ոչ թէ եղծանելի պսակը առնելու համար, այլ անեղծանելին: Ան որ կը վազէ մինչեւ վերջ ա՛ն պիտի շահի: Արդարեւ, մեր կեանքը արշաւ մըն է, ուր մենք մեր համակ կեանքի ընթացքին պիտի վազենք, բայց ան որ կը վազէ մինչեւ վերջ ան պիտի շահի անեղծանելի պսակը, այն ինչ որ ստացաւ Քառասունը:

Համբերութեան լաւագոյն օրինակը մարդկային պատմութեան մէջ եղած է Յոբ: Յոբ հարուստ բայց արդար ու երկիւղած մարդ մըն էր: Աստուած գինք փորձեց ու վրան բազում վէրքեր դրաւ, սակայն անիկա երբեք չկասկածեցաւ Աստուծոյ ամենակարողութեան վրայ, ու միշտ համբերեց ու յուսաց որ Աստուած գինք օր մը պիտի լսէ եւ գթայ իր վրան: Աստուած ոչ միայն լսեց անոր աղաղակը այլ նաեւ շնորհեց անոր կատարեալ առողջութիւն եւ վերադարձուց իրմէ կորզուած հարստութիւնը: Յոբի համբերութիւնը ինքնին ցոյց կու տայ մեզի թէ ի՞նչպէս մենք կրնանք յաղթահարել մեր արտաքին եւ ներքին թշնամիները: Թէ ի՞նչպէս մենք կրնանք համբերութեամբ մեր այս կեանքը առաջնորդել դէպի Կատարեալին: Ու այդ ժամանակ, մենք վազած կ'ըլլանք մինչեւ վերջ, ստացած կ'ըլլանք այն պսակը զոր ստացաւ Քառասունը: Ի՞նչ երանութիւն պէտք է փնտռել ասկէ անդին: Աստուածային երանութեան մէջ բնակիլ, այս է եղած մարդ արարածի միակ երազը:

Սիրելի հաւատացեալ հոյրեր եւ եղբայրներ, այսօրուան մեր խորհրդածութեան կէտը ծնունդ առաւ Քառասունն մանուկներու հաստատուն հաւատքէն: Զոհաբերութիւն, ամուր հաւատք, եւ համբերութիւն: Թող այս Մեծ Պահքի շրջանը դառնայ մեզ համար, ճոխ սեղաններու գրկումէն զատ նաեւ խորհրդածութեան, վերազարթօնքի ու վերանորոգման շրջան մը: Բաւ է միայն եթէ անկեղծօրէն խորհինք մեր ներկայ կեանքին վրայ: Եւ այդ անկասկած կու տայ մեզ համբերութիւնը հոգեպէս մաքրուելու եւ մաքուր հոգւով դիմաւորելու Քրիստոսի Հրաշափառ Յարութիւնը, ամէն:

Տ. ԲԱԳՐԱՏ ԱՐՔ. ՊՈՒՐՃԷՔԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԱՊԱՇԽԱՐԱՆՔ ՈՒ ՍԷՐ

«Եւ եթէ ունենամ ամբողջ հաւատը մինչեւ իսկ լեռները տեղափոխելու չափ, բայց սէր չ'ունենամ, ոչինչ եմ...» Ա. ԿՈՐՆԹԱՑԻՈՑ 13

Մեծ պահի շրջանին մէջ գտնուելով, վստահ եմ, որ ամէնիս էլ մեր հաճոյքներին ու ցանկութիւններին սահմանափակումներ ենք դրել եւ ամէնիս էլ գըտնըւում ենք ապաշխարութեան մէջ: ԱՊ–ԱՇԽԱՐՈՒԹԻՒՆ այսինքն հեռացում աշխարհից, այսինքն զսպում մեր հաճոյքների, ախորժակի, շռայլութեան: Այդ ամէնը սակայն պէտք է իմաստաւորել: Ամէն մի զսպուածութիւն ու չափաւորութիւն անիմաստ է, եթէ այն չի տրւում յանուն աստուածահաճոյ գործերի: Զսպել ախորժակը, ոչ թէ իր կազմուածքի ու առողջութեան համար, այլ իր չկերածը անօթի մէկին տալու: Զշռայլել, ոչ թէ իր խակը աւելի ուռճացնելու, այլ վասն ողորմութեան: Ներել՝ վասն սիրելու... Ոչ թէ պահք յանուն պահքի, այլ պահք վասն կատարելութեան: Շատերս պահքը դարձնում ենք նպատակ, այնինչ այն միայն միջոց պէտք է ծառայեցնել: Շատերս էլ միւս ծայրայեղութեան մէջ ենք ընկնում. ընդհանրապէս բացառելով պահքի նշանակութիւնը:

Բայց այդ ամէնից վեր կանգնած է մի առաքինութիւն, առանց որի մենք ոչինչ ենք, իսկ եթէ այն ունենք ուրեմն երիցս երանելի ենք:

Դա ՍԷՐՆ է: Եւ այսօր ես ուզում եմ խօսել սիրոյ մասին. առաքինութիւն, առանց որի անիմաստ է դառնում ամեն ինչ: Սէրն է, որ իմաստաւորում է պահքն ու ծոմապահութիւնը, առանց սիրոյ չկայ հրիստոնէութիւն: Սէրն է, որ իմաստաւորում է աղօթքն ու ծէսը: Առանց սիրոյ չկայ հաւատ: Սէրն է, որ իմաստաւորում է մարդկային յարաբերութիւնները, առանց սիրոյ չկայ եկեղեցի: Սէրն է, որ արարեց աշխարհը, առանց սիրոյ չկայ մարդկութիւն: Սէրն է, որ փրկեց աշխարհը, առանց սիրոյ չկայ փրկութիւն: Աստուած սէր է, առանց սիրոյ մենք ԱՆԱՍՏՈՒԱԾ ենք:

Բոլոր մարդկային, միջկրօնական ատելութիւնները գալիս են սիրոյ պակասից: Երէկ հրեայ հոգեւորականի մը բխախառն արհամարհանքին արժանացայ, հերթական անգամ: Եւ ես ինքս ինձ մտածեցի: Զարմանալի է, մենք երկուսս էլ նոյն Աստծուն ենք պաշտում, որտեղի՞ց այդ ատելութիւնը: Եւ այսօր հասկանում եմ որտեղից: Սիրոյ պակասից: Ինչպէս լոյսի պակասը խաւարն է, այնպէս էլ սիրոյ պակասը ծնում է ատելութիւն:

Աստուած ստեղծեց աշխարհը: Սիրով ստեղծեց այն: Եւ ամէն բան գեղեցիկ էր ու հաւասարակշռուած: Բայց կամաց–կամաց պակասեց սէրը: Իսկ մենք գիտենք, եթէ մի բան պակասում է, խախտւում է հաւասարակշռութիւնը: Ադամը մեղանչեց, Կայէնը սպանեց իր եղբօրը: Ատելութիւնը մտաւ աշխարհ: Աստուած սէր է, բայց նաեւ արդար դատաւոր: Եւ ջրհեղեղ եղաւ աշխարհի վրայ: Աստուած չկործանեց մարդկութիւնը, այլ միայն ջրով մաքրեց ատելութիւնն ու անհաւատութիւնը: Իսկ սէրը չկործանեց, այլ նրան տապանի մէջ ապահով իջեցրեց Արարատի կատարին: Նորից հաւասարակշռութիւն տիրեց աշխարհի վրայ: Եւ նորից սիրոյ պակաս՝ մեղսալից ՍՈԴՈՄ: Աստուած սէր է, բայց նաեւ արդար դատաւոր: Ու հնչեց Աբրահամի ձայնը. «Մի՞թէ Դու արդարին ամբարիշտի հետ կ'ոչնչացնես»: Տէրը պատասխանեց. «Եթէ 10 արդար էլ լինի, չեմ կործանի»: Կործանեց... Չէր կարող չկործանել, որովհետեւ Սոդոմում մի կաթիլ սէր չէր մնացել: Նոյնը 2000 տարի առաջ՝ աշխարհն ա–

digitised by A.R.A.R.@

պականուած ու անսէր: Բայց այս անգամ Աստուած չկործանեց այն: Այս անգամ Տիեզերքը հաւասարակշռել ուզեց այլ կերպ. «Եւ Աստուած այնման սիրեց աշխարհը, որ մինչեւ իսկ իր միածին որդին տուաւ, որպէսզի ով հաւատայ անոր, յաւիտենական կեանք ընդունի» (ՅՈՎՀ. Գ–16):

Գիտենալով, որ ատելութիւնը շատ է, գիտենալով, որ կը խաչեն, բայց գիտենալով նաեւ, որ այլ ելք չկայ, որ դա է միակ միջոցը հաւասարակշռութեան, աշխարհ իջաւ ինքը՝ Սէրը: Հետագայում Շնորհալին կը գրէ.

«Սէրդ սիրով խոնարհեցար, Նովին մարմնովըն խաչեցար,
Ի փրկութիւն մեր մարմնացար. Ի գերեզման մահու եղար»:

Եւ խաչուեց Սէրը՝ տալով իր պատգամը. «Սիրեցէ՛ք զմիմիանս»: Աստուած մէկ բան է ուզում մեզանից. սիրել միմիանց եւ աւելացնել սէրը աշխարհի վրայ, պահել աշխարհի հաւասարակշռութիւնը: Սիրելով միմիանց՝ մենք մասնիկն ենք դառնում Սիրոյ հրաշալի ծարութեանը, ատելով միմիանց՝ մենք խաչ ենք հանում Սէրը – որ է Աստուած:

«Եթէ խօսիմ մարդոց եւ հրեշտակներուն լեզուները, բայց սէր չունենամ, կը նմանիմ պղնձի մը՝ որ կը հնչէ, կամ ծնծղաներու՝ որ կը ղօղանջեն: Եւ եթէ մարգարէութիւն ընելու շնորհ ունենամ եւ հասկնամ բոլոր խորհուրդներն ու ամբողջ գիտութիւնը, եւ եթէ ունենամ ամբողջ հաւատքը՝ մինչեւ իսկ լեռները տեղափոխելու չափ, բայց սէր չունենամ, ոչինչ եմ: Եւ եթէ իմ ամբողջ ստացուածքս տամ աղքատներուն ու իմ այս մարմինը մատնեմ այրուելու, բայց սէր չունենամ, ոչինչ կը շահիմ: Սէրը համբերող է, բաղցր է, սէրը չի նախանձիր, չի գոռոզանար, չի հպարտանար, չի յանդգնիր, իրենը չի փնտռեր, չի գրգռուիր, չար բան չի խորհիր, անիրաւութեան վրայ չ'ուրախանար, այլ կ'ուրախանայ ճշմարտութեան վրայ, ամեն բանի կը դիմանայ, ամեն բանի կը հաւատայ, ամբողջապէս կը յուսայ, ամեն բանի կը համբերէ: Սէրը երբեք չսպառիր:

«Արդ կը մնան հաւատք, յոյս, սէր. այս երեքը, բայց անոնցմէ մեծը Սէրն է»:

Ահա Պօղոս առաքեալի օրհներգը: Ոչ թէ օրէնքը, այլ օրհներգ: Քանզի սէրը օրէնք չի ճանչնար, սէրը օրհնութիւն է, օրհներգ:

Այժմ ամենքս մեզ հարց տանք ու անկեղծ լինենք մեր պատասխանների մէջ: Կարեւոր չէ, որ Յիսուս ծնուեց Բեթղեհեմում, կարեւորն այն է, թէ մեր սրտի ու հոգու մութ խաւարամաւում մենք տեղ տալի՞ս ենք Սիրոյ արքային, այն ծնուե՞լ է մեր մէջ: Երկնքում, այո՛ առկայծում է Սիրոյ աստղը, եւ նաւապարհ է ցոյց տալիս մոգերին, բայց նրա ցոլքերը որքանո՞վ են լուսաւորում մեր հոգին եւ մենք արդեօ՞ք դէպի այդ աստղն ենք առաջնորդում մեր կեանքի անիւը: Յիսուս խաչուեց ու յարութիւն առաւ, օրհնեալ է յարութիւնը Քրիստոսի: Իսկ գուցէ այն այդպէս էլ խաչուած մնացել է մեր հոգո՞ւմ, կամ նրան այդպէս էլ յարութիւն չտուեցինք մեր հոգու գերեզմանում: Եւ այդպէս էլ փակ մնաց այն՝ ատելութեան, չարի, նախանձի ու նենգութեան հսկայ գերեզմանաքարով, որը Յիսուս չի կարող շարժել, երբ մենք չուզենանք այդ…

Ապաշխարհանքի շրջանին այս մտորումներն էին, որ ուզեցի կիսել ձեզ հետ: Մտորումներ էին դրանք, քանի որ ուզում եմ նաեւ ինչպէս հին աշխարհի իմաստուններից մէկն է ասել. «Ամենամեծ քարոզիչը մրջիւնն է, որն էլ միշտ լուռ է մնում:» Մտորումներ էին դրանք, որոնք յուզում են ամենքիս, քանզի վերջին հաշուով ամենքս էլ գլխահակ ենք ու ամօթապարտ մեր Տիրոջ առաջ, որին միայն վայել է փառք եւ երկրպագութիւն:

Տ. ԸՆԹԱՆՈՒԷՐ ԱՐՂ. ԲԱՐԱԽԱՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՀՈՎԻՒԸ ԵՒ ՀՕՏԸ

Պատանի մը, երբ իմացական աճումին կը հասնի եւ մտածումը ու դատողութիւնը կը սկսին կերտել իր մէջ անձնաւորութիւնը, յանկարծ՝ ինքզինք կը գտնէ կեանքի ամենամեծ ու ամենալուրջ հարցականին առջեւ, թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ իր ապագան, ի՞նչ արհեստի կամ արուեստի պիտի հետեւի, ի՞նչպէս ձեւ ու շունչ պիտի տայ իր տեսլականին, որպէս զի ըլլայ բարոյապէս գեղեցիկ, մարդկայնօրէն սիրելի եւ ազգայնօրէն վսեմ ու վեհանձն:

Կը մտածէ, կ'ուսումնասիրէ, կ'որոշէ ու վերջապէս կը կազմէ իր ապագայի մեծ ծրագիրը:

Խոկումներու մէջ խորասոյզ՝ կը ներզգայ սրտին արագ, անաղմուկ, անուշ բաբախումը ու ներշնչումի ջերմութենէն ոգեւորուած կը սկսի բարբառիլ ...

– Բժիշկ պիտի ըլլամ, որ փրկեմ ցաւատանջ հիւանդներու կեանքը:

– Փաստաբան պիտի ըլլամ, որ պաշտպանեմ անիրաւուածներու իրաւունքը:

– Առեւտրական պիտի ըլլամ, որ օժանդակեմ ժողովուրդիս չքաւորներուն:

– Հոգեւորական պիտի ըլլամ, որ քարոզեմ աւետարանական ճշմարտութիւնները:

Այսպէս՝ իր կեանքի պատմութեան դարձակէտին վրայ աչքերը երկինք յառած կը զգայ իր էութեան ամբողջ տարածքին նոր ու գեղատեսիլ աշխարհի մը ճառագայթումը, որ սեղմօրէն կը կապէ հոգին Տիեզերական Հոգիին հետ, սիրոյ ու հաւատքի այնպիսի ջերմեռանդութեամբ, որ անկէ վեր ուրիշ ո՛չ մէկ իտէալի, ո՛չ մէկ նպատակի ու ցանկութեան չ'ուզեր զոհել իր կեանքը:

Աղօթանուէր վերացումի մէջ, այս մեծ տեսիլքը կը բանայ իր առջեւ նուիրապետութեան երկնային դարպասները եւ կ'ուխտէ անկէ ներս մտնել ու դառնալ Աստուծոյ եւ Ազգին շնորհազարդ ծառան՝ հոգեւորականի կոչումով:

Այս երկար ու տատասկոտ ուղեւորութեան ամբողջ ընթացքին, կ'ուզէ ցոյց տալ իր կեանքով ու ծառայութեամբ՝ իր հաւատքի Հիմնադիրին շնորհները, օրինակելի հեզութեամբ, սրբակեաց, օրինակելի խոնարհութեամբ ու մանաւանդ օրինակելի աղօթասիրութեամբ:

Այս հոգեւոր բարեմասնութիւնները պիտի ըլլան կրօնական ասպարէզէն ներս մտնող ամէն կոչեցեալի սպառազինումին կռուանները, այն բոլոր դժուարութիւններու դէմ, որոնց պիտի հանդիպի իր հովուական գործունէութեան ընթացքին փորձութեան մահացու վտանգները յաղթահարելով:

Հոգեւորականը՝ Աստուծոյ կողմէ պատուիրած է մասնայատուկ առանձնաշնորհեալ պաշտօնով, որ հոգեւոր արժէքներու մատակարարը ըլլայ երկրի վրայ՝ Աստուծոյ յոյսէն հեռացած անհաւատներու:

Եպիսկոպոսը պիտի դնէ իր ձեռքը իր առջեւ ծունկի եկած ընտրեալին գլխուն ու պիտի շնորհէ անոր նուիրապետութեան կարգը:

Վաղնջական դարերուն, բարեպաշտ մարդիկ, երբ քահանայի մը հանդիպէին, երկիւղած յարգանքով կը խոնարհէին ու կը խաչակնքէին, համբուրելով անոր աջը, այն հաւատքով որ Յիսուսի ձեռքը դպած է անոր: Այսօր՝ ոչ այդ բարեպաշտ մարդը կը տեսնէք եւ ոչ ալ գրաւիչ տեսարանը երկրի ոեւէ տեղ, ուր հայ մարդիկ կ'ապրին:

Հոգեւորականը միաժամանակ, թէ՛ հայր ու մայր է մեզի, թէ՛ հոյր ու եղբայր, թէ՛ բժիշկ ու բարեկամ, թէ՛ դատաւոր ու պաշտպան:

Օրհնութիւն է իր ներկայութիւնը եկեղեցւոյ եւ հասարակութեան մէջ, որպէս

digitised by A.R.A.R.@

Աստուծոյ եւ Քրիստոսի ներկայացուցիչ ու մեծ դժբախտութիւն է, երբ ան չի մօտենար մեզի, չ'այցելեր հիւանդին ու սգաւորին, կ'անտեսէ աղօթքը ու չի խրախուսեր իր գաւակներէն լքուած ալեւորը, որ մահուան մերձաւորութեան մէջ մարդու կը կարօտի:

Այս գերագոյն ու սրբազան տիտղոսը արժանապէս ընդունելու կոչուած է մարդը, որուն պիտի վստահուի երկնաշնորհ դիրք մը երկրի վրայ:

Ո՞վ պիտի ըլլայ այդ բացառապէս առանձնաշնորհեալ թեկնածուն, որ բարացուցէ իր կերպարին վրայ հաւատքին վսեմութիւնը եւ սրբութիւնը:

Ո՛չ անշուշտ, ոեւէ մէկը, ո՛չ կեանքի պայքարին մէջ պարտուած մը, ո՛չ յանձնարարուած կուսակցական մը, ո՛չ բարեկամներու միջամտութեամբ անընդունելի մէկը, ո՛չ հոգիով ու մտքով անմշակ մէկը եւ ոչ ալ ծիսակատարութիւնը ծիսավաճառութեան վերածող բախտախնդիր մը:

Հասարակ գործ մը կամ պաշտօն մը չէ հոգեւորականին ընտրած ասպարէզը, ուրկէ ներս կարենան սպրդիլ շնորհազուրկ եւ տխուր անցեալով մարդիկ:

Ան պէտք է ըլլայ բացառապէս անձնաւորութիւն մը խոր ու լայն զարգացումով ու ճառագայթի պէս անբիծ հաւատքով:

Մանուկ հասակէն պէտք է սնած ըլլայ աղօթքով, Յիսուսի շնորհով ու պատգամներով եւ անոր սրբալոյս կեանքին վրայ հաստատեն իր հոտին անշահախնդրութեամբ ծառայող մտատիպար եկեղեցականը:

Երբ հանրային սովորական գործերու համար բծախնդրութեամբ կը փնտռենք յարմարագոյն մարդը, առաւել նախանձախնդրութեամբ պէտք է նկատի առնենք ընտրութիւնը հոգեւոր ասպարէզի թեկնածուներուն:

Արժանաւոր հոգեւորականը հազուադէպ կը տեսնես այս բարոյազուրկ ժամանակներուն, որ սուգուի Աստուծոյ սիրոյ օրէնքին ուսումնասիրութեան մէջ եւ հինաւուրց հոգեոյս հայրապետներու եւ եպիսկոպոսներու իմացական շողարձակումով գրական գործեր արտադրէ:

Այնքան սուրբ է պաշտօնը հոգեւորականին եւ այնքան պատկառազդու անոր անձը, որ ճշմարիտ հաւատացեալի Ս. Սեղանին առջեւ՝ պատարագիչին վերացումի պահուն կը կարծէ տեսնել մարմնացեալ ու յարուցեալ Յիսուսը:

Ի՞նչ է տարբերութիւնը գործաւոր մարդուն եւ հոգեւոր պաշտօնեային: Ի՞նչ կրնայ տալ մէկը միւսին, որ երկուստեք հոգեւորապէս բաւարարուին: Երկուքն ալ ընտրած են աշխատանքի լուսաւոր ճամբան, միասնաբար կը բաղեն, իրարմէ անբաժան, տարբեր նպատակներով, ու երբեք չեն հակասեր ու խաչածեւեր գիրար:

Աշխատաւորը օրուան բոլոր ժամերուն գետին հակած կը ջանայ օրապահիկը շահիլ, եւ հոգեւորականը աչքերը խորհաւատ վերացումով՝ երկինքի յառած, մարդոց բարւոյն համար Արարչին հետ կը հաղորդակցի: Երկուքն ալ հոգեւոր մթնոլորտի մէջ կը ճգնին յաւերժութեան համար, Աստուծոյ ծրագրով սուրբ աշխատանքի լծուած:

Հոգեւորականը երկրի վրայ իր պաշտօնին պարտականութիւններով թէեւ մարդկային գործ կը կատարէ, բայց իր ուժը եւ ներշնչումը կը ստանայ երկինքէն:

Խորանին վրայ, Ս. Սեղանին առջեւ պատարագիչ հանանան կը խորհրդանշէ Յիսուսի անձին սրբութիւնը: Ամէն բառ, ամէն խօսք ու աղօթք, որ կ'արտասանէ ու հաւատացեալին հոգիին կը դպչի, իր խօսքերը չեն եւ ոչ ալ մտածումները կամ

digitised by A.R.A.R.@

մարդկային բնագրէն բաղուած հատուածներ:

Նոյն Իմքը, Արարիչն է, որ կը խօսի պատարագիչին բերնով ու երկնային պատգամն է որ կը փոխանցէ հաւատացեալներուն:

Որպէս մարմին, մարդը դիւրաբեկ կառոյց մըն է, դատապարտուած օր մը հողին հետ տարրալուծուելու եւ վերջանալու: Բայց որպէս հոգի յաւիտենական կեանք է, վախճանած արդարներու յաւերժայոյս փառով:

Մեծ ու փոքր մեղքերը, մեծ ու փոքր սուտերը, մեծ ու փոքր սայթաքումները, գորս կ'ունենանք նուիրապետական կարգերու վրայ փորձութիւններէ հրապուրուած, թէեւ մաս մը կը նկատուին հասարակութենէն, բայց ոչ մէկ մանրամասնութիւն չի վրիպիր Աստուծոյ ամենատես աչքէն: Ու պատիժը, որքան ալ յապաղի մեղաւորը բարոյապէս պատուհասելու, կու գայ անպայման մեղապարտին մահէն առաջ կամ վերջ՝ բացայայտելու աշխարհի առջեւ անոր սայթաքումները:

Մեղքը անխուսափելի է ամէն հոգեւորականի կեանքէն: Տարբերութիւն չ'ըներ, թէ ի՞նչպէս կը դրսեւորուի, սուտո՞վ կամ գրպարտութեամբ, շահատակութե՞մբ կամ գեղծարարութեամբ, գիտու՞թեամբ կամ անգիտութեամբ:

Երկու անձերեն մեղքեր, որ հոգեւորականը կը հեռացնեն Աստուծոյ լոյսէն եւ ժողովուրդի կեանքէն, շահախնդրութիւնն է եւ փառատենչութիւնը:

Այս երկու մեղքերն ալ հոգեւորականը կ'առաջնորդեն դէպի ընդերքներու խաւարակուռ աշխարհը, ուր սատանան եւ հոգեւորականը չշփոթուելու աստիճան կը նոյնանան ու չեն զատորոշուիր:

Հոգեւորականը, եղեր է հահանայ կամ եպիսկոպոս, ամենաբարձր անձնաւորութիւնն է հասարակութեան մէջ իր սրբակրօն պատշօնով: Ոչ մէկ կազմակերպութեան դեկավար եւ ժողովներու ատենապետ կան նախագահ, որքան ալ պատկառագդու ըլլայ իր հանգամանքով, չի կրնար հասնիլ ու հաւասարիլ անոր բարոյական մակարդակին:

Ի՞նչ կրնանք ըսել հովուական ծառայութեան մէջ նսեմացած այն հահանաներուն, վարդապետներուն ու եպիսկոպոսներուն, որոնք յոտնկայս յարգանք ցոյց կուտան այն ժողովականներուն ու ատենապետներուն, որոնցմէ կը խորհին կախում ունի իրենց պաշտօնին ապահովութիւնը կամ թոշակի յաւելումի ակնկալութիւնը:

Երկրի մը թագաւորը մարմիններու կառավարիչ է, որով՝ իր անձով ու գահով՝ անցողական վախճան ունի: Իսկ հոգեւորականը հոգիներու փրկութեան առաջնորդն է եւ այդ առանձնաշնորհեալ կոչումով կ'ընդգրկէ յաւիտենականութիւնը:

Աստուած կ'ուզէ տեսնել իր պաշտօնեան, որպէս հարազատ զաւակ մը եւ ոչ թէ կրօնական տարազի տակ ուխտադրուժ մը:

Մտածէ պահ մը, ո՛վ երիտասարդ, որ ձեզ ձեռնադրող եպիսկոպոսը իրմէ չէ որ կուտայ այս երկնային շնորհը: Ինքն ալ, իր կարգին ուրիշէ մը առաւ զայն եւ այդ ուրիշը, իր նախորդէն: Եւ այսպէս դէպի ետ երթալով, կը հասնինք շղթային առաջին օղակին, որ Յարուցեալ Փրկիչն է, եւ որուն ամենասուրբ ձեռքը հանգչեցաւ Առաքեալներուն վրայ եւ անոնք ալ իրենց ձեռքերը դրին մեր հոգեյոյս հայրապետներուն վրայ:

Քրիստոս՝ հահանայապետութիւնը չժառանգեց ոչ մէկէն, այլ ուղղակի զայն առաւ իր Երկնաւոր Հօրմէն:

Մտածէ՛, որոշէ՛ եւ ուխտէ, որ դուն ալ մէկը ըլլաս այդ սրբալոյս շղթային ոսկի օղակներէն:

digitised by A.R.A.R.@

Բարեպաշտ քրիստոնեայ մը կարծրօրէն կը փորձուէր կեանքի դաժան դէպքերէն: Մէկը միւսին ետեւէն դժբախտութիւնները կը հարուածէին գինքը:

Ամէն անգամ, երբ նոր վիշտ մը կու գար պատուհասելու գինքը, կը դիմագրաւէր զայն հետեւեալ խօսքերով:

– Ով Աստուած, զա՛րկ, որքան ծանր որ կրնաս, արժանի եմ խստագոյն պատիժի:

Այս յարաճուն փորձութիւններուն տակաց մինչեւ իր կեանքին վախճանը: Այն րոպէին, երբ աչքերը ընդմիշտ պիտի փակէր աշխարհի լոյսին, այս շնորհազարդ երիտասարդը ըսաւ իր խոստովանահօր.

– Երկինքէն ձայն մը լսեցի, որ կ'ըսէր ինծի, – Ոսկի պսակին մրճահարումը վերջացաւ, զոր պատրաստեցի քեզի համար ...:

Բարեպաշտ ու անձնդիր հոգեւորականը, ինչ ապերախտ պայմաններու մէջ ալ գտնուի եւ որքան ծանրակշիռ ըլլան իր անձին դէմ յարուցուած դժգոհութիւնները, գիտէ երկայնամտութեամբ դիմագրաւել զանոնք եւ հաւատալով, որ ճշմարտութեան դէմ պայքարողները ի վերջոյ կը պատուհասուին ու ինք աստուածային կարգադրութեամբ կը ստանայ լիովին իր կրած նեղութիւններուն հատուցումը:

ՎԱՐԴԱՆ Ա. ՔՀՆՅ. ՏԻՒԿԵՐԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՊԱՏԳԱՄԸ

Նոր լոյս ծագեց աշխարհին.
Ո՞վ այդ արեւը բերեց։–

Ահա ոսկեայ մի արեւ
Ճառագումով մի հրէ
Այգաբացի պուրպուրէ
Նժոյգների վրայ հեց
Նոր աշխարհին ու մարդուն
Յղում է լոյս զուարթուն։
Նոր աշխարհին ու մարդուն
Ո՜վ բերեց լոյսն այս արթուն.
Օ՜, ո՞ւմ ձեռքով վառուեց ո՞ւմ
Հրակարմիր, հրավարս,
Ադամանդեայ լոյսը այս։–

Կքած կեանքի բեռի տակ,
Խոր գերութեան ընդերքում,
Իմաստութեան մի գետակ
Յիմարութեան համերգում –
Քանի՜ տարի, քանի՜ դար
Վկայեցիր անհերքում ...
Ափերին այն խաւարչտին,
Ուր հայրենիքն էր մեր հին, –
Չկա՞ր արդեօք գետ մի յորդ,
Որ գերութեան անհաղորդ
Լուրթ հոսելով դարից-դար
Մթութեան մէջ այն յամառ

Այս այգաբացն էր կրում,
Հուր այգաբացն այս հեռու՝
Հնուց պահած իր ջրում
Օ՜, ըղձական այս հեռուն ...։
Կքած կեանքի բեռի տակ՝
Ոգի՜ անկոր, հո՜ւր գետակ ...

Ահա վառում է մեր նոր
Յաղթանակի լոյսը բորբ.
Լանում է նա հիմա
Վառվող ոգին մեր անմահ.
Չքնաղ արե՜ւն այդ արի.
Վառուած հրով աշխարհի ...։
Չկայ ուրիշ արեւ էլ.
Նա է միայն, որ դարեր
Անմար պիտի արեւէ ...

Լոյսով վառուած սակայն այդ
Նժարներից հիմա մենք
Յիմարութեամբ չթափենք
Իմաստութիւնն այն արար, –
Մեր անցեալի խորամիտ
Է՛ջն այն արդար ու ռամիկ
Մեծահանճար ու վարար ...

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ
«Գիրք Ճանապարհի» 1933 Մայիս 9

digitised by A.R.A.R.@

ԸՆՏՐԵԱԼԸ

Հոգու սըրբազան կըրակով վառուած՝
Իջնում էր Մովսէս լերան գագաթից,
Իջնում էր աճեղ պատգամներն առած՝
Շըղթայից հանող Աստուծոյ մօտից:

Եւ մինչ կանխատես աչքովն իր հոգու
Տեսնում էր գալոցն իր ժողովրդի,
Ու մինչ հրճւում էր . . . աճա ներքեւից
Ձայներ բարկութեան ու խառն աղմուկի . . .

Եւ տեսաւ Մովսէս լերան բարձունքից,
Ժողովուրդն այնտեղ ներքև, հովիտում
Աստուած է շինել ոսկուց, արծաթից,
Պարում է շուրջը ու հարբած գոռում.

— Ինչո՞ւ մեզ բերաւ Մովսէս անապատ,
Լի Եգիպտոսից ինչո՞ւ հանեց մեզ . . .
Ո՞ւր է մեր սըխտորն ու սոխը առատ . . .
Այնտեղ հանգիստ էր ու լիքն էր ընպէս . . .

Գոռում է ընպէս ու հարբած պարում:
Ու . . . սուրբ Սինայի մըռայլ ամպերում
Կանգնեց մարգարէն, նայեց դէպի վեր.
— Մի՞թէ այս ամբոխն իմ եղբայրն է, Տէ՛ր . . .

Լսում եմ ձայնըդ լեռների գլխին,
Ծովեր եմ պատռում, անցնում անապատ,
Հըրեղէն սիւնով տանում իր ուղին,
Նա մի՛շտ կասկածոտ, նա մի՛շտ յուսահատ . . .

Տանջանքի միջից նըկատում եմ ես
Երկիրն աւետեաց հեռո՞ւ մըշուշում,
Իսկ նա փոքրոգի, կոյր ու կարճատես,
Գերութեան սըխտորն ու սոխն է յիշում . . .

Եւ երբ ամպերում խօսում եմ քեզ հետ,
Քեզնից փըրկութեան պատգամ եմ բերում,
Նա այնտեղ ցածում մոլի՛, անհեթե՛թ
Ոսկի է պաշտում ու հարբած պարում . . .

Ինչո՞ւ ես, Աստուա՛ծ, քո վեհ պատգամներ,
Իմ տանջանքն ինչո՞ւ . . . Գոչեց զայրացած,
Ու մեծ խորհուրդի քարեայ տախտակներ
Ժայռերի գըլխից նետեց դէպի ցած . . .

Բայց . . . միւս առաւօտ, երբ որ դեռ քընած,
Հանգչում էր ամբոխն աղմուկից յոգնած,
Իր ցուպը ձեռքին բարձրանում էր նա
Դարձեալ միայնակ վե՛ր՝ դէպի Սինա:

1907 ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

SONNET ON FAME

"You cannot eat your cake and have it too." - Proverb

How fever'd is the man, who cannot look
Upon his mortal days with temperate blood,
Who vexes all the leaves of his life's book,
And robs his fair name of its maidenhood;
It is as if the rose should pluck herself,
Or the ripe plum finger its misty bloom,
As if a Naiad, like a meddling elf,
Should darken her pure grot with muddy gloom.
But the rose leaves herself upon the briar,
For winds to kiss and grateful bees to feed,
And the ripe plum still wears its dim attire,
The undisturbed lake has crystal space,
Why then should man, teasing the world for grace,
Spoil his salvation for a fierce miscreed?

John Keats

digitised by A.R.A.R.@

ՍՕՆԷԹ ՀԱՄԲԱՒԻ ՄԱՍԻՆ

4+4+4

«Ձես կարող թէ ուտել կարկանդակդ,
եւ թէ զայն դեռ ունենալ ակնկալել» – Առած

Մարդը որքան ջղագրգիռ պէտք է լինի
Որ պաղարիւն չը կարենայ մահկանացու
Իր օրերուն վրայ նայիլ հանդարտօրէն.
Որ իր կեանքին գիրքին թերթերն կը փըճացնէ.
Եւ իր անունը պատուաւոր կը գրկէ իր
Կուսութենէն: Վարդի մը ան պիտ' ընմանի՝
Ինքզինք փրցնող ու փճացնող. կամ սալորի՝
Որ մատնահար կ'ոչընչացնէ ան միգապատ
Ծաղկումը իր. կամ ջըրահարս ըլլար կարծես,
Որ խառնակիչ պարիկի պէս, մըթընցընէր
Զուլալ բարայրն իր կեցութեան՝ մըռայլ ցեխով:
Բայց վարդն ինքզինք իր թուփին վրայ
Միշտ կը պահէ, որ գինք հովերը համբուրեն,
Երախտապարտ մեղուներն ալ կերակըրուին.
Հասուն սալորն իր մաշկը մուգ, իր մորթն իբրեւ,
Միշտ կը կըրէ. եւ անխըռով լիճը բիւրեղ
Մակերեսն իր կը պահպանէ: Մարդը, ուրեմն,
Ինչո՞ւ աշխարհն խըրտչեցընէ, ակնկալու
Անոր շնորհին, եւ փրկութեան ճանապարհն իր
Կորսընցընէ՝ անհիմն ու բռունը հաւատքէն:

Ճօն Քիթց

Թրգմն. Շէն–Մահ

digitised by A.R.A.R.@

ՀԵՇՏԱԲԱՐԲԱՌ «ԵՂԻՑԻ»-Ն

Որքա՜ն դիւրին է ըսել - եւ փառ տալու կերպ մըն է -
«Եղիցին կա՛մըն Արարչին», մարդուն համար որ չունի
Ո՛չ մէկ կարիք կեանքին մէջ, ո՛չ մէկ երազ տակաւին,
Եւ գոհութեան մարմնացո՛ւմն է երկրի վրայ յագեցած:

Կրնա՞յ ըսել «եղիցի» հայրակորոյս ո՛րբը խեղճ,
Որուն մա՛յրն ալ լրբելով՝ հեռացած է իր տունէն.
Ինչպէ՞ս ըսէ «եղիցի» աղքատը ա՛յս տրնազուրկ,
Մարմինն որու կը սառի փողոցներու ձիւնին վրայ,

Եւ կամ մարդո՛ւկն անօթի, որ կ'ուզեցայ անվերջ խիթ:
Ծընողքն ինչպէ՞ս կարեցայ արկածահար իր զաւկին
Դագաղին դէմ խոնարհիլ, մի՛շտ «եղիցի» ըսելով,
Համակերպիլ մինչեւ մահ սրտին խըրած դանակին.

Կամ սիրահար մը խաբուած իր անէծքին փոխարէն՝
Ապաստանիլ լըռելեայն «եղիցի»-ի զով շուքին,
Երբ սրտին մէջ կայ մորմոք եւ հոգւոյն մէջ անմա՛ր վիշտ.
Եւ կոյրը որ չէ՛ տեսած լոյսի ճաճա՛նչ մը երբեք,

Խո՛ւլն որ կ'ապրի մեկուսի, զի ականջէն չէ՛ մըտած
Ձայնի ալիք մը բընաւ, եւ կարծես մա՛հ կայ չորսդին.
Ինչպէ՞ս ըսեն «եղիցի» կեանքերն անոնց երբ կ'անցնին
Հաստ մութին մէջ անվախճան ուր ո՛չ յոյս կայ, ո՛չ դարման:

ԱՆԵԼ

digitised by A.R.A.R.@

ԼՍԷ ՁԱՅՆԸ ՍՐՏԻԴ

Ծովն է խաղաղ՝ հոգիիս պէս...
Անոր եզրին ոտքերով մերկ
Կանգնած եմ արդ ժայռի մը պէս,
Ու կը թուայ թէ ժայռն այդ լերկ
Դար ու դարեր հոն էր այնպէս
Ինչպէս հիմա, ինչպէս երէկ...։

Մայրամուտն է աչքերուս դէմ...
Երազներուս հնոցն անշէջ...
Կարմիր յուշեր՝ շատեր կ'ըսեն,
Հոնկէ կու գան կեանքին մեր խեղճ
Կրկին տալու յոյսի ծուէն
Մերթ յուշելով անցեալը պերճ...։

Ոտքերուս շուրջ աղոտ ջուրեր,
Ոտքերուս տակ աւազ ոսկի,
Ծունկի կու գամ եւ իմ ափերն
Համագոյքն են տիեզերքի
Կարծես գրկած... եւ անդունդներ
Ես կը շնչեմ շունչով կեանքի...։

Ոսկին կարմիր մայրամուտի,
Բոյնը յաւէտ՝ երազներուս,
Ուրկէ եկայ ինչպէս արփի,
Ինչպէս հիւղէ՝ լոյսէ ի լոյս,
Ու փոշիէն սա խաւարի
Մարմին առի, հողեղէն լուծ...։

Գիշեր իջաւ հոգւոյս վըրայ...
Լոյսը կեանքիս ինչպէս արեւ
Չը մընաց նոյն, սրտի չափ նա
Բանտրւեցաւ փոշով անթեւ...։
Ու ծովն այս խենթ ու անխընայ
Սորվեցուց ինձ կռռւիլ անհեւ...։

Գիշեր իջաւ... Ես մեկնեցայ...
Հոգիս սակայն մընաց այնտեղ
Ժայռ մը ինչպէս ջուրի վըրայ...։
Բարի անցորդ երբ գաս այստեղ
Խորհըրդածել կեանքի վըրայ
Թեւ տուր հոգւոյդ պահ մը միայն

Որ լսես ձայնը քու սրտին...։

ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԼԵԶՈՒԻ ՊԱՏԿԵՐԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Բան ոչ է բարբառ լեզուոյն, այլ՝ խոկումն մտացն:
ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻ

Ա. Բառի տարողութիւնը պատկերաւորութեան մէջ

Փոխաբերութիւնը համարւում է սղոդուած համեմատութիւն: Նրա հիմքը կազմում է երկու երեւոյթների նմանութիւնը: Մի բան ասում, հասկանում են այլ բան: Իմաստային այդ նշանակութիւնը բառը ձեռք է բերում մի առարկայի այս կամ այն յատկանիշով մէկ այլ առարկայ բնութագրելու միջոցով: Ճարտասանութեան ձեռնարկների հին հեղինակները մեծ տեղ են տուել փոխաբերութիւնների նշանակութեանն ու օգտագործման եղանակներին: «Փոխաբերութիւնն օժտուած է նորութեան վերին աստիճանի պարզութեամբ, դիւրեկանութեամբ եւ թովչանքով – գրել է Արիստոտելը: – Խօսքի մէջ հարկաւոր է գործածել պատշաճ մակդիրներ եւ փոխաբերութիւններ, իսկ դրան կարելի է հասնել նմանութեան օգնութեամբ» (13): Արիստոտելը գգուշացնում է, որ բանաստեղծները պատանու թիկնոցը չեն ետեն ձերունու ուսերին, քանի որ ինչ վայել է մէկին՝ կարող է անպատշաճ լինել մէկ ուրիշի համար: «Եւ եթէ որեւէ բան ցանկանում ես ներկայացնել գեղեցիկ լոյսի մէջ, ապա անհրաժեշտ է փոխաբերութիւնը վերցնել հենց այդ սեռի ամենալաւ իրերից – բացատրում է անտիկ տեսաբանը – իսկ եթէ ցանկանում ես որեւէ բան ցուցադրել այլանդակ լոյսի ներքոյ, ապա անհրաժեշտ է փոխաբերութիւնը վերցնել վատթարագոյն իրերի շարքից» (14): Նարեկացին հաւատարիմ է մնացել տեսական այս դրոյթներին:

Ասացի, որ փոխաբերութիւնը սղոդուած համեմատութիւն է: Այն կարելի է վերածել բացայայտ համեմատութեան: Բայց կայ մի նրբութիւն: Համեմատութեան մէջ առկայ են նրա երկու թեւերը: Եթէ չկայ մէկը, ապա այն ենթադրւում եւ լրացւում է մտքով: Որովհետեւ համեմատութեան համար առաջնայինը նմանութիւնն է, մինչդեռ փոխաբերութեան համար էականը իմաստային մի նշանակութեան փոխանցումն է մէկ այլ երեւոյթի: Նարեկացին ունի մի այսպիսի փոխաբերութիւն. «Զլիճ լուսոյս արտասուաւք լցեալ՝ պաղատանս յուսոյ առաջի մեծիդ վերընծայեցից» (Բան ԼԲ, բ): Լոյսի լիճը համարժէք է աչք կամ աչքեր ուղղակի իմաստին: Կապը ստեղծուած է նրանց գոգաւորութեան նմանութեամբ: Բայց բանաստեղծի համար կարեւոր է ոչ թէ նմանութեան բացայայտումը, այլ մի առարկայի յատկանիշի նշանակութեան փոխանցումը մէկ այլ առարկայի: Լիճէր աչք բառն ուղղակի իմաստով՝ Նարեկացու բանաստեղծական սխանչելի պատկերը («Եւ լոյսիս

digitised by A.R.A.R.@

լիճը արցունքով լցրած՝ ես յոյսով պիտի պաղատանքներս ի մեծութեանը յղեմ վերստին») կը վերածուէր ուղղակի նշանակութեամբ պարզ դատողութեան:

Այսպէս էլ փոխաբերական իմաստ ունեն <u>փուշ, անդաստան, սիրտ, որոմ,</u> հերկել բառերը Նարեկացու հետեւեալ տողում. «Փշոցն մեղաց հերկեցի զանդաստան սրտիս յորոմանն արդիւնատրութիւն» (Բան ե, ե), ուր այդ բոլորը բանաստեղծը փոխադարձ կապի մէջ է դրել ճնարական հերոսի բարոյական անկման պատկերը տալու համար: Համեմատութեան վերածելու դէպքում այս բառերին պիտի աւելանար նաեւ ցորեն բառը՝ աւետարանական յայտնի առակից (Մատթ., գլ. ԺԳ, 24-30): Ծաւալուն համեմատութիւն կարող է դառնալ Նարեկացու հետեւեալ փոխաբերութիւնը. «Եւ մի շիջցին առ ի մէնջ լուսոյդ շնորհաց փայլմունք ի տեսականացս աչաց իմաստից» (Բան ԼԳ, է). թող մեր տեսողութիւնից ինչպէս աչքի լոյսը, այնպէս էլ ճ շնորհների լոյսի փայլը չհանգչի մեր մտքի տեսողութիւնից:

Դժուար չէ նկատել, որ փոխաբերութիւնների ինչպէս ատաղձի, այնպէս էլ նրանց նշանակութիւնների մէջ արտացոլուել է ոչ միայն Նարեկացու աշխարհազգացութեան, այլեւ դարաշրջանի ճաշակի ու հոգեւոր մթնոլորտի իւրայատկութիւնը: Նարեկացու փոխաբերութիւնները պայմանաւորուած են ստեղծագործութեան թեմայով եւ նրա գաղափարական բովանդակութեամբ: Հասկանալի է, որ կրօնական բանաստեղծութեան մէջ միեւնոյն առարկան եւ երեւոյթը կարող է դառնալ տարբեր նշանակութեան փոխաբերութիւն, ճնարական բանաստեղծութեան մէջ ունենալ այլ իմաստ: Ստորեւ ես տալիս եմ փոխաբերութիւնների մի շարք, ուր Նարեկացին բնութագրում է Աստուածամօրը եւ նրա որդուն՝ Յիսուսին: Գրականութիւնից յայտնի կայուն փոխաբերութիւնները՝ <u>կենաց հաց, ծոցածին ծաղիկ, անմահ թագաւոր, քնաւից ստեղծող, հարսն սրբուհի</u> եւ այլն Նարեկացին վարպետօրէն գուգորդում է իր ստեղծած փոխաբերութիւնների հետ՝ <u>երկիր անձնական, բանական քոյս, զգայական անդաստան, անշէջ կայծ, ծառ երկնուղէշ, անթառշամ խնձոր, աստղ առաւօտի, լուսատու մարգարիտ</u> եւ այլն, որոնք անպայման ժամանակին եղել են նոր ու թարմ:

Սուրբ աստուածածին, տարար զնա ի բեզ,

Ախորժ հանգստեամբ կամացն հանութեան,

Եղեալ երկիր անձնական բանական բուսոյն,

Եւ զգայական անդաստան կենացն հացի,

Եւ վառարան բորբոմման անշէջ կայծական,

Եւ վայր դալարաբեր հայրական ծոցածին ծաղկին,

Եւ ծառ երկնուղէշ անթարշամ խնձորին,

Եւ գործարան գոյութեան լուսատու մարգարտին,

Եւ լեառն արծանուցեալ երկնալիր վիմին,

Եւ այգ արփիասկիզբն աստեղն առաւօտին,

Եւ հարկ դիտապետին բանական հօտին,

Եւ արքայարան լուսակերտ անմահ թագաւորին,

Եւ մայր կաթնամատոյց քնաւից ստեղծողին,

Եւ հարսն սրբուհի հօրն Քրիստոսի:

ԳՆՄ, 409)

Թէեւ փոխաբերութիւնների գերակշիռ մասը վերցուած է տեսանելի իրերի ոլորտից, բայց ըստ կրօնական թեմայի պահանջի՝ Նարեկացին արտայայտում է կրօնական միտք ու զգացում: Հատուա-

digitised by A.R.A.R.@

ծը գեղեցիկ է ճարտասանօրէն, բայց սառն է յուզական առումով: Այստեղ հետաքրքիր է փոխաբերութիւնների միմեանց հետ ունեցած կապի համապատասխանութիւնը: Մօրը՝ բանաստեղծը կոչում է անձնական երկիր, որդուն՝ բանական բոյս, մօրը՝ բորբոք վառարան, որդուն՝ անշէջ կայծ, մօրը՝ դալարաբեր վայր, որդուն՝ ծոցածին ծաղիկ, մօրը՝ երկնուղեշ ծառ, որդուն՝ անթարշամ խնձոր, մօրը՝ այգաբաց, որդուն՝ առաւօտեան աստղ եւ այլն: Նարեկացին, սակայն, ստեղծել է նաեւ այնպիսի փոխաբերութիւններ, որոնք առաջին հայեացքից օժտուած են տրամաբանական հակասականութեամբ: Նա գիտակցաբար խախտում է իրերի փոխադարձ կապի ներդաշնակութիւնը, ստեղծում է նոր կապ, որն առանձնակի պատկերաւորութիւն է տալիս նրա խօսքին: Բայց այս դէպքում էլ Նարեկացին չի մեղանչում ոչ բնաբական հերոսի հոգեբանութեան եւ ոչ գեղարուեստական ճշմարտացիութեան հանդէպ: Այսպէս, օրինակ՝ մեզ համար կայ մէկ արեւ, լոյսի արեգակ: Նարեկացու համար կայ նաեւ խաւարի այրող արեգակ, որ իրրեւ փոխաբերութիւն իսկապէս հանճարեղ է. «Արեգակունք երկու ի յերկուց ծայրից, Մինն՝ խաւարի, եւ միւսն՝ կիզման» (Բան Լ, գ):

Այսպէս էլ, ահա, Նարեկացու համար բնական ու բանական է գրել, որ հարսն եկեղեցու փեսան աստուածորդին է, հարսնաքոյրերը՝ հայրապետները. «Փեսայ հարսնութեան սորա՝ Որդին Աստուծոյ կենդանւոյ, աւրիորդք խնջոյից սորին՝ հայրապետացն գումարք» (Բան ՀԵ, ժ): Կամ՝ «Կաթն ստեանց սորա՝ արիւնն Քրիստոսի» եւ «Արգանդ որովայնի սորին՝ աւազանն կենդանարար» (Բան ՀԵ, ժբ): Կամ՝ «Ի կորեանց առիւծուց անձնական աւձս եղեռնային» (Բան Բ, ա), «Եւ կայլակ կողիդ՝ զարիւն խաղողոյ» (Բան ՂԳ, ժ) եւ այլն:

Նարեկացու փոխաբերութիւնների ինքնատիպութիւնն առաւել վառ է արտայայտուել իրականի եւ գերբնականի, նիւթականի եւ հոգեւորի, մարդկայինի եւ աստուածայինի այն զուգորդութիւնների մէջ, ուր սովորական առարկան էլ փոխաբերական իմաստով գործածուելու դէպքում պահպանում է իր բանաստեղծական գեղեցկութիւնը: Տարբեր ոլորտներից վերցրած փոխաբերութիւնների գեղարուեստական արժէքին անդրադարձել է Հեգելը: Նա գտնում է, որ փոխաբերութիւնների ստեղծման մէջ գլխաւորն այն է, որ «բարձր ոլորտին պատկանող երեւոյթները, գործունէութիւնը, վիճակները ցածր ոլորտ փոխադրելու դէպքում ստանան ակներեւութիւն եւ ցածր կարգի երեւոյթները մարմնաւորուեն բարձր կարգի երեւոյթների նշանակութեամբ: Կենդանականը, օրինակ, ինքնին աւելի արժէք ունի, քան անկենդանականը, եւ խօսքն աւելի արտայայտիչ է դառնում, երբ անկենդան բնութեան երեւոյթները բնութագրւում են որպէս կենդանի»: Եւ ապա՝ «էլ աւելի արտայայտչականութեան հասնում են այն դէպքում, երբ բնութեան երեւոյթները եւ զգայականը մարմնաւորւում են որպէս հոգեւոր երեւոյթներ եւ դրանով իսկ վեհանում եւ ազնուանում են նրանք»: Հեգելը բերում է օրինակներ. Կալդերոնից՝ «Ալիքները տնօրում են նաւերի ծանր բեռն տակ», Վերգիլիոսից՝ «Կալը հառաչում է կալսելու պահին», «ծիծաղող դաշտեր» եւ այլն: «Այն, ինչ յատուկ է միայն մարդուն, - շարունակում է Հեգելը, - այստեղ օգտագործւում է բնութեան երեւոյթներն արտայայտելու համար»: Բայց կայ նաեւ հակառակը՝ բնութեան երեւոյթների միջոցով արտայայտւում է հոգեւորը, այն ինչ յատուկ է մարդուն: Եւ Հոգելն որ դրոյթն աւարտում է այսպէս. հոգեւորն իր հերթին «դառնում է էլ աւելի ակներեւ այն փոխաբերութեան շնորհիւ, որը

digitised by A.R.A.R.@

վերցում է բնութեան առարկաների ոլորտից» (15)»:

Սա հաւասարապէս վերաբերում է Նարեկացու պատկերաւորման բոլոր միջոցներին: Ցածր կարգի երեւոյթները բարձր կարգի երեւոյթների նշանակութեամբ Նարեկացին առաւելապէս օգտագործում է անձն առարկայացնելու դէպքում: Այսպէս՝ «Ծառս ամբարձուղէշ, ստուարաստեղն, Տերեւալից՝ ունայն ի պտղոց» (Բան Թ, բ), «Աղու աղաւնիս միշտ յիմարութեամբ, այլ ոչ հանդարտութեամբ», «Տաղաւարս մերժեալ՝ հասեալ ի կործանումն» (Բան Բ, ա), «Ձիթենիս ամայական, անպտղական եւ կործանական» (Բան ԻԲ, բ), «Եթէ իցէ՞ արդեօք նկատել զգազանաբեկ հերբելի ոչխարս վերստին կամաց գթութեան ընդ հաւտ» (Բան ԻԵ, գ). «Նաւս ընկղմեալ, մարգարիտս մանրեալ» (Բան ԿԷ, բ) եւ այլն:

Քնարական հերոսի բարդ ներաշխարհը տեսանելի եւ զգայելի դարձնելու համար Նարեկացին շռայլօրէն դիմում է թէ՛ բոյսերի, ծառ ու ծաղիկների եւ թէ՛ կենդանիների, հաւերի ու սողունների, թէ՛ երկրային եւ թէ երկնային մարմինների, թէ՛ անգին քարերի եւ մետաղների, թէ կենցաղային իրերի եւ եկեղեցական սրբութիւնների եւ, առհասարակ, բնութեան եւ իրականութեան ամենաբազմազան առարկաների ու երեւոյթների փոխաբերական օգտագործմանը, ուր դրսեւորուել է ոչ միայն նրա նուրբ ճաշակը, այլեւ գիտելիքների հարստութիւնը: Ահա փոխաբերութիւնների մի շարք, ուր Նարեկացին օգտագործել է ծառ, սաղարթ, ծաղիկ, պտուղ բառերը մի յաջորդականութեամբ, որը ոչ միայն ամբողջական պատկեր է ստեղծում, այլեւ ներքին շարժում եւ գործողութեան պատրանք:

Մի՛ յարուսցես ընդ իս զծառն անիծից,
Մի՛ արձակեր ի յիս զսաղարթ վնասուցն,
Մի՛ ընծիւղեր զծաղիկ մեղացս,
Մի՛ բերցես ընդ առաջ զնամակ պարտուցս,
Մի՛ արտաբերեր զէութիւն պտղոյն:
Բան ՀԸ, գ)

Ակնառու դարձնելու համար բերեմ մի քանի օրինակներ եւս, ուր փոխաբերութիւնները վերցուած են բնութեան եւ իրականութեան ամենատարբեր ոլորտներից՝ ամենատարբեր մտքեր եւ ապրումներ արտայայտելու համար: «Եւ մատուցեալ եդեալ ի հուր թախծութեան անձին տոչորման՝ զպտուղ ըղձից ճենճերոյ սասանեալ մտացս բուրվառաւ կամացս առաքել առ Քեզ» (Բան Ա, ա). «Եթէ անաւրէնութեան մրրիկ խորտակիչ հողմոյ յանկարծ բախեսցէ գհաստուածս մարմնոյ շինուածոյ մարդոյ յերկրային ծովուս, Հանդարտեսցի անդրէն՝ ղեկաւ այս քեւոց ի Քեզ պատկանեալ» (Բան Գ, գ). «Խարանաւ բանիս արտաքս հերքել» (Բան Զ, ա). «Եւ յափն մահու ժամանեալ» (Բան յ, բ) . «Եւ ի մթութենէ երկեւանութեան խաւարի գտեալ» (Բան ԺԱ, ա). «Համբուրեմ հաւատոց շրթամբք զպատկեր բանիս» (Բան ԺՌ, գ). «Սուսերք հրամանի յաղթական բանիդ Զկապ սատակման մահուն խզեցեր» (Բան ԺԶ, ա). «Թափեա զմրուրս անաւրէնութեան թմբրութեան մահու բաժակս» (Բան ԺԹ, ա). «Ոչ կացուցի յոտին գերիվար մտացս երացանաւ բանին» (Բան Ի, բ). «Ոչ նոր ինչ գտեր զյանցանացս պարտեաց մառախուղ» (Բան ԻՌ, գ). «Թէ ո՞ստ տնկոյն քերկրութեան, յորմէ գաւսացայ» (Բան ԻԴ, ա). «Ընդոստնեա ի սանձս կապոյ երասանաց ըմբռնման Զցնդեալ մտացս վայրագութիւն» (Բան ՀԱ, դ). «Ողորմութեամբ Քո լցցի գութն իմ գերութեան» (Բան ԿԵ, բ). «Մաքրութեան ծաղիկ ոչ ունիմ եւ ոչ իւղ ողորմութեան» (Բան ԿԸ, գ) եւ այլն:

Ինչ վերաբերում է բայական փոխաբերութիւններին, ապա պէտք է ասել, որ Մատենի քնարական հերոսը չունի

digitised by A.R.A.R.@

հոգեկան վիճակների, ապրումների եւ զգացմունքների այնպիսի բրթիռ ու գրգիռ, որ իր պատկերաւոր արտայայտութիւնը գտած չլինի Նարեկացու այլաբերութիւնների մէջ: Իրականութիւնից վերցրած պատկերների, համեմատութիւնների եւ փոխաբերութիւնների միջոցով Նարեկացին ձգտում է բացայայտել ճնարական հերոսի ներաշխարհը, ապա բարձրանալ անդրանցական պատկերացումների, միստիկ խոհերի ու գաղափարների ոլորտը: Ահա բայական փոխաբերութիւնների մի շարք, ուր ճնարական հերոսի դրամատիզմը հասցուած է ընդհանրացման բարձրակէտին. «Ծաղկիմ, եւ ոչ պտղաբերիմ», «Գրիմ, եւ իսկոյն եղծանիմ» «ճաւեմ, եւ ի գիծն թուլանամ, Սկսանիմ, եւ ի հանգիստն ոչ ժամանեմ, Կարգիմ, եւ դարձեալ սասանիմ, Լճանիմ, եւ կրկին հեղում»: Ապա եւ՝

Զշիջեալ չարիսն ճոյնչափ արծարծեմ,

Սուղ ինչ բաջալերեմ, եւ առ աւելապէս լբանիմ,

Լարիմ, եւ իսկ եւ իսկ առ նմին մեղկիմ,

Զայս կարկատեմ, եւ զայն պատառեմ,

Խլեմ զեղինն, եւ տատասկ տնկեմ,

Ընդ ամբառնալն՝ եւ այսբէն բերիմ,

Մտանեմ ի բոյնն աղաւնի, եւ անդուստ ագռաւ ելանեմ:

(Բան ՀԱ, բ)

Նարեկացին համոզուած է, որ Աստծուն առաւել հաճելի է մեղաւորի խնդրուածքը, քան արդարի մաղթանքը: Մեղաւորը գութ է հայցում, արդարը՝ վարձ: Մեղաւորը թողութիւն է խնդրում, արդարը՝ պարգեւ: Նրանց այդ ապրումների տարբերութիւնը կառուցուած է ներքին հակադրութիւնների վրայ: ճնարական հերոսը ողբերգութիւն է ապրում, որ արդարները ձգտել են իրենց նպատակին՝ աստուածային շնորհի, մինչդեռ ինքը ձգտում եւ չի հասնում.

Լուացեալ լինիմ, եւ ոչ պայծառանամ,
Արեւու ծագեալ, եւ ոչ լուսաւորիմ,
Մեղր ճաշակեմ, եւ ոչ քաղցրանամ,
Ռետնիւ լճանիմ, եւ ոչ բժշկիմ,
Միշտ կանխեմ ի նոյն, եւ դատարկ երեւիմ,
Հանապազ ձաղիմ, եւ ոչ երբէք խրատիմ,
Ողոքիմ դարձեալ, եւ ոչ զգաստանամ:

Բան ԿԲ, ա)

Գործողութիւնը չի հանգում նպատակի իրագործմանը. լուացուած լինել եւ չփայլել, ծագած արեւի տակ լինել եւ չլուսաւորուել, մեղր ճաշակել եւ քաղցրութիւն չզգալ, բուժիչ խեժեր ընդունել եւ չբժշկուել եւ այլն: Ակներեւ է, որ այստեղ արեւը արեգակ չի նշանակում, լուացուելը՝ լուացուել, մեղրը՝ մեղր, քաղցրանալը՝ քաղցրանալ եւ այլն: Բայց սա չի նշանակում, թէ այդ փոխաբերութիւնները պէտք է հասկանալ գուտ աշխարհիկ ընկալմամբ. իբրեւ՝ արեւն ինձ համար խաւար է ծագում, վէրքս չի բուժում ոչ մի բալասան, մեղր էլ ճաշակեմ՝ էլ համ չեմ զգում եւ այլն: Նարեկացու համար կայ ճաեւ հոգեւոր նշանակութիւնը, այսպէս՝ զղջման արցունքով թէեւ լուացւում, բայց չեմ մաքրւում մեղքերի աղտից, ճշմարտութեան արեւը թէեւ ճառագում, բայց հոգում մութը չի լուսաւորւում, թէեւ իմաստուն մտքեր ճաշակում, բայց չեմ իմաստնանում, նոյն պատուիրանները թէեւ միշտ լսում, սակայն վերստին դատարկ եմ գտնում, թէեւ ձաղկւում, բայց չեմ խրատւում եւ այլն:

Մեկնաբանման իմ այս փորձը ընաւ էլ սպառիչ չէ: Նարեկացու գեղարուեստական մտածողութեան անանց հմայքը այն է, որ այն միշտ տեղ է թողնում նոր մօտեցման եւ աւելի խոր մեկնաբանման համար:

Ա. ՂԱԶԻՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՏԵՍԻԼՔ ԱՐԱՐԱՏԻ VISIONS OF ARARAT

ՔՐԻՍԹԸՖԸՐ Ճ. ՈՒՕՔԸՐ

«Հայաստան–Ագգի մը վերապրումը» հեղինակին այս նոր հատորը (157 էջ). անգլերէն շատ շահեկան հաւաքածոյ մըն է հայութեան եւ Հայաստանի մասին գրական, պատմագրական, աշխարհագրական, ընկերային եւ քաղաքական բնոյթ ունեցող գրութիւններու, որոնք տասնեւութը նշանակալից գլուխներու տակ ժամանակագրական կարգով շարայարուած են, սկսելով մեր պատմութեան հնագոյն դարերէն եւ հասնելով մեր ժամանակակից շրջանին:

Ք.Ճ. Ուօքըր իր կուռ յառաջաբանին մէջ երախտապարտօրէն կը յիշատակէ անունը Ամենայն Հայոց Հայրապետին, որուն թելադրանքով եւ հաջալերանքով ձեռնարկած է այս համադրումի աշխատանքին: Ան կ'ընդունի որ իր կատարած ընտրութեան մէջ բացեր կան՝ որովհետեւ, հարկադրաբար զանց ըրած է կարգ մը գրութիւններ, որոնցմէ անհնարին էր մէջբերումներ կատարել: Միեւնոյն ատեն, ան խուսափած է «ազգային նկարագիրը» սեւեռելու փորձութենէն հայ ազգին՝ անոր պատմութեան այլազանութեան (diversity) եւ տարածուն միջազգային սփիւռք մը ունենալուն պատճառով: Ըստ հեղինակին, այս ժողովուրդին պատմական այլազանութիւնը կը բացատրուի մասամբ անոր արձանագրեալ տարեգրութեան երկարութեամբը եւ մասամբ ալ իր բնօրրանին ցամաքապատ ըլլալուն եւ դարերու ընթացքին մեծ ուժերու մէջտեղ գտնուելուն մշտական սեղմումին հետեւանքով: Ասիական լեռնային փոքր հողատարածքի մը վրայ փորձանաւոր քաղաքական, ռազմական եւ ընկերային պայմաններու նշումին տակ ապրող այս ազգին գոյատեւումը զարմանահրաշ երեւոյթ է:

Հաւաքածոն, հետաքրքրական ժամադրավայրն է անգլիացի երկու սեռէ նանապարհորդներու, պատմագէտներու, աշխարհագէտներու, ճարտարապետութեան ուսանողներու, գրողներու, ընկերաբաններու, քաղաքական-ռազմական հրապարակագիրներու, եկեղեցականներու, ականաւոր դիւանագէտներու, որոնք թուղթին յանձնած են իրենց ենթակայական կամ առարկայական տպաւորութիւններն ու վկայութիւնները, հայութեան եւ անոր հայրենիքին մասին դարերու երկայնքին: Զտամկացնելու համար ընթերցողներու հետաքրքրութիւնը եւ չփճացնելու համար գիրքին ընթերցումին առթելիք իմացական վայելքը, պիտի բաւականանամ ամփոփ կերպով ներկայացնել հատորին մէջ երեւցող այս արտասովոր անձերը:

Առաջին գլուխը, հայ ազգին հնագոյն եւ միջին դարերու պատմութեան նուիրուած սեղմ եւ սակայն շատ շահեկան վերնայում մըն է, որ ետ կ'երթայ մինչեւ Հերոդոտոս, Քսենոփոն եւ Պարսից Դարեհ Արքայի արձանագրութիւնները եւ կ'անդրադառնայ Հայաստանի եւ Կիլիկիոյ մէջ գոյառած մեր թագաւորութիւններուն եւ Եւրոպայի եւ յատկապէս Անգլիոյ թագաւորներուն հետ փոխյարաբերութիւններուն:

Երկրորդ գլուխէն սկսեալ, ժամանակագրական կարգով կը հանդիպինք Ճօն Քարդրայդին, առաջին անգլիացի նանապարհորդին որ 1745ին Հայաստան այցելած է, Շահ Աբբասի՝ հայութեան բռնագաղթէն առաջ, եւ նկարագրած է Ջուղայի

digitised by A.R.A.R.@

հայոց կեանքը: 1677ին. Ճօն Ֆրայըրը ներկայացուցած է նոր Ջուղայի հայոց կեանքը:

Անգլիացի մեծագոյն պատմաբան՝ Էտուըրտ Կիպընը, իր «Հռոմի Քայքայումը եւ Անկումը» նշանաւոր գիրքին մէջ, 1776ին, բողոքականութեան հայկական ծագումին մասին հաստատումներ ըրած է:

Շատերուն ծանօթ է անգլիացի բանաստեղծ Ճորճ Կորտըն Պայրընի հայերէն սորվելու ջանքը Վենետիկի Մխիթարեան հայրերուն մօտ, 1816ին, եւ կ'արժէ ծանօթանալ այս ազատատենչ հոգիին՝ հայութեան եւ մեր լեզուին մասին մտածումներուն: Յատկանշական է որ 1383ին Կաուըր անունով անգլիացի բանաստեղծին՝ ամօթխած հայ օրիորդի մը մասին գրած էերթուածէն ետք, մինչեւ Պայրընը, անգլիական գրականութեան մէջ ոչինչ կայ հայութեան մասին:

Սըր Ռոպըրտ Գըր Բորդըր (1772-1842) եւ Գէբդըն Ռիչըրտ Ուիլպրահըմ 1839ին, բաղաճամայր Անի այցելած են եւ յատկապէս նկարագրած Արբայական պալատի աւերակները:

Ճէյմզ Մօրիէր (1780-1749), 1812 եւ 1818ին երեւան եւ էջմիածին այցելած է: 1824ին Իսպահանի հաճի Պապա վէպին հեղինակն է, ուր նկարագրուած են պարսկահայ գիւղական կեանքի սովորոյթները եւ կենցաղը:

Ճօրճ Պարօ (1803-81) Լաւէնկրօ վէպին մէջ «խնդալ» բային խոնարհումին զուարճալի դասաւանդութեան ներկայ կ'ըլլանք: Այդ առթիւ կը տեղեկանանք որ ֆրանսացի ժեզուիթ վարդապետ մը 1713ին, Հռոմի մէջ 700 էջանի Հայերէն-Լատիներէն բառարան մը հրատարակած է:

Կը հանդիպինք, հայ ժողովուրդի տառապանքին ցաւակից եւ մեծ բարեկամ, Բրիտանիոյ Վարչապետ Կլատըսթօնին (1809-98) եւ իրեն ժամանակակից բաղաքական դէմքեր՝ Ճօրճ Տակլըս Քէմպելին (1829-1900) եւ Ճ.Ն. Բըրգընին (1859-1925) եւ բանաստեղծ Ուիլեըմ Ուաթսընին (1856-1924), որոնք բուռն օրէն դատապարտեցին թիւրք պետութիւնը, հայ ժողովուրդին վրայ գործադրուած խուժդուժութեանց համար: Հատորին մէջ տեղ տրուած է Կլատըսթօնի 86 տարեկանին արտասանած վերջին ճառին:

Ուշագրաւ մտաւորական դէմք մըն է Ֆ. Գ. Գոնիպեր (1856-1924), ռահվիրան Անգլիոյ մէջ հայագիտական ուսմանց հաստատումին: Ան, մասնաւոր հետաքրքրութիւն մը ցոյց տուած է հայ ժողովուրդի պատմութեան եւ մշակոյթին հանդէպ ու թարգմանած է «Բանալի Ճշմարտութեան» ճեռագիրը, որ կը կարծուի թէ միակ գրութիւնն է որ մնացած է արեւելեան Պաւղիկեան անունով ծանօթ հին եւ հայ բողոքական աղանդէն:

Ընդառաջելով կարգ մը հայ եպիսկոպոսներու խնդրանքին, երկու Անկլիքան եկեղեցականներ՝ Ջարլըզ Ռոպինսօն եւ Ուիլեըմ Էվէրընկըմ, Կիլիկիա եւ Երուսաղէմ գացած են 1881ին եւ 1892ին եւ տեսակցած Սիսի Կաթողիկոսին եւ Երուսաղէմի Պատրիարքին հետ՝ աստուածաբանական նեմարանի մը հաստատումին կարելիութիւնները ուսումնասիրելու համար: Հետագային, երկու անկլիքան եկեղեցականներ՝ Նօէլ եւ Հարըլտ Պաճսթընը եղբայրները, 1918-25 տարիներուն, իրենց հայանպաստ արտայայտութիւններով եւ հայ որբերու հանդէպ ցուցաբերած հոգածութեամբ, պիտի արժանանային հայութեան խորունկ երախտագիտութեան:

Ճանապարհորդներու փաղանգին մէջ բացառիկ տեղ մը վերապահուած է Հ. Ֆ. Պ. Լինչին (1863-1913), որուն երկհատոր գիրքը, Armenia-Travels & Studies, անառարկելիօրէն գլուխ գործոց մըն է եւ

digitised by A.R.A.R.@

Արարատին ձօնած իր հոյակապ նկարագրականը գեղարուեստական սրտառուչ իրագործում մը:

Հասնելով Առաջին Աշխարհամարտին, Մեծ Եղեռնի մասին կը գտնենք տպաւորիչ վկայութիւնները, 1916 Նոյեմբերին, Բրիտանիոյ Վարչապետ՝ Հ.Հ.Ասքուիթիին, Վայքաունդ Պրայսին, Բրուի Մարքիզին, Օնայրին Ուիլեըմզին: Պրայս գրած է նաեւ յառաջաբանը "The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire" ստուարածաւալ կապոյտ գիրքին, որուն վաւերագրերուն մեծ մասին ստուգումը եւ խմբագրումը կատարած է Արտաֆին Գործոց Նախարարութեան մէջ աշխատող Արնօլտ Թոյնպին որ գիրքին վերջաւորութեան աւելցուցած է հայոց պատմութեան եւ Հայաստանի աշխարհագրութեան մասին վաթսուն էջնոց յօդուած մը: Նկատառութեան արժանի է հեղինակին խորհրդածութիւնը կապոյտ գիրքի տեղեկագրերու վաւերականութեան մասին Թոյնպիի ետքէն արտայայտած թերահաւատութիւնը:

Ս. Աշխարհամարտի զինադադարէն ետք, կարեւոր ներդրումներ կարելի է նկատել ռազմագիտական–պատմաբան Ու. Է. Տ. Այէնի «Հայերը իրենց Անցեալը եւ Ապագան» աշխարհասիրութիւնը 1920ին եւ 1953 հրատարակած Caucasian Battlefisids հատորը, որ կը զբաղի կովկասի վիճակով Պոլշեւիկեան յեղափոխութեան հետեւանքով՝ Ռուսական ճակատին փլուզումով:

Հատորը բերուած է իր աւարտին, ժամանակակից ճանապարհորդագիր Ֆ. Մարզտընի ներկայ Հայաստանին այցին նկարագրութիւնով:

Ք. Ճ. Ուօքըրը իր ինքնատիպ եւ յստակ լեզուով ու ոճով, պատմաբանի զուսպ եւ դիպուկ դատումներով, նիւթերու ներդաշնակ շարահիւսութեամբ, համբերատար պրպրումներով եւ բծախնդրօրէն ընտրած մէջբերումներով, որոնք, ըստ իս, գիրքին մեծագոյն արժանիքը կը կազմեն, յաջողած է խումբ մը անգլիացիներու աչքով մեզի համար վերակերտել՝ մեր աշխարհին, մեր անցեալին եւ ընդմիշտ կորսուած կեանքի մը հմայուն պատկերը:

Շնորհակալութիւն եւ շնորհաւորութիւն, մեր ազգին անկեղծ բարեկամ Ք. Ճ. Ուօքըրին:

ԿԱՐՊԻՍ ԵՍԱՅԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

The Armenian Holocaust and Israeli Denial
The Banality of Indifference, by Yair Auron.

Twenty-two years before the Jewish Holocaust, one million Armenians living in Turkey were exterminated by the Turkish government. Almost 1 1/2 million more were condemned to a slow death march to the Syrian desert. Thousands of Armenian churches and monasteries in Turkey were destroyed. In his new book, The Banality of Indifference researcher and lecturer Dr. Yair Auron examines the Armenian genocide and the subsequent reaction of the Zionist movement and Jewish community in Palestine. He also looks at connections between modern Israel's treatment of this issue and the Israeli interpretation of the Jewish Holocaust.

Before 1915, there were two and a half million Armenians living in Turkey. By the early nineties, 50,000 were counted.

"More important than citing the exact number of victims of this tragedy," writes Auron, "is to grasp the fact that half of the Armenian population was massacred and the rest were forced to leave their historic homeland of 3,000 years. This was done by the lawful government of the Ottoman empire." (Auron. p. 48). To this day, the Turkish government denies that the massacre ever happened.

In Israel today there are 4,000 Armenians living in Jerusalem, Jaffa, Haifa and the Arab village of Ramma. According to Dr. Auron, some of these Armenian families have lived in Palestine since the 16th century, while others descend from the few hundred that took refuge in Palestine during the 1915 massacre.

At the beginning of the century both the Armenians in Turkey and the Jews in Palestine lived as ethnic minorities under the rule of the Ottoman empire. According to Auron, the Jews were not harassed by the ruling power, as they were not considered a threat. The Jews, in return, supported the empire; Auron points out the little-publicized fact that at the beginning of World War I, both the Zionist movement and the Jewish community in Palestine were very pro-Turkish - and consequently, pro-German (p.18).

In 1915-16, while American Jews donated money to the Armenian victims of the massacre, the Zionist establishment in Palestine kept silent. The Jewish community in Palestine was led at the time by David Ben Gurion (later to become Israel's first Prime Minister) and Yitzhak Ben Tzvi (later to become President of Israel). Auron claims that the silence of most Zionists over this issue was determined by political interests; they regarded the Ottoman empire as their natural ally against the Arab national movement. To illustrate his claim, Auron mentions "NILI," the only pro-British Zionist group in Palestine, who openly condemned both the massacre and the Turks at the time (p.155). Since NILI regarded the Ottomans as their political foe, he explains, the group had no trouble speaking up against their crimes.

"All Armenian researchers try to find the similarity between the Armenian massacre and the Jewish Holocaust; all Zionist researchers try to find the difference. Only a few researchers, such as Professor Yehuda Bower, claim that the massacre of the Armenians most closely resembles that of the Jews." (Auron, page 21)

Although Auron does not actually compare the two tragedies, his research alone on holocausts other than the Jewish one brought upon him the wrath of the Israeli establishment. In 1995 he presented the Ministry of Education (then headed by Amnon Rubinstein of Meretz) with a pilot History program entitled "Sensitivity to Human Suffering - Genocide in the 20th Century." The program, which dealt with the genocides of the Armenians, the Gypsies and the Jews, was declared "unbalanced" and banned.

digitised by A.R.A.R.@

"This was one of the uglier stories with the Ministry of Education," says Auron to *Challenge*. "Many figures and organizations - headed by Yad Vashem (the Israeli Holocaust Museum) - objected to the program on the grounds that it would undermine the uniqueness of the (Jewish) Holocaust!"

After banning Auron, the Ministry of Education subsequently presented its own program on the topic, in which "genocide" is referred to as the "Armenian version" of the story. Also presented is the Turkish claim that such a massacre never happened. The program itself does not state a position.

In his new book, Auron documents other Israeli interventions in attempts to officially mark the Armenian massacre: 1) In 1978, a film about the Armenian quarter in Jerusalem was banned from public viewing in Israel because it mentioned the massacre several times; 2) In 1982, the Israeli government prevented the participation of Armenian researchers in an international conference entitled "Holocaust and Genocide; 3) In 1989, the Israeli government used diplomatic pressure to prevent the Armenian genocide for being marked in the American calendar; 4) In 1990, an American movie for television entitled "Journey to Armenia" was banned from Israeli television, after being broadcast in over 38 countries. 5) No Israeli officials ever participate in the yearly ceremonies commemorating the massacre. (Auron, p. 328)

Very few books on the subject of the Armenians have been translated into Hebrew, the most recent of which was Franz Werfel's The Forty Days of Mussa Dag (translated in 1934). Auron is concerned about the ignorance of the Israeli public - particularly of the youth - with regard to the Armenian tragedy.

"I am currently conducting a survey among students of Humanities at Israeli universities - I know that the Ministry of Education would not allow me into the high schools," says Auron. "The results are not complete but my general impression so far is shocking; in a class of fifty students, only two (4 percent) said that they knew quite a lot about the Armenian tragedy. The rest said that they know nothing or very little. I am also planning to check the level of knowledge in teacher colleges."

Despite its banishment from the official curriculum, Auron's program on genocide is being taught in some private schools and colleges where the headmasters are more open-minded. Auron recalls a letter sent by a group of pupils from Kibbutz Ma'abarot to the Ministry of Education, asking: "Why ignore history? We believe that... this program can open students' eyes to the fact that racism is not exclusive to one group of people, or one event."

In addition, a protest was staged by the Armenian community in Israel, in front of the Ministry of Education on April 24, 1996 (the memorial day of the Armenian massacre). Demonstrators condemned the Ministry's new, "balanced" program on the genocide which "presents the butcher and the victim as equals."

Auron believes that the national denial of the Armenian genocide has a detrimental effect on the Israeli approach to Jewish history, and resultingly on Israeli-Jewish behaviour towards the Arab minority in Israel. In his banned program "Genocide in the 20th Century," Auron quotes the Czech writer Milan Kundera: "The struggle of the peoples against abusive power is the struggle of the memory against forgetfulness."

"From this point of view," Auron continues, "all the reasons for remembering the (Jewish) Holocaust apply to the Armenian genocide. Furthermore, for the Turks who committed the crime to deny it... is as if Germany were to deny its crimes from World War II ... "

HADAS LAHAV

digitised by A.R.A.R.@

ԳՐԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ - 100
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԻՐ ԱՊՐԱԾ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՀԱՄԱԴՐՄԱՄԲ

(Գրիգոր Խլաթեցի - Եղիշէ Չարենց)

Իր մատեանի այս անէ/ Մագաղաթեայ էջերից./ Իր երկաթեայ անեղծ/ իւրամանչիւր գրից./ Չարիւրանգով իմանան./ իրրեւ սերունդ նորոգ./ պատմութիւնը հնամեայ/ «նախնեաց մերոց»:

Եղիշէ Չարենցի համեմատաբար փիչ յայտնի ստեղծագործութիւններից է 1937թ. գրուած եւ մեզ հասած տարբերակում «Երբ բարձրանում էր նա վեր» սկզբնատողը ունեցող պոեմը: Այս ստեղծագործութեան պահպանուած տարբերակը մեծ բանաստեղծի կեանքի վերջին տարիներին գրուած այն գործերից է, որոնց ձեռագրերը հրաշքով փրկուել եւ տպագրուել են 1938թ. լոյս տեսած «Անտիպ եւ չհաւաքուած երկեր» ակադեմիական հրատարակութեան մէջ: Հատորի ծանօթագրութիւններում նշւում է, որ ստեղծագործութեան «սիւժետային գիծը եւ մանաւանդ հերոսի եղերական վախճանը բաւական հիմքեր են տալիս ենթադրելու, թէ Չարենցի այս ստեղծագործութիւնը կոչուած էր պատկերելու ... Գրիգոր Ծերենց Խլաթեցու կեանքի վերջին օրերն ու ճահատա- կութիւնը»:

Իր կեանքի պարտադրուած մայրամուտին գրելով այս պոեմը, մեծ բանաստեղծը զարմանալի մի ընդհանրութիւն է գտել իր եւ 1425թ. ճահատակուած հոգեւորական մատենագրի միջեւ:

1936 Յուլիսի 9ին Թիֆլիսում, Բերիայի ձեռքով սպանւում է ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի առաջին բարտուղար Աղասի Խանջեանը, որին այնուհետեւ յաջորդում են հայ մտաւորականների բանտարկութիւնները ու գնդակահարութիւնները: Լսելով Խանջեանի մահուան բօթը, Չարենցը գրում է. «Խանջեանը մեր վերջին հերոսն էր, որին սպանեց Բերիան»: Այս շրջանում գրուած նրա մի շարք բանաստեղծութիւնները վերնագրուած են «9 Մկկ° 1936» Աղասի Խանջեանի մահուան օրը. եւ բանաստեղծի իսկ բնորոշմամբ «մի չորքուական» կրող

Վերնագրերն այդ անբառ, անանուն
Դարձան մահուան պէս անեղ անհուն:

Իսկ մի շարք օր անց գրուած «Սոճետ անկշռելի» բանաստեղծութեան համար բնաբան է ընտրում Վահան Տէրեանի «Մենա՛կ պիտի դու ընդունես Գողգոթան այս նոր» տողը: Եւ խաչելութեան այս ճանապարհին ամենաանարդար եւ վայրենի հալածանքներին ու մեղադրանքներին ենթարկուող Չարենցը ինքն իրեն հարցնում է.

Իրրեւ Յիսո՞ւս ես դու
արդեօք լեռան բարձրանում,
Թէ՞ - աւազակ ես դու լոկ
մահապարտ ...

Ահա այսպէս տանջող խոհերի, հոգեւոր դաժան ինքնաքննութեան, բայց եւ միաժամանակ ստեղծագործական անդուլ որոնումների ու նոր թեմաների յայտնագործման եւ գեղարուեստական մարմնաւորման մէջ Չարենցն ապրում է իր կեանքի վերջին ամիսները»: Եւ նրա համար անօրինակ մի յայտնութեան են վերածւում հայկական վկայաբանութիւնները: Այդ յայտնութեան գեղարուեստական խորացումն ու բարձրակէտը է դառնում «Եւ բարձրանում էր նա վեր» սկզբնատողով պոեմը, որի գրական նախատիպ է ընտրում

digitised by A.R.A.R.@

Գրիգոր Խլաթեցուն, որովհետեւ միջնադարեան այս մեծ նահատակի կեանքը, գործունէութիւնը եւ գրական ժառանգութիւնը մի զարմանալի ընդհանրութիւն են գծում իր կեանքի այս վերջին շրջանի հետ:

Գրիգոր Խլաթեցին նախ ուսանել է Վասպուրականի Բզնունեաց գաւառի Արծկէ հաղարի մօտ գտնուող Ցիպնա վանքում, ապա աշակերտել Յովհան Որոտնեցուն, եղել հոգեւոր տարբեր կենտրոններում, վերստին վերադարձել Ցիպնա վանք, ղեկավարել տեղի դպրոցը, կրթել բազում աշակերտներ, թողել մատենագրական եւ ձեռագրական պատկառելի ժառանգութիւն: Այս վանքում էլ նահատակուել է մահմեդական յեղուզակների ձեռքով՝ 1425թ.: Պոեմի պահպանուած հատուածները եւ գրութեան հետ կապուած չարենցեան գրառումները վկայում են, որ նա բաւածանօթ է եղել Խլաթեցու «Ցիշատակարան աղէտից» չափածոյ ողբ-յիշատակարանին եւ Խլաթեցու նահատակութեանը նուիրուած վկայաբանութիւններին: Վերջիններս Չարենցին գրաւել են կենսագրական, իսկ «Ցիշատակարան աղէտիցը» ժամանակաշրջանի հետ ունեցած ընդհանրութիւններով եւ երկուսի գեղարուեստական համադրմամբ ստեղծուած պոեմում նկատի է ունեցել նաեւ իր ժամանակաշրջանը եւ իրեն: «Ցիշատակարան աղետիցում» միջնա- դարեան պատմական ողբերի ոճով Խլաթեցին շարադրում է 1386-1422թթ. դէպքերն ու իրադարձութիւնները: Աղէտները սկսւում են թուագրուած առաջին իսկ տարուց, երբ տեղի է ունենում արեւի խաւարում, եւ անժամանակ վախճանւում է Խլաթեցու ուսուցիչը՝ մեր եկեղեցու եռամեծար վարդապետ Յովհան Որոտնեցին:

Որեւէ տարեթիւ բուն հայկական թուականով նշանակելու համար նրանից պէտք է հանել 551: Իսկ 1937ից եթէ հանենք 551, ապա կը ստացուի 1386, մի թուական, որով սկսուեցին Խլաթեցու յիշատակած աղէտները: Թուային զարմանալի այս զուգադիպութիւնը ցնցել է Չարենցին եւ նա կատարել է հետեւեալ գրառումը. 81937-1386=551, 1386+551=1937 թիվ»: Այս նոյն 1386 թուականը յիշատակելիս Թովմա Մեծոփեցին էլ նախ շեշտում է հոգեւոր խաւարումը՝ Որոտնեցու մահը, ապա նոր՝ Արեգակինը: Չարենցի համար նման հոգեւոր խաւարումը՝ սկսուեց Խանջեանի սպանութեամբ եւ առաւել բարձրացաւ իր գրչընկերների բանտարկութիւններով: Խլաթեցու նահատակութեանը նուիրուած ողբում հոգեւոր նման խաւարում է անուանւում Խլաթեցու սպանութիւնը.

Խաւարեցաւ լոյսն արփենի
Ջահըն շիջաւ Նոր Միովնի:

Պոեմի զարգացման ընթացքը վկայում է, որ Չարենցը եւս այսպիսի մի խաւարում է համարում իր հերոսի մահը, որում յանձին Խլաթեցու, նկատի է ունեցել հենց իրեն, որի հաւաստումն են բաւականին թափանցիկ կերպով իրեն ակնարկող հետեւեալ տողերը.

Կարծես մեռեալ է անմահ
Նայիրական էթով ...

Խլաթեցու վարքագիրը նրա նահատակութիւնը ոչ թէ կորուստ է համարում իր՝ Խլաթեցու, այլ նրա ժամանակակիցների համար. «Ոչ թէ հեռացաւ նա ի դառն ծովու աշխարհիս, այլ գի մեք հեռացաք ի նորա հաղցր եւ վայելուչ տեսութեանցն», եւ թէ նրա նահատակութեամբ «խաւար տարածեցաւ ի վերայ Հայաստանեայց, գի սուգ անմխիթար մեզ պատահեաց»: Նոյն կերպ՝ միայնակ մնացած եւ ամէն րոպէ իր ետեւից եկողներին սպասող Չարենցն ակնկալուող իր մօտալուտ մահը հարազատ ժողովրդի համար էր կորուստ համարում, եւ այս միտքը ողբերգական մի ցայտունու-

digitised by A.R.A.R.@

թեամբ է արտայայտուել յատկապէս *«Իմ մահուան օրը կ'իջնի լուսիւն»* բանաստեղծութեան մէջ.

Իմ մահուան օրը կ'իջնի լուսիւն,
Ծանր կը նստի խաղաքի վրայ,
Ինչպէս ամպ մթին կամ հին տրտմութիւն,
Կամ լուր աղէտի թերթերում գրուած:

Թէ այս եւ թէ յաջորդ տողերում գերիշխում են մթի ու աղէտի հետ կապուած բառերը՝ լեզուա-ոճական մի ընդհանրութիւն ուրուագծելով «Յիշատակարան աղէտից»ի հետ:

Խլաթեցին իմանալով, որ Արծկէ խաղաքի վրայ համարձակուողների մի խումբ գաղտագողի գալիս է աւերելու նաեւ ցիպնա վանքը, փրկուելու համար չի փախչում, այլ մնում եւ գիտակցաբար նահատակւում է: Այսպէս եւ Զարեհնցը փրկուելու համար իր համոզմունքներից հրաժարուելու որեւէ փորձ չարեց եւ գիտակցաբար ընդառաջ գնաց մահուանը:

«Երբ բարձրանում էր նա վեր» պոեմում Խլաթեցու մասին եղած մատենագրական վկայութիւնները խտացրել եւ գեղարուեստական վերաիմաստաւորմամբ մեծ բանաստեղծը ներկայացրել է մէկ դրուագում լեռն ի վեր ելնելով՝ եկեղեցու բաց դռնից ներս է մտնում եւ այնտեղ իր կիսաւարտ մատեանի գրութիւնը շարունակում: Ծերունին (Խլաթեցին) հասնում է վանքի մօտ, դռան դիմաց կանգ առնում եւ պատրաստւում ներս մտնելու մահուանն ընդառաջ գնալով.

Կանգնած մուտքից դեռ հեռու, -
Զկամելով կարծես
Դեռ հարազատ բիբերում
Տեսնել մահուան ճերմակ, -
Զկամելով դեռ բանալ
Կարծես՝ երկար-երկար
Տարիներով երազեալ
Դուռ մի՝ նիգով երկաթ ...

Խլաթեցու վարքում ասւում է, որ նա ոչ միայն առաքինի, ուսումնասէր եւ նգնակեաց կեանքով էր ապրում, այլեւ խմբագրելով եւ լրացնելով «Յայսմաւուրքը» նոր նահատակների կենսագրութեամբ «ի վերայ այսր ամենայնի առաքինութեան՝ ցանկայր մարտիրոսութեան հասանել եւ վկայիցն պսակացն ժամանել»: Եւ պոեմում «Տարիներով երազեալ» խօսքերով Զարեհնցը ակնարկում է նահատակուելու նրա հենց այս նգտումը, որը տարբերակներից մէկում առաւել յստակօրէն է արտայայտուած.

Չի կամենում դեռ բանալ
... Արքայութեան երկնային
Դուռն՝ անհասելի՝
Դուռն՝ ամենայն իր
Խոկմանց երազների ...

Խլաթեցին իր աղէտների յիշատակարանում ասպատակողների դաժանութիւնների տարբեր օրինակներ է բերում, որոնք հոգեւոր զարմանալի մի նոր վերաիմաստաւորման է ենթարկում Զարեհնցը: Այսպէս, Խլաթեցին գրում է, թէ կենդանի մարդկանց բռնելով

... հրով խորովէին
Եւ հեհեհերովք ցնծային:

Այս տողերը անզօր տառապեալների կրած չարչարանքներից հոգեւոր ինքնագոհաբերումի աստիճանի է բարձրացնում բանաստեղծը.

Իր հաւատի հեհեով
Խնկելով զոհ յանցապարտ ...

Խլաթեցին ասում է, որ այս աղէտներից փրկուածները մարդկային-բարոյական տարբեր ճեւախեղումների ենթարկուեցին, նոյն կերպ է գրում նաեւ Զարեհնցը. ակնարկելով 1936-37թթ. բռնութիւնների ժամանակի բարոյական անկումը, մէկմէկու դաւելը եւ այլն:

Խլաթեցի.

Աւտարացան եւ յոռացան
Զհայրենիսն մոռացան,
Պղծեցան եւ գարշեցան
Աղտեղացան եւ զազրեցան ...

digitised by A.R.A.R.@

Զարեենց·

Իրրեւ գազան ամեհի, -
Կերաեիմ իրար միս, -
Կորցրիեիմ դէմմ մարդկային,
Հոգի ու մարմին ...

Յատկանշական է, որ Խլաթեցին աղէտների յիշատակարանը գրել է նահատակութիւնից երկու տարի առաջ եւ այն աւարտել է Սուրբ Երրորդութեանն ուղղուած գոհաբանական մաղթանքով·

Որ ապրեցաք ի յայս վշտից,
Զմեզ ոչ թողեալ ի նեղութիւն,
Այլ փոյթ եհան
Յանդորրութիւն ...

Իր մահից ոչ շատ առաջ հայ դպրութեան եւ մշակոյթի անանց ու անեղ- ծանելի լինելու նոյն յատատեսութեամբ է նորօրեայ աղէտների ենշող տպաւորութեան ներքոյ այս պոեմը գրում եղիշէ Զարեենցը, գալիքի հանդէպ ունեցած հաւատը յաւագոյնս արտայայտելով Ա. Խանջեանի յիշատակին նուիրուած բանաստեղծութեան հետեւեալ տողերում·

Իմաստուն է միայն
Քառուղիներ հարթող
Վաղուայ յաջորդը ճո այն երջանիկ.-
Որ պիտի գայ, գիտեմ - եւ անիւնի հետ ճո
Մեր յաղթութեան լեգենդը
Մահուան նաշից հանի ...

ՏԻԳՐԱՆ ԴԵՒՐԻԿԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Զարեհ Մելքոնեան՝
Սփիւռքահայ Գրող ու Գործիչ

Արցախեան ազատագրական չարժումը 1988ի փետրուարին յոյս ներչնչ անարդարութեան մը կարելի ճչդումին հեռանկարով առանց նուազագոյն նչ տալու թէ պիտի կարապետէր նաեւ Հայաստանի ազատումն ու անկախացու Այս յեղաչրջումը յստակացուց հակասական իրողութիւնը արտերկրի հայութե մէջ գոյութիւն ունեցող երկուութեան: Քաղաքական ղեկավարութիւնը, գրե ամբողջութեամբ, անսակարկ կերպով զօրակցեցաւ ու յանձնառու եղաւ Արցա ազատագրութեան պահանջներուն ու նոր պետութեան ամրապնդմ պարտաւորութեանց առանց մտածելու թէ իր անկեղծութիւնն պատրաստակամութիւնը կրնային հարցադրուիլ, կասկածի տակ առնուիլ նոյն պետութեան ղեկավար դէմքերու կողմէ: Արտերկրի ժողովուրդը ե խանդավառուեցաւ եւ այդ խանդավառութիւնը գործնականի վերածեց միեւնո ատեն վկայելու հայրենաթող ստուար զանգուածի մը իրականութիւնը: Ատկ Սփիւռքահայ նկատառելի տոկոսի մը խանդավառութեան սանձուիլ վերապահումի մէջէն արտայայտուող: Հոս որեւէ ակնարկութիւն չկ ոչ-արհամարհելի զանգուածին որ ... նախանձելի պաղարիւնութեամբ մնա անհաղորդ կամ անտարբեր ծաւալուող յեղաչրջումներուն առջեւ:

Այս բարդ, հակասական ու երբեմն խրթին իրականութիւններ իրավիճակները հանրային կարծիքին մատչելի ընելու կոչուած անհատները՝ մ խմբագիրները, գրողները, կղերականները, չկարողացան իրենցմէ ակնկալուա տալ: Եղան մարդիկ՝ կտրելով մեր ընկերութեան բոլոր խաւերն գաղափարական երանգները, որոնք հայրենասիրութիւնը չփոթեց ստրկամտութեան հետ, եւ անոնցմէ ոմանք, կղերականներ ներառեալ, պարզապ ստեցին: Գրողները քանի մը բացառութիւններով, ընդհանրապէս լուռ մնացին այդ լռութեան պատճառը կուգար ոչ անպայման կարծիք չունենալէն պարզապէս որովհետեւ անոնք կը տեսնէին, կը հաստատէին Սփիւռ կարիքներու գրեթէ ամբողջական անտեսումը, թողքումը: Անհրաժեչտ է սակայ հաստատելը թէ այդ կեցուածքը չէր յենուր հայրենիքը անտեսելու թիւրամիտ կեցուացքի մը կամ անորակելի ապերախտութեան մը վրայ: Կը բխէր գիտակցութենէ մը թէ Սփիւռքը պետութիւն չէր եւ անոր պահանջներուն անտեսումը կրնար անսրբագրելի հետեւանքներ ունենալ անոր գոյատեւման վրայ:

Այս մտահոգութիւններով ապրող գրողներէն է Զարեհ Մելքոնեանը որուն ուրուագիծը կը փորձուի տալ հոս իր գործունէութեան յիսնամեակին առթիւ: Սփիւռքի ծնունդ է, Սփիւռքի գործիչ եւ ծանօթ Սփիւռքի նկարագրի բոլոր ստորոգելիներուն՝ անոր նախանձելի խոյանքներու ատակ ոգիին, կարելիութիւններուն ու իրագործած նուաճումներուն եւ անոր քսութեանց ու ներքինատիպ բանսարկութեանց: Ճանչցաւ Սփիւռքը այնքան որքան որ մէկը կրնար ճանչնալ եւ որքան որ ինքնակոչ նորարոյս ...«սփիւռքագէտ»ներ պիտի չկարողանան ճանչնալ: Եղաւ այն հազուագիւտ գրողներէն որոնք մերժեցին երեւանէն արձակուած ...«տաղանդաւոր», «մեծ հումանիստ», «մեծ» գրողի վկայագիրները եւ այլ ածականներ նայած որակեալին ու որակողին չոչորթութեան, որովհետեւ անոնք որոնք այդ վկայութիւնները պիտի ընէին, իրենց գործը ցոյց կուտար թէ ի վիճակի չէին նման վճիռներու եւ մանաւանդ իրենք պէտք է վկայուէին այդպիսի արժեւորումներ փառասիրելէ առաջ:

digitised by A.R.A.R.@

Մելքոնեանի Սփիւռքեան հետաքրքրութիւններուն, մտահոգութիւններուն հարազատութիւնը կասկածելի չէ որովհետեւ ... նոր չեն: Անոնք կը հանդիսանան իր վաստակին ազգային հասարակական ողնաշարը: Իր Սփիւռքի մասին ունեցած կացուածքը, դատումները չեն խաչաձեւեր կամ երբեք չեն նուազեցներ իր ինդավառութիւնը Հայրենիքի անկախութեան իրականութեան հանդէպ որովհետեւ Սփիւռքը եւ Հայրենիքը իրարու չեն հակադրուիր իր մէջ: Գիտեմ այս մկը որովհետեւ ստեղծուած երկփեղկումը կը դառնացնեն զինք եւ չի բաժներ եած քննադատութիւնները ներկայ պետական կարգ մը դէմքերու գործունէութեան ուղղուած: Հոդ՝ մենք կը տարբերինք առանց որ այդ արբերութիւնը միջամտէ յարգանքիս՝ Յովակիմեան-Մանուկեանի Հայոց լեզուի գրականութեան ուսուցչիս հանդէպ:

Այս բոլորը պիտի ըսուէին Պոսթընի մէջ տեղի ունեցած մեծարանքի երկոյթին՝ Դեկտեմբեր 6, 1996ին: Ձեռնարկը կազմակերպեր էին քանի մը լերներ, Հարվրտի գլխաւոր հիւանդանոցի ականաւոր արհեստաններէն՝ բժիշկ Զարեհ Տէմիրճեանի գլխաւորութեամբ: Այնպէս պիտի պատահէր սակայն, թէ ն օրը կատակ չվերցնող ու խայտառակ ձիւնամրրիկ մը տակն ու վրայ ընէր աշխէն ինչ եւ առաջին անգամ ըլլալով չկարողանայի տրուած խոստում մը պահել: Նկայ փորձը արտասանուելիք խօսքն էր կարգ մը առիթին յատուկ մասեր գրելէ ետք:

Զարեհ Մելքոնեանի քերթուածները կարդալը ընթերցողէն կը պահանջէ ոչ ծանօթութիւն մը, հաղորդութիւն մը գործին հետ որովհետեւ քերթուածները իրենց կերտուածքով, խորքով, մտածելակերպով այնպիսին չեն որ ընթերցողը չուով առնուի անոնց հոսանքին մէջ: Ընկալուած, գրեթէ մասնաւոր ճաշակ կը ահանջեն քերթուածները որպէսզի կարելի ըլլայ ամբողջութեամբ վայելել զանոնք: Օրինակ մը: «Երգ ձկնիկի մասին» քերթուածին մէջ ինքզինք կը տեսակերէ իբրեւ լճի մէջ ապրող ձկնիկը.

Ինծի տրուած այս միակ կեանքը վաղանցուկ՝
Որպէս «Հայ» ապրեցայ ...,
Ու փոխանակ ըլլալու
Ովկիանոսներու
յաղթական թրաձու՛կ՝
Լճակի ձկնի՛կ եղայ ..

Ընթերցողը եթէ պատահի որ ձուկ չսիրէ, գործը կը դժուարանայ: Հոս գործ ունինք սակայն ոչ թէ լճակին որեւէ պատահական ձկնիկին հետ, այլ երփնագեղ ... ձուկին՝ »rainbow trout«ին հետ որ իր համը հազիւ թէ ուրիշ որեւէ ձուկի զիջի եւ այդ մէկը յայտնի կ'ըլլայ քանի մը տող ետք երբ կու տայ նաեւ տրաման Հայ բանաստեղծին.

Բայց փոխանակ թռելո՛ւ,
Փոխանակ ովկիանոսներո՛ւն հասնելու՝
Նո՛յն լճակին ափերուն վրայ կ'իյնամ ես,
Ու փոխանակ փոթորկայոյզ ջուրերու մէ՛ջ լողալու՝
Յամաքին վրայ կը տապլտկիմ շնչահե՛ղձ...,
Որպէս ձկնի՛կ ապրելէ վերջ՝
Կ'ոգեվարիմ հողի ճղճիմ ո՛րդ որպէս ...:

Սխալ չհասկնալու համար, ըսել ուզուածը հոս այն չէ թէ բանաստեղծը կ'ափսոսայ եղած ըլլալու այն ինչ որ է, յաջորդող տողերուն մէջ չատ յստակ է իր բաղձանքը, լճի ծնունդ՝ կը մնայ, կ'ուզէ մնալ լճին մէջ, իր կամ մեր լճին մէջ

digitised by A.R.A.R.@

առանց մխրճուելու ճահիճին մէջ: Ճաշակի մասին եղած ակնարկութիւնը ամբողջացնելու համար անհրաժեշտ է որ մատնանշուի իրողութիւն մը եւս: Երբ կը կարդանք իր քերթուածները, կարծէք Զարեհը ինք տեղ մը, մօտ կամ հեռուն նստած, կը կարդայ, կամ կ'արտասանէ իր քերթուածները: Կարծէք ինք պարզապէս կը խօսի ճիշդ այնպէս ինչպէս կը խօսէր դասարանին մէջ կամ մեզ պատահական հանդիպումներուն, կամ հեռաձայնի վրայ: Կ'ակնարկեմ գործիքի հարազատութեանը՝ բոնազբօսէ զերծ, հեզասահ գնացքին հակառակ երբեմն ընտրուած նիւթերու ծանրութեան, խորութեան: Այլ խօսքով մարդը ոճ ունի եւ այդ ոճը ինքն է, իր քերթողական արուեստինմիջուկային թիթուներուն մատնահետքը, աւելի հասկնալի բացատրութեամբ՝ իր քերթողական արուեստին DNA fingerprint-ը որ կը թելադրէ միայն ու միայն Զարեհ Մելքոնեան եւ ուրիշ ոչ ոք:

Արժեւորումի փորձը կը պարտադրէ նկատի առնելու անհատը իր ամբողջութեանը մէջ՝ հասարակական գործունէութիւնը, գեղարուեստական վաստակը եւ անոր անհատականութեան հէնքը հիւսող տարրերը: Այս մատնանշումը անհրաժեշտ է, որովհետեւ հաղուագէպ չեն պարագաներ երբ անհատն ու գործը իրարու հետ խոտոր կը համեմատին: Արդ, եթէ ընդունինք Փասթերնաքի բանաձեւումը թէ «բանաստեղծը չի կրնար նաեւ ըլլալ դէչ մարդ կամ չրջելով՝ չոչորթը չի կրնար ըլլալ նաեւ լաւ բանաստեղծ, ապա պատկերէն կը դեղչենք կարեւոր թիւով անձեր որոնք կը փորձեն, տառացիօրէն մարդ կը ջանան գտնել, մանաւանդ այս ափերուն ծփացող մտքի դիրտերը, համոզելու թէ բանաստեղծ են: Անհատին հետ որու մասին արժեւորումի այս փորձը կ'ընենք կատարուի այդ ուղղութեամբ մտահոգուելու պէտք չունինք:

Գրականութեան պահերէն մէկն էր, 1957ի Ապրիլ-Մայիսին, կէսօրէ ետք մ ժամը երկուքին զուգադիպող պահու մը: Ճչգրիտ նիւթը չեմ յիշեր: Կը խօսի խորհրդահայ գրականութեան, խորհրդային այլախոհ գրողներու, մասնաւորաբար Փասթերնաքի մասին: Տառացիօրէն կը յիշեմ իր մէկ հաստատումը թէ «պէտք մտածել կամ ակնկալել որ երբ Հայաստանը անկախանայ, Սփիւռքէն պիտի երթան անոր գլխաւոր ղեկավարները: Երկրէն պիտի գան այդ բոլորը ու առնեն երկրի ղեկը»: Առարկողներ թերեւս ըլլան հիմա, թէ այդ հաստատումը կամ կարծիքը պատահական էր եւ մասնաւոր ոչինչ կը նշանակէ: Այդ գնահատումը ճիշդ չէ արդար չըլլար կարծիքը յայտնողին համար, որովհետեւ պարզ կարծիքէ մը աւելի հասարակական դատողութիւն, կեցուածք կը թելադրէր այն օրերուն երբ անկախութեան հեռանկարն իսկ չկար: Ճիշդ այնպէս ինչպէս օրինակ նոյն տարուան ընթացքին նախկին ազատամարտիկ՝ Վանի ազատագրման մասնակից, Յակոբ Խաչիկեանը կամ 1965ին Մօրուս Հասրաթեանը խոր հաւատքով կը պատգամէին թէ դարը պիտի վերջնար Հայաստանի անկախացումով: Եթէ սխալեցան այդ մարդիկը իրենց հաւատքին մէջ, սխալեցան կարծելով, հաւատալով թէ այդ անկախացումը պիտի ըլլար նաեւ Միացեա՛լ Հայաստանով: Եթէ այդ մարդոց կը մերժենք մարգարէական յատկանիշներ, չենք կրնար սակայն այդ երեքին ու անոնց նման ոչ նուազ հաւատաւոր ուրիշներու, ժխտել անխախտ, խոր ու չտարուբերուող հաւատքի մը առկայութիւնը:

Զարեհը իր հաւատքը գործնական կիրարկումի ենթարկեց կեանքի ընթացքին՝ հետեւելով զինք նախորդող չարք մը ժամանակակից մարդոց աւանդութեան, փոխանցելու այդ հաւատքը հասնող սերունդներուն ուսուցման, դաստիարակման ճամբով: Եղաւ հայոց լեզուի ու գրականութեան ուսուցիչ՝ սիրուած ու փնտռուած: Մէկը որ կը հաւատար իր դասաւանդած կտորներու

digitised by A.R.A.R.@

ո ին ու կարելիին սահմաններէն անդին կը փորձէր, կը ջանար, կը յաջողէր իսկ, տ աղել մատղաշ աչակերտներուն մէջ սէրը հայ գիրին ու լեզուին հանդէպ, բ ախնդրութիւնը ճիշդ սորվելու ու մանաւանդ ճիշդ կիրարկելու նոյնիսկ առօրեայ գ րծածական լեզուին մէջ: Ամերիկայի մէջ չչարունակեց ուսուցչական ա պարէզը՝ նետուեցաւ ազգային կեանքի հնոցին մէջ քիչ մը աւելի հայացնելու, ք չ մը աւելի երկարաձգելու ազգային նկարագիրը այս գաղութէն ներս եւ ն յնքան կրքոտ ու սիրով գործեց իբրեւ գործիչ, իբրեւ ղեկավար դէմք իր կ զմակերպութիւններէն ներս՝ ՀԲԸՄի մէջ: Եթէ այդ պատկառելի կ զմակերպութեան կծկումը այս գաղութէն ներս կ'արդարացուէր տնտեսական մ ահոգութիւններով, ապա այդ նահանջին սկիզբէն իսկ, ինք քաչուած էր ա տնէչէն, եւ չունէր ոչ մէկ ներդրում այդ նահանջին մէջ: Ահա այս է սեղմ ո ուագիծը հասարակական գործիչին, ազգային կեանքի մասնակից, պայքարող ա հատին՝ Հալէպ սկսած, Պէյրութի մէջ թրծուած ու ասպարէզ իջած եւ հոս մ ացած ազգային կեանքի տաք ու պաղ ու երբեմն այրող քուրային մէջ:

Անխուսափելի է յստակացումը այստեղ՝ թէ իր հասարակական գ րծունէութիւնը, ազգային դէմքի հանգամանքը մտած է՞ն իր գրականութեան մ ջ: Վստահաբար, այլապէս ուրուագծումի այս փորձը անտեղի պիտի ըլլար կամ ա տի չըլլար բնաւ: Աւելի քան յիսնամեակ մը առաջ գրուած քերթուածի մը մէջ լ բանաստեղծ Չեսլաւ Միւոշ կը պատգամէր թէ բանաստեղծը ազգեր ու ժ ղովուրդներ կ'ազատագրէ: Իսկ Զարեհը՝ 1981-ին գրուած քերթուածի մը մէջ ս անրեօթ տարեկան աղջիկ մը կը զգուշացնէ.

Գրողն ու գրածը իր, պկտիկ աղջիկ սիրահար՝
Իրարու հետ չշփոթե՛ս...

Եթէ լեհ բանաստեղծը ինքզինքին պէտք եղածէն աւելի կարեւորութիւն կուտար, ապա Զարեհին իրապաշտութիւնը կը չեչտէ գրաւչութիւնը տրուած խրատին: Շմարտութիւնը սակայն այս երկու մէկբերումին միջեւ տեղ մըն է եւ որովհետեւ գրողը, բանաստեղծը ի վերուստ պարտաւոր է իր ժողովուրդին «Հոգեյատակը» խոովող տագնապներուն, խոովքին, ապրումներուն նաեւ յաճախանքներուն արտայայտիչը ըլլալու, Զարեհը եղաւ այդ յանձնառու գրողը: Զարեհին հայրենասիրութիւնը, իր քերթողութեան ազգային ոգին կամ ստորոգելիները պատուաստուած են փոխանցիկ զգացականութեան, ապապրուածութեան, կեղծիքի, աժան վարակումներու դէմ որոնց այնքան յաճախ կը հանդիպինք այն գրողներուն մօտ որոնք ոչինչ ունին մեր ժողովուրդին հետ բայց կը պնդեն գրել մեր պատմութեան մասին՝ մուրալով ճանաչում ու յարգանք «հայրենասիրական» քուրջով իրենց ոչնչութիւնները վարչամակել յետոյ:

Վերի բնորոշումը, պատուաստումի պատկերով, կարելի է ընդհանրացնել Զարեհին գործին ամբողջութեանը համար, սիրային բանաստեղծութիւնները եւս ներառնելով: Թերեւս այս անանձնականութիւնը, քիչ մը հեռուէն դիտելու փորձը ղինք կը պաշտպանեն ստեղծուած նոր իրականութեան մէջ: Կ'ակնարկեմ Հայաստանի անկախացումին որ գրողներէն խլեց ազատութեան, անկախութեան մասին երազելու մղումը:

Յամենայնդէպս, քերթուածներուն մէջ առկայ տագնապը, խոովքը անխուսափելիօրէն կը համակեն ընթերցողը: Մէկբերուած քանի մը տողերը կը պարզեն ըսել ուզուածը.

digitised by A.R.A.R.@

Աշխարհին պատկանելու
Վերջին ու միակ միջո՛ցս ես դուն՝
Հայերէ՛ն լեզու..., և
Կքեցան պարիսպն՛րը բոլոր՝ բոլո՛ր երակներուն
...
Պարպուեցաւ յոյսերուս շտեմարա՛նը դարաւո՛ր...:
Քեզմէ պատ ինքնութիւն չունի՛մ ես
Այլե՛ւս...

Որպէսզի եզրակացնէր

Ուրիշներու
Չպատկանելո՛ւ
Վերջնագոյն
Փորձս ես դուն՝
Հայերէ՛ն Լեզու...:

Անչրջանցելի իրականութիւնն է այս մէկը ի հեճուկս հակառակը արդարացնել փորձող քիչ մը ընկերկում, քիչ մը ստորակայութեան բարդոյթ եւ մեր կղերականներէն, անկախ աստիճանէն, ոմանց համար քիչ մը մարդոց – քանի մը տոլար ունեցող – հաճելի թուիլ բուրող մարզանքներուն: Հայ լեզուի անհրաժեշտութիւնը երբ կը չեշտուի, բանաստեղծը ճչմարտութիւնը կը հաստատէ միայն:

Ազգային ուրիչ իրականութիւն մը եւս կը տագնապեցնէ բանաստեղծը: Սփիւռքն է ատիկա եւ իր մտահոգութիւնը, մօտեցումը բոլորովին կը տարբերի մեր օրերու չարք մը մարդոց ընկալումէն: Իր պատկերները Սփիւռքէն՝ թանձրացեալ յոռետեսութեան մը վկայութիւնը ըլլալով հանդերձ հեռու չեն ճչմարտութենէն.

Սփիւռքը հիւանդ փի՛ղ՝ կքած է ինք-իր վրայ,
Ու թէեւ կիսարթուն՝ արդէն կը խոկա՛յ...:
Ձինք սթափեցնե՛լ կը փորձեմ՝
Մահաքունի մէջ չմտա՛ծ...,
...
Փոխանակ վի՛նք արթնցնելու՝
Ե՛ս է որ կ'արիւնիմ,
Ե՛ս է որ ուժասպառ կ'իյնամ գետին...

Նոյն պատկերը կը չարունակէ յաջորդող քերթուածի մը մէջ.

Պառկած պատմութեան մահիճին մէջ հնամեայ՝
Սփիւռքը մահամե՛րձ՝ կը տնքա՛յ...՝
ձեռքը անոր բակկերակին վրայ՝
Բժիշկը կը նայի ինծի,
Բժիշկը կը խօսի.
-Տկարացած է այնքա՛ն՝
Որ հոգեվարքը, բարեբա՛խտաբար, պիտի ըլլայ շատ կարճ...
-Ժողովուրդ մը ամբողջ, այսպէ՛ս, աչքերուդ դիմաց՝
Չի՛ կրնար մեռնիլ յանկարծ,-
Կը բողոքեմ...

Եզրակացնելով՝ Սփիւռքի մահուան հեռանկարը կը մղէ զինք մտածելու.

digitised by A.R.A.R.@

Չէ՛, պէտք է մէկը ապաննէ՛ կիս անպատման...,
Կամ՝
Պէտք է ինքնասպա՛ն ըլլամ...:

Նման տագնապները տարբեր ձեւերով կը սեւեռուին չարք մը այլ քերթուածներու մէջ. օրինակ՝ «Երգ Կամաւոր Կարապետին Մասին», «Երգ Յապաղումի» եւ Շիքակօյի նուիրուած երկարաչունչ քերթուածի մը մէջ որ պիտի չզիջեր Գարլ Սէնտպըրկին քաղաքի պատկերման մէջ: Այդ բոլորը՝ հարազատ են, անմիջական են ու ժամանակակից եւ գրեթէ վաթսունամեայ անջրպետէ մը՝ արձագանգը կամ եզրակացութիւններու համընկնում մը Շահնուրի «Նահանջ»ին հետ:

Հոս լուսաբանութիւն մը անհրաժեշտ է: Այս քերթուածները հաւաքուած են «Մնծղանները Ոչինչին» քերթողագիրքին մէջ՝ լոյս տեսած 1982-ին եւ զօրաւոր ազդեցութեանը տակ ամերիկեան միջավայրին պարզած պատկերին: Ատենին թերեւս ամբողջութեամբ համաձայն ըլլայի հետը, բայց անկախ Հայաստանի իրականութիւնը լաւագոյն ապահովութիւնը չէ՞ Սփիւռքի ազգային գոյատեւման: Հայաստանի իրականութիւնը չի՞ փոխեր չարք մը հիմնական տուեալներ ու ենթադրութիւններ անցեալէն եկող, բայց անկարող՝ այլեւս վճռորոշ դեր ունենալու: Բանաստեղծը պիտի ուզէ՞ր վերանայիլ իր դատումներուն, վճիռներուն, կեցուածքներուն: Թերեւս յառաջիկայի գործերուն մէջ պատասխանները կ'ունենանք այս հարցումներուն, բայց տարակուսելի է թէ արմատական վերարժեւորումներ նչմարենք:

Նոյն նիւթերը տարբեր ձեւերով մուտք են գործած իր թատերախաղերուն մէջ: Եթէ «Բանալիներ»ը ունի մարդկային տկարութիւնները քննարկող բնոյթ ապա չարք մը ուրիշներ հիմնականին մէջ կը զբաղին մեր սփիւռքեան բարքերով: Թատերախաղերը, անպայման երգիծական չեն, բայց սուր հեգնանքը կամ հեգնախառն զուարթախոհութիւնը չեն բացակայիր: Անոնց թիրախը մենք ենք, մեր միամտութիւնները, մեր ընչաքաղց անզիջողութիւնը իրարու հանդէպ, մեր կուսակցութիւնները, մեր օտարամոլութիւնը: Այս բոլորը զիրար հրմշտկելով երեւան կուգան իր «Մեծ Ժողովը»ին մէջ քանի մը էջերով խտացուած: Հոն ամէն ինչ կայ, ինչ որ մեզ կը հետաքրքրէ, այն ինչի մասին որ կը խօսինք ամէն օր եւ վերամշակուած տարբերակին մէջ ներկայ է նաեւ անկախութիւնն ու անոր ունեցած ազդեցութիւնը Սփիւռքի վրայ: Զարեհը ընտրած է օտար օրիորդ մը՝ մեր ախտաճանաչումը կատարելու, ուշադրութիւնը կեդրոնացնելու մեր օտարամոլութեան վրայ: Մեր ունակութիւնը օտարին ունկնդրելու եթէ նոյնիսկ օտարէն եկող թելադրութիւնները կամ կարծիքները հասարակին սահմանը չանցնին:

Քննարկումը կամ բժշկական տարազումը գործածելու համար՝ կենսահերձումը (biopsy), կը կատարուի հարցումով մը ուղղուած մեզի՝ թէ երբեւիցէ մտածա՞ծ ենք թէ ինչո՞ւ մինչեւ հիմա չենք անհետացած: Բարեբախտաբար, տրուած է նաեւ բացատրութիւնը թէ ժողովուրդ մը կ'անհետի երբ «հեռանայ իր լեզուէն, մշակոյթէն, աւանդութիւններէն, հաւաքական երազներէն» ու կ'ենթադրէ թէ 25–30 տարիէն հաւանաբար մեր ժողովուրդը չքանար եթէ Խորհրդային Միութիւնը տեւէր քիչ մը եւս: Սփիւռքի տկարացումը կը վերագրէ այն ժամանակահատուածին երբ Սփիւռքահայը սկսաւ դրամ չահիլ ու հանգիստ փնտռել՝ յղփացումի մէջ, ջնջելով առաջին 30–40 տարուան բարգաւաճման իրագործումները: Կը դատապարտէ Սփիւռքի ղեկավարները՝

digitised by A.R.A.R.@

անկախացումէն ետք Սփիւռքը լքելուն փաստին համար «աւելի արագ լքելու Սփիւռքի ինքնապաշտպանութեան դիրքերը»: Քննադատութենէն զերծ չեն Իսրայէլ Օրին՝ իր միամտութեանը, իսկ Ռաֆֆիին ու իր խենթը իրենց անհիմն երազատեսութեան համար: Կայ տարագնաց (oblique) դատապարտութիւն մը կաթոլիկ եկեղեցիին, պայմանաւորած ըլլալուն համար խնդրուած օգնութիւնը դաւանափոխութեամբ, թէեւ այս օրերուն՝ կաթոլիկ եկեղեցին խնկարկող Իսրայէլ Օրիին փոխարինած են մեր կղերականները, կ'երեւի Հայաստանի փրկութիւնը ապահովելո՞ւ: Հոս ցոյց կուտայ Ռաֆֆիի խենթին լաւատես երազին չըջուիլը երբ կը յայտնէ «փոխանակ իրենք [Քիւրտերը] լուծուելու ձեր մէջ՝ իրենց մէջ ձուլած են բազմահազար հայեր եւ ուրեմն «անհա՛տ մը կրնայ իր երազին մէջ ամէն բան տեսնել, բայց ժողովուրդի մը ղեկավարութիւնը չի՛ կրնար...»: Պիտի ուզէինք հաստատել այն փաստը թէ ի վերջոյ ունեցանք աներազ ղեկավարութիւնը Հայաստանի ներկայ վարչախումբը որուն նպաստները մեր ժողովուրդին եղան Բլէյեանն ու բլէյեանիզմը ...: Վերադառնալով Զարեհի թատերախաղին, հոսուրեմն, «Թուրքերն ու մենք բնակա՛ն բարեկամներ ենք» որովհետեւ «Քիւրտերուդէ՛մ են թուրքե՛րն ալ»: Հեգնականօրէն ըսուած է այս վերջինը ու երգիծանքը կ'ընդգծէ միամտութիւնը կարծիքը յայտնողին: Բայց, չի կրնա՞ր նման իրավիճակ մը ստեղծուիլ:

Ասոնք են արծարծուած հարցերը որոնց պատասխաններուն փնտռտուքը գոնէ եւրկու-երեք սերունդ զբաղեցուց ու յաջորդող սերունդները պիտի չարունակեն զբաղիլ վստահաբար եթէ մինչ այդ ... լուծուած չըլլան: Փորձանաւոր է իրեն հետ համաձայնիլը բայց հակառակ անցնող 4 – 5 տարիներու ներկայ կառավարութեան խարխափող, խափանող ու երկփեղկող ազգային քաղաքականութեան, Հայրենի անկախ պետութեան մը իրականութիւնը կը պարտադրէ լաւատես ըլլալ ... առանց փայփայելու խենթին երազը: Իսկ թէ Սփիւռքի ղեկավարութիւնը «չկրցաւ որեւէ բարելաւում արձանագրել» այլ խօսքու վիժեցաւ, տարակուսելի է: Չեմ գիտեր թէ Զարեհը ինք իսկապէս համոզուա՞ծ ըսածին: Եթէ նոյնիսկ ոչինչ ըրաւ, նոյն այդ դատապարտուող ղեկավարութիւնն էր սակայն անցնող տասը քսան տարիներուն սփիւռքահայը իր թմբիրէն հանե փորձողը: Քննադատելիք բան կայ անշուշտ, բայց ըսել թէ ոչինչ չարձանագրեց կը թելադրէ քիչ մը աճապարուած վճիռ որ լաւագոյն պարագային ճիշդ չէ:

Հակառակ նշուած վերապահումներուն ու դիտողութիւններուն, գրողը իր տարերքին մէջն է այս դիտարկումներով: Անհրաժեշտ է արձագանգել բանաստեղծին, վիճելու գնով, որովհետեւ հանրութիւնը ամէն ինչ ունի չահելիք նման փոխասացութիւններէ: Չեմ յիշեր կարդացած ըլլալ որեւէ գրախօսական կամ գրաքննական գործ հարցադրելու, քննարկելու խենթին տրուած այս մեկնաբանական արժեւորումը եւ հաչուետուութեան կանչելու Զարեհը՝ ոչ չարամտութեամբ այլ ծաւալելու ըսուածը եւ կամ անոնք որոնք պիտի վիճէին իրենց փոխ առարկութիւնները ներկայացնէին: Ի վերջոյ բաւականին լուրջ հարց մըն էր մէջտեղ հանած կամ քննարկած: Հարց մը որ ուղղակիօրէն կ'առնչուի հարիւրամեայ ազգային ազատագրական պայքարին ու անոր անդրանկագոյն գաղափարախօսին հետ:

Ակնարկեցի սկիզբը թէ իր բանաստեղծութեանց մէջ բանաստեղծը ընդհանրապէս ջանացած է սանձել զգացականութիւնը: Իբր արդիւնք այդ ջանքին ունինք գրող մը որ արդիական է ազգային առհասութիւնները պահելով հանդերձ, ժամանակակից պահանջներուն տեղեակ՝ առանց զոհելու լեզուն, լեզուական թէքնիքը, ինքնուրոյն ըլլալը փաստելու համար: Խոհական

digitised by A.R.A.R.@

կ որ ներուն մէջ առարկայական մտածողութեան, արդիական մտածելակերպի ի ողութեան մէջէն բանաստեղծական զգայնութիւնները, զգացականութիւնը, ա մբողջութեամբ չեն զիջիր տրամաբանութեան, փրկելով բանաստեղծութիւնը, ա նոր քնարական չունչը: Տարօրինակ չէ այս հակասական երկուութիւնը եթէ ն լատի ունենանք ազդեցութիւնները որոնք կրնան հետք մը ձգած ըլլալ բ անաստեղծին կազմաւորման յառաջընթացին վրայ: Եթէ պիտի մասնաւորենք ս յդ ազդեցութիւնները, կը թուի թէ Թէքէեանը, Զարիֆեանն ու Շահնուրը բ ուականին մօտիկը պէտք է ըլլան Զարեհին:

Խոհական-փիլիսոփայական քերթուածները ամէնէն ցայտուն ձեւով կը ո սեւորուին երբ բանաստեղծը կը դիմագրաւէ ծերութիւնը եւ անոր ա նխուսափելիութիւնը եւ Աստուծոյ իրականութիւնը կամ գոյութեան ա ռեղծուածը: Առաջինին պարագային՝ կ'ընդունի գալիք ... «նաւաբեկում»ը, ո րծածելու համար Տրկօլին պատկերը: Երկրորդի պարագային չատ վստահ չէ թ է ինչպէ՞ս պէտք է դիմագրաւէ Աստուծոյ գոյութիւնը եւ ինչպէ՞ս պիտի օ գտագործէ այդ գոյութեան հարցը իր մտածումները կամ տեսակէտները մ ամնաւորելու համար: Ծերութեան անխուսափելիութեան պատկերը ինքնուրոյն ի .

Ինչպէս սրարշաւ ձիերու երամակ,
Որ կը հեռանայ շարունակ՝
Տենչերս իմ կիս կը լքե՜ն...,
Անոնք մարմինիս բոլոր խորշերէն՝
Ուղեղիս մէջ կը խոնուին,-
Կարծես ինք-իրմէ՜ կը փախչի
Մարմի՜նս իմ,
Կարծես մարմինէս՝ միայն
Մտածուներս կը մնան...

ուրեմն, տեղատուութիւնը կամ անձնատուութիւնը.

Հիմա ես
Պաշտօ՜նապէս
Ծերութիւնը ընդունելո՛ւ կը պատրաստուիմ ...:

Եւ հուսկ՝ առաջին ապացոյցը կամ ... ախտանշանը ծերութեան, երբ հակառակ իր թելադրանքին, կը մոռնայ իր իսկ պատգամը չխրատելու եւ ...

Որդի՛,
Ահա գերագոյն ու վերջին խրատս քեզի,-
Որքա՜ն ալ ծերանաս,
Եթէ կրնա՜ս՝
Խրատ բնա՛ւ չտաս...:

Ու այս բոլորին միջեւ ծերութեան մէկ պատկերը ուր ամէն ինչ կը պարզուի որպէս ... ծերացած սրտի ծեր մխիթարանք.

Ճի՛շդ է, շրթունքներս ու լեզուս տժգո՛յն են,
Ու քիմքս կը չորնայ անվգալաբար...,
Բայց հիմա շրթունքներս երգե՛ր գիտեն՝
Որոնց մէջ բերաննե՛ր կան հապար,
Բուրաւէ՛տ, հիւթալի՛, անթառամ բերաններ...:
...

digitised by A.R.A.R.@

Ձի՛շդ է,-
«Բայց ճիշդ ըլլալը միշտ չսխալիլ չէ՛...»
Ու հիմա կ'ըսեմ, - Ողջո՛յն
Ի՛մ ծերութիւն՝
Իմ միակ կարելի՛ երիտասարդութիւն...:

Այրած թէ ծերացած մխիթարանք, կարեւոր չէ որովհետեւ երկուքն ալ նոյն կացութիւնը կը թելադրեն՝ գործածել անցեալի յուշերը ներկայի ահաւորութիւնը մեղմելու համար: Տարբեր ելք չէր կրնար ըլլալ այնքան ատեն որ գրողը կամ բանաստեղծը կամ անհատը կը մերժէ կապկել Մայակովսկիի լուծումը:

Իր քերթուածներուն մէջ կարողացած է տալ կամ թելադրել այն թէ տարիքէ մը ետք կիները այլեւս միայն անցած ու անդառնալի յուշեր կ'արթնցնեն եւ թէ մանաւանդ ծերութիւնը կը ստեղծէ ողբերգութիւններուն ամէնէն ողբերգականը ոմանց պարագային, երբ կը մղէ այդ անհատները վերածուելու բարոյախօսներու:

Սիրոյ իր քերթուածները կը յատկանչուին արու յանդգնութեամբ եւ բացակայութեամբը կեղծ ամօթխածութեան ու բռնազբօս համարձակութեան՝ ինքզինք զերծ պահելով ընթերցողը գայթակղեցնելու մանկամիտ յաւակնութիւններէ մղուած զարտուղի միտումէ մը մեր գրականութիւնը արդիականացնելու: Երկու հակիրճ մէջբերում «Մարդագայլ ու Համբարու» եւ «Տարփաճաչ» քերթուածներէն որպէս նմուշ հոն դրսեւորուած ախորժակներուն.

Կէս-գիշե՛ր ու լիալուսի՛ն...,
Վախով ձեռքերու՛ս կը նայիմ,
Ուր սեւ մազ ու եղո՛ւնգ կը բուսնին արդէն...,-
Գայլամա՛րդն է որ ինձմէ ներս կ'արթննայ վերստին...:
...
- Քեզ է որ,
Իմ աղուոր՝
Այս գիշեր պիտի յօշոտեմ...,
Քեզմէ աւելի թպչնկագին՝
Ո՞վ ունիմ...

կամ

Նախաճաշի սեղանը պատրաստա՛ծ եմ արդէն՝
Երբ դուն կը ննջէի՛ր տակաւին,
Ու հիմա, այո՛, կ'ուզե՛մ
Որ դէմ-դիմաց նստինք նախաճաշի՝
Մե՛րկ ամբո՛ղջովին...:

Տարբեր լեհ բանաստեղծի մը, Շիմպորսկայի համար «Ռամբրանթի մերկ կիները ճարպակալած սիրոյ ամաններ» էին բայց Զարեհին արուին պատկերը աւելի թանձրացեալ ձեւով կը փոխանցէ անասնական կիրքին տարփայարոյց ներկայութիւնը, ընելով իր պատկերը աւելի ապրող քան պաղած իւղի պարունակ Շիմպորսկայի պատկերած պարունակեալները: Իսկ զոյգ քերթուածներու մտայնութիւնները կը մոռցնեն ծերութեան յառաջացուցած տագնապները կամ հաչտութիւնը, որովհետեւ մերկ նախաճաշ ու յօշոտելու ախորժակները նոյնը չեն ինչ որ ատամնաթափ ծեր բերաններու թելադրած ... բարոյախօսութիւնը: Զարեհը գայլամարդու պատկերին մէջ կը մօտենայ Վարուժանի վագրին անոր թելադրած սեռային տրամադրութիւններով:

digitised by A.R.A.R.@

Այս բոլորէն դուրս, հաճելի ու ինքնուրոյն նորարարութիւն մը, առանց որ այս բառը անհրաժեշտէն աւելի ծանր թուի, ըրած է բանաստեղծը իր վերջին գրքին «Կեանքով եւ Մասամբ Նորին»ին մէջ: Առած է մեր գրականութեան յատկանշական սիրային քերթուածներէն չարք մը, Սայաթ Նովայէն, Վարուժանէն, Թէքէեանէն, Զարիփեանէն եւ ուրիշներէ ու խօսեցուցած է զիրենք ու իր ձեւով վերակենդանացուցած իրենց ոճով ու լեզուով գրեթէ: Իբրեւ նախերգանք այդ բոլորին երկնած է իր լաւագոյն կտորներէն մին՝ «Սիրոյ Մասին» ուր սէրը կ'երթայ բոլոր անոնց որոնք տուած են աւիշը իր քերթողական արարումին, վերածելով բանաստեղծութիւնը սիրոյ հանգանակի մը ուր ցոյց կը տրուի թէ ինչպէս պէտք է սիրել մեր բանաստեղծները, մեր իրաւները: Այնքան երախտիք կայ ու սէր ու գորով, այնքան հիացմունք կայ, առանց կեղծիքի, ապահովելով անխարդախ հարազատութիւնը ապրումներուն, զգայնութիւններուն.

Պիտի ուզէի՛ ես՝
Հաւատարի՛մ ըլլալ՝ Սայաթ Նովա՛ն ինչպէս՝
Իր կոպայի՛ն արքենի...,
Ու յանձն առնէի պիտի
վտարուի՛լ բոլոր մեճլիսներէ՛ն աշխարհի:
...
Վարուժանին պէս առնագե՛ղ ու հեթանո՛ս
Ըլլալ պիտի ուզէի...,
Եւ յա՛նձն առնէի պիտի՝
Աշխարհի կրկէսներուն մէջ բարբարոս՝
Մարտի հրաւիրել ըմբշամարտիկ ու գապա՛ն,
Ու սէ՛րս պաշտպանել՝ կեանքիս գի՛նով անգամ...:
...
Թէքէեանին պէս խոհուն եւ ապնուակա՛ն,
- Պիտի ուզէի երապի՛ վերածել սէրս, ու վայն փնտռել յաւիտեա՛ն:

Այս քերթուածը կը յիշեցնէ Զարենցի թերեւս վերջին քերթուածը, բանտի մէջ գրուած ու ձօնուած Աւետիք Իսահակեանին, լսելէ ետք բանտարկեալի մը կատարումը «Որսկան Ախպեր»ին: Հոն ուր Զարենցի անպարփակ սէրը Իսահակեանի հանդէպ կ'առաջնորդէ «ղարերի խորքից» եկող «բրոնզէ քերթողը» պակուցիչ խոնարհութեան Վարպետին հանդէպ, Զարեհը կը չեղի ու կը տարբերի Զարենցէն իր յանդգնութեամբ երբ կը բաղձայ «արժանի ըլլալ»

Նաեւ սիրածներո՛ւն
Աշխարհի բոլոր հանճարե՛ղ բանաստեղծներուն...:

Յանդգնութենէն անկախ, համեստութիւնը թերեւս անտեղի չէր հոս պարզապէս որովհետեւ վստահ չենք թէ «աշխարհի բոլոր հանճարե՛ղ բանաստեղծներուն» սիրածները ինչպէ՛ս պիտի ... փոխադարձէին փափաքին:

Իր զրոյցները Աստուծոյ հետ աղօթքներ չեն: Ընդհանրապէս հարցումներու ձեւով ըսուած բանաստեղծը մտահոգող երեւոյթներու չուրջ հաստատումներ են: Հարցումները պատասխան չունին իրենց անսկիզբ ու տիեզերական բնոյթին պատճառաւ: Բանաստեղծը սահմանած է Աստուած բառախաղով մը որ այնքան ալ հեռու չէ ճիշդ ըլլալէ.

«Կարելի»-ին անսահմանութի՛ւնն է Աստուած.

digitised by A.R.A.R.@

«Անսահման»-ին կարելիութի՛ւնն է ա

Հակառակ իր գիւտին

Եւ Աստուած, որ հօրս կը նման
Ժպտադէմ կը դիտէ վիւ

Ու հաւանաբար ճիշդ ատոր համար, հետեւեալ հարցումները կ'ուղղէ.

Ըսիր, - «Թո՛ղ տուէք մանուկները, որ ինծի՛ գան

Տէ՛
Մանուկները չկանչած՝ ինչո
Անոնց ծնողնե՛րը չես կանչե
Զանոնք մանկացնելո՛ւ
Ինչո՞ւ փոխանակ կանո՛նք կանչելո
Դո՞ւն չես գար, Տէ՛ր
«Երանի հոգիով աղքատներուն
Ըսիր դու
«Քանզ
Արքայութիւնը երկինք
Անո՛նք ժառանգեն պիտի...
Բայց Տէ՛ր, ինչպէ՞ս արտօնեցիր դու
Որ վաւակներդ բոլոր՝ աղքա՛տ թէ հարուստ
Այնքա՛ն աղքատանա
Որ նոյնանան

Տէ՛ր, ինչպէ՞ս արտօնեցիր, որ աղքատները բոլոր չքանա՛
Եւ հարուստնե՛րը միայն գոյատեւեն աշխարհիի վրա
Եւ արքայութիւնդ երկինքի՝ անտէր ու անժառա՛նգ մնայ

Նման հարցում մը, հարցումներ Ֆրիկը ըրած էր քանի մը դար առաջ բայց թէ ո՞
կը պատասխանէ կամ կը գտնէ պատասխանները այս ու մնացեալ հարցումներու
յստակ չէ եղած Ադամին՝ խնձորը ուտելէն ի վեր եւ բանաստեղծը կարծէ
անդրադարձած է ատոր երբ ճարահատ, ձեռքերը վեր նետելով կ'ափսոսայ.

Այս ի՛նչ խաղ է պարիսուրելի, Տէ՛ր
Որ խաղա՛ղ կու տաս ինծի դուն ծնունդէ՛ս ի վեր...
Խա՛ղ՝ որուն օրէնքները միայն դու՛ն գիտես
Որուն՝ թէ՛ խաղացողն ու թէ՛ խաղաքարն եմ ես...

Բազմազան նիւթերու, ապրումներու, երեւոյթներու ու կեանքի փորձառութիւններու մասին ձեռնհասօրէն ու տաղանդով գրելը, պեղելը կ'ենթադրէ որոշ վարպետութիւն՝ լեզուի, գրելու արուեստին ու արհեստին մէջ: Առաջին հերթին, ընթերցողը չուտով կ'անդրադառնայ թէ գործ ունի արեւմտահայերէնի լաւագոյն վարպետներէն մէկուն հետ: Ճկուն է ու հեզասահ լեզուն ու անոր տիրացումը կը յատկանչուի նաեւ իր բծախնդրութեամբ՝ խուսափելու աւելորդ կրկնութիւններէ: Արեւմտահայերէնի չքեղութիւնը, համը, երանգները կը կապեն ընթերցողը գործին: Վարպետութիւնը նաեւ երեւան կուգայ երբ իր ըսելիքը լաւագոյն ձեւով փոխանցելու համար կը դիմէ բառերու ստեղծումին ու նաեւ օտար գործածական բառերու հայացումին:

digitised by A.R.A.R.@

Լեզուն բանաստեղծութիւնը չի չիներ անչուչտ եւ ատոր համար քերթուածները յատկանշող ու ոտքի պահող պատկերներու չոայլութիւնը: Ի թիւ նոյիրուած քերթուածին մէջ լիճը եզերող պողոտան «ինքնաչարժներու համրիչ» ի կը վերածուի.

Լէյք Շորի պողոտան յաճախնեայ՝
Ինքնաչարժներու հոսո՛ւն
Համրիչ մըն է հիմա՝
Որ ձե՛ռք մը անտես
Կը քաշէ մշտապէս...

ամ, ամէն ինչ իրար անցնող քամին կը կենդանանայ ու կը գզուըրտի թուփերուն ետ.

Հովը բռնած է թուփերուն մազերէն
Ու կը քաշկռտէ կանոնք կատա՛ղօրէն...

ու կամ, անհատին ուրախութիւնը կ'արտայայտէ արեւու հետ բաղդատականով, մանաւանդ չրջապատը բաժնեկից ընելու իր ճառագայթող տրամադրութեամբ.

Եւ որովհետեւ ուրա՛խ էի իրապէս՝
Գաւաթիս մէջ արեւի կաթի՛լ մը դրի,
...
Որ ինչի՛ որ դպիւ, - բացի մարդոցմէ -, կը բոցկլտա՛յ...:

Այս պատկերները առատօրէն չաղ են տրուած քերթուածներու մէջ որոնց բնոյթը որոշուած է պեղուած նիւթերու կամ ապրումներու կամ հոգեվիճակներու պարտադրութեամբը եւ ոչ թէ բանաստեղծը ինքզինք կաչկանդած է քանի մը ձեւերու սահմանափակումով: Եթէ նման մօտեցում մը զայն չրներ «Հնչեակի վարպետ» ապա իր հնչեակները վիժումներ չեն ինչպէս չեն տարբեր կաղապարումներով գրուածները: Ընտրուած նիւթը կը պարտադրէ ինչպէս ներկայացուիլը եւ ոչ թէ ոգին կամ նիւթը յարմարցուած է քերթողական կաղապարի մը:

Զարեհին ստեղծագործական չքեղ վաստակը կ'ապահովէ իր տեղը մեր գրականութեան մէջ: Պիտի ուզէի սակայն զգուշանալ որեւէ յաւակնութիւն մատնող վճիռ փառասիրելէ ճչդելու թէ որքա՞ն կը գոյատեւէ: Յակոբ Օշական մը կրնար ինքզինքին արտօնել նման զեղումներ սխալելու պարագային նոյնիսկ: Որովհետեւ կան անհատներ որոնց սխալիլը նոյնիսկ արուեստ է: Այս օրերուն մենք չենք բախտաւորուած այդպիսի անհատականութիւն մը ունենալով մեր մէջ ու պէտք չկայ կարգ մը միամիտներ աննախանձ կերպով կապկել: Զարեհը անդրադարձած է երեւոյթին Նարեկացիին հետ զրոյցի մը մէջ.

«Ինչպէ՞ս չես տեսներ
Բակմաշնորհ ու բակմադէմ գրողնե՛րը մեր,
Որոնք գրիչներն իրենց կը թաթխեն
Մելանևերու մէ՛ջ գոյնզգոյն...,
Որոնք, որպէսպի քեզի՛ ծա՛ռայեն՝
Կը ծառայեն իրենց տէրերո՛ւն...»:
Նարեկացին կը նայի
Ինծի,
Ու կ'ըսէ.
- Եթէ Հայ ժողովուրդը ա՛յս է՝
Ես Նարեկացին չե՛մ, ո՛րդի...:

digitised by A.R.A.R.@

Բայց որովհետեւ ոչ բոլոր մեր գրողները ընտրուած տէրերու կը ծառայեն եւ որովհետեւ կան գրողներ որոնք տակաւին ըմբոստանալու սրբազան կրակը կը պահեն իրենց մէջ, ապա Նարեկացին կը մնայ այն ինչ որ է եղած անցնող հազարամեակին ու Հայ ժողովուրդը է ու կը մնայ այնպէս ինչպէս որ էր անկիզը ժամանակներէն մինչեւ մեր խառն օրերը եւ այնպէս ինչպէս Նարեկացին ճանչցած էր զայն, որպէսզի ատենը մէկ այդ ժողովուրդի զաւակները գնահատեն երախտաչատ մտքի ու հոգիի մչակները եւ մասնաւորելով, բանաւոր խօսքի ու ոսկեղնիկ բանի վաստակաչատ ու ոսկեծայռ ա՛յս *գրիչը* նոյն այդ ժողովուրդին:

Մարզպետ Մարկոսեան

Նոյեմբեր 1996 – Յունիս 1997
Ալպընի, Նիւ Եօրք

digitised by A.R.A.R.@

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

«ԱՍՏՈՒԱԾԱՄՕՐ ԵՕԹ ՎԷՐՔԸ» ԿՏԱԻ

«Իսկ ես հոգու միջով էլ սուր պիտի անցնի, որպէս զի բազում սրտերի խորհուրդներ յայտնի դառնան»:
Ղուկաս, Բ յ,

Քրիստոնեայ աշխարհի ամենից պաշտելի ու սիրուած սրբերից մէկի Մարիամ Աստուածածնի անունը յաճախ է յիշւում Տիրոջն ուղղուած աղօթքներում՝ որպէս բարեխօս, որի բարեգթութեանն ու կարեկցանքին ապաւինելով՝ մարդիկ հոգու խորքում միշտ կրում են նրա լուսաւոր կերպարը եւ այն համարում կատարելութեան օրինակ:

Քրիստոնէական գրականութեան մէջ առանձնանում է Աստուածամօր կեանքի պատմութիւնը, որն ամբողջանում է Նոր Կտակարանի, պարականոն աւետարանների եւ եկեղեցու հայրերի գրաւոր ժառանգութեան էջերում, ոգեշնչման աղբիւր հանդիսանալով արուեստի բազմաթիւ գործերի համար: Աստուածամօր կերպարը, քրիստոնէական մշակոյթի վաղ շրջանից սկսած, իր ուրոյն տեղն է գրաւում Տէրունական պատկերաշարում: Բացի այդ, ստեղծուել են Աստուածամօր պատկերով առանձին գործեր, ուր նա ներկայանում է որպէս սրբուհի, բարեխօս, խնդրակատար, հովանաւոր, ստնտու, թագուհի, Քրիստոսի չարչարանքների վկան ու կարեկիցը: Քրիստոնէական մշակոյթի ոլորտում կանոնակարգուել են Աստուածամօր պատկերագրական տարբեր տիպեր, որոնց հետաքրքիր օրինակներ է տուել նաեւ հայ միջնադարեան արուեստը:

Հայաստանում Աստուածամօր առաջին պատկերները պահպանուել են 4-6րդ դդ. քանդակազարդ յուշակոթողների վրայ եւ եկեղեցիների պատերի քանդակներում, հետագայում նաեւ ձեռագիր մատեանների նկարազարդումներում, որմնանկարչութեան բազմաթիւ՝ գործերում:

Ուշագրաւ է, որ հայ նկարիչները աւետարանական սիւժէները կերպաւորելիս, երբեմն խախտելով տուեալ յօրինուածքի կանոնիկ կառուցուածքը, ստեղծել են բնական ինքնատիպ գործեր: Այս իմաստով մեծ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում Հայաստանի Ազգային պատկերասրահի հայ եկեղեցական գեղանկարչութեան հաւաքածոյի լաւագոյն գործերից մէկը 17րդ դ. անյայտ հայ նկարչի «Աստուածամօր եօթ վէրքը» կտաւը:

Նկարի կենտրոնում, ճարտարապետական հատուածներով բնապատկերի ֆոնի վրայ պատկերուած է Աստուածամայրը, գոգին խաչից իջեցուած Քրիստոսի անկենդան մարմինը: Նկարի վերեւի մասում բոլորաձեւ տեղադրուած եօթ սրերը ուղղուած են Աստուածամօր սրտին, որոնց բնականների մօտ մէկական շրջանակ է թեմատիկ պատկերով: Աստուածամօր թիկունքից բարձրանում է լայն խաչափայտը, իսկ ոտքերի առջեւ գետնին Քրիստոսի չարչարանքի գործիքներն են: Նկարի ներքեւի եզրին առանձնանում է հետեւեալ մակագրութիւնը՝ «Յիշատակ է պատկերս Աստապատցի Յովսէփ վարդապետէն ի դուռն սբ. էջմիածնի թ. ՌՃ...»:

digitised by A.R.A.R.@

Նկարի հեղինակի, յիշատակային գրութեան թուականի, նուիրատու Յովսէփ վարդապետի մասին որոշ նշգրտուած տեղեկութիւններ կան Ս. Առաքելեանի «Տիրամօր ծօթ վէրքը» կտաւի հեղինակի հարցի շուրջ» յօդուածում («Լրաբեր հասարակական գիտութիւնների», 1981, թիւ 5)։ Յովսէփ վարդապետը եղել է Նախիջեւանի գաւառի Աստապատի Սբ. Ստեփանոս եկեղեցու առաջնորդը, որի բազմաբնոյթ գործունէութեան մասին ձեռագրերում յիշատակութիւններ են գտնում 1698-1707 թուականներին։

«Աստուածամօր ծօթ վէրքը» նկարի մասին առաջին վաւերական տեղեկութիւնները պահպանուել է Սիմէոն Ա. Երեւանցի կաթողիկոսի (1763-1780) «Դավթարում»։ «Դաւթար եւ հաշուագիր ածօթից եւ սպասուց սրբոյ եւ միածնաիջի տաճարիս ... որ ի ՌՄԺԷ (1768) թուոց մերում» (Էջմիածին մատ. ձեռ. 124) մատեանի 1776 թուականի Օգոստոսի 10ին կազմած ցուցակում Մայր տաճարում եղած մեծ նկարների շարքում յիշատակուել է նաեւ այս գործը «Ս. պատկեր եւս, որ է Սուրբ Աստուածածին, Միածինն մեռեալ ի գիրկն, եւ ծօթն սուր ի սիրտն»։

Բաւականին ինքնատիպ է նկարի յօրինուածքը։ Այն կարելի է բաժանել բովանդակութեամբ իրար լրացնող եւ իրար շարունակութիւն կազմող մի քանի առանձին մասերի։ Յօրինուածքի կենտրոնական մասում պատկերուած է Աստուածամայրը՝ Քրիստոսի անկենդան մարմինը գոգին։ Այն կազմում է կտաւի կենտրոնական առանցքը եւ գրաւում նկարի մակերեսի մեծ մասը։ Յօրինուածքն իրենից ներկայացնում է Միքելանջելոյի հանրայայտ «Պկրմջ» (Ողբ) մարմարակերտ քանդակի ազատ ընդօրինակութիւնը։ Ըստ երեւոյթին հայ նկարչի համար ներշնչանքի աղբիւր է հանդիսացել իտալական Վերածննդի մեծ վարպետի ստեղծագործութեան փորագրութիւնը։ Եթէ այս ենթադրութիւնը հիմք ընդունենք, պիտի նաեւ նշենք, որ մեր նկարը Միքելանջելոյի քանդակի հայելային պատկերն է։ Քանդակի յօրինուածքում Աստուածամօր ֆիգուրը ձախից դէպի աջ է թեքուած, նկարի վրայ հակառակ ուղղութեամբ։ Եւ բացի այդ, Աստուածամօր ձեռքերի, Քրիստոսի մարմնի դիրքի, ինչպէս նաեւ հանդերձանքի մանրամասների մշակման մէջ նկատելի փոփոխութիւններ է կատարուած։ Մահացած որդու վրայ ողբացող Աստուածամօր պատկերի դրամատիկ ներգործութիւնը աւելի ազդեցիկ դարձնելու նպատակով հայ նկարիչը հիմնական յօրինուածք է ներմուծել որոշ մանրամասներ։ Դրանք են նկարի վերեւի հատուածի ծօթ սրերը եւ Աստուածամօր ոտքերի մօտ գետնի վրայ թափուած Քրիստոսի չարչարանքի գործիքները (փշէ պսակ, մուրճ, աքցան գամեր)։

Ծօթ սրով խոցուած Աստուածամօր պատկերները բաւականին տարածուած են եղել բիւզանդական արուեստում, որի առաջին օրինակները ստեղծուել են 14րդ դարում։ Այդ պատկերների գլխաւոր հիմքը Աւետարանն է եւ վարդապետական գրականութիւնը, ըստ որի քարոզչութեան նանապարհին Քրիստոսին հասցուած ցաւերը խորհրդաբանօրէն փոխանցւում են Աստուածամօրը, խորը վէրք բացելով նրա սրտում։ Յայտնի են առանձին ուսումնասիրութիւններ, ուր քննւում եւ մեկնաբանւում են այդ վէրքերը։ Յիշատակենք Հ. Գաբրիէլ վրդ. Աւետիքեանի «Խորհրդածութիւն ի վերայ ծօթն գլխաւոր ցաւոցն սուրբ Աստուածածնին» 1810թ. Վենետիկում տպագրուած ուսումնասիրութիւնը։ Աստուածածնի ցաւերը, ինչպէս նկատում է հեղինակը, ուրիշ մարտիրոսների պէս արտաքին, մարմնական ցաւեր չէին, այլ «ներքին ու մտքի ցաւ էր սրտին մէջ, ուստի պէտք է որ մտքով քննուին ու

digitised by A.R.A.R.@

սրտի կսկիծով ըլլայ ցաւակցութիւնը»: Այդ իսկ պատճառով քրիստոնէական արուեստում մտքով ընդունի ու սրտով զգացուող ապրումի այս մեծ խորհուրդը Աստուածամօր պատկերագրութեան համակարգում մարմնաւորուել է նրա սիրտը խոցող եօթ սրերի պատկերով: Գ. Աւետիքեանի վերոյիշեալ աշխատութեան մէջ շարադրուած է այդ ցաւերի ընդունուած բաժանումը:

Առաջին ցաւը Սիմէոն ծերունու գուշակութեան առթիւ է, երբ Քառասուն օրեկան մանուկ Յիսուս տաճար տարան:

Երկրորդ ցաւը, երբ Հերովդէս թագաւորի ձեռքից փախան դէպի Եգիպտոս:

Երրորդ ցաւը, երբ տասներկու տարեկան Յիսուսը տաճարում կորաւ:

Չորրորդ ցաւը, երբ Յիսուսին դատապարտեցին եւ խաչը ուսին, բարձրացաւ Գողգոթա Լեռը:

Հինգերորդ ցաւը, երբ Յիսուսին խաչեցին:

Վեցերորդ ցաւը, երբ Յիսուս հոգին աւանդեց ու կողը տէգով ծակեցին, մարմինը իջեցրին խաչից:

Եօթերորդ ցաւը, երբ Յիսուսը թաղուած փակուեց գերեզմանի մէջ:

Ինչպէս վերեւում նշեցինք, Աստուածամօր գլխի շուրջ պսակ կազմող սրերի ուղղութեամբ, եօթ ոչ մեծ շրջանակների մէջ առանձին պատկերներ կան: Նկարի գունաշերտի թափուած լինելու պատճառով այդ պատկերներն այժմ անվերծանելի են: Սակայն հաւանական է, որ շրջանակների պատկերները ներկայացնում են Աստուածամօր վերոյիշեալ գլխաւոր ցաւերը: Մեր ենթադրութիւնները հիմնւում են քրիստոնէական արուեստում ընդունուած պատկերագրական այն սխեմաների վրայ, ուր կենտրոնում գլխաւոր սիւժէն է, նրա շուրջը գետեղուած առանձին շրջանակներում վերջինիս բովանդակութիւնը լրացնող մանրամասները: Որպէս բնորոշ օրինակ նշենք 18րդ դարի անյայտ նկարչի «Գրիգոր Լուսաւորիչը մկրտում է Տրդատին, Աշխէնին, արքայադուստր Խոսրովիդուխտին» նկարը: Կենտրոնում պատկերուած է Լուսաւորչի կողմից կատարուող մկրտութեան պահը, որի շուրջը տասնչորս շրջանակների մէջ նրա չարչարանքների առանձին դրուագներն են:

Իր բովանդակութեամբ առանձնանում է նաեւ «Աստուածամօր եօթ վէրքը» նկարի ներքեւի մասում պատկերուած Քրիստոսի չարչարանքները խորհրդանշող առարկաների եւ խաչի պատկերումը: Այս մանրամասները բնորոշ են Աստուածամօր պատկերագրական «Չարչարանաց» կոչուող տիպին, քանի որ խորհրդանշում են Քրիստոսի գալիք չարչարանքները եւ Աստուածամօր անսփոփ վիշտը: Սովորաբար Աստուածամայրը պատկերւում է մանուկ Յիսուսի հետ, երբեմն մանկան ձեռքին խաչ է ինչպէս 18րդ դ. անյայտ նկարչի «Աստուածամայրը մանկան, Պօղոս եւ Պետրոս առաքեալների հետ» նկարում կամ էլ մանկան շուրջը չարչարանքի գործիքներ ինչպէս 17րդ դ. անյայտ նկարչի «Սեւանի Աստուածամայրը» նկարում: «Աստուածամօր եօթ վէրքը» նկարի հեղինակը համարձակ յղացումով կարողացել է համատեղել Աստուածամօր պատկերագրական բոլոր այն տիպերը, որոնք վերաբերում են նրա հոգեկան տուայտանքներին ու ողբին:

Բաւականին ինքնատիպ է լուծուած յօրինուածքի առաջին հատուածների դասաւորութիւնն ու դրանց փոխադարձ կապը: Կտաւի ուղղահայեաց առանցքին բարձրուղէշ խաչափայտն է, աւարտւում է չորրորդ սրի վերեւի տիրագունդ յիշեցնող շրջանակով: Խաչից սկիզբ առնող երկու թեք գծերը (կենտրոնում պատկերուած է Աստուածամօր գլուխը) բացուելով իջնում են մինչեւ Աստուածամօր ձեռքերը: Նկարի

digitised by A.R.A.R.@

հորիզոնական առանցքին Քրիստոսի մարմինն է (ոտքերն ու ձեռքերը ներքեւ կախած) ու Աստուածամօր ոտքերը որոնք կազմում են ուղղանկիւնի: Եռամաս այս հատուածների ուրուագիծը ներառնում է եկեղեցու գմբեթի մի պատկեր, որի ուղղանկիւն թմբուկի վրայ բարձրանում է կոնաձեւ վեղարը եւ խաչին փոխարինող տիրագունդը: Ըստ հրիստոնէական աշխարհայեցողութեան, Աստուածամայրը այլաբանական իմաստով ներկայացնում է Եկեղեցին: Այս գաղափարի գեղանկարչական մարմնաւորումն իր արտայայտութիւնն է գտել «Աստուածամօր ծոց վերջը» նկարում:

Այսպիսով, Հայաստանի Ազգային պատկերասրահում պահուող «Աստուածամօր ծոց վէրջը» կտաւը 17րդ դարի հայ եկեղեցական գեղանկարչութեան առաւել ինքնատիպ ու խորախորհուրդ ստեղծագործութիւններից է:

ՔՆԱՐԻԿ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ
Հայաստանի Ազգային պատկերասրահ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Կար մարդ մը, որ համարձակեցաւ կոչ ուղղել Աստուծոյ, ըսելով. «Ո՛վ Տէր Աստուած, հրդեհէ՛ թուփը, ինչպէս որ ըրիր Մովսէսի համար, եւ ես պիտի հետեւիմ քեզի: Փուլ բեր պարիսպները, ինչպէս որ ըրիր Յեսուի համար եւ ես պիտի մարտնչիմ: Խաղաղեցուր կոհակները, ինչպէս որ ըրիր Գալիլիայի ծովուն վրայ, եւ ես մտիկ պիտի ընեմ քեզի»:

Եւ մարդը երկա՛ր, երկա՛ր դեղերեցաւ մացառուտին մէջ, նայեցաւ պարիսպներու աւջեւ ու մնաց ալեկոծ ծովի ափին, սպասելով, որ Աստուած պատասխանէ:

Իսկ Աստուած լսեց մարդուն կոչը ու պատասխանեց: Հրդեհ դրկեց՝ ո՛չ մացառներու թուփ մը այրելու, այլ մարդոց սրտերը հրահրելու համար, փուլ բերաւ՝ ոչ թէ քարէ պարիսպներ, այլ մեղքի ու անտարբերութեան պատեր, խաղաղեցուց՝ ոչ թէ ծովեր, այլ վհթհրկայոյզ հոգիներ: Եւ սպասեց, որ մարդը պատասխանէ: Շատ երկա՛ր սպասեց:

Եւ որովհետեւ մարդը կը վնտռէր բոցավառող թուփեր՝ եւ ո՛չ սիրտեր, կը նայէր քարերու՝ եւ ո՛չ կեանքերու, կը դիտէր ծովեր՝ եւ ո՛չ հոգիներ, եզրակացուց, թէ Աստուած անզօր է: Ուստի, վեր բարձրացուց դլուխը ու ըսաւ. «Ո՛վ Աստուած, միթէ կորնցուցա՞ծ ես Քու ուժդ»:

Եւ Աստուած պատասխանեց. «Իսկ դո՞ւն, միթէ կորնցուցա՞ծ եմ տեսողութիւնդ»:

digitised by A.R.A.R.@

հորիզոնական առանցքին Քրիստոսի մարմինն է (ոտքերն ու ձեռքերը ներքեւ կախած) ու Աստուածամօր ոտքերը որոնք կազմում են ուղղանկիւնի: Նոյնպես այս հատուածների ուրուագիծը ներառնում է եկեղեցու գմբեթի մի պատկեր, որի ուղղանկիւնը թմբուկի վրայ բարձրանում է կոնաձեւ վեղարը եւ խաչին փոխարինող տիրագունդը: Ըստ Քրիստոնէական աշխարհայեցողութեան, Աստուածամայրը այլաբանական իմաստով ներկայացնում է Եկեղեցին: Այս գաղափարի գեղանկարչական մարմնաւորումն իր արտայայտութիւնն է գտել «Աստուածամօր ննջ վերջը» նկարում:

Այսպիսով, Հայաստանի Ազգային պատկերասրահում պահուող «Աստուածամօր ննջ վէրջը» կտաւը 17րդ դարի հայ եկեղեցական գեղանկարչութեան առաւել ինքնատիպ ու խորախորհուրդ ստեղծագործութիւններից է:

ՔՆԱՐԻԿ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ
Հայաստանի Ազգային պատկերասրահ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Կար մարդ մը, որ համարձակեցաւ կոչ ուղղել Աստուծոյ, ըսելով. «Ո՛վ Տէր Աստուած, հրդեհէ՛ թուփը, ինչպէս որ ըրիր Մովսէսի համար, եւ ես պիտի հետեւիմ քեզի: Փուլ բեր պարիսպները, ինչպէս որ ըրիր Յեսուի համար եւ ես պիտի մարտնչիմ: Խաղաղեցուր կոհակները, ինչպէս որ ըրիր Գալիլիայի ծովուն վրայ, եւ ես միշտ պիտի ընեմ քեզի»:

Եւ մարդը երկար, երկար դեղերեցաւ մացառուտին մէջ, նստեցաւ պարիսպներու առջեւ ու մնաց ալեկոծ ծովի ափին, սպասելով, որ Աստուած պատասխանէ:

Իսկ Աստուած լսեց մարդուն կոչը ու պատասխանեց: Հրդեհ դրկեց՝ ո՛չ մացառներու թուփ մը այրելու, այլ մարդոց սրտերը հրահրելու համար, փուլ բերաւ՝ ոչ թէ քարէ պարիսպներ, այլ մեղքի ու անտարբերութեան պատեր, խաղաղեցուց՝ ոչ թէ ծովեր, այլ վհթորկայոյզ հոգիներ: Եւ սպասեց, որ մարդը պատասխանէ: Շատ երկար սպասեց:

Եւ որովհետեւ մարդը կը փնտռէր բոցավառող թուփեր՝ եւ ո՛չ սիրտեր, կը նայէր քարերու՝ եւ ո՛չ կեանքերու, կը դիտէր ծովեր՝ եւ ո՛չ հոգիներ, եզրակացուց, թէ Աստուած անզօր է: Ուստի, վեր բարձրացուց դլուխը ու ըսաւ. «Ո՛վ Աստուած, միթէ կորնցուցա՞ծ ես Քու ուժդ»:

Եւ Աստուած պատասխանեց. «Իսկ դո՞ւն, միթէ կորնցուցա՞ծ եմ տեսողութիւնդ»:

digitised by A.R.A.R.@

Ծրագրալուծման համար կիրառուող եղանակաձեւերը սովորաբար կը բաժնուին երեք խումբի՝

Առաջին ու հիմնական քայլին կը պատկանին աղանդաւորին առեւանգումն ու ապահովումը: Հասկնալի է որ առեւանգումն ինքնին չափազանց վտանգաւոր ձեռնարկում է, որուն ընթացքին կարելի է հանդիպիլ բուռն ընդդիմութեան, առճակատման, կառաղի պայքարի ու նոյնիսկ լուրջ սպառնալիքի: Այստեղ պէտք է աւելցնել նաեւ որ տեղական օրէնքները եւս ի նպաստ չեն առեւանգման եւ այն կը համարեն քրէական յանցանք:

Երկրորդ փուլը աղանդաւորին մէկուսացումն է, անջատումը հասարակութենէն ու մանաւանդ՝ աղանդի անդամներէն: Բացարձակ կղզիացումով կարելի պիտի ըլլայ նուաճումն ու տիրապետումը: Այն հպատակութիւնը ու ստորակայութեան զգացումը որ ունի աղանդաւորը իր աղանդապետին հանդէպ, պէտք է քանդուի, խորտակուի ու մէկընդմիշտ չէզոքացուի եւ իրեն յանձնանձուի հոգեկան ու մարմնական նախանձելի հոգատարութիւն, ապա եւ՝ ներշնչուի ինքնավստահութիւն:

Երրորդ հանգրուանին, ծրագրալուծողը կը յարձակի ու կը քանդէ այն հաւատալիքներու ամբողջութիւնը որ զետեղուած է աղանդաւորի ուղեղին մէջ: Ան մէկ առ մէկ կը հերքէ ու հողմացրիւ կ՚ընէ այն բոլոր գիտելիքներն ու դրոյթները զորս կը վերաբերին աղանդին: Միանգամայն քարուքանդ ընելով անոր պատրանքներով ու ցնորքներով լեցուն աշխարհը, պարզած կ՚ըլլայ միգամած ու անորոշ հորիզոնը: Աղանդաւորին միտքը որ մինչ այդ չղթայակապուած էր, կը վերստանայ իր նախկին ազատութիւնը:

Ծրագրալուծման հիմնական արուեստը կամ գործադրուած միջոցը հաղորդակցութիւնն է: Ճարտար, համոզիչ ու դիւրահաղորդ լեզուի ու հնարագէտ մտքի գործադրութեամբ լոկ կը յաջողի այս: Աղանդները համակարգիչի նման կը խճողեն ու կը ծանրաբեռնեն աղանդաւորներուն միտքը զանոնք ենթարկելով իրենց կամքին ու քմահաճոյքին: Աղանդաւորը՝ հրապուրուած, գերուած ու կլանուած աղանդի մատուցած ոլորապտոյտ ու յոգնասպառ կլօրնական խրթին մեկնութիւններով, կը դեզերի աննպատակ ու կը թառի մէկ ոտէն միւսը առանց կեդրոնանալ կարենալու կենսականին վրայ: Աղանդները կը մագնիսացնեն մարդկանց հրաչալի ուղեղը ու կը մթագնեն փայլուն մտքի պայծառութիւնը: Աղանդաւորներէն ոմանք, չդիմանալով իրենց վրայ դրուած ճնշման, դիմած են անձնասպանութեան:

Ծրագրալուծումը հիմնուած չէ լոկ բանաւոր հաղորդակցութեան պատճառած արդիւնաւէտ ազդեցութեան վրայ, այլեւ հետեւեալ բաղկացուցիչ տարրերու վրայ, որոնք են՝

Ա. Միջավայրի հսկողութիւն: Աղանդաւորը պէտք է կտրուած մնայ իր անցեալի դառնաղէտ ու կորստաբեր կեանքէն ընդհուպ մինչեւ իր վերջնական վերադրտնումը:

Բ. Անձնականութիւն: Աղանդաւորը իր կապը պէտք է կտրէ նաեւ իր անմիջական պարագաներուն հետ եւ հեռու մնայ բարեկամական չրջանակներէ: Օրական 24 ժամ հսկողութիւնը անհրաժեշտութիւն է:

Գ. Քուն: Ծրագրալուծման ժամանակ աղանդաւորը պէտք չէ բաւարար քուն ստանայ: Քնազրկութիւնը թոյլ չի տար որ անոր միտքը հանգստանալով վերստին կարենայ դիմադրողականութիւն ցուցաբերել ու պայքարիլ ընդդէմ ծրագրալուծողին:

digitised by A.R.A.R.@

Դ. Անձնական վիրաւորանք: Պրազլալուծման առեն, հոգեբանական վիրաւորանքը մեծ դեր կը խաղայ անձը տարհամոզելու գործին մէջ: Բանաւոր խօսքի միջոցին դիմելով, կարելի է կատարել անարգական, վարկաբեկիչ ու նեմացուցիչ խօսքեր՝ զինք որակելով մտացիր, խելագար, ապիկար: Մայրացեղ դէպքերուն կը դիմուի նաեւ հայհոյանքի՝ աղանդի ու անոր հետեւորդներուն հասցէին:

Ե. «Սրբապղծութիւն»: Այստեղ տեղին կը համարուի ծաղրուծանակել սրբութիւն համարուող իրերը, գիրքերը, խորհրդանշանները, ապա եւ արհամարհել՝ անոնց սրբազան ու նուիրական զգացմունքները: Հոս է նաեւ որ պէտք է պատռել իրենց առաջնորդին նկարը, որ աստուածացուած կերպարանք ունի հետեւորդներուն համար: Պատուանդանէն հարկ է իջեցնել Կուրուին (Guru) երեւակայական սրբութիւնը, մաքրակենցաղութիւնը, անսխալականութիւնը եւ անհալելիութիւնը, եւ անոր ներկայացնել որպէս սովորական մահկանացու արարած, որ ենթակայ է ամէն տեսակ սխալ մտածումի ու արարքի: «Սրբապղծութիւն» ըրած ըլլալու համար, պէտք է քաջալերել որ ենթական ուտէ աղանդին կողմէ արգիլուած ուտելիքներ եւ տօնախմբէ արգիլեալ տօներ:

Զ. Մնողական Միջամտութիւն: Մնողաց միջամտութեան անհրաժեշտութիւնը կրնայ զգացուիլ այս գործընթացքին: Անոնց ներկայութիւնը չինին, դրական ու բարերար ազդեցութիւն կրնայ ունենալ աղանդաւորին վրայ: Մնողաց մտահոգութիւնը, ինչպէս նաեւ անսակարկ ու անտեղիտալի սէրը իրենց որդւոյն հանդէպ, մեծապէս կրնայ ներգործել աղանդաւորի ներքին հոգեկան աշխարհի տրամադրութեան ու զգացման վրայ: Ենթագիտակցաբար հակազդող աղանդաւորը հետզհետէ կը յայտնաբերէ որոշ զղջում ու դարձ դէպի իր հարազատները:

Է. Հարցաքննութիւն: Հարցադրութեան ժամանակ աղանդաւորը կը ստանայ ամեհի գրոհումներ իր հաւատալիքներու ամբողջ յօրինուածութեան վրայ: Մշտական հարցաքննութեանց ենթարկուող աղանդաւորը տկարութեան նշաններ կը ցուցաբերէ, կը յուսազրկուի ու հոգեպէս կը սպառի:

Այս ամբողջ կէտերը յաջողապէս գործադրելէ ետք, աղանդաւորին կը մնայ լքել իր հաւատալիքները եւ անձնատուր ըլլալ նոր ու առողջ իրականութեան եւ ընդգրկել կեանքի նոր փուլ:

Այսքանը բաւարար չէ սակայն աղանդաւորը մէկընդմիշտ հեռու պահելու իր վերադառնալու ցանկութենէն, որովհետեւ դարձի գալու այս գործընթացին կը յաջորդէ ծածանման (float) շրջան, որուն ընթացքին ենթական կը տարուբերի ու կը ծածանի ուղեկորոյս ու բեկեալ նաւի նման: Այս շրջանի յատկանշական տարրերն են՝ վերյիշում անցեալի «փափուկ ու հաճելի» կեանքի, խիստ կարօտ բարեկամական շրջանակի, անձի ապահովութիւն ի դիմաց արտաքին աշխարհի եւն:

Ծածանման այս ժամանակամիջոցը վտանգաւոր կը նկատուի որովհետեւ անանձը կը զգայ հոգեպէս արմատախլուած ու նետուած՝ անապահով վայր: Կը զգայ թէ չունի օգնական ու ապաւէն: Երբեմնի անդորր ու բարօր կեանքը, իր այսպէս կոչուած բոլոր հրապոյրներով ու գեղեցկութիւններով, չքացած կը թուի ըլլալ: Աղանդաւորը իր բովանդակ էութեամբ կը տենչայ ու կ'երազէ նետուիլ անցեալի գիրկը: Ահա թէ ինչու կարեւոր կը համարուի, գէթ որոշ ժամանակուայ համար, նորադարձը առանձին չթողուլ: Ամանց համար ծածանման ու աղանդին վերստին դառնալու պահանջքը կը տեւէ երկու կամ երեք օր. այլոց համար՝ երկուքէն երեք ամիս: Պէտք է խոտովանիլ որ ոմանք ալ երբեք այդ վերջնական դարձը չեն կատարեր: Այս կը նշանակէ որ կը մնան կախեալ ուրիշի կամքէն, ու ենթակայ՝ աղանդագլուխին հրամանին:

digitised by A.R.A.R.@

Ինչպէս կարելի է տեսնել, ծրագրալուծումը միայն խօսելու եւ ենթական տարհամոզելու գիտութիւնը կամ արուեստը չէ, այլ՝ կատարելի ու հետեւողական հոգերանական յարձակումը՝ անձի ամբողջական հաւատալիքներու յօրինուածութեան վրայ՝ զինք մէկանգամընդմիշտ ազատելու ստրկամտութենէ ու հաճոյակատարութենէ:

Ծրագրալուծումը բարդ իրավիճակ կրնայ ստեղծել եթէ ձախողի՝ անկար ու անատակ մարդկանց անբաւարար գիտութեան ու փորձառութեան պատճառով: Ձախողութեան պարագային տեսնուած է որ աղանդաւորը իր կապը ընտանիքին հետ լրիւ խզած է ու մոռացութեան տուած անոր գոյութիւնն իսկ:

Գիտականօրէն փաստուած իրողութիւն է որ նոր դարձ կատարած աղանդաւորին ոչ միայն գիտակցութիւնը կը կանոնաւորուի ու կը վերատանայ իր նախկին անհատականութիւնը, այլեւ, բնախօսական գետնի վրայ, իր ձայնն ու աչքերը եւս կը փոխուին: Ձայնը որ դարձած էր խուլտուր, երկչոտ ու մանաւանդ անճանաչելի, կը պայծառանայ ու կը դառնայ յստակ ու ջինջ: Փոսն ինկած աչքերը, որ պատուած էին երկիւղով ու կասկածով, վերստին կը կայծկլտան ու կը փայլին: Հոգեպէս ու մարմնապէս խանգարուած ու ջլատուած աղանդաւորը, իր բուժման ու դարձի ճանապարհին կը վերագտնէ նաեւ իր կշիռքը, իր մորթին գոյնը եւն: Այսպիսով, տակաւ առ տակաւ կ'անհետանան ժխտական զգացումները, ինչպէս՝ երկիւղ, յանցանք, թշնամական ոգի դէպի հասարակութիւնն ու իր կարգերը, անապահովութիւն, անվստահութիւն եւն: Ցիչելու եւ իրերն ու վիճակները ճանչնալու կարողութիւնը ետ կուգայ եւ իրմէ մէկընդմիշտ կը հեռանայ անձնասպանութիւն կատարելու պահանջը եւ անձը վերջապէս կը վերագտնէ իր կորուսեալ էութիւնը ու կը սկսի ապրիլ իր բնականոն կեանքը՝ հոգեկան անդորրութեան մէջ:

Աղանդաւորն իր վերջնական դարձէն անմիջապէս ետք ի վիճակի չ'ըլլար որոշումներ կայացնելու եւ անկախօրէն ու մանաւանդ արդիւնաւէտօրէն գործելու: Աղանդաւորներ, իրենց դարձէն ետք, կը պատուին ամօթի ահռելի զգացումով: Ստորակայութեան զգացումը գիրենք կը կրծէ ու յարատեւ կը նեղէ: Խորապէս կը զգան որ կատարած են աններելի սխալ մը:

Աղանդաւորին դարձէն ետք պէտք է՝

Ա. Անմիջապէս վերացնել ամօթի ու յանցանքի զգացումը
Բ. Փորձել միացնել անձը իր անցեալին հետ
Գ. Վերատեղծել ու ամրացնել հոգեկան սիրալիր կապը ընտանիքին հետ
Դ. Ցիչեցնել անձը որ կը վայլէ ամէնքին սէրն ու յարգանքը եւն:

Աղանդաւորին վրայ չատ ծանր կը կշռէ «կորուստի զգացումը»: Անվերադարձ ժամանակի կորուստը, ինչպէս նաեւ յարաբերութեան, սիրոյ ու իանդատատանքի կորուստը մեծապէս կը ճնշէ անոր հոգին: Աղանդաւորը դառնապէս կ'ողբայ իր անկարողութիւնը ու կը գիտակցի անհնարինութիւնը՝ վերստին ձեռք ձգելու յումպէտս անցած ժամանակը:

Ծրագրալուծումը արեւմտեան այս ափերուն վրայ բաւական սուղ է ու ծանրագին: Անձին գործակցութենէն չատ կախում ունի սպասարկման գինը: Նկատի ունենալով բոլոր մանրամասն ծախսերը, որք են՝ ուտելիք, ապահովութիւն, բնակարան, աչխատավարձ եւն, գինը կրնայ բարձրանալ մինչեւ $13,000.00 տոլարի:

Ծրագրալուծման ենթարկուած ու յաջողապէս դարձ կատարած անհատներ զգացած են որ իրենց տրուած է «երկրորդ պատեհութիւն» կամ «նոր կեանք»: Գի-

digitised by A.R.A.R.@

տակցած են որ կեանքի մեծագոյն պարգեւը տրուած մարդկութեան՝ ազատութիւնն է մտքի ու անձի: Անկաշկանդ ու ազատ միտքն է լոկ որ կրնայ իւրովի մտածել ու ստեղծագործել, երեւակայել ու երազել:

Ծրագրալուծումը միակ ձեւն է կամ զէնքը հակադարձելու հոգեբանական բռնադատիչ միջոցին որ կը գործադրուի աղանդապետին կողմէ:

Ջենոր Ք.Հ.յ. Նալպանտեան

ՄԵՐ ՀԻՆԱԽՈՒՐՑ ՋՐՈՅՑՆԵՐԻՑ

ԱԲԵՂԱՆ ԵՒ ԹՈՑՆԸ

Մի աբեղա ցանկանում էր վանքի առաջնորդ դառնալ, բայց գիտէր, որ վանահօր կենդանութեամբ չի կարող դրան հասնել և հնար խորհեց:

Վանքում մի մանուկ կար, որին վանահայրը յաճախ էր ծեծում ու գանահարում:

Աբեղան թաքուն կանչեց մանկանը, նրան մահւան դեղ տուեց ու ասաց.

– Եթէ այս փոշին ցանես վանահօր կերակուրի մէջ, նա կը սկսի քեզ սիրել և այլևս չի ծեծի:

Անմեղ մանուկն առաւ փոշին ու սրտի խորքում մտածեց. «Միայն կէսը կը ցանեմ, ու եթէ նորից բարկանայ ու նորից ծեծի, միւս կէսը կը ցանեմ»:

Եւ այդպէս փոշու կէսը ցանեց վանահօր ճաշի մէջ, որ կերաւ ու մահացաւ:

Վանահայր դարձաւ այն մարդասպան աբեղան ու իշխանութեան հասած, եղաւ առաւել դաժան և սկսեց առաւել սաստիկ ծեծել մանկանը:

Մանուկը սրտի խորքում մտածեց. «Լաւ էր, որ փոշու կէսը պահեցի, հիմա այս կէսն էլ սրա ճաշի մէջ կը ցանեմ»: Եւ ցանեց:

Այդպէս է, հոր փորողն ինքն է, ի վերջոյ, ընկնում մէջը:

digitised by A.R.A.R.@

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՃԿԱՏԱՐ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆՔԸ

«Հայեր անցած են հոսկէ . . .
Անի քաղաք պահ մը կը ժպտի»

Սոյն գրութեան համար հիմք է ծառայած վաստակաշատ բանասէր Ցակոբ Սիրունիի «Հայ եկեղեցին Ռումէլի հողի վրայ» գիրքը, հրատարակուած՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի մէջ, 1966 թուականին:

Մեծագոյն սիրով ու յարգականութեամբ իր ունեցած նիւթը մեզի է տրամադրած նաև պատմաբան-դոկտոր Սուրէն Գոյանճեանը: Վերջինս, որուն կը յայտնենք մեր խորին շնորհակալութիւնը, կը պատրաստէ ծաւալուն ուսումնասիրութիւն մը՝ լոյս ընծայելու համար իբրև մեծագրութիւն:

Ա. Ջ.

Հարաւ-արեւելեան Եւրոպայի հայկական հնագոյն գաղթավայրերէն մէկն է Ռումանիայի գաղութը: Ցայտնի է որ հայերը, հինէն ի վեր, իրենց հայրենիքէն հալածական, ձեռք առնելով գաղթականի ցուպը ապաստան են որոնած աշխարհի ամենատարբեր ու հեռաւոր երկիրներուն մէջ: Ասպնջական այդ վայրերէն էր նաև Ռումանիան, ուր կ'ենթադրուի Քէ մեծ քիւով հայեր բնակութիւն են հաստատած դեռ Ե–ԺԲ. դարերուն: Գաղթականութիւնը շատ աւելի թափ առաւ, մասնաւորաբար, Անիի ու Կիլիկեան հայկական թագաւորութեան անկումէն ետք: 1475 թուականին Ղրիմի գրաւումը Թուրքերուն կողմէ, իսկ աւելի ուշ՝ Շահ Ապասի բռնագաղթը պատճառ դարձան հայերու զանգուածային ներհոսին դէպի Ռումանիա: Պատահական չէ որ Մինչեւ Դարերուն, Ռումանիա հաստատուած հայերու քիւը կը հասնէր 30.000-ի, իսկ 1932-ին՝ շուրջ 25.000 հայ կրնայի էր հաշուել շարք մը գլխաւոր քաղաքներու մէջ:

Ինչպէս այլուր, այստեղ ևս հայերը, հիմնադրապէս տեղաւորուելէ ետք, իսկոյն ձեռնամուխ են եղած կառուցելու սեփական եկեղեցի ու դպրոց գիտակցելով, Քէ միայն այդ կերպ պիտի կրնան պահպանել ազգային իրենց դէմքը: 1350 թուականին կը վերագրուի հայկական առաջին եկեղեցւոյ հիմնադրումը, Գոթրուանի մէջ: Ցայտնի են ժԴ. դարու երկրորդ կէսին կառուցուած նաև ուրիշ եկեղեցիներ Ռոմանի (1355 Թ.), Ցաչի (1395 Թ.) և այլ քաղաքներու մէջ: Այդ շրջանին հայերու քիւն այնքան էր աճած որ Ալէքսանտր Բարեպաշտ անոնց համար, 1401 թուականի Յուլիս 30-ի հրովարտակով Սուչաւայի մէջ կը տեղծէ եպիսկոպոսական ուրոյն Թեմ:

Ցետագայ դարերուն ևս Ռումանահայերը իրենց բնական վայրերուն մէջ հիմնած են եկեղեցիներ, վանքեր ու մատուռներ, բացած են դպրոցներ և տեղծած գրչութեան կեդրոններ, ուր ոչ միայն ամփոփած են իրենց հետ բերած ձեռագիր մատեանները, այլև տեղծած են նորերը: Այդ գրչագիրներէն շատերն այժմ կը պահուին Երեւանի, Վենետիկի, Վիեննայի, ինչպէս նաև Երուսաղէմի Մատենադարաններուն մէջ: Ազգային-եկեղեցական կեանքի աչխուժացմանը, անտարակոյս, մեծ չափով նպաստած են նաև Ռումանիոյ մէջ գործող հայկական տպարաններն ու հոն լոյս տեսնող շուրջ 50 անուն հայերէն պարբերականները:

1781 թուականին Գուքրէչի մէջ կառուցուած Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին, ժամանակ անց այլևս նեղ կու գար ու չէր կրնար իր մէջ տեղաւորել հաւատացեալները, որոնց թիւը յարատեւաբար կ'աճէր: և ահա, 1911 թուականին, հիմքը կը դրուի նոր եկեղեցիի մը: անոր չինարարիւնը կ'աւարտի չորս տարիէն ու 1915 թուականի Սեպտեմբեր 6-ին, Գուլկարիոյ առաջնորդ Ղեւոնդ Արք. Դուրեանը կ'օծէ զայն:

Այս և նման փաստեր, հայաշունչ քաղաքներու փողոցներու, թաղամասերու համար գործածուած հայկական անուններ, պատմիչներու քով պահպանուած տեղեկութիւններ այն մասին, Քէ Մոլտովայի մէջ հայ կարաւաններու շնորհիւ տեղեցուած են Քիւով նօր քաղաքներ, և այլն, կու գան վկայելու որ Ռումանահայ գաղութը, իրապէս, կը հանդիսանայ Սփիւռքի մեր բարգաւաճ ու յառաջադէմ կեդրոններէն մէկը, ուր հնարաւորին չափ անաղարտութեամբ և նախանձախնդրութեամբ պահպանուած են պապենական մեր հաւատքը, ազգային սովորութիւններն ու աւանդոյթները:

Գաղթքն այս թռուցիկ ընդհանուր գիծերով ներկայացնելէ ետք, կ'ուզենք այժմ մեր ըսելիքը մասնաւորել ու խօսիլ Ռումանիոյ տարածքին գտնուող հայկական բազմաթիւ աղօթատեղիներէն միայն մէկուն՝ Հաճկատար Ս. Աստուածածնի վանքի մասին:

* * *

Անիէն Ղրիմ և հոնկէ Ռումանիա գաղթած հայերը բնակութիւն հաստատեցին նաև Մոլտովական իշխանութեան մայրաքաղաք՝ Սուչաւայի մէջ: Հայութեան անդրանիկ օթյրանը եղաւ Սուչաւան, հարուստ՝ վանքերով ու եկեղեցիներով, որոնց հնագոյնները կ'ենթադրուին գոյութիւն ունեցած ըլլալ դեռ ԺԴ. դարուն: Քաղաքը, ճանչցուած իբրև «Ռումանահայութեան Անի», ունէր մէկ տասնեակէ աւելի յուշարժանները, որոնց մէջ ամենէն հռչակուածը քաղաքէն դուրս, անոր հարաւային կողմը և շուրջ երեք քմ. հեռաւորութեան վրայ գտնուող Հաճկատար Ս. Աստուածածնի վանք-ուխտատեղին է:

Վանքին անունը, հաւանաբար, կը ծագի հաճոյակատար կամ խնդրակատար բառերէն, որոնք, տարբեր, կը տրուէին Աստուածամօր: Ժողովուրդը զայն կը կոչէ նաև Խաչկատար՝ Քերեւս նկատի ունենալով գեղեցիկ բլուրի մը վրայ կառուցուած այդ վանքի գմբէթին երեւցող խաչը:

Հաճկատարը կը կարծուի կառուցուած ըլլալ 1512 թուականին: Ըստ աւանդութեան, Տրըկան Տօնաւագ անունով հայազգի վաճառական մը որ իր անասունները կը տանէր ծախելու, դէպի Վիեննա ճամբուն վրայ կը գիշերէ Սուչաւայի ծայրամասը գտնուող յիշեալ բլուրին վրայ: Երազին մէջ ան կը տեսնէ հրեշտակներ, որոնք գեղեցիկ մեղեդիներ կ'երգէին: կ'արթննայ յուզումով և կ'ուխտէ վերագարձին, եթէ գործերը յաջողած ըլլան, տուեալ տեղը վանք կառուցել:

Այդպէս ալ կ'ըլլայ և Տօնաւագ կը կատարէ իր խոստումը: ուխտի ծնունդ է Հաճկատարը, յետագային քանիցս աւերուած, ու վերանորոգուած Տօնաւագի գերդաստանի յաջորդ սերունդներուն կողմէ, դարեր շարունակ: Այսօր ալ ան, որ միակ հայկական ուխտատեղին է Արեւելեան Եւրոպայի մէջ, արրագան վայր մըն է ուխտի:

Հաճկատարի կառոյցը, ընդհանուր իր յատկանիշներով նման է Մոլտովական ճարտարապետութեան, ունենալով, անշուշտ, որոշ տարբերութիւններ որոնք բնորոշ են հայկական միւս եկեղեցիներուն: Բուն տաճարը ուղղանկիւն է, ունի երկու դուռ: հարաւային դրան երկու կողմերը, վարի մասը, փորագրուած է կառուցման թուականը՝ 1512: Գաւիթը բաւական ընդարձակ է, եռանկիւնաձև տանիքով, իսկ գմբէթն ունի ութ անկիւն: Վանքի ներսի պատերը հարուստ են եղած գարգարանքներով ու որմնանկարներով, որոնք այժմ եղծուած են: Արեւելեան մասին մէջ կը գտնուի Աւագ խորանը՝ նուիրուած Աստուածամօր: Վերջինիս արրանկարը, որ ծածկուած է ուխտաւորներու բերած արծաթեայ գարդերով, կը վայելէ հրաչագործութեան համբաւ: Ըստ աւանդութեան, վանքին մէջ կը պահուի նաև բեկոր մը Քրիստոսի խաչափայտէն: Զանգակատան գանգակը, համաձայն վրան պահպանուած հայերէն ար-

digitised by A.R.A.R.@

ձանագրութեան, բերուած է Տաթևէն և թուականն է՝ 1244։ Ժէ. դարու վերջին, վանքը կը յիշուի նաև իբրև կուսանոց, ուր կ'ապրէին չուրջ 40 կոյսեր և այրի կանայք։ Արդարև, Ռումանեական հին վաւերագիրներու մէջ Հաճկատարը կը կոչուի նաև mitokul armenesk, որ կը նշանակէ՝ հայկական մենաստան։

Լայն ճանաչում և հռչակ վայելող այս ուխտավայրը ժամանակին ունեցած է ընդարձակ կալուածներ, մեծ հոդատարածութիւններ, ձկնարան, մեղուանոց, ևայլն։ Հոն ընդօրինակուած են ձեռագիրներ ու յօրինուած շարականներ, վանքին նուիրուած, որոնք մինչև օրս կ'երգուին ուխտագնացութիւններու բերքատուին։ 1912 թուականին, մեծ չուքով կը նշուի վանքի կառուցման 400-ամեակը, ի ներկայութեան Աւետրիայէն, Թրանսիլվանիայէն, Լեհաստանէն ու հեռաւոր այլ և այլ երկիրներէ ժամանած հայ և օտար հիւրերու։

Տպաւորութիւններու մատեաններն ուր, 1870 թուականէն սկսեալ, այցելուները գրանցած են իրենց խոհերն ու զգացումները, վառ կերպով կը վկայեն, թէ ինչպիսի անջնջելի ու խոր ներգործութիւն է ունեցած հիւրերու վրայ յիշեալ սրբավայրը։ Յորէն Արք. ՆարՊէյ, Գէորգ Մ. վարդապետ Իւթիւճեան, հասարակական գործիչ Մինաս Զերազ, Զէյթունի ապստամբութեան հերոս Աղասի, արուեստաբան-պատմագէտ Յովսէփ Սարժիկովակի, բանաստեղծ Միամանթօ և շատ ուրիշներ եկած, տեսած ու հիացած են իրապէս բացառիկ այդ յուշարժանով։

Սովորաբար տարին երեք անգամ՝ Աստուածածնի Վերափոխման, Վարդավառի և Աստուածածնի Ծնողներ Յովակիմին ու Աննային նուիրուած տօներուն, տեղի կ'ունենային ուխտագնացութիւնները և կը մատուցուէր հանդիսաւոր Պատարագ։ Երիթնկայիչատակ Վազգէն Ա. Հայրապետը որ 1948-1955 թուականներուն, մինչև կաթողիկոս դառնալը, Ռումանիոյ Թեմակալ Առաջնորդն էր, Հաճկատարի վանքին մէջ է անցուցած քահանայական քառասնօրեայ ապաչխարութեան իր չրջանը (1943 Բ.), և հոն է դարձեալ որ մատուցած է անդրանիկ իր Պատարագը։ Տարիներ անց, 1965-ին, ան կրկին կ'այցելէր Հաճկատար, արդէն իբրև Ամենայն Հայոց Հայրապետ, Սուրբ Պատարագ մատուցանելու նոյն վանքին մէջ, ի ներկայութեան հայ և օտար բազմահազար ուխտաւորներու։ Վեհափառի պատմական այդ այցը Հաճկատար եղաւ առիթ, որպէս զի հայագիտութեան անխոնջ մշակ, հասարակական գործիչ ու հրապարակագիր Յակոբ Սիրունին, ականատեսը Վազգէն Ա-ի նաև անդրանիկ Պատարագի, հանդէս գայ առանձին ուսումնասիրութեամբ, զայն յոյժ ընծայելով առանձին դիրքով և հոն անդրադառնալով Ռումանահայ դպրութիւն անցած գեղեցիկ ուղիին։

Ինչպէս Սիփուքի ուրիշ շատ կեդրոններ, այժմ նօսրացած է նաև Ռումանիայի գաղութը։ Հայ գրեթէ չէ մնացած Մուշատայի մէջ որն, ի տարբերութիւն իրեն բախտակից Լիվովի ու Թրանսիլվանիայի կրցաւ, այնուամենայնիւ, դիմանալ շատ աւելի երկար, որովհետև մնաց փարած մայրենի եկեղեցիին, հայ Սիփուքի այդ վերջին յատին, կառչելով ազգային իր սրբութիւններուն, լեզուին, աւանդութիւններուն։ Հաճկատար ուխտի եկող հայեր գրեթէ չկան հիմա. փոխարէնը, սակայն, մեծ է թիւը Ռումանացի և այլ ազգութեան պատկանող ուխտաւորներու որոնք երկիւղած ու ծնկաչոք կը րարձրանան բլուրը, հրաչք ապերսելով Հայոց Աստուածածինէն։

Հաճկատարի մասին մեր այս ակնարկը կ'ուզենք եզրափակել Յակոբ Սիրունիի յուզումնալի մտորումներու խտացումը ներկայացնող հետեւեալ խօսքերով՝ քաղուած վերը յիշուած իր գրքի 126-րդ էջէն։

«Յանկարծ սիրտը կը փղձկի մէկէն. տեսնելով մնասուր այս վանքը որ կը հսկէ աւերակներուն վրայ. կ'ուզէ իմանալ. որպէս զի դեռ երկար պայմէ աշխարհիս. բէ հայեր անցած են հոսկէ. աղէտներէն փախչելով. բայց սերմ ցանելով. որ պէսզի վկայէ վաղուան մարդոց որ երկար տոկաց հայը հոս. որովհետեւ փարած մնաց իր պապենական հաւատքին. որ եթէ սպառեց զայն ժամանակը ի վերջոյ. իր կանթեղին մէջ իւղն անպայտ ըրաւ վերջին հայը . . . : Այս մտածումն է որ յուզումն կ'ամոքէ պահ մը ու կը զգաս որ **Անի քաղաք պահ մը կը ժպտի.** հպարտ որ վերջին հայը իւղը անպակաս ըրաւ Աստուածամօր կանթեղին մէջ. որպէս զի ան հսկէ իր ամիւններուն. երբ որ ինքն ալ այլեւս չ'ըլլայ»։

ԱՐՄԻՆԷ ՔԷՕՇԿԷՐԲԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

6149 North 9th Street
Fresno, CA 93710-5817

December 24, 1996

His Beatitude Archbishop Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem
Armenian Patriarchate
P.O.Box 14001
Jerusalem, ISRAEL 91140

Your Beatitude:

Your article in the July-September, 1996, issue of Sion, "Shnorhali Kertogh," pleased me intensely. In it you wrote about and analyzed metrical elements of Shnorhali's poetry in considerable detail, in a way that spoke intimately to my own feelings in the matter.

In spare, reflective moments I often think about the metric patterns -- iambic and anapestic phrases, and their interaction.

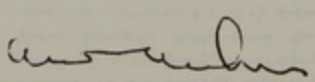
Frequently, when I am alone on a long walk, I match my step with my mental singing of, say, "Norasteghdzeal."

While reading about "Norahrash" in your article, there came to mind a somewhat related matter that I had learned long ago. It is that in the ten verses (which, as an acrostic, spells "Nersesi Erg," -- should it not be "Nersisi?") the eight names from Vardan to Garegin have a numerical value (force) of 666, the force of the classical Armenian alphabet. The enclosed chart shows that. But note the spellings of Khoren and Arsen.

Even more, the opening phrase of the 9th verse, "Ramkakan ... vetsits" also has a force of 666. The chart shows this as well.

It all seems wonderful to me. That is, Shnorhali was wonderfully inspired.

Yours faithfully,

Arra S. Avakian

Enclosure

digitised by A.R.A.R.@

GEMATRIA

Վարդան	90
Խորեն	96
Արտակ	80
Համայեակ	79
Տաճատ	83
Վահան	72
Արսեն	89
Գարեգին	77
Total	666

$$1 + 2 + 3 + \ldots + n = \frac{n(n+1)}{2}$$

$$1 + 2 + 3 + \ldots + 36 = 666$$

Համկական	խումբ	հազարաց	եւ	երեսնից	թիւ	ընդ	վեցից	= 666
107	93	90	39	137	54	34	112	

Avakian 1996

digitised by A.R.A.R.@

ԱՌԱՆՁԻՆ ՁԵՍ, ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Ազգային հաստատութիւններ եւ կազմակերպութիւններ փշոտ փորձառութիւն մը ունին կալուածային-ֆինանսական գործառնութեանց եւ մանաւանդ անոնց վերահսկումին մէջ:

Տեղ մը շէնք կը ծախուի կէս գինով, ուրիշ տեղ մը կեդրոն կը գնուի աճապարանօք, առանց գործածութեան արտօնագիր ապահովելու ի նախագունէ: Տարբեր տեղ մը տարածուն հող կը ծախուի մասնաւորներու, գոյացած մեծ գումարով արդիական դպրոցաշէնք կը կառուցուի, բայց 5 տարի ետք կ'որոշուի դպրոցը փակել: Զի մոռցուիր փառաւոր ու կենսունակ մշակութային կեդրոնը, որ 10 տարի դիտումնաւոր կերպով ամայացուեցաւ, որպէս զի օր մը ծախուի անգործածելիութեան պատրուակով: Տակաւին կայ հոյակապ շէնք մը, վերածաղկող բաղաքին կեդրոնը, կառուցուած ազգային առաջնորդարանի դրամով, բայց որուն տէրերն են առաջնորդարանի սնտուկին վրայ հսկողները:

Իբրեւ բացատրական օրինակ միայն յիշուած այս գործառնութեանց պատասխանատու վարչութիւնները կազմուած են բացառապէս ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆՆԵՐէ, որոնք ենթակայ եղած են կանոնագիրներով նախատեսուած ՀԱԿԱԿՇԻՌԻ եւ կանոնաւոր հերթականութեամբ հաշիւ տուած «ազգ»ին: Դա՞սը այս բոլորին – Նիւթականի յանձնումին մէջ՝

Ա. Աշխարհականներու գերակշիռ, նոյնիսկ բացարձակ, ներկայութիւնը երաշխիք մը չէ շանաձուկերու դէմ պաշտպանութեան:

Բ. Կազմակերպական կարգուսարքի յարգումը բաւարար չէ ապահովելու ազգային ստացուածքներու անվտանգութիւնը:

Բոլոր ապացոյցները կը հաստատեն, թէ ֆինանսական մարզերու մէջ որոշում կայացնողներուն աշխարհական կամ հոգեւորական, հաւատացեալ կամ անհաւատ, հայախօս կամ օտարախօս, նշանաւոր կամ անյայտ, հարուստ կամ աղքատ, գործատէր կամ գործաւոր ըլլալը բացարձակապէս դեր մը չունի ուղիղ, խոհական եւ ազգին համար նպաստաւոր մատակարարութեան տեսակէտէն: Արդարանալի չէ, հետեւաբար, հայկական Երուսաղէմը առանձնացնելով աժան նշանաւորութեան թիրախ դարձնել վանականներուն ... սխեմը:

Եթէ Ամեն. Թորգոմ Պատրիարք եւ Տնօրէն Ժողով իրապէս խաբուած են 1993-1995 տարիներու կալուածային գործառնութեանց մէջ, իրենց կ'իյնայ երեւան հանել ստախօս(ներ)ը, խարդախ(ներ)ն ու կաշառակեր(ներ)ը եւ իսրայէլեան օրէնքը գործադրել տալ թէ՝ անոնց եւ թէ կարծեցեալ խաբէութեան արդիւնք հանդիսացող համաձայնագիրներուն նկատմամբ:

Ոչինչ կը շահիք հիմա Ս. Յակոբայ վանքին կրած կամ մինչեւ 99 տարի կրելիք կորուստներուն մասին ենթադրութեանց անձնատուր ըլլալով: «Ազգ»ը պէտք է ԱՐԹՆՆԱՅ եւ վերջապէս ՄՏԱԾԵԼ ՍԿՍԻ, թէ ինչո՛ւ իր ստացուածքները կեր կ'ըլլան շանաձուկերու: Հայկական Երուսաղէմի վերջին դժբախտութիւնը նորագոյն զարթուցիչն է:

Ամերիկահայութեան նախկին բազմերախտ թեմակալ առաջնորդ Թորգոմ Արք. Մանուկեան Երուսաղէմի Ս. Աթոռոյ պատրիարք ընտրուեցաւ Մարտ 22, 1990ին: Երեք ամիս ետք, «Միաբանակից եղբայրներ»ուն ուղղուած առաջին տեղեկագրով մը ան կը հաղորդէր, թէ անձամբ շրջած է վանքին կալուածները,

digitised by A.R.A.R.@

ձեռնարկած կալուածներուն ցանկագրման եւ պաշտօնաթուղթերու մէկտեղման, հրահանգած փաստաբաններուն բաց հողերէն հեռացնել ապօրինի բնակիչները, եւ կը մատնանշէր վտանգը «անխնամ թողուած մեր հողերը կորսնցնելու»:

Շեշտելէ ետք, թէ իր նպատակն է կալուածները «օգտագործել», ո՛չ թէ ծախել, Պատրիարքը կ'աւելցնէր. «Խափանելու համար նման հաւանականութիւն մը (հողեր կորսնցնելու – Հ.) պարտինք բացայայտել տեղացի եւ այլ երկիրներէ շինարարներ որպէս զի իրենց դրամագլուխը շահարկեն մեր կալուածներուն վրայ շինարարութեամբ, արդիւնաբերական, բնակարանային եւ կամ երկրագործական նպատակներով»:

Թորգոմ Պատրիարք կը վերակազմակերպէ վանքին կալուածոց գրասենեակը՝ տեսչութեան ներքեւ Գերշ. Յուսիկ Եպսկ. Պաղտասեանի եւ կը նշանակէ Խորհրդատու Յանձնախումբ մը բաղկացած պրն. Գէորգ Յովնանեանէ, Վարդգէս Պալեանէ եւ Մայր Էրխիէթեանէ, որոնցմէ առաջինը Նիւ Ճըրզի նահանգին մէջ շինութեան ճարտարարուեստի տիտան մըն է, իսկ միւս երկուքը, իրենց հերթին, կը գլխաւորեն կալուածային–շինարարական ձեռնարկութիւններ:

Ըստ երեւոյթին Ամեն. Պատրիարքը ընտրած է ճի՛շդ անձերը, ճի՛շդ գործին համար, ճի՛շդ պահուն: Բայց ինչո՞ւ կալուածոց տեսուչ սրբազանը եւ յանձնախումբը առանձին–առանձին կամ համատեղ յայտարարութեամբ մը լոյս չեն սփռեր հայոց պատրիարքութեան կալուա- ծային վերջին 3 գործառնութեանց վրայ: Ինչո՞ւ Թորգոմ Պատրիարք Տնօրէն Ժողովին ուղղուած իր անունը կրող Օգոստոս 8, 1996 թուակիր յուշագրին մէջ ո՛չ մէկ ակնարկութիւն ըրած է յանձնախումբին մասին, եւ ինչո՞ւ Շաբաթ, Հոկտեմբեր 26, 1996ին Նիւ Եորքի մէջ ժողով գումարելէ ետք յանձնախումբին եւ հանի մը ուրիշներու հետ, հրապարակաւ չբացատրեց ի՛ր իսկ նշանակած յանձնախումբին դերը:

Անցնող 6 տարիներուն յանձնախումբը կապ պահա՞ծ է պատրիարքարանին հետ. որո՞ւն միջոցաւ – Պատրիարքի՞ն, թէ կալուածոց տեսուչին: Հաղորդակցա՞ծ է շինարարական տուներու հետ, փորձա՞ծ է գանոնք շահագրգռել հայկական Երուսաղէմի կալուածներով: Այցելա՞ծ է Երուսաղէմ: Տեսա՞ծ է կալուածները: Ուսումնասիրա՞ծ է շուկան: Քննա՞ծ է շահարկումի առաջարկ–ծրագիրները: Կարդացա՞ծ է համաձայնագիրները: Յանձնարարութիւններ ըրա՞ծ է վանական իշխանութեան:

Պաշտօնական պատասխան չունինք:

Ոչ–պաշտօնական աղբիւրէ մը 2 ամիս առաջ միայն ուրախութեամբ տեղեկացած էինք յանձնախումբին գոյութեան մասին: Բայց կիսապաշտօնական աղբիւր մը 2 շաբաթ առաջ հաղորդեց, թէ յանձնախումբը դեր մը չէ ունեցած խնդրոյ առարկայ 3 կալուածները շահարկելու առաջարկ–ծրագիրներուն ընտրութեան եւ կնճռումին մէջ:

Հայկական Երուսաղէմի կալուա- ծային–ֆինանսական գործառնութեանց պատմութիւնը պատմութի՛ւնն է ագգային մեծ եւ փոքր – մասնաւորաբար մեծ – հաստատութեանց եւ կազմակերպութեանց մատակարարութեան: Բարեկամութեան համար, դրամի սիրոյն եւ համբաւի առջեւ պատրաստ ենք անգործածելի դարձնելու եւ բուռ պահելու շանածուկերու դէմ պաշտպանութեան ագգային բնական զէնքերը՝ պատգամաւորական, գաւառական, երեսփոխանական կամ ընդհանուր ժողով, վարչութիւն, տնօրէնն ժողով կամ թեմական խորհուրդ, Բիւրօ, բաղաքական ժողով կամ հոգաբարձութիւն, յանձնախումբ կամ կոմիտէ, յանձնաժողով կամ ֆոմիսիոն:

Տարբեր անուններով բայց նոյնատեսակ այս կազմերը, որոնք, բաղկացած ջախջախիչ մեծամասնութեամբ ազնիւ եւ պարկեշտ հայորդիներէ, կը ղեկավարեն հայ կեանքը, յաճախ կը ձախողին վերահսկողութեան իրենց պարտականութեան մէջ: Անմիջական պատճառներէն մէկը - գուցէ գլխաւորը - ձախողութեան *մեքանիսիէններն* են, որոնք սպրդած են ամէն տեղ, կը գտնուին ամէն աստիճանի պատշաճներու վրայ եւ եռանդուն կ'աշխատին ազգային մեքենան ... աւրելու համար:

Եթէ հայկական Երուսաղէմն ալ ունեցաւ եւ ունի ի՛ր ձախողութեան *մեքանիսիէնները*, առանձին չէ դժբախտաբար: Բայց ո՞ւր է հոգին, հայո՛ւ հոգին ...

Մ. ՀԱՅԿԵՆՑ

digitised by A.R.A.R.@

ՏԱՐԵԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ

Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի 7 Յունիս 1997, Ամավերջի Հանդէս

Ամենապատիւ Սրբազան Գատրիարք Հայր,
Գերաշնորհ եւ հոգեշնորհ Հայրեր,
Գատուարժան ուսուցիչ եւ ուսուցչուհիներ,
Գատկառելի ներկայացուցիչներն՝ Ազգային հաստատութեանց,
Ցարգելի ծնողներ եւ ներկաներ,
եւ շատ սիրելի աշակերտներ,

Կողջունեմ ձեր բոլորը՝ Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանի ամավերջի այս հանդէսին բարի եկած էք. ձեր ներկայութիւնը ուժի, սիրոյ եւ բաջալերանքի աղբիւր մըն է մեզի համար։

Այժմ կը փափաքիմ ներկայացնել ձեզի 1996–1997 ուսումնական տարեշրջանին վարժարանիս մէջ կատարուած կրթական աշխատանքները, մատնանշելով որոշ փոփոխութիւններն ու նուաճումները։

Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանը 2 Սեպտեմբեր 1996ին սկսաւ իր ուսման տարեշրջանը 151 աշակերտ եւ 60 ուսուցիչներով։ Անցեալ տարի ունէինք 165 աշակերտներ։ Ուրախացուցիչ էր այս տարի ունենալ յաւելեալ 16 աշակերտներ։

Սաղիմահայութեան յաճախ նուազող բնակչութեան թիւը նաեւ տխուր սպառնալիք մըն է Ս. Թարգմանչաց վարժարանի ապագային։ Կեանքի ստիպող պայմանները Հայ բնակչութիւնը կը ստիպէ Հին Գաղաքէն դուրս բնակութիւն հաստատելու. կամ Նոր Գաղաք կամ ալ Երուսաղէմի շրջակայքը։ Այս պարագան հետզհետէ անհրաժեշտ կը դարձնէ ապահովել փոխադրամիջոցները, որպէսզի կարողանանք այս շրջաններու աշակերտութիւնը բերել մեր վարժարանին եւ անոնց ալ տալ առիթը՝ ազգային կրթութեան։ Մօտիկ ապագային արդէն անհրաժեշտութիւն մը պիտի դառնայ այս աշակերտութիւնը դպրոց բերել եթէ կ'ուզենք մեր վարժարանի «բափասիթէն» պահել 150 աշակերտի սահմաններու շուրջ։ Եթէ ոչ, աշակերտութեան թիւի նուազումը անխուսափելի կը թուի։ Եւ այս նուազումը կրնայ պատճառ դառնալ լուրջ հետեւանքներու՝ վտանգելով վարժարանիս առաքելութիւնը եւ որակը՝ թէ բարոյապէս եւ նաեւ տնտեսապէս։

Թարգմանչացը ամէն գինով պէտք է ապրի եւ գարգանայ։ Երբ որ Թարգմանչացը բարձրանայ մենք ալ կը բարձրանանք անոր հետ միասին եւ երբ որ ձախողի մեր անկումն է անկիւն։ Երուսաղէմի մէջ Հայապահպանման հաւատիքն է այս վարժարանը եւ միակ կեդրոնը, ուր հայ մանուկը, պատանին եւ երիտասարդը հայեցի դաստիարակութիւն կրնան ստանալ։ Հետեւաբար, երբէք աւելորդութիւն թող չի սեպուին այս վարժարանի համար կատարուած ծախսերը եւ տնտեսական զոհողութիւնները։ Ամենէս լաւ գիտենք որ ազգային վարժարանները տնտեսապէս շահաբեր հաստատութիւններ չեն երբեք. սակայն մեր ազգային շահերը կը պահանջեն որ նոր սերունդները լաւագոյն կրթութիւնը ստանան ի գին ամէն զոհողութեան։ Եւ կրկին գիտենք որ լաւ կրթութիւնը սուղ է. սակայն այնքան սուղ չէ որքան գաղութ մը չունենալ ազգային վարժարան մը եւ դատապարտուի ներմակ ջարդի մը։ Ահա այս է ամենէն սուղ գինը որ սփիւռքի շատ մը գաղութները դժբախտաբար կը վճարեն ամէն օր, չի կրնալու համար ազգային վարժարան մը բաց պահելու դժուարութիւնները։ Բայց որքան ատեն որ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը գոյութիւն ունի, ապահովուած է Ս. Թարգմանչաց վարժարանի գոյութիւնը, որ հաւատիքն է այս գաղութի գոյատեւման։

Ունենանք խաղաղ եւ համերաշխ տարի մը առանց ունենալու որեւէ լուրջ կարգապահութեան հարց մը։ Աշակերտ եւ ուսուցիչներով միասին մեր վարժարանը այս տարի եւս ներկայացուց կատարեալ ներդաշնակութիւն մը. եւ իրագործելով մեր կրթական եւ ուսման ծրագիրները լիուլի՝ այս տարեշրջանը բոլորեցինք 28 Մայիս 1997ին ամավերջի հանդիսութիւններով։

digitised by A.R.A.R.@

Տնտեսական Նոր Կարգաւորումներ

Այս տարի Հոգշ. Հայր Թէոտորոս Քահարեանը ստանձնած է Տնտեսութեան վարչութիւնը: Հոգշ. Հայր Աւետիս Իփրաճեանը, որ անցեալ տարուայ Վարիչն էր, այժմ իր ուսման ծրագիրները կը հետապնդէ. յաջողութիւն կը մաղթենք իրեն:

Կրթական Հարցեր

Այս տարի եւս չորս ընդհանուր ուսուցչաց ժողովներ ունեցանք, ուր ծեծուեցան հարցեր, լուծումներ գտնուեցան, էական որոշումներ առնուեցան եւ ճշդուեցաւ Վարժարանիս ընդհանուր ընթացքը այլ եւ այլ նիւթերու շուրջ:

Կազմակերպեցինք նաեւ ծնողաց-ուսուցչաց հանդիպումներ, որպէսզի ուսուցիչ եւ ծնողներ ուղղակի կապ հաստատէին աշակերտներու ուսման վիճակի մասին: Այս տարի ունեցանք երկու ընդհանուր հանդիպում՝ ուսուցիչ եւ ծնողները իրարու հետ: Այս հանդիպումները առիթ կ'ընծայեն իւրաքանչիւր աշակերտի ուսումնական, կարգապահական, հոգեբանական եւ այլ վիճակներու շուրջ զրուցել իրենց ծնողներու հետ եւ միասնաբար լուծումներ գտնել որոշ հարցերուն: Ծնողներու եւ ուսուցիչներու հաստատակաց գաղափարն այն է, որ շատ տեղին եւ օգտակար ձեռնարկներ էին այս հանդիպումները:

Անցեալ Ամառ եւ այս տարի կատարուած մեծածախս նորոգութիւններու շնորհիւ Վարժարանս օժտուեցաւ նոր տարրալուծարանով մը, որ գալ տարւընէ սկսեալ գործածութեան պիտի դրուի կատարելապէս: Մեր խորին շնորհակալութիւնը կը յայտնենք Պարոն Յակոբ Անդրէասեանին, իր բերած կամաւոր մասնակցութեան համար: Պր. Անդրէասեանը միջնորդած է Ընդպայման Համալսարանի բարձրաստիճան անձնաւորութիւններուն, որոնք ծրիաբար օժանդակած են մեր տարրալուծարանին՝ գանագան ֆիմիական ապրանքներով եւ թանկագին գործիքներու սարքաւորումներով: Մենք պէտք ունինք մեր ազգայիններու գործօն մասնակցութեան, դիմագրաւելու շատ մը պահանջները մեր ազգային վարժարանին: Կը յուսանք ֆաջալերական դեր կ'ունենայ Պարոն Անդրէասեանի օրինակը:

Մարմնամարզութեան եւ Երաժշտութեան դասերը կը շարունակուին: Ցաւոնի է սակայն, որ անբաւարար են այս նիւթերու յատկացուած դասապահերը. բայց շատ դժուար է հինգ լեզուներով խճողուած դասացուցակը աւելի եւս բեռնաւորել նոր դասապահերով: Այս տարի որոշ դժուարութիւն մը ունեցանք Մանչերու համար Մարգանիի Պարոն մը ճարելու մէջ: Ընդհանրապէս, Թարգմանչացի ուսուցչութեան ասպարէզը կը գտնուի կանանց գերիշխանութեան տակ: Միմիայն երեք Հայ Պարոններ կը պաշտօնավարեն եւ նոր Պարոն մը գտնել գրեթէ անկարելի դարձած է: Պատճառը հիմնականօրէն տնտեսական է: Սակայն կը յուսանք որ, վերջին երկու տարիներու գոհացուցիչ վճարումներու շնորհիւ որ կատարուեցան Ամեն. Պատրիարք Հօր տնօրինութեամբ, ուսուցչութեան ասպարէզը գրաւիչ կը դառնայ նաեւ Հայ Պարոններուն:

Դժբախտաբար, հակառակ երկու Թաղադաշտերու գոյութեան, դպրոցիս աշակերտութիւնը կարող չէ անոնցմէ որեւէ մէկը օգտագործելու՝ ներկայ անյարմար եւ անխնամ վիճակի պատճառով: Ասիկա նաեւ գաղութային հարց մըն է եւ որոշ ծրագիրներ կը մշակուին գանոնք նորոգելու եւ գործածութեան ներքեւ դնելու: Գոնէ առնցմէ մէկը եթէ նորոգուէր մեզի կարելիութիւն պիտի ընծայէր մարգանիի աշխատանքները աւելի ագդու դարձնելու: Եւ ինչ՞ու չէ, ձեզմէ շատերուն համար "նօսթալճի" դարձած դաշտահանդէսները վերակենդանացնել կարելի պիտի ըլլայ: Դպրոցի խաղադաշտի նորոգումը եւ գործածութեան դրուիլը ունի նաեւ ապահովական մեծ արժէք. ժամը տասնի եւ տասներկուքի դադարներուն աշակերտութիւնը ագատ կը մնայ եւ հսկողութեան մեծ հարց կը ծագի, եւ երբեմն փոքրիկ աշակերտները անգամ գնումներ կատարելու համար մինչեւ Արաբական շուկան կ'երթան, եւայլն... Եթէ լուծում մը գտնուի խաղադաշտի հարցին, ասիկա պիտի պակսեցնէ նաեւ այն աղմուկը, որ մեր աշակերտները խաղի առեն կը հանեն վանքի բակին մէջ եւ յաճախ բնակիչներու գանգատներուն պատճառ կը դառնան:

digitised by A.R.A.R.@

Մշակութային Ձեռնարկներ

Այս տարի, կրկին աւանդաբար, տօնեցինք վարժարանիս անուան օրը, " Սրբոց Թարգմանչաց Վարդապետներուն" նուիրուած անմոռանալի հանդէսով մը: Ուրախ եւ գուարճալի հանդէսներով դիմաւորեցինք նոր Տարին եւ Կաղանդը: Բարեկենդանին ունեցանք Դիմակաւոր Պարահանդէս մը: Մարտ 21-ին յատուկ հանդէսով մը տօնեցինք Մայրերու օրը: Այս հանդէսներու յաջողութիւնը մեծ կը պարտինք Բանաստեղծուհի Տոքթր Անուշ Նագգաշեանին որ պատասխանատուն է վարժարանիս մշակութային ձեռնարկներուն: Զգալի էր իր բերած նոր շունչը Թարգմանչացէն ներս: Շնորհակալ ենք Տիկին Նունէ Պօղոսեանին, որ մեր երաժշտութեան ուսուցչուհին է Հայաստանէն, մեր հանդէսներուն իր բերած մասնակցութեան համար:

17 Մայիսին ունեցանք Ձեռագործի մեր աւանդական Պազարը, ուր ցուցադրուեցան մեր աշակերտուհիներու ձեռագործի աշխատանքները: Այս ցուցահանդէսը մեծ հետաքրքրութիւն գտաւ, արժանանալով այցելուներու մեծ գնահատանքին: Հիացում պատճառեցին ներկացուած ձեռագործի կտորները, որոնք ամբողջ տարի բծախնդրօրէն պատրաստուած էին, ձեռագործի ուսուցչուհիներուն Տիկին Անթառամ Պարակէօզեանին եւ Օրիորդ Ազնիւ Պաղտասարեանին հսկողութեամբ եւ վարպետ ցուցմունքներուն տակ: Կը շնորհաւորենք մեր ուսուցչուհիներն ու աշակերտուհիները այս փայլուն եւ յաջող ցուցահանդէսին համար:

Անցեալ Շաբաթ, 31 Մայիս 1997ին ունեցանք մեր Մանկապարտէզի շատ սիրալիր հանդէսը: 11 շրջանաւարտներ Ծաղիկ դասարանէն բարձրացան նախակրթարանի առաջին դասարան: Այս ուրախառիթ հանդէսը յոյժ տպաւորիչ էր, շատ լաւ պատրաստուած եւ կազմակերպուած: Շնորհակալ ենք այս անմոռանալի հանդէսը պատրաստող ուսուցչուհիներուն, Օրիորդ Այրին Գալանեանին եւ Օրիորդ Սուզաննա Միրզոյեանին:

Ինչպէս նախորդ տարիներուն այս տարի եւս Թարգմանչացի մեր աշակերտները կատարեցին իրենց եկեղեցական պարտականութիւնը կանոնաւոր կերպով մասնակցելով տօնական արարողութիւններուն եւ թափօրներուն: Եկեղեցական երգեցողութեան պատասխանատուն Պարոն Վարուժան Մարգարեանը պէտք է յիշենք եւ շնորհակալութիւն յայտնենք իր բերած յառաջդիմութեան համար այս մարգին մէջ:

Կը ծրագրենք վարժարանիս բոլոր արձանագրութիւնները համակարգիչի անցնել– computerize– ընել: Այս գործով կը զբաղի Պարոն Սարգիս Պայաճեան: Իսկ համակարգիչի յատուկ դասերը կը շարունակուին փափաքող աշակերտներու համար. Այս տարուան դասատուն էր Պր. Գառնիկ Պալըճեան:

Այս տարի ձեռնարկեցինք եւ յաջողութեամբ գլուխ հանեցինք վարժարանիս Տարեգիրքը « Օրերն Ոսկի » մակագիրով: Գաղափարը յղացաւ եւ աշխատակցեցաւ Աւարտական դասարանը խմբագրական Մարմնի հետ, որը կը կազմէին. Տեսուչը, Պր. Աւարտական դասարանը խմբագրական Մարմնի հետ, որը կը կազմէին. Տեսուչը, Պր. Եղիա Տիգրանեան, Տիկ. Արփինէ Նագգաշեան եւ Տոքթ. Անուշ Նագգաշեան: Գիրքի ձեւաւորումը եւ նկարազարդարումը կատարուեցաւ Հոգշ. Հայր Ընծանուէր Պապախանեանի կողմէ: Վարժարանիս նախկին շրջանաւարտներէն Պարոն Գաբրիէլ Տիգպիգեանը շատ յարմար գինով եւ բծախնդիր աշխատանքով գիրքի տպագրութիւնը ստանձնեց: Ծրր որ ասոնց վրայ աւելցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կարգադրութեամբ նիւթական եւ բարոյական նեցուկը, յոյս տեսաւ այս անմոռանալի եւ պատմական աշխատանքը: Պատմական, որովհետեւ այսպիսի ձեռնարկ մը չէ կատարուած 1965էն ի վեր: Հիմակուընէ արդէն մեր գաղութին մեծ գնահատանքին արժանացող այս Տարեգիրքը անպայման պիտի վերածուի մնայուն յիշատակի մը: Կը շնորհաւորեմ բոլոր այն անձերը, որոնք իրենց սրտագին մասնակցութիւնը բերին այս գործին: Կը խնդրենք մեր ժողովուրդէն եւ բարերար ազգայիններէն նիւթապէս նեցուկ կանգնել այսպիսի ձեռնարկներուն, որպէսզի շարունակել կարելի ըլլայ նման դպրոցական գործունէութիւնները:

G.C.E. EXAMINATIONS – Անգլիական Քննութիւններ

Անցեալ տարի ունեցանք վեց շրջանաւարտ աշակերտներ, որոնցմէ չորսը եւ այս տարուան շրջանաւարտ աշակերտներէն հինգ մասնակցած էին 1996 Անգլիական G.C.E.ի քննութեանց, որոնց արդիւնքը եղած է հետեւեալը.–

– Մարտ Գալայճեան անցած է 7 նիւթերէն եւ յաջողած է նաեւ Գրաբար եւ Արաբերէն A-Level քննութեանց մէջ:

– Անժէլա Գարակէոզեան չորս նիւթերու մէջ յաջողած է եւ նոյնպէս անցած է A-Level Գրաբար եւ Արաբերէն ընդունելութիւնները:
– Քաթիա Բանիկեան յաջողած է չորս նիւթերու մէջ:
– Լիլի Մուլուխիյէ յաջողած հինգ նիւթերու մէջ եւ Արաբերէն A-Levelի մէջ:

Անցեալ Տարուան Ընդունելութիւններու մէջ Հինգ հոգի Գրաբար A-Level եւ երեք հոգի Արաբերէն A-Levelի մէջ յաջողած են: Կը շնորհաւորենք բոլորը:

Վարժարանս այս տարի եւս իրագործեց իր ուսումնական ծրագիրները միշտ նկատի ունենալով G.C.E. (General Certificate of Education)ի ընդունելութիւնները: Տարիներու փորձառութիւնը ունեցող մեր ուսուցչական կազմը, Գարոն Եղիա Տիգրանեանի հսկողութեամբ այս տարի եւս բծախնդրօրէն պատրաստեց մեր աշակերտները այդ ուղղութեամբ:

Այսօր մեր վարժարանի աւարտական 11րդ դասարանի ութ աշակերտները կ'արժանանան վկայականներու, որոնց անունները են.–

Նարինէ Նագուպեան	Յակոբ Գէորգեան
Թամար Կիրակոսեան	Ագնիւ Հինտոյեան
Անուշ Յակոբեան	Սիլվա Կարապետեան
Թալին Ալէմեան	Վազգէն Տէմիրճեան

Այս շրջանաւարտները, ինչպէս նաեւ մեր երկրորդական 10րդ դասարանի աշակերտները մասնակցեցան Անգլիական G.C.E.ի միջազգային ընդունելութեանց, որոնց արդիւնքները պիտի ստանանք յառաջիկայ Սեպտեմբեր եւ գալ տարուան մեր տեղեկագիրով կը յայտարարենք:

Ընդհանուր Շնորհակալութիւններ:

Այժմ անդրադառնալ կ'ուզեմ այն անձերուն որոնց Ս. Թարգմանչաց վարժարանը ունի մասնաւոր շնորհակալանքի պարտականութիւն: Այս շնորհակալանքի շարքը աւելորդութիւն թող չսեպուի: Ես կուզէի որ դուք կրկին անդրադարձ մը ունենայիք թէ մեր ազգային վարժարանին յաջողութիւնները մի քանի հոգիներու անձնական կարողութիւններէն չի բղխիր, այլ՝ բանակ մը ազգային գործիչներու նուիրումէն, որ իրաւունք չունինք մոռնալու:

Շնորհակալ ենք Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր իր հետաքրքրութեան եւ հոգածութեան համար վարժարանիս վերաբերեալ: Ես անձնապէս վկայ եմ որ ինքը որքան կը սիրէ մեր վարժարանը եւ մեր աշակերտները: Այս տարի չկար ճեմարան մը կամ հանդէս մը՝ կատարուած մեր դպրոցին մէջ, որ չվայելէր իր անմիջական ներկայութիւնը եւ հովանաւորութիւնը: Ամենապատիւ Տէր, Թարգմանչացը այս տարի աւելի եւս զօրացած եւ տոկուն կը զգայ ինքզինքի՝ նիւթապէս եւ բարոյապէս: Խորապէս շնորհակալ ենք ձեր հայրական գուրգուրանքին համար:

Մեծ բախտաւորութիւն կը սեպեմ այս տարի աշխատակցիլ Հոգեշնորհ Հայր Թէոտորոս Աբեղայ Զաքարեանի հետ: Ամբողջ տարին գործակցեցաւ ինծի հետ որպէս տնտեսութեան վարիչը դպրոցիս, կատարեալ համերաշխութեամբ եւ հասկացողութեամբ: Շնորհակալ եմ Հայր Թէոտորոսին:

Հոգշ. Հայր Ընծաւուէր Աբեղայ Պապախանեանը, միշտ պատրաստակամ եղած է օգնելու վարժարանիս հանդէսներուն՝ սատարելով իր գեղարուեստական տաղանդով: Անուրանալի է նաեւ իր մասնակցութիւնը մեր Տարեգիրքին: Այսօրուան բեմագարդումն ալ ինք ըրաւ: Անգին է իր բարեկամութիւնը: Շնորհակալ ենք իրեն:

Փոխտեսուչ Պարոն Եղիա Տիգրանեանին կը յայտնեմ խորունկ շնորհակալութիւններս: Առանց իրեն շատ դժուար է Թարգմանչաց մը երեւակայել: Ամբողջ մեր համերաշխ գործակցութեան՝ մեր խորացած բարեկամութիւնը մեծ արժէք ունի Թարգմանչացի բարօրութեան համար: Խախտաւոր է Թարգմանչացը եւ Սաղիմահայութիւնը ունենալով Պարոն Եղիան իր երկաթեայ կամքով եւ ուսուցչական մեծ տաղանդներով: Աստուած աւելցնէ իր առողջութիւնը: Արեւշատութիւն կը մաղթեմ իրեն:

Պարոն Յարութիւն Պետրոսեանը, որ Ընդհանուր հսկողն է մանչերուն եւ Տիկին Արշալոյս Նագուպեանը, որ Ընդհանուր հսկողն է աղջիկներուն եւ բարտուղարը՝ դպրոցիս, իրենք ալ մեծապէս դիւրացուցին իմ բեռս՝ դպրոցը կառավարելու դժուար

digitised by A.R.A.R.@

գործին մէջ: Ամէնէն դժուար եւ անախորժելի գործն է դպրոցի մէջ շարունակ հսկել եւ կարգապահութիւն պահանջել աշակերտներէն: Շատ «բօթիւլէր» գործ մը չէ իրենցինը՝ աշակերտներու կողմէ դիտուած: Սակայն իրենք այնքան վարպետօրէն եւ անկողմնակալ հոգիով կը կատարեն իրենց հսկողութեան գործը, որ բոլոր աշակերտներու կողմէ անխտիր կը սիրուին եւ կը յարգուին: Շնորհակալ ենք իրենց:

Շնորհակալ ենք մեր բոլոր ազգային բարերարներուն, որոնք չմոռցան Թարգմանչացը զանազան ատիթներով եւ տունին իրենց սիրոյ ճառերը: Արդէն շնորհակալութեան գիր եւ ընկակագիր կ'ուղարկենք բոլոր մեր բարերարներուն: Մասնաւորապէս պարտ կը զգամ յիշելու Ամերիկայի մեր Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի Սանուց Միութիւնը, որ կատարեց զանազան ատիթներով թանկագին եւ խմաստալից ճառիրատուութիւններ: Շատ զգացուեցանք երբ որ Կաղանդի առիթով մեր բոլոր աշակերտներուն համար ուղարկեցին պլազան ճառերը: Այսօրուան հանդէսին համար ալ իրենք հաստատած են դրամական մրցանակներ մեր յաջող աշակերտներուն համար: Խորապէս շնորհակալ ենք: Երախտապարտութեամբ կը յիշենք Պալուստ Կիւլպէնկեան Հաստատութիւնը, որ ամէն տարի շօշափելի գումար մը կը յատկացնէ Վարժարանիս համար, այս տարի ալ ստացանք իրենց օգնութիւնը:

Շնորհակալութիւն Տէր եւ Տիկին Վահագն եւ Ճասմիկ Ճովնանեաններուն, որոնք կրթական հիմնադրամ մը հաստատեցին՝ ճառիրեղով 5000 Ամերիկեան Տոլար, ի յիշատակ Տիկին Ճովնանեանի հօր եւ Թարգմանչացի բազմամեայ ուսուցիչ Սեդրակ Պաղտոյանի:

Շնորհակալ ենք Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան: Այս միաբանութեան կը պարտի Թարգմանչացը իր գոյութիւնը եւ ապագան:

Շնորհակալ ենք Տոքթ. Անուշ Նագգաշեանին, որ մշակութային պատասխանատուն է: Իր հանդէսներով վարժարանիս բերած թարմութեան եւ ստեղծած հայաշունչ մթնոլորտին համար խորապէս կը գնահատուի աշակերտութեան եւ ժողովուրդի կողմէ: Պարտ կը զգամ յատկապէս շնորհաւորել զինք եւ Տիկին Արփինէ Նագգաշեանը Տարեգիրքի պատրաստութեան իրենց ցուցաբերած սրտանց մասնակցութեան համար: Իրենց ալ կը մաղթենք ուժ, կարողութիւն եւ առողջութիւն:

Մեր բոլոր ուսուցիչ եւ ուսուցչուհիներուն, որոնք միշտ պատրաստ են օգնելու վարժարանիս բոլոր ձեռնարկներուն. շնորհակալութիւն կը յայտնեմ: Իրենց արդար իրաւունքն է բաժնել Թարգմանչացի յաջողութեան փառաւոր պսակը: Ձեր վարձը կատար. սերունդներ երախտապարտ պիտի մնան ձեր ճառիրումին:

Այս ամառ մեր ուսուցչուհիներէն երկուքը, օրիորդ Սօնա Ճագուպեան եւ օրիորդ Էլիզ Պաղամեանը կը ծրագրեն ամուսնանալ: Թարգմանչացի Մեծ Ընտանիքին անունով կը շնորհաւորեմ եւ երջանկութիւն կը մաղթեմ իրենց:

Շատ սիրելի շրջանաւարտներ,

Ձեզի համար հասաւ այն օրը, որ կ'երազէիք ձեր մանկապարտէզի տարիներէ ի վեր. յաջողութեամբ աւարտել Թարգմանչացը: Որքան որ մօտեցան օրերը այնքան եւս աւելցաւ ձեր անհամբերութիւնն ու յուզումը: Եւ ահա իրենց լրումին հասան ձեր ակնկալութիւնները: Այսօր շրջանաւարտ եղաք: Այլեւս կեանքը ձեզ կը սպասէ: Քալեցէ՛ք դէպի ապագան մեր բարեմաղթանքներով եւ օրհնութեամբ: Ամէն ինչ տուած է Աստուած ձեզի, երջանիկ ըլլալու համար: Երիտասարդ էք, առողջ էք, տաղանդաւոր եւ խելացի: Կեանքը կ'երկարի ձեր առջեւը սարքուած՝ աղուր, ճոխ եւ հարուստ սեղանի մը նման: Գացէք եւ ձեր երջանկութեան իրաւունքը ստացէք կեանքէն: Ես, որպէս տեսուչ եւ յանուն ուսուցչաց կազմին եւ այս սրահը լեցնող բոլոր ներկաներուն անունով կը շնորհաւորեմ ձեզ եւ ձեր ծնողները: Ցաջողութիւն կը մաղթեմ ձեր ամենուն: Աստուած շնորհէ ձեր սիրտի բոլոր փափաքներն ու բաղձանքները :

Եւ այժմ բեմ կը հրաւիրենք Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, որպէսզի բաշխէ շրջանաւարտներուն վկայականները եւ մրցանակները՝ մեր աշակերտներուն:

Սահակ Արեղայ Մաշալեան

ՏԵՍՈՒՉ

digitised by A.R.A.R.@

ԱՄԱՎԵՐՋԻ ՀԱՆԴԷՍՆԵՐ Ս. ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

Սրբոց Թարգմանչաց Մանկապարտէզի ամավերջի հանդէսը տեղի ունեցաւ Շաբաթ, 31 Մայիս 1997, Ժառանգաւորաց Վարժարանի Մանուկեան սրահին մէջ, նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր։ Մանկապարտէզի եւ Նախակրթարանի Առաջին Դասարանի մանուկները, իրենց ուսուցիչներու ղեկավարութեամբ, գեղարճճացուցին իրենց ծնողները եւ ներկաները իրենց երգերով, պարերով եւ արտասանութիւններով։ Փաղիկ Դասարանի տասն ու մէկ աշակերտները շրջանաւարտութեան վկայական ստացան դպրոցի Տեսուչ Հոգշ. Տ. Սահակ Աբեղայ Մաշալեանի եւ Ամեն. Պատրիարք Հօր ձեռքէն։

.....

Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի Ամավերջի հանդէսը տեղի ունեցաւ 7 Յունիս, Շաբաթ երեկոյեան ժամը 17.00ին, Ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ, Նախագահութեամբ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր։ Ներկայ էին Միաբանութեան անդամներ, աշակերտութեան ծնողներ եւ կրկին հասարակութիւն մը։

Ցայտագրին առաջին մասին մէջ շրջանաւարտ ութը աշակերտները ներկայացուցին դպրոցական կեանքի գանազան երեւոյթներէն սիրալիր եւ երգիծական դրուագներ, ճոխացած արտասանութիւններով։ Վարժարանի Երգչախումբը մասնակցեցաւ գանազան դպրոցական երգերով։ Յուզիչ մթնոլորտ մը ստեղծուեցաւ, երբոր Մանկապարտէզի շրջանաւարտ մանուկները ծաղկեփունջ տուին Երկրորդական Վարժարանի շրջանաւարտներուն։ Շրջանաւարտները իրենց ուղերձները կարդացին, հինգ լեզուներով։ Դպրոցի Տնտեսութեան Վարիչ Հայր Սուրբը, Տ. Թէոտորոս Աբգ. Զաքարեան, ներկայացուց վարժարանի տնտեսական կացութիւնը մանրամասնօրէն։ Տեսուչ Հայր Սուրբի տարեկան տեղեկագրէն յետոյ, ութը շրջանաւարտ աշակերտներ ստացան իրենց վկայականները։ Իւրաքանչիւր դասարանի յաջողագոյն աշակերտներ ստացան իրենց մրցանակները։

Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր յորդորական խօսքին մէջ շեշտեց կարեւորութիւնը անհատականութիւն ունենալու։ Շրջանաւարտներուն ուղղուած իր խօսքերուն մէջ յիշեցուց որ ամէն մէկը տարբեր անձեր են եւ այդ տարբերութիւնը Աստուածային պարգեւ մըն է մարդուն շնորհուած եւ պէտք է որ ամէն մէկ անհատ այդ տարբեր յատկութիւնները գարգացնէ, իր եւ ուրիշներուն կեանքը ճոխացնելու եւ հարստացնելու ուղղութեամբ։ Պատրիարք Հօր օրհնութեան աղօթքով եւ խմբական "Հայր մեր"ի երգեցողութեամբ հանդէսը փակուեցաւ 17.00ին։

.....

Սրբոց Թարգ. Երկ. Վարժարանի շրջանաւարտներուն ի պատիւ, Երուսաղէմի Հայ Օգնութեան Միութիւնը Յունիս 21ին, իսկ Հայ Երիտասարդաց Միութիւնը Յունիս 24ին, իրենց ակումբի սրահներուն մէջ ճաշկերոյթով եւ նուէրներով պատուեցին շրջանաւարտները։ Իւրաքանչիւր ակումբի պատրաստած յայտագրով. հոգեւոր երգ, արտասանութիւն, նուագախումբով երաժշտութիւն, մաղթանքի խօսքեր՝ Տեսուչ Հայր Սուրբին, վարչականներուն եւ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէ։

digitised by A.R.A.R.@

ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԱՄԱՎԵՐՋԻ ՀԱՆԴԷՍ

8 Յունիս 1997ին տեղի ունեցաւ ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի դպրոցական տարեշրջանի ամավերջի հանդէսը:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը եւ Միաբանութեան անդամները եւ ուսուցիչ ները մուտ գործեցին սրահէն, ժառանգաւոր սաներու «Սիրտ ի Սիրտ» ֆայլերգով: Եւ վարժարանի Տեսուչ Բագրատ Արդ. Պուրեէֆեանի բացման խօսքէն յետոյ, աշակերտները գործադրեցին երգի, նուագի, արտասանութեան եւ ուղերձի իրենց յայտագիրը:

Զանազան դասանիւթերու մէջ յառաջադէմ աշակերտներ ստացան իրենց մրցանակները Պատրիարք Սրբազան Հօր ձեռքէն, որ իր գոհունակութիւնը յայտնեց ձեռք բերուած ուսումնական յաջողութեանց համար, յիշեցնելով կարեւորութիւնը նկարագրի կերտումին եւ միջազգային նշանակութիւն ունեցող Սուրբ Տեղեաց մէջ ծառայելու կոչումին: Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր գնահատանքը արտայայտեց սրահին պատերը զարդարող իւղաներկ եւ ջրաներկ արուեստի փորձերուն ցուցահանդէսին համար, որոնք ձեռակերտ աշխատանքներն են ժառանգաւոր սաներուն, ցուցմունքներովը ուսուցիչ Ընծաւուէր Արդ. Բաբախանեանի:

Ընծայարանէն շրջանաւարտ երեք սարկաւագներ, որոնք երթայերէն մասնաւոր դասընթացքի ետք կը հետեւէին, Հայկ Սրկ. Միրզախանեան, Արմէն Սրկ. Խաչատրեան եւ Հայկ Սրկ. Գազազեան, իրենց վկայականները ստացան:

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Մատենադարանի շէնքը եւ գիրքերու դարանները պէտք ունին նորոգութեան եւ նոր սարքաւորումի, եւ գիրքերու արդիական մեթոտներով դասաւորումի:

Լոս Անճելոսէն, պետական գրադարաններու վարիչներէն Տիկին Սիլվա եւ իր ճարտարագէտ ամուսինը Խաչիկ Մանուկեան, կամաւորապէս յանձն առած են օժանդակել:

Շէնքին հիմքերուն եւ կառոյցին չափագրութիւնը, փտած տախտակէ պատուհաններուն, ջուրի խողովակներուն մաքրագործումը կատարուած է:

25 Յուլիսէն 14 Օգոստոս Սիլվա եւ Խաչիկ, երրորդ այցելութեամբ, Պոսթոնէն գրադարանապետ Առլին Սէյնթ Օպին ընկերոջ հետ, երկոտասնեակ ժառանգաւոր աշակերտներուն սորվեցնելով, երկու շաբաթուան մէջ արձանագրել տուած են ցանկը Հայերէն եւ Անգլերէն թերթերուն, որոնք ծրարներով իրարու վրայ դիզուած էին:

Ծրագրին մաս կը կազմէ մատենադարանին ամբողջ բովանդակութիւնը համակարգիչի մէջ արձանագրել:

Սիլվա Մանուկեան, 8 Օգոստոսին, հրաւիրեալ հասարակութեան դասախօսեց «Հայ Կանայք, գրագիտութիւն, եւ մատենադարաններ» նիւթին շուրջ:

Ա.

digitised by A.R.A.R.@

ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՍՐԲԱԶԱՆ ՀՕՐ ԱՅՑԸ ՆԻՒ ԵՕՐՔ

Նիւ Ճըրզի Նահանգի Էլպըրոն քաղաքի Ս. Ստեփանոս Հայց. Եկեղեցւոյ օծման տասներորդ տարեդարձին առիթով, Յունիս 14 եւ 15ին, Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Արեւելեան թեմի Առաջնորդ Գեր. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեանի հրաւէրով Նիւ Եորք գտնուեցաւ 1997 Յունիս 11-17 շաբաթը:

Տէր եւ Տիկին Գէորգ եւ Սիրվարդ Յովնանեան տասը տարի առաջ նուիրեցին ամբողջ եկեղեցին եւ անոր կից սրահը, դասարանները եւ հովուատունը, նոյն կալուածին վրայ, ուր գոյութիւն ունէր Ս. Աստուածածին անունով համեստ մատուռ մը, նոյն շրջանի հայութեան ծիսական կեանքին իբրեւ կեդրոն: Յովնանեան բազմանդամ ընտանիքի մէկ գաւակը, Պաղտատէն, իր մօրը մահուան առիթով, 1948ին, ուխտած էր եկեղեցի մը կառուցանել իր մօրը յիշատակին: Եւ Գէորգ Յովնանեանի այդ ուխտը կ'իրականանար 1987 Յունիս 14ին, Ս. Ստեփանոս Հայկական գմբէթով եկեղեցիին կառուցումով, եւ բաջալերութեամբ օրուան Առաջնորդ Թորգոմ Արք. Մանուկեանի:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Շաբաթ եւ Կիրակի օրերու հանդիսութեանց, առընթերակայ ունենալով Առաջնորդ Սրբազանը՝ Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեան, Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյ մէջ ծառայած առաջին Հոգեւոր Հովիւը՝ Տ. Հայկազուն Ծ. Վրդ. Նաճարեան, այժմ Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանի տեսուչը, նաեւ Տ. Դանիէլ Քհնյ. Հայրապետեանը, այժմ Հոգեւոր Հովիւ Սաֆրամենթոյի Ս. Յակոբ Եկեղեցւոյ եւ ներկայ Հովիւը՝ Տ. Տիրան Քհնյ. Պօհաճեան: Կիրակի առաւօտ Պատրիարք Սրբազան պատարագեց եւ քարոզեց, եւ ապա թափօրով եւ դպրաց դասի երգեցողութեամբ առաջնորդուեցաւ դէպի շղարշով ծածկուած խաչքարը որ գետեղուած էր եկեղեցւոյ արեւելակողմը, Աւագ խորանի արտաքին պատին կից: Խաչքարի օրհնութեան ներկայ էին Նիւ Ճըրզիի կառավարիչ Տիկին Քրիսթին Ուիթման, իր ամուսնոյն եւ պետական անձնաւորութեանց հետ (որոնք մի քանի ամիս առաջ Երուսաղէմ այցելած էին եւ Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ Միաբանութեան սեղանակից եղած եւ Հայոց Վանքի հաստատութիւններուն ծանօթացած): Առաջնորդ Խաժակ Սրբազանի կարգադրութեամբ, այս հայկական գեղաքանդակ խաչքարը երեւան պատրաստուած եւ էլպըրոն փոխադրուած էր իբրեւ անակնկալ գնատահութիւն Գէորգ Յովնանեանի գոհողութեանց:

Խաչքարի օրհնութեան յաջորդեց նաշկերոյթ մը նոյն կալուածին վրայ կանգնուած հսկայ վրանին ներքեւ: Սեղանապետի պաշտօնը վարեց Գէորգ Յովնանեանի փեսան, Տիք. Դաւիթ Նաճարեան, որ պատշաճօրէն ներկայացուց յայտագրին մէջ բաժին առնողները, նաեւ Յովնանեան Հայ Վարժարանի աշակերտները, որոնք հայկական երգերով եւ իրենց երաժշտագէտ խմբավար Խորէն Մէյխէնէճեանի ղեկավարութեամբ խանդավառեցին ներկաները:

Տիք. Դաւիթ Նաճարեան հանդիսավարն էր նաեւ Շաբաթ գիշերուան երեկոյթին որուն կը մասնակցէին մօտ 150 հրաւիրեալներ որոնք մեծագումար նուիրատուութեամբ կ'օժանդակէին Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյ անունով Գէորգ Յովնանեանի հաստատած հիմնադրամին, հոգալու համար եկեղեցւոյ տարեկան ծախքերը:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը մէկ

digitised by A.R.A.R.@

շաբաթուան իր կեցութեան ընթացքին հադիպումներ ունեցաւ թեմական խորհուրդին եւ հոգեւորականաց դասուն, եւ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան Բարեկամներ Յանձնախումբին եւ այլ ազգայիններու հետ, ներկայացնելով կացութիւնը Սուրբ Տեղեաց եւ Երուսաղէմի կալուածոց հետ կապուած հարցերուն: Առաջին հանդիպումը ունեցաւ Տնօրէն Ժողովի կողմէ հաստատուած Պատրիարքարանին Կալուածոց Մատակարարման Բաժանմունքի Վարիչ Մարմնի երեք անդամներուն հետ (Ճան Վարդան՝ Ատենապետ, Տքթ. Դաւիթ Նաճարեան՝ Գանձապահ, եւ Սեպուհ Պօյաճեան՝ Ատենադպիր), ծրագրելով կազմակերպումը Կալուածոց գրասենեակին եւ Յանձնախումբին այցելութիւնը Երուսաղէմ, Միաբանութեանս անդամներուն եւ ներկայացնելու համար ընդհանուր ծրագիրը:

Առաջնորդարանի Ս. Վարդան Մայր Տաճարին մէջ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, նախագահեց Հայ դպրոցներու Կեդրոնի Վարիչ Օր. Սիլվա Տէր Ստեփանեանի կազմակերպած Խրիմեան Ճեմարանի Գոլէճական ուսանողներու շրջանաւարտութեան եւ մանուկներու երգչախումբի յայտագիրներուն: Առիթ ունեցաւ նաեւ Նիւ Եօրքի Մէթրոփոլիթըն Միւզիումին մէջ Բիւգանդական Շրջանի արուեստներու ցուցադրութեան շրջապտոյտը կատարելու առաջնորդութեամբ ցուցահանդէսը կազմակերպող Տքթ. Էվընսին, որ կրցած էր հայկական արուեստի ճմոյշներ եւս ապահովել այս ցուցահանդէսին համար:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը Ս. Աթոռ վերադարձաւ Յունիս 18ին:

Գ.

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԱՅՑԸ

Միացեալ Նահանգաց Եկեղեցիներու Խորհուրդի կողմէ նշանակուած իննը հոգինոց խումբ մը, 1997 Օգոստոս 24–Սեպտեմբեր 8 օրերուն, գլխաւորութեամբ Խորհուրդի Նախագահ Տքթ. Ճօէլ Գամպէլի եւ Փոխ–Նախագահ եւ Հայց. Եկեղեցւոյ Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Խաժակ Արք. Պարսամեանի եւ պետական անձնաւորութեանց, այցելեց Միջին Արեւելքի կրօնական պետերուն, Սուրիոյ, Լիբանանի, Յորդանանի, Իսրայէլի, Պաղեստինի եւ Կիպրոսի մէջ, «փութալով պահել զմիաբանութիւն Հոգւոյն յօդիւ խաղաղութեան» իբրեւ գործակիցներ (Եփես. 4:3):

Սեպտեմբեր 5ին տեսակցութիւն ունեցան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ, որուն ծանօթ էին Արեւելեան թեմի մէջ իր առաջնորդութեան տարիներէն, ծանօթանալով Հայ Երուսաղէմի կացութեան, ներկայ ժամանակներու եւ քաղաքական վերիվայրումի պայմաններուն մէջ: Միաբանութեան հետ ճաշէն յետոյ, առիթ ունեցան շրջելու Ս. Յակոբ Մայր Տաճարը եւ Պատրիարքութեան հաստատութիւնները:

Դ. Վ.

digitised by A.R.A.R.@

ՊԱՐԳԵՒԱՏՐՈՒՄ Տ. ԴԱՒԻԹ ԱՐՔԵՊՍ. ՍԱՀԱԿԵԱՆԻ

9 Յուլիս, Շորեքշաբթի 1997, տեղի ունեցաւ Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեանի պարգեւատրումը, Ֆրանսայի Ընդհանուր Հիւպատոս Սթանիսլաս Լապուլէյի կողմէ "Արժանիքի Ազգային կարգի Ասպետի" շքանշանով, Դաւիթ Սրբազանի երկարամեայ, բազմարդիւն հովուական գործունէութեան համար Ֆրանսահայ գաղութին մէջ:

Շքանշանի տուուչութիւնը տեղի ունեցաւ Ֆրանսական Հիւպատոսարանի հիւրասրահին մէջ, ուր ներկայ էին տեղւոյս բաղաքապետարանէն, Կրօնից Նախարարութենէն, տարբեր կրօնական համայնքներէ, Պաղեստինեան իշխանութիւններէն եւ Հայ հասարակութենէն կոկիկ բազմութիւն մը, ինչպէս նաեւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներէն գլխաւորութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Մեծայարգ Հիւպատոսը, իր ճառին մէջ, մատնանշեց այն սերտ հոգեւոր, մշակութային եւ բաղաքական կապերը, որոնք տեղի ունեցած են Ֆրանսացի ժողովուրդին եւ Հայ ժողովուրդին միջեւ, սկսեալ մանաւանդ Կիլիկեան շրջանէն, եւ յայտնեց թէ, այսօրուայ շքանշանը ստացողը, իր տարիներու ծառայութեան ընթացքին, մանաւանդ ի Ֆրանսա, ջանացած է այդ կապը ամրապնդել իր սահմանին մէջ:

Դաւիթ Սրբազան, իր ճառին մէջ, շնորհակալութիւն յայտնեց Ֆրանսայի Բարձրապատիւ Նախագահ՝ Ժաք Շիրաքին, եւ Մեծայարգ Ընդհանուր Հիւպատոսի՝ Սթանիսլաս Լապուլէյին, շքանշանով վարձատրուելուն առիթով, յիշեց Ֆրանսան՝ իբրեւ օրրանը հաւասարութեան, մարդկային արժանիքի եւ յառաջդիմութեան գաղափարներուն, մանաւանդ Կիլիկեան շրջանէն ի վեր, սերտ յարաբերութիւններ մշակուեցան, իմաստասիրութեան, վաճառականութեան, կրօնական, մշակութային եւ բաղաքական մարզերու մէջ: Մեր վերջին Կիլիկեան թագաւորը՝ Լեւոն հինգերորդ, բաղուած է Ֆրանսա, Սենք Տընիի թագաւորական գերեզմանատան մէջ, 1392-ին: Յիշեց Ֆրանսական մշակոյթի ազդեցութիւնը մեր ազգային շարժումներուն վրայ, մանաւանդ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան մէջ, Շահան Պերպերեանի եւ Յակոբ Օշականի ուսուցումները, շաղախուած էին Ֆրանսական գրականութեամբ եւ Փիլիսոփայութեամբ, ներկայիս, այս աւանդութիւնը կը շարունակուի եւ կը զօրացուի, Ֆրանսայի Հայ գաղութի բարգաւաճումով եւ կենսունակութեամբ:

Յիշեց Հայերու մասնակցութիւնը, երկու համաշխարհային պատերազմներուն, Ֆրանսայի կողքին, առաջինին կոչուած էին փոքր դաշնակիցներ, իսկ երկրորդին՝ զօրավար Շարլ Տը Կոլի կողքին, դիմադրութեան եւ ազատագրութեան տարիներուն:

Ապա, ներկաները հիւրասիրուեցան շամբանիայով եւ ֆոթէյլով, անգամ մը եւս սերտացնելով պատմական կապերը երկու ժողովուրդներու միջեւ, նոյն գիշերը Նօթըր Տամի ֆրանսական նաշարանին մէջ, Դաւիթ Սրբազան ընթրիքով պատուեց ներկայացուցիչներ թիւով երեսուն հոգի:

Այս առթիւ, տեղի է յիշատակել որ Դաւիթ Սրբազան, 5 Յուլիսին, Գլխադրի Սուրբ Մատրան մէջ, Հանդիսաւոր Ժեռնադրութեան առասնամեակին առթիւ, Ս. Պատարագ մատոյց եւ հոգեհանգստեան պաշտօն կատարեցաւ, իր հոգեւոր եւ մարմնաւոր ծնողներուն ի հանգիստ: Նոյն հանդիսութենէն, նախագահեց Ամենապատիւ Տ. Թորգոմ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ Ծ. ՎՐԴ. ՋՂՋԱՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԱՆԵԼԻՆ 50 ԱՄԵԱԿՆ ՈՒ ՊԱՐԳԵՒԱՏՐՈՒՄԸ

Ամենայն Հայոց Հայրապետ Գարեգին Առաջին Վեհափառ Կաթողիկոս Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ շքանշանը շնորհեց սրտաբաց Տէր. Կարօ Յ. Կարապետեանին, որ ծանօթ է «ԱՆԵԼ» գրչանունով, իբրեւ բանաստեղծ եւ վիպագիր:

Վեհափառ Հայրապետին կոնդակը եւ շքանշանը ԱՆԵԼԻՆ յանձնուեցաւ, իր 75 ամեակին եւ գրական գործունէութեան 50 ամեակին առիթով, ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ տրուած յայտագրի մը ընթացքին, 29 Օգոստոս 1997ին, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

ԱՆԵԼԻՆ կենսագրականը ներկայացուց իր զաւակը, Բարիգէն, սրտաբաց Տէր. Վիգէն Կարապետեան: Բանաստեղծական հինգ հատորները եւ «Որդի Մարդոյ» հոգեբանական վիպագրութիւնը (1945 թուականէն սկսեալ հրատարակութեան տրուած) վերլուծական մօտեցումով ներկաներուն մատչելի դարձուց Տէր. Անուշ Նագգաշեանը: Իսկ ԱՆԵԼԻ ոտանաւորներէն եւ արձակ գրութիւններէն արտասանութիւններ կատարեցին ԱՆԵԼԻ վեց թոռնիկներէն չորսը, Կարօ եւ Թորգոմ, Նաճօր եւ Լորիկ, իսկ պատմուածքներէն «Խենթ Բիւզանդը» եւ «Որդի Մարդոյ» հատուած մը կարդացին Տ. Ընծանուէր Արդ. Բաբախանեան եւ ժառանգաւոր ուսանողներէն Վարդան Սարգսեան: Հանդիսավարն էր Տ. Բագրատ Արդ. Պուրճէֆեան, որ Վեհափառ Հայրապետին կոնդակի ընթերցումը կատարեց, Պատրիարք Սրբազան Հօր գնահատական խոսքին վերջաւորութեան: ԱՆԵԼ ստանալէն յետոյ Հայրապետին կոնդակը եւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ շքանշանը, իր շնորհակալութիւնը յայտնեց Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին եւ յայտագրին մէջ բաժին առնողներուն, եւ անդրադարձաւ իր մանկութեան օրերէն Երուսաղէմի Թարգմանչաց վարժարանի, Սուրբ Տեղեաց եւ Սրբոց Յակոբեանց Վանքի եւ Հայ կեանքին ազդեցութեանց իր կեանքի աճումին եւ հետաքրքրութեանց կազմաւորման ընթացքին եւ ծանրացաւ սփիւռքի մէջ հայ գրողին տագնապներուն եւ մտահոգութեանց:

ՆԵՐԿԱՅ ՄԸ

digitised by A.R.A.R.@

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ
ARMENIAN PATRIARCHATE

Թուական Date 7 Նոյեմբեր 1997

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻԱԲԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

Ցաւուն Սրբոց Ցակոբեանց Ընդհանուր Միաբանական Ժողովի նորընտիր դիւանին, կ'ուզենք հաղորդել մեր ազգն ժողովուրդին թէ Նոյեմբեր 4, 5 եւ 6 օրերուն Միաբանական Ընդհանուր Ժողով գումարուեցաւ Պատրիարքարանի մեծ դահլիճին մէջ, ուր կարգ մը կարեւոր հարցեր արծարծուեցան:

Միաբանական այս Ժողովին հրաւէր ուղարկուած էր Տնօրէն Ժողովի որոշումով եւ նորին Ամենապատուութեան կողմէ, Սրբոց Ցակոբեանց մեր Միաբանական Ուխտի բոլոր անդամներուն: Ժողովին մասնակցեցան Միաբանութենէս հրաւիրեալ 45 անդամներէն 39 հոգի, որոնք կու գային Ս. Աթոռէն, եւ արտասահմանի այլեւայլ հեռաւոր եւ մօտակայ թեմերէն:

Միաբանական Ընդհանուր Ժողովի օրակարգի գլխաւոր հարցերուն մաս կը կազմէր Միաբանական Ընդհանուր Ժողովոյ Դիւանի եւ Տնօրէն Ժողովոյ դադարեալ անդամներու ընտրութիւն ու նաեւ Առաքելական Սուրբ Աթոռի պարտականութեանց եւ պատասխանատուութեանց վերանայում եւ կարգաւորում:

Ժողովս ընտրութիւնները կատարելէ ետք, ունկնդրեց Պատրիարք Սրբազան Հօր «Զեկոյց Պատգամը» եւ Տնօրէն Ժողովի տեղեկատուութիւնը՝ անցնող Տարիներու գործունէութեանց վերաբերեալ: Զեկոյցէն եւ տեղեկատուութենէն բխած գլխաւոր հարցը կալուածներու մատակարարման կը վերաբերէր, մասնաւորաբար այն երեք կալուածներու մասին, որոնք հայ մամուլի նիւթ դարձան վերջին մի քանի ամիսներուն:

Նախ՝ Միաբանութիւնս՝ միասնական ոգիով եւ եղբայրական մթնոլորտի մէջ, իր զօրակցութիւնը յայտնեց Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ Տնօրէն Ժողովին, ի լուր եւ ի տես որոշ դժուարութիւններու եւ հարցերու: Միաբանութեանս նրուսաղէմաբնակ եւ հեռաբնակ անդամներու մէկտեղումը իմքինն ցոյց կու տայ, որ իւրաքանչիւր միաբան՝ գիտակից իր ուխտին, նախանձախնդիր էր Առաքելական Ս. Աթոռի գերագոյն շահերուն պաշտպանութեան:

Սրբոց Ցակոբեանց Ձիւնուրեալ Միաբանութիւնը, որ դարեր շարունակ ամենադժնդակ պայմաններու մէջ նշանաւոր հարդիսացած էր, որպէս պաշտպան ազգային իրաւանց Ս. Տեղեաց մէջ, այսօր եւս կը շարունակէ հետեւիլ իր աւանդական ուղղութեան: Այս հանգրուանին՝ ուրանալ այս իրողութիւնը կը նշանակէ ուրանալ պատմութիւնը:

Ժողովական նիստերու ընթացքին տրուած բացատրութիւնները եւ լուսաբանութիւնները ցոյց տուին, որ խնդրոյ առարկայ դարձած երեք կալուածներու առնչութեամբ Սրբազան Պատրիարքին հնչեցուցած ահազանգը եւ Տնօրէն Ժողովի առած քայլերը արդէն սկսած էին դրական արդիւնք տալ:

Վանական Իշխանութիւնը այսօր՝ աւելի քան երբեք՝ ուշադիր է որ կալուածական շահարկումներու պարագային նիւթական առաւելագոյն շահ ապահովուի:

Այս առթիւ կարեւոր կը նկատենք հրապարակաւ յայտարարել, թէ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանը «Տէրն» է իր կալուածներուն եւ թէ անոնց իրավիճակը կը մնայ անփոփոխ: Սուրբ Տեղեաց մէջ մեր ազգային իրաւունքները կը մնան անաղարտ եւ անոնք մեր Երուսաղէմաբնակ եղբայրներուն նախանձախնդիր հսկողութեան ներքակայ են ցերեկ ու գիշեր:

ՓՈՍՏԱՐԿՂ 14235 ՀԵՌԱՁԱՅՆ 894866 ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ԻՍՐԱՅԷԼ
P.O.BOX 14235 PHONE: 894866 JERUSALEM ISRAEL

digitised by A.R.A.R.@

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

Թուական
Date

Կալուածական հարցեր չեն կրնար ազդել մեր իրաւանց վրայ Ս. Տեղեաց մէջ, որովհետեւ անոնք միջազգային իրաւունքի հիման վրայ հաստատուն կացութեան մէջ կը գտնուին:

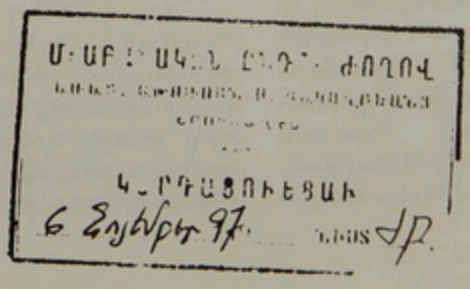
Ենորհիւ Տնօրէն Ժողովի որոշման, այսօր կը գործէ Պատրիարքարանի կալուածոց մատակարարման համար յանձնախումբ մը, որ կը բաղկանայ երբեմ ազգայիններէ եւ երկու հոգեւորականներէ, որ հետամուտ է ոչ միայն ուղղելու վարձու տրուած երբեմ հողաշերտերու վերաբերեալ համաձայնութիւնը, այլեւ փրկելու տասնհինգէ աւելի կալուածներ անցեալին վարձու տրուած:

Մենք կու գանք հաստատելու, որ տիրող պայմաններուն տակ Տնօրէն Ժողովը լրիւ կատարած է իր պարտականութիւնը եւ կը շարունակէ աչալուրջ հսկել ազգապատկան կալուածներու վրայ: Իսկ յետ այսորիկ՝ վերոյիշեալ խորհրդատու յանձնախումբի օգնութեամբ Տնօրէն Ժողովը պիտի կարենայ աւելի ապահով համաձայնագիրներու հիման վրայ առաջարկուած համաձայնագիրեր ընդունիլ եւ ստորագրել:

Ժողովական նիստերու օրակարգին, նաեւ մաս կը կազմէր Միաբանական Ուխտի Կանոններու Բարեփոխման առաջարկութիւնը, որ միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ Ժողովին կողմէ, թելադրելով, որ Տնօրէն Ժողովը յանձնախումբ մը կազմէ այս բարդ ու դժուարին գործը յառաջ տանելու համար: Ժողովս նաեւ անդրադարձաւ Քրիստոնէութեան 2000 ամեակի Երուսաղէմի մէջ կատարուելիք հանդիսութեանց եւ Հայաստանի Քրիստոնէութեան պետականացման 1700 ամեակի տօնակատարութեանց մասին:

Վստահ ենք, որ մեր ազգն ժողովուրդը պիտի շարունակէ սատար հանդիսանալ Ս. Տեղեաց պաշտպան մեր Ջինուորեալ Միաբանութեան: Ս. Երուսաղէմը միշտ ունեցած է իր ուրոյն տեղը հայու հոգիին մէջ եւ հայն ալ առաքելական դարերէն սկսեալ ունեցած է իր յատուկ տեղը Ս. Երուսաղէմի մէջ: Այդ վայրը Սրբոց Ցակոբեանց վանքն է, որ փառք ու պարծանքն է մեր ժողովուրդին՝ Քրիստոնէական աշխարհի սրտին վրայ:

ԴԻՒԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԻԱԲԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

ՓՈՍՏԱՐԿՂ 14235 ՀԵՌԱԶԱՅՆ 894866 ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ԻՍՐԱՅԷԼ
P.O.BOX 14235 PHONE: 894866 JERUSALEM ISRAEL

digitised by A.R.A.R.@

ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՁԵՄԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ ԵՒ ՀԵՏԱԳԱՅ ԸՆԹԱՑՔԸ

Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր ճեմարանը հիմնադրուել է 1874 թուականին Գէորգ Դ. Կոստանդնուպոլսցի կաթողիկոսի կողմից: Դեռեւս 1866 թուականին, Ռուսաց ցարից իր կաթողիկոսութեան հաստատումը ստանալու համար գտնուելով Ս. Պետերբուրգում, նա բանակցութիւններ է վարել նաեւ հոգեւոր բարձրագոյն դպրոց բացելու վերաբերեալ: Բազմաթիւ առաջարկներ եղան Հոգեւոր ճեմարանը Ռուսաստանի հայաշատ քաղաքներից մէկում կամ Արեւմտահայաստանում հիմնելու համար: Գէորգ Դ. Կաթողիկոսը կտակարանապէս մերժեց բոլոր առաջարկութիւնները եւ ճեմարան հիմնադրելու վայր ընտրեց Ս. Էջմիածինը:

1876 թուականի Սեպտեմբերի 28ին կաթողիկոսի օծման օրը, ցարական կառավարութիւնից բացման վերաբերեալ դեռ վերջնական թոյլտուութիւն չստացած, նոյն հանդէսով բացուեց դպրոցը: Գէորգեան ճեմարանին վիճակուած էր մեծ ու պատուաւոր դեր կատարելու Հայ Եկեղեցու եւ հայ իրականութեան մէջ, իր կոչման եւ պարտականութեան գիտակից, ջերմեռանդ ու հայրենասէր, բարեկիրթ, բազմակողմանի զարգացած նոր հոգեւորականութեան պատրաստման գործում: Եւ իրո՞ք ճեմարանն առատ հունձք ունեցաւ:

Իր գոյութեան հարիւրամեայ տարիների ընթացքում (1874-1917) Գէորգեան ճեմարանը Հայ Եկեղեցուն նուիրեց բարձրաստիճան հոգեւորականների փառաւոր սերունդ, ինչպէս նաեւ մեծավաստակ հայագէտներ, լեզուաբաններ, պատմաբաններ, երաժշտագէտներ, մանկավարժներ ու հասարակական գործիչներ: Ահաւասիկ ճեմարանի շրջանաւարտներից մի քանիսի անունները՝ Գէորգ Զ. Կաթողիկոս Զօրեփչեան, Գարեգին Ա. Կաթողիկոս Յովսէփեան, Կարապետ Եպս. Տէր-Մկրտչեան, Կոմիտաս վարդապետ, Երուանդ Տէր-Միհրտատեան, Արշակ Տէր-Միհրդատեան, Մանուկ Աբեղեան, Նիկողայոս Ադոնց, Ստեփան Մալխասեան, Աւետիք Իսահակեան, Ակսել Բակունց, Լեւոն Շանթ:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ողբերգական օրերին դժուարին կացութեան մէջ յայտնուեց Գէորգեան ճեմարանը: Գարեգին Եպս. Յովսէփեանի վերատեսչութեան տարիներին, երբ ամբողջովին սպառել էին գոյութեան նուազագոյն պայմանները, 1917 թուականին փակում են ճեմարանի դռները, եւ այս հոգեւոր կրթօջախը լռում է մինչեւ 1945 թուականը: Այդուհանդերձ, արդէն 1921 թուականից սկսում են ճեմարանը վերաբացելու փորձերը: Այդ ուղղութեամբ ճիգեր են առել Գէորգ Ե. Սուրենեանց, Խորէն Ա. Մուրադբեկեան եւ Մեծի Տաճն Կիլիկիոյ Գարեգին Ա. Յովսէփեան կաթողիկոսների կողմից: Ի վերջոյ երազանքն իրականութիւն դարձաւ շնորհիւ Գէորգ Զ. Զօրեվեանի եռանդագին գործունէութեան: Երջանկայիշատակ Հայրապետը, դեռ նախքան իր կաթողիկոսական բնութիւնը, բազմիցս շեշտել էր ճեմարանի բացման անհրաժեշտութիւնը եւ Ազգային Եկեղեցական ժողովին ներկայացրել իր ծրագրերը:

1945 թուականի Յունիսի 24ին Մայր Տաճարում տեղի ունեցաւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի Տ. Տ. Գէորգ Զ. Զօրեվեանի օծումը, եւ նա անմիջապէս իր առաջին իսկ կոնդակում անդրադարձաւ Հոգեւոր ճեմարանի խնդրին: Եւ ահա, երկարամեայ ընդմիջումից յետոյ, Հոգեւոր ճեմարանի դռները կրկին բացւում են, որպէս զի ընդունեն հաւատացեալ հայորդիներին, եւ սկսուի ճեմարանի պատմութեան մի նոր շրջանի կնքումը:

Հոգեւոր ճեմարանը յիսուն տարիների ընթացքում ունել է շուրջ երկու հարիւր շրջանաւարտ: Ճեմարանի պատուաւոր շրջանաւարտներից են այսօր Հայաստանի բոլոր թեմերի առաջնորդներն ու փոխառաջնորդ վարդապետները, ինչպէս նաեւ արտասահմանեան վեց թեմերի Ռուսաստանի,

digitised by A.R.A.R.@

Ուկրինայի, Հիւսիսային Կովկասի, Ռումինիայի, Ուրուգվայի եւ Կանադայի առաջնորդ սրբազան հայրերը:

Վերաբացուած Հոգեւոր ճեմարանը յիսնամեայ գործունէութեան ընթացքում ունեցել է 11 տեսուչ. Պրն Միհրան Միհրանեան (1945-1954թթ.), Մարտիրոս Տէր Ստեփանեան (1954-1956թթ.), Հայկազուն Եպս. Աբրահամեան (1957-1964), Ներսէս Վրդ. Պոզապալեան (1965-1969թթ.), Շնորհիկ Վրդ. Գասպարեան, (1969-1970), Յովհաննէս Քհնյ. Մարուքեան (1971-1973), Արիս Ծ. Վրդ. Շիրվանեան (1973-1974), Յովհաննէս Ա. Քհնյ. Մարուքեան (1974-1979), Գրիգորիս Վրդ. Բունիաթեան (1979-1980), Եղնիկ Քհնյ. Պետրոսեան (1980-1989), Անահիտ Եպս. Արաբաջեան (1989-1995), Ներսէս Արք. Պոզապալեան (1991-1995), Հայկազուն Ծ. Վրդ. Նաջարեան (1995ից):

(1956-57) ուսումնական տարում ճեմարանը չունեցաւ տեսուչ, այլ փոխտեսուչ՝ Մեսրոպ Արդ. Այնթապեան, իսկ 1964-196, ուսումնական տարում տեսչի պարտականութիւնները կատարեց Յովհաննէս Քհնյ. Մարուքեանը):

Բոլոր տեսուչներն էլ իրենց պատուաւոր տեղն ունեն Հոգեւոր ճեմարանի պատմութեան էջերում, որովհետեւ լաւագոյն կերպով են կատարել իրենց պարտականութիւնը եւ յաղթահարելով խորհրդային շրջանին յատուկ գաղափարախօսական ու այլ կարգի խոչընդոտները, կարողացել են ճիւրեալ եւ ուսեալ հոգեւորականների սերունդներ աճեցնել:

ՀՈԳԵՒՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆՆ ԱՅՍՕՐ

1995 թուականին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա. Հայրապետի հրաւէրով Ս. Էջմիածին է ժամանում Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների Արեւելեան թեմի Առաջնորդական փոխանորդ՝ Տ. Հայկազուն ծայրագոյն վարդապետ Նաջարեանը եւ Վեհափառի կարգադրութեամբ ստանձնում է ճեմարանի տեսչի պաշտօնը: Այս փոփոխութիւնից յետոյ Հոգեւոր ճեմարանում կատարւում են դրական փոփոխութիւններ ուսանողութեան կարգապահութեան ամրապնդման, կենցաղային կարիքների բարելաւման եւ ուսումնակրթական գործընթացի կատարելագործման ուղղութեամբ:

Այս փոփոխութիւնները հնարաւորութիւն տուեցին ուսանողութեան թիւը չի անցել հառասունից (Զպէտ է նաեւ մոռանալ որ Եկեղեցին է հոգում ճեմարանի սաների բացարձակապէս բոլոր կենցաղային հոգսերը):

Այսօր Վեհափառ Հայրապետի նախաձեռնութեամբ արդիւնաւէտ աշխատանքներ են կատարւում Գէորգեան ճեմարանի շէնքի վերանորոգման ուղղութեամբ: Հայր Հայկազունը 1996թ. ուսումնական տարուայ բացման հանդիսութեան ժամանակ իր խօսքում նշեց «Յուսով ենք որ մօտ ապագայում երբ Գէորգեան ճեմարանի նախկին շէնքը պատրաստ լինի շահագործման համար եւ երբ ստեղծուեն բաւարար պայմաններ, մենք ուսանողների թիւը կը հասցնենք երկու հարիւրի, որովհետեւ այսօր, առաւել քան երբեւիցէ, այժմէական են մեր Տիրոջ Յիսուս Քրիստոսի հետեւեալ խօսքերը. «Հունձք բազում են եւ մշակք սակաւ»:

Բազում սերունդներ են կրթուել ճեմարանի սրբազան հարկի ներքոյ, ժամանակն անցել է, բայց մնացել են ճեմարանականների բարի ու յիշարժան գործերը: Այսօրուայ ուսանողները, ոգեւորուած Հայոց հերոսական պատմութեամբ, որի մի բախտորոշ ժամանակաշրջանի ականատեսն ենք մենք, կրկին անգամ ոխտում են անձնուրաց կերպով ճիւրեալ Հայ Եկեղեցում եւ հայ ժողովրդին ծառայելու վեհ նպատակին:

Արդ, բարի երթ մաղթենք մեր հարազատ ճեմարանին եւ արժանի լինենք ճեմարանականի բարձր կոչմանը:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍՐԿ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵԼԵՑԱԿԱՆԻ–ԲԵՄԱԿԱՆԻ

Գշ. 17 Մայիս.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր. ժամարարն էր Շնորհիկ Ծ. Վրդ. Գասպարեան:

Կիր.– 18 Մայիս.– Կարմիր Կիւրակէ: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէճեան:

– Կէսօրէ ետք ի Ս. Յակոբ կատարուեցաւ «Անդաստան»: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Շբ. 24 Մայիս.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Թուանն Վրդ. Ալճանեան:

Կիր. 25 Մայիս.– Տօն Երեւման Ս. Խաչին (351): Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան, ընծեցաւ Ս. Կիւրեղ Հայրապետի թուղթը յղուած Կոստանդ կայսեր, եւ հանդիսապետեց «Անդաստանի» արարողութեան:

Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Աւազ Սեղանին վրայ, որուն վերեւը գետեղուած էր վաո կանթեղներով Ս. Խաչին նշանը: Ժամարարն էր Տ. Յազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Շբ. 31 Մայիս.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Աբդ. Խիրաճեան:

Կիր. 1 Յունիս.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, որ «Հայր Մեր»էն առաջ խրոխտաց:

Ժամարարն էր Տ. Մեսրոպ Ա. Քհնյ. Ժամկոչեան Բարիզէն, որ 40 հոգիներու ուխտաւորներու խումբի մը առաջնորդողն ու կարգադրիչն էր, երրորդ անգամ ըլլալով:

– Կէսօրէ ետք տեղի ունեցաւ «Անդաստան»: Հանդիսապետն էր Տ. Կիւրեղ Եպս. Գաբիկեան:

Դշ. 3 Յունիս.– Կէսօրէ ետք Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեանի գլխաւորութեամբ Հոգեշնորհ հայրեր ինքնաշարժերով բարձրացան Զիթենեաց լեռ, ուր Համբարձման Սրբավայրին մօտ կառուցուած վրանամատրան մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն եւ ևախատօնակ:

– Երեկոյեան, նոյն վայրին մէջ պաշտուեցաւ Առաւօտեան եւ Փիշերային ժամերգութիւնը:

Եշ. 5 Յունիս.– Համբարձումն Տեառն: Առաւօտուն, Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժերով բարձրացաւ Համբարձման լեռ, ուր կատարուեցաւ «Հրաշափառ»: Սրբավայրէն ներս եւ հայկական բաժնի վրանին ներքեւ հանդիսապետ Սրբազանը մատոյց օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը: Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան «Հայր Մեր»էն առաջ խրոխտաց: Ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայր Աթոռոյ Սիսէն Ս. էջմիածին փոխադրութեան տարեդարձին առթիւ կատարուած «Հայրապետական Մաղթանքին»: Ս. Պատարագի վերջաւորութեան սրբատեղւոյն առջեւ կատարուեցաւ «Անդաստան» հանդիսապետութեամբ պատարագիչ Սրբազանին:

Շբ. 7 Յունիս.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Մայր Տաճարի Համբարձման մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Աբդ. Զաքարեան:

– Կէսօրէ ետք ժամերգութիւնը եւ նախատօնակը պաշտուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Կիր. 8 Յունիս.– Երկրորդ Շաղկապաց: Առաւօտեան ժամերգութենէն ետք կատարուեցաւ «Անդաստան», հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ նոյն եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Շբ. 14 Յունիս.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Առաքելոց մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Բագրատ Աբդ. Պուրճէճեան:

– Հոգեգալստեան նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

– Փիշերաակիզքին Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեսցէ»ի եւ Հակման կարգերուն հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Կիր. 15 Յունիս.– Հոգեգալուստ (Բարեկենդան Եղիակաւ Պահոց):

Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին կատարուեցաւ «Անդաստան» հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, որ հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատոյց Մայր Տաճարի Աւազ Սեղանին վրայ:

– Կէսօրէ ետք, Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր մեկնեցան Սիոն լեռ, նախ այցելելու վերջին ընծրեաց վերնատունը – օրուան դէպքին պատմական վայրը ուր կատարուեցաւ ժամերգութիւն, ապա Ս. Փրկչի գաւիթին մէջ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան կարգ,

digitised by A.R.A.R.@

հանգուցեալ Պատրիարքաց, Լուսարարապետաց եւ Միաբանից հոգիներուն ի հանգիստ:

Բշ. Յունիս 16էն մինչեւ Յուլիս 16 (Դշ.-ժամերգութիւնները կատարուեցան ի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին:

Շբ. 21 Յունիս.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Եմմանուէլ Արդ. Աթաջանեան:

Կիր. 22 Յունիս.– Սկիզբն Յարութեան Կիւրակէից եւ յիշատակ Եղիայի Մարգարէին: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

– Նախատօնակին ի Ս. Հրեշտակապետաց հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Բշ. 23 Յունիս.– Սուրբ Կուսանացն Հռիփսիմեանց: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Իսկ Ս. Պատարագը մատուցեցաւ եկեղեցւոյ աւանդատան Ս. Հռիփսիմէի մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան:

Ուր. 27 Յունիս.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Շբ. 28 Յունիս.– Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին (Ելն ի Վիրապէն): Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Լուսաւորչի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէճեան:

– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Ապա ծնրադիր «Տէր Ողորմեա» երգուեցաւ ըստ սովորութեան:

Կիր. 29 Յունիս.– Տօն Կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ Սրբոյ Էջմիածնի: Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին տեղի ունեցաւ «Անդաստան» հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Օրուան Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արդ. Իփրաճեան: «Հայր Մեր»էն առաջ տեղի ունեցաւ «Հայրապետական Մաղթանք» նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Շբ. 5 Յուլիս.– Ս. Մեծին Ներսիսի եւ Թադէոս Եպիսկոպոսին: Լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, իր բահանայական Քոնեադրութեան բառասնամեակին առթիւ Ս. Պատարագ մատոյց եւ քարոզեց Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մատրան մէջ:

Յաւարտ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն, իր հոգեւոր ծնողներու, ուսուցիչներու, ինչպէս նաեւ իր ծնողաց հոգիներուն ի հանգիստ, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր: Ապա Միաբանութիւնը, Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, գնաց ի Ս. Փրկիչ ուր կատարուեցաւ հոգեհանգստեան կարգ:

Ժառանգաւորաց վարժարանի մեծ սրահին մէջ տրուեցաւ հոգեհանգիստ:

Կիր. 6 Յուլիս.– Բարեկենդան Ս. Լուսաւորչի Պահոց: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Կիւրեղ Եպս. Գաբիկեան, ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Արդ. Զաքարեան:

Ուր. 11 Յուլիս.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Կիւրեղ Եպս. Գաբիկեան:

Շբ. 12 Յուլիս.– Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին (Գիւտ Նշխարաց): Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Առաքել Քհնյ. Այճանեան:

Կիր. 13 Յուլիս.– Երէկուան Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տօնին առթիւ, Ս. Պատարագ մատուցեցաւ Երուսաղէմի Հրէական բաժնին մէջ գտնուող եւ այդ մեծ սուրբին անունը կրող եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն եւ քարոզիչն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Դշ. 16 Յուլիս.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Եշ. 17 Յուլիս.– Ս. Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ (Տօն Ագգային):

Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի Տեսուչ Տ. Սահակ Արդ. Մաշալեան:

Շբ. 19 Յուլիս.– Ս. Տրդատայ Թագաւորին մերոյ եւ Աշխէն տիկնոջն եւ Խոսրովիդխտոյն: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Կիր. 20 Յուլիս.– Գիւտ Տփոյ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Երթուդարձի թափօրութիւն գլխաւորեց Տ. Կիւրեղ Եպս. Գաբիկեան: Ժամարարն էր Տ. Անուշաւան Մ. Վրդ. Զոլեանեան:

Ուր. 25 Յուլիս.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան:

Շբ. 26 Յուլիս.– Երկոտասան Առաքելոցն Քրիստոսի: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Մայր Տաճարի վերնամատրան Ս. Պողոսի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Դանիէլ Քհնյ. Գարաճեան:

Կիր. 27 Յուլիս.– Բարեկենդան Վարդավառի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան: Ժամարարն էր

digitised by A.R.A.R.@

Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Ուր. 1 Օգոստ.– Նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. էջմիածին մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Շբ. 2 Օգոստ.– Յիշատակ Տապանակին: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. էջմիածին: Ժամարարն էր Տ. Գուսան Վրդ. Ալճանեան:

– Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Այլակերպութեան մեծահանդէս նախատօնակին եւ Տեառնեղբայր Յակոբոս Առաքեալի յիշատակի հանդէսին նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Գիշերասկիզբին Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեսցէ»ի եւ Հսկման կարգերուն հանդիսապետն էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան:

Կիր. 3 Օգոստ.– Վարդավառ (Տօն Այլակերպութեան Տեառն): Ժամերգութեան աւարտին կատարուեցաւ «Անդաստան»: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւազ Սեղանին վրայ մատոյց եւ քարոզեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Սպասաւորկողներն էին Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթճեան եւ Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Բշ. 4 Օգոստ.– Յիշատակ Մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթճեան: Ապա կատարուեցաւ հանգստեան կարգ ննջեցեալներու հոգիներուն համար: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Ուր. 8 Օգոստ.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան:

Շբ. 9 Օգոստ.– Թադէոսի Առաքելոյն եւ Սանդխտոյ Կուսին: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Կիր 10 Օգոստ.– Ս. Պատրաագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան, Հոգեւոր Հովիւը Սան Ֆրանսիսկոյի Ս. Յովհաննէս Հայց. Եկեղեցւոյ: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արդ. Խիրաճեան:

Շբ. 16 Օգոստ.– Սրբոց Որդւոց եւ Թոռանց Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ՝ Արիստակիսի. Վրթանիսի, Յուսկանն, Գրիգորիսի եւ Դանիէլի: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Դանիէլ Քհնյ. Գարաճեան:

Կիր. 17 Օգոստ.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Մայր Տաճարի աջակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան: Պատարագէն ետք Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց «Խաղողօրհնէք»ի արարողութեան:

Բշ. 18 Օգոստ.– Այսօր սկսաւ Ս. Կոյսին վերափոխման տօնը կանխող հանդիսաւոր Ս. Պատարագներու մատուցմամբ՝ Դեքսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ:

Շբ. 23 Օգոստ.– Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. էմմանուէլ Արդ. Աբաջանեան:

Կիր. 24 Օգոստ.– Բարեկենդան Ս. Աստուածածնի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Ընծանուէր Արդ. Բարախանեան:

Ուր. 29 Օգոստ.– Նախատօնակը պաշտուեցաւ ի Ս. էջմիածին: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Շբ. 30 Օգոստ.– Տօն Շողակաթի Սրբոյ էջմիածնի: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. էջմիածին: Ժամարարն էր Տ. Շնորհ Մ. Վրդ. Գասպարեան:

– Կէսօրէ ետք Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով իջան Դեքսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւն եւ նախատօնակ:

– Գիշերասկիզբին նոյն վայրին մէջ պաշտուեցան «Եկեսցէ»ի եւ Հսկման ժամերգութիւնները: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Կիր. 31 Օգոստ.– Վերափոխման Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով իջան Դեքսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Սուրբ Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Սուրբ Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Սուրբ Պատարագը մատոյց Տ. Կիւրեղ Եպս. Գաբիկեան: Պատարագիչ Սրբազանը նախագահեց «Անդաստան»ին:

Բշ. 1 Սեպտ.– Յիշատակ Մեռելոց: Օրուան Ս. Պատարագը Ս. Գլխադրի մատրան մէջ մատոյց Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան: Մայր Տաճարին գաւիթը՝ երանաշնորհ Տ. Կիւրեղ Բ. Պատրիարք Հօր շիրիմին առջեւ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան կարգ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Շբ. 6 Սեպտ.– է. Օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Մայր Տաճարի աժակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթճեան:

digitised by A.R.A.R.@

Կիր. 7 Սեպտ.– Ը. Օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան Երաշխաւորաց խորանին վրայ: Հանդիսապետն էր Տ. Կիւրեղ Եպս. Գաբիկեան: Ժամարարն էր ըստ սովորութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Տ. Վաղարշ Եպս. Թաչատուրեան:

Բշ. 8 Սեպտ.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան:

Գշ. 9 Սեպտ.– Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Գերսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփ Գերեզմանին վրայ: Հանդիսապետն էր Տ. Ամուշաւան Մ. Վրդ. Զոհրաբեան: Ժամարարն էր Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Կիր. 13 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արդ. Իփրաճեան:

– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Կիր. 14 Սեպտ.– Գիւտ Գաւազ Ս. Աստուածածնի: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Գերսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ մատոյց Տ. Սիւան Եպս. Ղարիպեան: Կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն, 8 Սեպտեմբերին տաճարին ընդհանուր մաքրութեան մասնակցողներու հանգուցեալ հարազատներուն, որուն ցանկը կարդաց տաճարին Տեսուչը, Տ. Հայրիկ Վրդ. Դալայեան:

Հոգեհանգստեան կարգին հանդիսապետն էր Տ. Կիւրեղ Եպս. Գաբիկեան:

Շր. 20 Սեպտ.– Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն (325): Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Արդ. Զաքարեան:

– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան:

Կիր. 21 Սեպտ.– Մնունդ Ս. Աստուածածնի ի յԱննայէ: Առաւօտուն Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեանի գլխաւորութեամբ, Միաբան հայրեր իմաստաշարժերով մեկնեցան Գերսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտ գործեցին Ս. Աստուածածնայ տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ Ս. Պատարագը մատոյց եւ քարոզեց հանդիսապետ սրբազանը:

– Յաւարտ երեկոյեան ժամերգութեան՝ կատարուեցաւ Գեհաբաանական Մաղթանք Հայաստանի Հանրապետութեան Զ. տարեդարձին առիթով: Հանդիսապետն էր Տ. Սիւան Եպս. Ղարիպեան:

Շր. 27 Սեպտ.– Տօն եկեղեցւոյ ի Նաւակատիս Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Դանիէլ Քհնյ. Գարաճեան:

– Խաչվերացի մեծահանդէս նախատօնակին նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Ապա կենաց Փայտի մասունքը թափօրով փոխադրեց Աւագ Սեղան:

Լուսարարապետ Սրբազանը հանդիսապետեց իրիկնադէմին Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Ընկեցէ»ի եւ Հանգման կարգերուն:

Կիր. 28 Սեպտ.– Տօն Վերացման Ս. Խաչին (629): Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց եւ քարոզեց Տ. Թաւիթ Արհ. Սահակեան:

Պատարագէն վերջ Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Կարապետ եւ Թրիքոր Մկրտեան բարերար եղբարց հոգիներուն համար կատարուած տարեկան հոգեհանգստեան պաշտամունքին:

Կէսօրէ ետք Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ կատարուած Խաչվերացի մեծ «Անդաստան»ին:

Բշ. 29 Սեպտ.– Յիշատակ Մեռելոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մատրան մէջ պատարագեց Տ. Վահրիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կատարուեցաւ համայն ննջեցեալներուն համար հոգեհանգստեան կարգ: Հանդիսապետն էր Տ. Սիւան Եպս. Ղարիպեան:

Շր. 4 Հոկտ.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Նշան վիրին մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Արդ. Արաքսեան:

Կիր. 5 Հոկտ.– Բարեկենդան Վարագայ Ս. Խաչի Պահոց: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Սուրբ Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: հանդիսապետն էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան: Ժամարարն էր Տ. Ամուշաւան Մ. Վրդ. Զոհրաբեան:

Ուր. 10 Հոկտ.– Ս. Իւղօրհն նախատօնակը պաշտուեցաւ Ղպտոց Ս. Իւղօրհ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սիւան Եպս. Ղարիպեան:

Շր. 11 Հոկտ.– Սրբոյն Իւղոյ Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Ղպտոց Ս. Իւղօրհ եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արդ. Իփրաճեան, որ «Հայր Մերս»էն առաջ քարոզեց: Երբ ու դարձի թափօրները գլխաւորեց Տ. Սիւան Եպս. Ղարիպեան: Արարողութեան աւարտին, Միաբանութիւնը հիւրասիրուեցաւ Ղպտոց վանքի Հոգշ. Տեսչէն:

– Կէսօրէ ետք, Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտ գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտեցան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը մեր վերնամատրան մէջ: Տնօրինական Սրբատեղոյց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Կիր. 12 Հոկտ.– Տօն Վարագայ Ս. Խաչին (660): Իշխպային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները

digitised by A.R.A.R.@

պաշտուեցան ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան: Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ Միաբանութեան պաշտօնական մուտքէն յետոյ Ս. Պերճգմանին վրայ մատոյց եւ քարոզեց Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան:

Շբ. 18 Հոկտ.– Սրբոց Եօթանասուն եւ Երկու Աշակերտացն Քրիստոսի: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Մայր Տաճարի ներքին գաւիթին մէջ գտնուող Ս. Գէորգայ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Կիր. 19 Հոկտ.– Այսօր կատարուեցաւ Ռամլէի Ս. Գէորգայ վանքի տարեկան ուխտագնացութիւնը, ի ներկայութեան Երուսաղէմի, Եաֆայի եւ Հայֆայի հայութեան կարեւոր մասին: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան որ նաեւ քարոզեց: Ժամարարն էր Տ. Դանիէլ Քհնյ. Գաբաճեան:

– Նոյն օրը Ս. Պատարագ մատուցեցաւ Մայր Տաճարի աջակողմեան դասին Ս. Յովհաննէս Կարապետ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Արդ. Աբաջեանեան:

Ուր. 24 Հոկտ.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

– Ընծայարանի Բ. եւ Գ. դասարանի ուսանողներէն Տրց. Վրէժ Պէրպէրեան, Տրց. Հրաչեայ Գրիգորեան եւ Տրց. Կարէն Բարսեղեան: Պատրիարք Սրբազան Հօր ձեռամբ ստացան կիսասարկաւագութեան աստիճան: Իսկ Արտակ Բարաֆէգեան եւ Միհրան Գասպարեան ստացան ուրար կրելու արտօնութիւն:

Շբ. 25 Հոկտ.– Ս. Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց: (Տօն ազգային եւ եկեղեցական):

Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Ճաշու Գիրքի ընթերցումէն առաջ կատարուեցաւ երեք կիսասարկաւագներու Սարկաւագի ձեռնադրութիւնը, Պատրիարք Սրբազան Հօր ձեռամբ: Խարտաւիլակութեամբ Լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի առընթերակայութեամբ Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէրճեանի եւ Տ. Աւետիս Արդ. Իփրաճեանի:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը տուաւ իր խրատական օրհնութեան խօսքը: Ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Կիւլպէնկեան Գերդաստանի անդամներուն (Գալուստ, Նուարդ, Արգիս, Տիրուհի) հոգիներուն համար կատարուած տարեկան Հանգստեան Կարգին:

– Գիշերը ժառ. վարժարանին մէջ տեղի ունեցաւ ընթրիք:

Կիր. 26 Հոկտ.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան: Ժամարարն էր Տ. Ընծաճուէր Արդ. Բարախանեան:

– Նոյն օրը Ս. Պատարագ մատուցեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցին: Ժամարարն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Շբ. 1 Նոյ.– Ս. Հոգիից Աւետարանչացն: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ Սուրբ Յարութեան Տաճարի գաւիթին վրայ բացուող Ս. Յովհաննէս Աւետարանչի մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէրճեան: Հանդիսապետն էր Տ. Գեղամ Ծ. Վրդ. Զաքարեան:

Կիր. 2 Նոյ.– Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յակոբ, Աւագ Խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Վարուժան Ծ. Վրդ. Գասպարեան: Քարոզիչն էր Սան Ֆրանսիսկո քաղաքի հոգեւոր հովիւ Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան:

Բշ. 3 Նոյ.– Ս. Յովսէփայ Աստուածահօրն: Ըստ սովորութեան, Դեքսեմանիի Սուրբ Աստուածածնայ Տաճարի Տեսուչը՝ Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայճեան պատարագեց նոյն տաճարին մէջ գտնուող Հայր Յովսէփի գերեզմանի մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոլճեան:

Շբ. 8 Նոյ.– Ս. Երկոտասան Վարդապետացն: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Ներսէհ Ծ. Վրդ. Բապուճեան:

– Կէսօրէ ետք, Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Գերեզմանի եւ Խաչգիւտի ուխտերէն ետք վերջնոյս կից՝ Ս. Գրիգոր լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն եւ նախաճաշակ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Մանուէլ Վրդ. Երկաթեան:

Կիր. 9 Նոյ.– Գիւտ Խաչ: (326) Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յարութիւն, Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան: Նոյն խորանին վրայ մատուցեցաւ Ս. Պատարագը: Ժամարարն էր Տ. Գեղամ Ծ. Վրդ. Զաքարեան: Ապա կատարուեցաւ մեծահանդէս թափօր, նախ Գիւտ Խաչի Այրը, ապա Ս. Գերեզմանին շուրջ եռադարձ թափօրով եւ մէկ անգամ պատանատեղւոյն: Թափօրը գլխաւորեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ամպհովանիի տակ եւ կենաց Փայտի մասունքն ի ձեռին: «Խաչի fո Քրիստոս» շարականի երգեցողութենէն եւ խնկարկութենէն ետք, արարողութիւնները վերջացան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Այսպէս փակելով 1997 տարուան Ս. Յարութեան Տաճարի հանդիսութեանց շարքը:

digitised by A.R.A.R.@

Շբ. 15 Նոյ.– Տօն Ամենայն Սրբոց: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Ժիրայր Ծ. Վրդ. Թաշճեան:

Կիր. 16 Նոյ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Շնորհէ Ծ. Վրդ. Գասպարեան:

Ուր. 21 Նոյ.– Նախատօնակը պաշտուեցաւ Սուրբ Հրեշտակապետաց Եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Շբ. 22 Նոյ.– Ս. Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի եւ Միխայէլի: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ եւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէճեան: Ըստ սովորութեան կատարուեցաւ Ս. Աթոռոյ Բարերարուհի Աղաւնի Ձէվահիրճեանի եւ անոր պարագայից համար հոգեհանգստեան պաշտօն: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Կիր. 23 Նոյ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Տ. Ռազմիկ Վրդ. Գոյոսեան: Հոգեհանգիստ կատարուեցաւ Հայոց Բարեսիրական Միութեան հանգուցեալ անդամ անդամուհիներուն հոգիներուն համար: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Շբ. 29 Նոյ.– Առաքելոցն Անդրէի եւ Փիլիպպոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Գուսան Վրդ. Այճանեան:

Կիր. 30 Նոյ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Կիւրեղ Եպս. Գաբիկեան: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Աբգ. Զաքարեան:

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆՔ

Բշ. 19 Մայիս.– Ի յիշատակ փաստաբաններու պաշտպան Սուրբ Իվզի, Լատինաց Պատրիարքարանի Մայր Տաճարին մէջ մատուցուած Պատարագին ներկայ գտնուեցան Տ. Սահակ Աբգ. Մաշալեան, Տ. Էմմանուէլ Աբգ. Աբաջանեան, Տ. Թէոդորոս Աբգ. Զաքարեան:

Ուր. 30 Մայիս.– Ֆրանսայէն 40 հոգինոց խումբ մը հայ ուխտաւորներ Տ. Մեսրոպ Ա. Քհնյ. Ժամկոչեանի գլխաւորութեամբ այցելեցին Ս. Երկիր եւ պտտեցան կարեւոր սրբավայրերը:

Բշ. 2 Յունիս.– Ֆրանսայէն ժամանած հայ ուխտաւորները ներկայ եղան Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ կատարուած հայոց թափօրին: Թափօրապետն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Դշ. 4 Յունիս.– Իտալիոյ ազգային տօնին առիթով Իտալական հիւպատոսին կողմէ տրուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը եւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Ուր. 13 Յունիս.– Ալեքսի երկրորդ՝ Մոսկուայի եւ Համայն Ռուսիոյ Պատրիարքի Երուսաղէմ գալատեան առթիւ, իրեն ի պատիւ տրուած ընդունելութեան, Ռուսական եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ, ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Շբ. 14 Յունիս.– Երուսաղէմի Յունաց Տիտորոս Պատրիարքին կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան ի պատիւ Մոսկուայի եւ Համայն Ռուսիոյ Պատրիարքին՝ Ալեքսի Բ.ին, Պատրիարքական ընակարանին մէջ, Զիբենեաց լեռ., ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Կիր. 15 Յունիս.– Երուսաղէմի Ռուսական Եկեղեցական Առաքելութեան հիմնադրութեան հարիւր յիսունամեակին առթիւ, Քինկ Տէյվիտ պանդոկին մէջ, Մոսկուայի եւ Համայն Ռուսիոյ Պատրիարք՝ Ալեքսէյ Բ.ի կողմէ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Նոյն օրը, Մոսկուայի եւ Համայն Ռուսիոյ Պատրիարք՝ Ալեքսի Բ.ի նախագահութեամբ մատուցուած Ս. Պատարագին, Ռուսաց Ս. Երրորդութիւն Մայր Տաճարին մէջ, պաշտպան Սուրբի Տօնակատարութեան առթիւ, ներկայ գտնուեցաւ Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոլեանեան:

Բշ. 16 Յունիս.– Համայն Ռուսիոյ Ալեքսի Պատրիարքի ի պատիւ Բեթղեհէմի մէջ Գաղատիոնի Գետ Եասեր Արուճաքի կողմէ տրուած կէսօրուայ ճաշին, Պատրիարքարանիս կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Դշ. 18 Յունիս.– Նորին Վեհափառութեան՝ Էլիզապէթ Բ.ի ծննդեան տարեդարձին առթիւ կազմակերպուած հիւրասիրութեան, Նորին Վեհափառութեան Բրիտանիոյ ընդհանուր հիւպատոսին եւ Տիկ. Ռ. Ժ. Տալբրնի կողմէ, Բրիտանիոյ Ընդհ. Հիւպատոսարանին մէջ, ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Գշ. 24 Յունիս.– Երուսաղէմի Սէյնթ Ճան հիւանդանոցի խնամակալ ընկերութեան հրաւէրով Ս. Յովհաննէսի տօնին առիթով կազմակերպուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը եւ Տ. Սահակ Աբգ. Մաշալեան: Հիւանդանոցի գործառնութենէն յարգուած վարիչն է Երուսաղիմարնակ մեր անդամներէն Տիար Նազար Պէնիէեան:

Եշ. 3 Յուլիս.– Ամերիկայի Միացեալ

digitised by A.R.A.R.@

Նահանգներու Անկախութեան Երկու Հարիւր Քսանմէկերորդ տարեդարձին առթիւ, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու Ընդհանուր հիւպատոսին եւ Տիկ. Էտուըրտ Էպինկտոնի կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան, ներկայ գտնուեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ. Սահակ Արդ. Մաշալեան եւ Տ. Թէոդորոս Արդ. Զաքարեան:

Շբ. 5 Յուլիս.– Երուսաղէմի Ասորի Կաթողիկէ Պատրիարքութեան փոխանորդ՝ Կրնկուար Փիեռ Ապտել Ահատի եպիսկոպոս ձեռնադրութեան առթիւ, Տոմինիկեաններու Սբ. Ստեփաննոս Մայր Տաճարին մէջ մատուցուած պատարագին ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Բշ. 14 Յուլիս.– Ֆրանսայի Ազգային տօնին առիթով Ֆրանսական հիւպատոսին կողմէ տրուած հիւրասիրութեան մասնակցեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Գշ. 15 Յուլիս.– Փրոֆ. Շիմոն Շիբրիթի կողմէ հիմնուած «Կրօնքներ խաղաղութեան համար» կազմակերպութեան կողմէ տրուած դասախօսական հաւաքին ներկայ գտնուեցաւ Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոհրաբեան:

– Նոյն օրը երեկոյին Ֆրանսայի Ազգային Տօնին առթիւ կազմակերպուած ընդունելութեան՝ Յոյն կաթողիկէներու Սրբուհի Անննայի վանքի շրջափակին մէջ, ներկայ գտնուեցաւ Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոհրաբեան:

Կիր. 3 Օգոստ.– Սբ. Անդրէաս Ակովտիական Եկեղեցւոյ կողմէ կազմակերպուած հրաժեշտի ընդունելութեան, ի պատիւ հոգեւոր հովիւ եւ Տիկ. Քոլին Մորքրնի, ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Բշ. 25 Օգոստ.– Իսրայէլի գրօսաշրջիկութեան նախարարութեան կողմէ կազմակերպուած շրջապտոյտին Գալիլիոյ եւ Երիքովի հրիստոնէական սրբատեղիներուն եւ հնագիտական վայրերուն, ի պատրաստութիւն հրիստոնէութեան երկուհազար ամեակին առթիւ կատարուելիք հանդիսութեանց, ներկայ գտնուեցաւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Եշ. 28 Օգոստ.– Իսրայէլի Յոյն Ընդհանուր Հիւպատոս Թեմիսթոքլէս Տիմիտիսի մեկնումին առթիւ. տրուած ողջերթի ընդունելութեան «Էմերիքըն Քոլոնիի» պարտէզին մէջ, ներկայ գտնուեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ. Սեւան Եպս. Զարիպեան եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Ուր. 19 Սեպտ.– Նիւ Եօրքէն Տէք. Անի Սաննից Գալայճեան, Միջին Արեւելքի ֆանի մը երկիրներ դասախօսական իր շրջապտոյտին առիթով, այցելեց նաեւ Երուսաղէմ: Ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ, սահիկներով ներկայացուած հոգեվերլուծական դասախօսութեան նիւթը էր. «Կը զօրանաս ըմբռնելով անդրադարձները Եդեռնի, Երկրաշարժի եւ Զարապաղ-Ատրպէյճան Պայքարին:»

Կիր. 21 Սեպտ.– Հայաստանի մէջ անկախութեան Զ. տարեդարձի առիթով, Երուսաղէմի մէջ Պատուոյ Հիւպատոս Տէր եւ Տիկին Յոլակ եւ Ալեկրայ Մոմճեաններու կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան, Նոթր Տամի կեդրոնին մէջ, ներկայ գտնուեցան Միաբանութեան անդամները, գլխաւորութեամբ Լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի:

Դշ. 24 Սեպտ.– Չեխիոյ նախագահ Vaclav Havel-ի Ս. Երկիր այցելութեան առթիւ, Պաղեստինի իշխանութեան նախագահ Եասէր Արաֆաթի եւ իր տիկնոջ կողմէ սարքուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, որուն ընկերացաւ Բեթղեհէմի Ս. Այրին մէջ տեղի ունեցած ընդունելութեան, Տաճարի Տեսուչ Տ. Ոսկի Վրդ. Որդիեան:

– Ապա ներկայ գտնուեցաւ նախագահ Արաֆաթի եւ իր տիկնոջ կողմէ ի պատիւ հիւրին եւ իր տիկնոջ ճաշկերոյթին Paradise պանդոկին մէջ:

Բշ. 29 Սեպտ.– Իսրայէլի գրօսաշրջիկութեան նախարարութեան կողմէ կազմակերպուած շրջապտոյտին, Երուսաղէմի հրիստոնէական սրբատեղիներուն եւ հնագիտական վայրերուն, ի պատրաստութիւն հրիստոնէութեան երկու հազարամեակին կատարուելիք հանդիսութեանց, ներկայ գտնուեցաւ Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոհրաբեան:

Կիր. 5 Հոկտ.– Երուսաղէմի Ակովտիական եկեղեցւոյ Երիցատան վարչութեան կողմէ, հոգեւոր հովիւ Եայնի եւ Տիկ. Մարճորի Թափրնի նոր պաշտօնի հաստատման առթիւ, Սենթ Էնտրու Ակովտիական Յիշատակի եկեղեցւոյ եւ հիւրանոցի մէջ կատարուած արարողութեան եւ ընդունելութեան, ներկայ գտնուեցան Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Կիր. 12 Հոկտ.– Սպանիոյ ազգային տօնին առիթով Սպանիոյ հիւպատոսին կողմէ կազմակերպուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Տ. Սեւան Եպս. Զարիպեան:

Գշ. 14 Հոկտ.– Նորին Սրբութիւն՝ Յովհաննէս Պօղոս երկրորդի Գահակալութեան տասնըհինգերորդ տարեդարձին առթիւ, Գերշ. պապական նուիրակ՝ Անտրէա Տի Մոնթեցեմոլոյի կողմէ կազմակերպուած Պապական Պատարագին, Երուսաղէմի Նոթր-Տամ կեդրոնին մէջ, ներկայ գտնուեցան Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

– Նոյն օրը, Նորին Սրբութիւն՝ Յովհաննէս Պօղոս երկրորդի Գահակալութեան տասնըհինգերորդ

digitised by A.R.A.R.@

տարեդարձին առթիւ, Գերշ. պապական նուիրակ Անտրէա Տի Մոնթեցեմոլոյի կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան, Երուսաղէմի Նոթր-Տամ կեդրոնին մէջ, ներկայ գտնուեցան Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Շբ. 18 Հոկտ.– Երուսաղէմի Լատին Պատրիարքութեան՝ Երուսաղէմ իր Աթոռին վերադարձին 150րդ տարեդարձին առթիւ կատարուած շնորհակալական պատարագին, հանդիսապետութեամբ Տ. Միշէլ Սապպահ Պատրիարքին, Երուսաղէմ Սբ. Յարութեան Տաճարին մէջ, ներկայ գտնուեցան Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, Ս. Յարութեան Տեսուչ՝ Տ. Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեան եւ Տ. Ընծաւուէր Աբդ. Բարախանեան:

Գշ. 21 Հոկտ.– Երուսաղէմի հաղաքապետ Էհուտ Օլմէրթի կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան, Տաղաւարահարց (Սուքքօթ) Տօնին առթիւ, Դաւիթի Բերդին մէջ, ներկայ գտնուեցան Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Տ. Ընծաւուէր Աբդ. Բարախանեան:

Կիր. 26 Հոկտ.– Երուսաղէմի հաղաքապետ՝ Էհուտ Օլմէրթի կողմէ կազմակերպուած «Ճարտնական պարտէզի» Ջնման արարողութեան Երուսաղէմի Վոհլ Ռոզ գբօսայգիին մէջ, ի ներկայութեան Տնտեսութեան նախարար Եահով Նէէմանի, ներկայ գտնուեցան Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Տ. Ընծաւուէր Աբդ. Բարախանեան:

Ուր. 31 Հոկտ.– Երուսաղէմի Գերմանախօս եւ Անգլիախօս Աւետարանական Լութերական Փրկիչ (Ռըտիմըր) եկեղեցւոյ համայնքին կողմէ կազմակերպուած պաշտամունքին եւ «բարեկարգութեան Օրուայ» առթիւ ընդունելութեան, ներկայ գտնուեցան Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, Տ. Գուսան Վրդ. Ալճանեան եւ Տ. Ընծաւուէր Աբդ. Բարախանեան:

Դշ. 12 Նոյ.– Կրօնական գործերու նախարարութեան կողմէ, Իսրայէլի նախկին վարչապետ եւ պաշտպանութեան նախարար՝ Իցխակ Ռապինի սպանութեան երկրորդ տարելիցին առթիւ կազմակերպուած ոգեկոչման հանդիսութեան խորհրդարանին մէջ, ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

– Նոյն օրը Բեթղեհէմի նոր Քաղաքապետ Հաննա Նասըրի եւ Քաղաքային Խորհուրդին պաշտօնի կոչուելուն առիթով կազմակերպուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ. Սեւան Եպս. Վարիպեան, Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, Տ. Ոսկի Վրդ. Որդիհեան, Տ. Ներսէս Քհնյ. Գոզճան:

Ուր. 14 Նոյ.– Պէնիհական Ընդհանուր Հիւպատոսի կողմէ կազմակերպուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, Տ. Սեւան Եպս. Վարիպեան:

Ուր. 21 Նոյ.– Անգլիական Ընդհանուր Հիւպատոս Ռիչըրտ Տոլթըն պատրիարքարան այցելեց Պատրիարք Սրբազան Հօրմէն հրաժեշտ առնելու համար, քանի որ իր պաշտօնավարութեան շրջանը կ'աւարտէր եւ իսկ ընտանիքով Անգլիա պիտի վերադառնար:

Կիր. 30 Նոյ.– Սկովտիական Ս. Անդրէաս Եկեղեցւոյ հովիւ Եայն Փաթըսնի կողմէ կազմակերպուած տարեկան արարողութեան եւ հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան Տ. Գուսան Վրդ. Ալճանեան եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԷՐՆԵՐՈՒ ՅԱՆԿ 1997 ՏԱՐՈՑ

1 - Հոգ. Տ. Շնորհք Ծ. վրդ. Գասպարեան, Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ՝ Սեղանի ծերմակ ծածկոց մը: Ծածկոցի երկար գրոշէ մը: Վեց հատ ծերմակ պատարագիչի գուլպայ: Վեց հատ ծերմակ փոքր ղենջակ (անժեռոց) Պատարագի:

2 - Իսթանպուլէն Տիկ. Մարիամ Հեմենգիւլ Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ Շեռաց Խաժի բոնիչ մը:

3 - Տօքթ. Անուշ Նազգաշեան Ս. Թորոս Եկեղեցիին կը նուիրէ գորգ մը:

4 - Հայաստանէն Տիկ. Հրանուշ Գասպարեան Ս. Յակոբայ Տաճարի Աստուածամօր պատկերին կը նուիրէ ադամանդեայ մատանի մը, նաեւ Ս. Աստուածածնայ Տաճարին սափոր մը Շեռք Լուալու Պատարագի ընթացքին գործածութեան համար:

5 - Հայաստանէն՝ Տիկ. Ռիմա Սաֆարի Մարգարեան Ս. Գլխադրի մատրան Սեղանին կը նուիրէ ծերմակ ծածկոց մը, ձեռագործ, հուլունգի գործ "Թ.Ը.Կ. 1977":

6- Տիար Կարօ Կարապետեան Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցւոյն Ս. Հոիփսիմեանց մատրան գործածութեան համար կը նուիրէ գորգ մը ի յիշատակ հանգուցեալ հօր ծօրթ Կարապետեանի:

7- Ն.Պոլսէն Տիկ. Էօժէն Տուրսուն Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ չորս հատ Սեղանի ծերմակ ծածկոց եւ մէկ քիլօ խունկ:

8 - Օր. Անահիտ Ասլանեան Ադամանդեայ մատանի մը Ս. Յակոբայ Տաճարի Ս. Աստուածածնայ պատկերին:

9 - Իսթանպուլէն Տրց. Արտաշէս Տիւմէճեան Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ Երկու հովուական եւ երկու վարդապետական գաւազան, մէկ գաւազան երկգլխանի հովուական եւ վարդապետական, 15 աշտանակներ, չորս գոյգ հողաթափ, երեք գոյգ մոմ, իսկ Ս. Աստուածածնայ Տաճարին 13 աշտանակ:

10- Լուսարարապետ Սրբազանը Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ գոյգ մը հողաթափ:

11- Լոս-Անճէլըսէն Այրի Տիկ. Լիտիա Պօյաճեան Ս. Յակոբայ Տաճարի Ս. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի ապարանջայ մը:

12- ֆրանսայէն Տիկ. Ժիւլիէթ Ժիտէրեան Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ Մէկ քիլօ խունկ:

13- ֆրանսայէն Լուսարարապետ Սրբազան Հօր թելադրութեամբ Տիկ. Աննա Գարաթեփէ, Տէր եւ Տիկ. Ժիրայր Փէլիվան, Տէր եւ Տիկ. Գէորգ Տէյրմէնթաշ Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրեն Պատարագի զգեստ, կարմիր կտորէ եւ գոյգ արծուանիշ նախշէ:

14- Թալին Ոսկերիչեան եւ Օհաննէս Սալիպեան Միացեալ նահանգներէն, Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրեն երկու սարմա ուրարներ եւ երկու սովորական ուրարներ, իրենց հանգուցեալներու յիշատակին:

15- Գերաշնորհ Տ. Յուսիկ եպս. Պաղտասեան Բեթղեհէմի Ս. Ծննդեան Այրին կը նուիրէ Պատարագի լամ զգեստ (Շուրջառ,փորուրար, բազպան, գօտի, վակաս եւ հողաթափ (վարդագոյն):

16- Աւստրալիայէն Տիկ. Արմինէ Քէօշեան Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ Սկիհի ծածկոց մը (սպիտակ):

digitised by A.R.A.R.@

17- Աւստրալիայէն Տիկ. Մարի Ղուկասեան Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ Սկիհի ծածկոց մը (սպիտակ):

18- Պօղոս Քահանայ Ճուլֆայեան Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ ծարմանտ մը:

19- Լիբանանէն քոյր Ազատուհի եւ ընկերուհիները Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէն կարմիր կտորէ պատրաստուած սկիհի ծածկոց մը:

20- ֆրանսայէն Հոգ. Տ. Թիրայր Ծ. Վրդ. Թաշճեան օժգլուխ վարդապետական գաւազան մը կը յանձնէ Ս. Յակոբայ Տաճարին, որը սեփականութիւնը եղած է Ս. Յակոբեանց Ուխտի Հանգուցեալ միաբաններէն Հոգ. Տ. Տիրայր Ծ. Վրդ. Տէրվիշեանի:

21 - ֆրանսայէն Հոգ. Տ. Թիրայր Ծ. Վրդ. Թաշճեան Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ Սաղաւարտ մը եւ վակաս մը: Երկուքն ալ պատրաստուած են Կարմիր Թաւիշ կտորէ եւ Սատաֆեայ զարդերէ:

22 - Իսթանպուլէն Տիկին Թընեւ Անատօլի Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ սեղանի ծածկոց մը:

23 - Գերաշնորհ Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան իր ծնողաց յիշատակին կը նուիրէ շուրջառ մը եւ պատարագիչի ծերմակ շապիկ մը իր ծնողաց յիշատակին:

24 - Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան Ս. Յակոբայ Տաճարին կը նուիրէ հողաթափ մը եւ ծաղկեայ փիլոն:

Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան
ԼՈՒՍԱՐԱՐԱՊԵՏ Ս. ԱԹՈՌՈՅ

digitised by A.R.A.R.@

Ս. ԱԹՈՌՈՑ ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ Է ՀԵՏԵՒԵԱԼ ԳԻՐՔԵՐԸ

1. ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (ԺԶ. դար)

Նորայր Արք. Ծովական (Այնթապցի)։ Ժողովեաց ի Մի Նորայր Արք. Այնթապցի։ Տպարան Սրբոց Յակոբեանց, Երուսաղէմ, 1996 էջ 90։

2. ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Գրիգոր Նարեկացի։ Հայաստանում Քրիստոնէութեան Ընդունման, 1700-Ամեակը 301-2001։ Թարգմ. Վազգէն Գէորգեանի։ «ՆԱՐԵԿ» Հրատարակչութիւն, ։»»՛։

3. ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ ԹԱՓՕՐԵԱՅ ՏԵՏՐԱԿ

Տետրակ։ Ե. Տպագրութիւն։ Տպարան Սրբոց Յակոբեանց, Երուսաղէմ, 1994 էջ 256։

4. ԿԻԼԻԿԻԱ

Վերժինէ Սուազեան։ ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն» Հրատարակչութիւն երեւան 1994 էջ 406։

5. ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ

Քրիստոնէական։ «Գանձասար» Մատենաշար, Երեւան 1994 էջ 142։

6. ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳԻ ՆԱԽԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՀՐԱԺԱՐՈՒՄՆ

Ալպէռ Նորատունկեան։ Ալպէռ Նորատունկեան Հայ-Քրիստոնեայ։ Հրատր. ԿԱՆԹԵՂԱԼՈՑՍ, թիւ 17 Թորոնթո, 1992 էջ 29։

7. ԻՄ ԱՆՈՒՇ ԶԷՅԹՈՒՆ (Պոեմ)

Դանիէլ Զէյթունց (Գայթակեան)։ «Նարեկացի» Հրատարկչութիւն, երեւան ։»»ձ էջ 98։

8. ՍՈՒՐԲԵՐԸ ԵՒ ՄԵՆՔ

Մեսրոպ Արք. Աշճեան։ Հայ Եկեղեցւոյ Սուրբերը։ Եւ Ապրիլեան Նահատակաց Սրբադասման Հարցը։ Ազգային Առաջնորդարան Նիւ-Եորք, 1993 էջ 230։

9. ԿԵԱՆՔԻ ԵՒ ՀԱՒԱՏԻ ԷՋԵՐ

Մեսրոպ Արք. Աշճեան։ Ազգային Առաջնորդարան, Նիւ Եորք 1993 էջ 42»։

10. ԱՐԵՒԱԳԱԼԻ ԺԱՄ

Արեւագալի ժամ։ Իսթանպուլ, 1991 էջ 46։

11. ՎԱՐԱԳՈՅՐԻՑ ԱՅՍ ԿՈՂՄ

Սոս Սարգսեան։ «Հայաստան» Երեւան, 1991 էջ 35։

12. ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ

Յիշատակի Հատոր։ Նիւ Օրլինզ, Լուիզիանա, 1994 էջ 367։

13. ՄԱՇՏՈՑԻ ՈՐԴԻՆԵՐԸ

Վանիկ Սաճքրեան։ Արեւմտահայերէնի վերածեց՝ Զարեհ Եպս. Ազնաւուրեան։ Կաթող. Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, Անթիլիաս, 1993 էջ 270։

14. ԸՆՁԵՆԱԻՈՐԸ

Շոթա Ռուսթավելի։ Վրացերենից թարգմանեց Յովհաննէս Կարապանը։ «Մերանի» Թբիլիսի 1983 էջ 246։

15. ՍՈՒՐԲ ՄԱՐԿՈՍ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻ ՅԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ալպէռ Նորատունկեան։ Պատրաստեց՝ Ալպէռ Նորատունկեան Հայ-Քրիստոնեայ։ Հրատր. ԿԱՆԹԵՂԱԼՈՑՍ. թիւ 14 Թորոնթո, 1992 էջ 63։

(շարունակելի)

ՏԻԿ. ՍԻՐԱՐՓԻ ԳԱԼԱՑՃԵԱՆ
Քարտուղարուհի Կիլպէնկեան Մատենադարանի

digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

– Հանգիստ Նորայր Արք. Պողարեանի		263-264
– Հաւատարմագոյն Սպասաւոր Հայց. Եկեղեցւոյ	Գարեգին Ա. Կաթողիկոս	265-266
– «Ես Պէտ է Մեռնիմ»	Թորգոմ Արք. Մանուկեան	267-268
– Ճշմարիտ Վանականը	Զաւէն Արք. Չինչինեան	269-272
– Մահուան Հետ Հաշտուած	Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան	273-274
– Նորայր Սրբազանի Կենսագրականը	Աւետիս Աբեղայ	275-277
– Նորայր Ծովականի Յիշատակին	Գրիգոր Ոսկանեան	278-280
– 20րդ Դարու Մագաղաթը	Տէր. Անուշ Նագգաշեան	281-282
– Ուսուցչիս Յիշատակին	Նահապետ Մելիոնեան	283-284
– Նորայր Արք. Պողարեան	Բարգէն Թօփճեան	285-286
– Mxit'ar Goš and Canon-Law	Robert Thomson	287-301
– Ս. Յակոբեանց Վանքի Ձեռագրերի Ցուցակը	Վազգէն Համբարձումեան եւ Արմէն Տէր Ստեփանեան	302-305
– «Կարբեդովն / Քաղկեդոն» Ընթերցումը	Պարոյր Մուրադեան	306-311
– Հայ Մանրանկարիչների Յիշատակարանները	Կարէն Մաթեւոսեան	312-326
– Նորայր Ծովականի «Վանատուրը»	Ա. Գ. Մադոյեան	327-328
– The Passion of Saint Shushanik	Translated by Rev. Krikor Maksoudian	329-339
– The Oldest Armenian Pilgrim Inscription from Jerusalem	Michael Stone	340-349
– Picture of Pilgrim Inscription		350
– Նորայր Ծովականի Հրատարակութիւնները		351
– Վախճանուեց Նորայր Արք. Պօղարեան	Դիւան Մայր Աթոռոյ	352-353
– Անձնական Յուշեր	Աւետիս Արք. Իփրաճեան	354-357
– Ցաւակցական Նամակներ		358-373
– Նորայր Արք. Պողարեան – Նկարներ		374-377

– Պատրիարք Սրբազան Հօր Զեկոյցը Միաբանական Ժողովին 4 Նոյեմբեր 1997	378-396

digitised by A.R.A.R.@

ԿՐՕՆԱԿԱՆ
- Տագնապին Դէմ — Թ.Ա.Մ. — 397-401
- Իգնատիոս Եպս-ի Մեկնութիւն Ըստ Ղուկասու — Զաւէն Արք. Չինչինեան — 402-406
- Ան Որ Համբերէ — Բագրատ Արդ. Պուրճէֆեան — 407-409
- Ապաշխարանք ու Սէր — Ընծաւուէր Արդ. Բարախանեան — 410-411
- Հովիւը եւ Հօտը — Վարդան Ա. Քհնյ. Տիւլկէրեան — 412-415

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ
- Պատգամ — Եղիշէ Զարենց — 416
- Ընտրեալը — Յովհ. Թումանեան — 417
- Sonnet on Fame — John Keats — 418
- Սօնէթ Համբաւի մասին — Ճօն Քիթց Թրգմն. Շէն-Մահ — 419
- Հեշտաբարբար «Եղիցի»ն — Անել — 420
- Լաէ Ձայնը Արտիդ — Բագրատունի — 421

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
- Նարեկացի – Լեզուի Պատկերաւորութեան Միջոցների Համակարգը — Ա. Ղազինեան — 422-426

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ
- «Տեսիլ Արարատի» (Visions of Ararat) — Կարպիս Եսայեան (Քրիստոֆըր Ուօքըր) — 427-429
- The Armenian Holocaust and Israeli Denial — Hadas Lahav — 430-431

ԳՐԱԿԱՆ
- Եղիշէ Զարենց 100 (Գր. Խլաթեցի – Ե. Զարենց) — Տիգրան Դեւրիկեան — 432-435
- Զարեհ Մելոնեան՝ Սփիւռքահայ Գրող ու Գործիչ — Տէր. Մարգպետ Մարկոսեան — 436-448

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ
- «Աստուածամօր Եօթը Վէրք» Կտաւ — Քնարիկ Աւետիսեան — 449-452
- Պատասխանը — 452
- Ծրագրալուծում — Զենոբ Քհնյ. Նալպանտեան — 453-457
- Աբեղան եւ Թոյնը — (Ասացուածք) — 457

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
- Հանկատար Ս. Աստուածածնի Վանքը — Արմինէ Քէօշկէրեան — 458-459
- Անգլերէն Նամակ Gematrio — Տէր. Արա Աւագեան — 460-461
- Առանձին Ձեռ Երուսաղէմ — Մ. Հայկենց — 462-464

digitised by A.R.A.R.@

- Ամավերջի Հանդէսներ
  - Թարգմանչաց Վարժարան
  Տեղեկագիր Տեսչի Սահակ Արդ. Մաշալեան 465-470
  Հանդէսներ
  - Ժառ. Վարժարան 471
- Գալուստ Կիւլպէնկեան Մատենադարան 471
- Պատրիարք Սրբազան Հօր Այցը Նիւ Եորք 472
- Ամերիկայի Եկեղեցիներու Խորհուրդի Այցը 473
- Պարգեւատրում Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի 474
- Անիլ 75 ամեակ 475
- Հաղորդագրութիւն Միաբանական ժողովի 476-477
- Գէորգեան Ճեմարանի Շէնքը Յարութիւն Սրկ. Յարութիւնեան 478-479
- Ս. Յակոբի Նեռսէն 480-487
- Բարեպաշտական Ուխտերու ցանկ Լուսարարապետ՝ Դաւիթ Արք. Սահակեան 488-489
- Ցանկ Գիրքերու Տիկ. Միրաբիի Գալայճեան 490
- Բովանդակութիւն 491-493

digitised by A.R.A.R.@

1990 Մարտ 24, ձախէն աջ՝ Նորայր Արք. Գողարեան, Ս. Ցարութեան Տաճարի տեսչարանին մէջ, Թորգոմ Պատրիարքի ընտրութեան առաջին պաշտօնական Մուտքին, Լուսարարապետ՝ Գարեգին Արք. Գազանճեան։

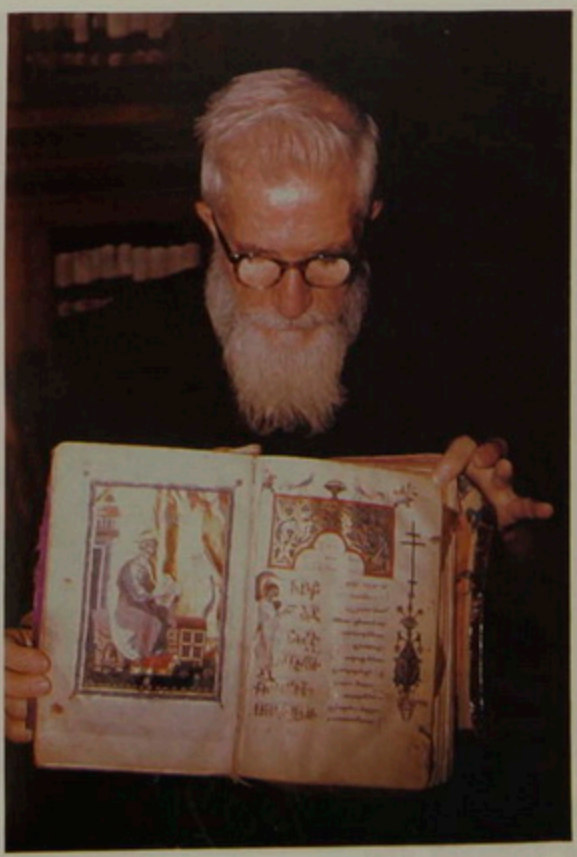

1995 Սեպտեմբեր, Նորայր Արք. Գողարեան եւ Յակոբ Ներսոյեան իրենց երկու Ֆահանայ ծնողներուն (Տ. Գարեգին եւ Տ. Ներսէս Ֆահանաներու եւ ընտանեաց) ընտանեկան լուսանկարը դիտած պահուն։

digitised by A.R.A.R.@

1995 Նոյեմբեր 6, Անկախ Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեան կ'այցելէ Նորայր Արք. Պողարեանի բնակարանը, Թորգոմ Պատրիարքին հետ:

1969, Նորայր Արք. Պողարեան, Ս. Թորոսի Ձեռագրատան մէջ

digitised by A.R.A.R.@

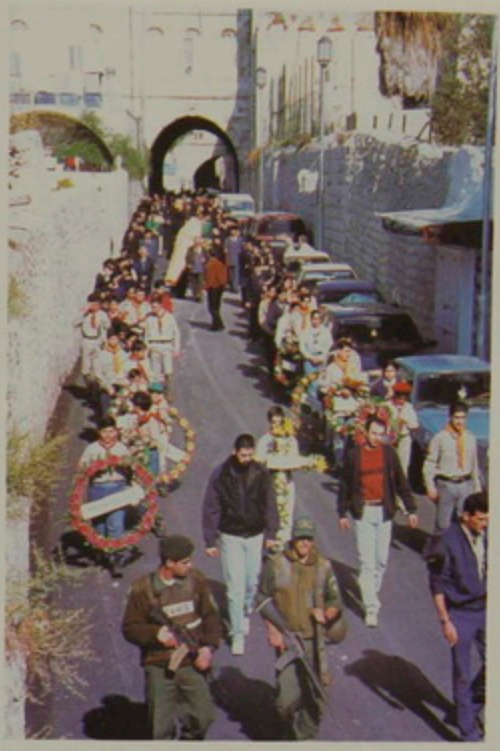

21 Դեկտեմբեր 1996, Հանգուցեալ Տ. Նորայր Արք. Պողարեանն։

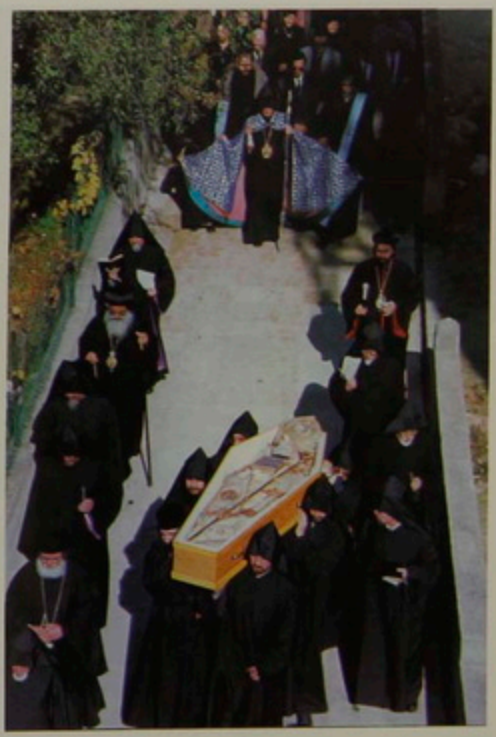

21 Դեկտեմբեր 1996, Հանգուցեալ Տ. Նորայր Արք. Պողարեանի թաղման կարգը Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ։

digitised by A.R.A.R.@

21 Դեկտեմբեր 1996, Հանգուցեալ Տ. Նորայր Արք. Պողարեանի թաղման թափօրը Հայ Սկաուտներով եւ ուսանողներով առաջնորդուած։

21 Դեկտեմբեր 1996, Հանգուցեալ Տ. Նորայր Արք. Պողարեանի դագաղը Միաբան վարդապետներէն ուսամբարձ կ'առաջնորդուի դէպի Ս. Փրկիչի իր դամբարանը։

digitised by A.R.A.R.@

7 Յունիս 1997 Թբ., Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի Շրջանաւարտներ եւ Ուսուցչական կազմը.

8 Յունիս 1997, Կիրակի. Ընծայարանի Շրջանաւարտ երեք Սարկաւագներ։ Ձախէն աջ՝ Հայկ Սրկ. Գազազեան. Հայկ Սրկ. Միրզախանեան, Բագրատ Աբդ. Գուրճէֆեան, Գատրիարք Սրբազան, Շնորհք Ծ. վրդ. Գասպարեան, Արմէն Սրկ. Խաչատուրեան

digitised by A.R.A.R.@

15 Յունիս 1997. Էլպըրոն Նիւ Ճըրզի, Ս. Ստեփանոս Եկեղեցւոյ 10 ամեակ. Խաչքարի Օրհնութիւն, Թորգոմ Պատրիարք. Գեորգ Յովնանեան բարերար. Խաժակ Արք. Գարսամեան, Քրիսթին Ուիթմըն կառավարիչ Նիւ Ճըրզի նահանգի. Տիկին Սիրվարդ Յովնանեան.

15 Յունիս 1997. Էլպըրոն Նիւ Ճըրզի, Ս. Ստեփանոս Եկեղեցւոյ 10 ամեակ. Խաչքարի Օրհնութիւն, Թորգոմ Պատրիարք, Խաժակ Արք. Գարսամեան, Քրիսթին Ուիթմըն կառավարիչ Նիւ Ճըրզի նահանգի. Տիկին Սիրվարդ Յովնանեան.

digitised by A.R.A.R.@

15 Յունիս 1997. Էլպըրոն Նիւ Ճըրզի, Ս. Ստեփանոս Եկեղեցւոյ 10 ամեակ. Խաչքարի շղարշի բացում, Ձախէն աջ՝ Դանիէլ Քհնյ. Հայրապետեան, Քրիսթիի Ուիթմըրն կառավարիչ Նիւ Ճըրզի նահանգին. Տիկին Սիրվարդ Յովնանեան, Գէորգ Յովնանեան, Խաժակ Արք. Գարսամեան, Թորգոմ Գատրիարք, Հայկազուն Ծ. վրդ. Նաճարեան.

15 Յունիս 1997. Էլպըրոն Նիւ Ճըրզի, Ս. Ստեփանոս Եկեղեցւոյ 10 ամեակ. Թորգոմ Գատրիարք հայկական յախճապակիէ ծաղկաման մը կը նուիրէ Եկեղեցւոյ բարերար Տէր եւ Տիկին Գէորգ եւ Սիրվարդ Յովնանեաններուն։

digitised by A.R.A.R.@

16 Յունիս 1997, Երկուշաբթի. Թորգոմ Պատրիարք առաջին ժողովը եւ հանդիպումը կ'ունենայ նոր նշանակուած Երուսաղէմի Կալուածոց Մատակարարման Մարմինի անդամներու հետ, Ռէտ Պանք Նիւ Ճըրզիի մէջ։ Ձախէն աջ՝ Սեպուհ Պօյաճեան՝ Ատենադպիր (Թօրոնթօ, Գանատա), Ճան Վարդան՝ Ատենապետ (Հարրիսպուրկ, Փէնսիվանիա), Մայքըլ Տէյլի (Խորհրդական փաստաբան), Դաւիթ Նաճարեան՝ Գանձապահ (Ռէտ Պանք, Նիւ Ճըրզի)։

5 Յուլիս 1997, Շաբաթ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի ձեռնադրութեան 40 ամեակին առիթով, յետ Ս. Պատարագի, Ս. Փրկիչի մէջ Հոգեհանգիստի արարողութենէն յետոյ, ժառ. վարժարանի Սրահին մէջ հոգեւորի հաւաքոյթ։ Ձախէն աջ՝ Թեոդորոս Արղ. Զաքարեան, Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան, Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան, Կոմիտաս Վրդ. Շերպէթճեան, Թիւտորոս Հանճա, Դաւիթ Արք. Սահակեան, Թորգոմ Պատրիարք, Անդրէաս Գերապայծառ Գետօղլեան, Շնորհք Մ. Վրդ. Գասպարեան, Գուսան Վրդ. Ալճանեան, Սահակ Արղ. Մաշալեան, Ռազմիկ Վրդ. Գօդոսեան։

digitised by A.R.A.R.@

9 Յուլիս 1997, Զորեֆշաբբի. Դաւիթ Արք. Սահակեանի պարգեւատրումը Ֆրանսայի Ընդհ. Հիւպատոս Սթանիսլաս Լապուլէյի կողմէ «Արժանիքի Ազգային կարգի Ասպետի» շքանշանով։

8 Օգոստոս 1997, Ուրբաթ. Մատենադարանապետ Սիլվա Մանուկեան (Զախէն 4–րդ) Լոս Անճելոսէն, Դասախօսեց. «Հայ Կանայք. Գրագիտութիւն եւ Մատենադարաններ» նիւթին շուրջ։ Գոսթոնէն գործակից Առլին Սէյնթ Օպինին եւ Լոս Անճելոսէն Խաչիկ Մանուկեանին օգնութեամբ, 12 ժառանգաւոր սաներ երկու շաբաթուան ընթացքին արձանագրեցին Կիւլպէնկեան Մատենադարանին թերթերը։

digitised by A.R.A.R.@

29 Օգոստոս 1997, Ուրբաթ. Բանաստեղծ Անել-ի Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայրապետական շքանշանով պարգեւատրման յայտագրին մէջ մաս առնողներ.– աջէն ձախ՝ Տէր. Անուշ Նագգաշեան, Բագրատ Արդ. Գուրճէէեան, Կարօ Կարապետեան, Թորգոմ Պատրիարք, Թորգոմ Կարապետեան, Անել (Տէր. Կարօ Կարապետեան), փոքրիկն դպար, Նաւօր եւ Լորիկ Կարապետեան, Անելին գաւակը՝ Տէր. Վիգէն եւ Տիկինը՝ Շնորհիկ Կարապետեան: Բացակայ՝ Ընծաւուէր Արդ. Բաբախանեան եւ Վարդան Սարգիսեան:

29 Օգոստոս 1997, Ուրբաթ. Թորգոմ Պատրիարք Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայրապետական շքանշանով կը պարգեւատրէ Տէր. Կարօ Կարապետեանը, Անել:

digitised by A.R.A.R.@

1997 Սեպտեմբեր 5, Ուրբաթ. Գլխաւորութեամբ Միացեալ Նահանգաց Եկեղեցիներու Ազգային Խորհուրդի Ընդհանուր Քարտուղար Տիկ. Ճոէլն Քամբէլի (Թորգոմ Պատրիարքի ձախին) եւ Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Խաժակ Արք. Պարսամեանի՝ փոխ-նախագահ Ազգ. Խորհուրդի (Պատրիարք Սրբազանի աջին), յանձնախումբի այցելութիւնը Պատրիարքարան։

10 Հոկտեմբեր 1997, Ուրբաթ. Կեսարիոյ շուկայէն գնուած եւ «Ագատագրուած զանգակը» 1879. Գերմանիայէն նուէր Պատրիարքարանին, էրնէսթ Նօթինկ ընտանիքին կողմէ։

digitised by A.R.A.R.@

10 Հոկտեմբեր 1997, Ուրբաթ. Կեսարիոյ շուկայէն գնուած եւ «Ազատագրուած զանգակը» Գերմանիայէն նուէր Պատրիարքարանին, էրնէսթ Նօթլինկ ընտանիքին կողմէ։

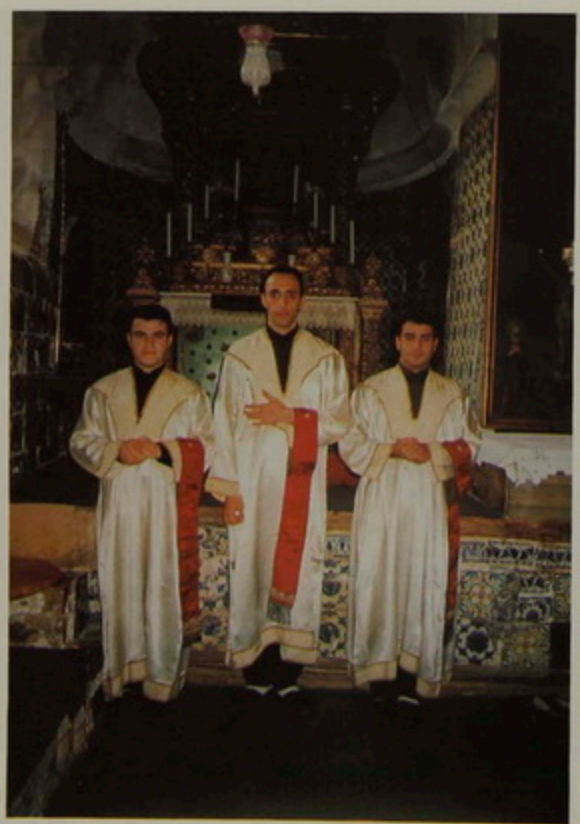

1997 Հոկտեմբեր 10, Ուրբաթ. Պատրիարք Սրբազանի ձախին՝ Քրիստիանէ Նօթլինկ, եւ Գերմանիայէն 15 հոգինոց խումբը, որ Պատրիարքարանին նուիրեցին Կեսարիոյ շուկայէն գնուած Հայ Եկեղեցւոյ զանգակ մը 1879-էն։

digitised by A.R.A.R.@

1997 Հոկտեմբեր 10 Ուրբաթ. Ֆրիստիանէ Նօքլինկ, Գերմանիայէն, որ Կեսարիոյ շուկայէն իր հօր գնած հայկական գանգակը նուէր բերաւ Պատրիարքարանին, կը դիտէ Պատրիարք Սրբազանին գանգը հնչեցնելը, երկար ձողով, մինչ ժառանգաւորաց աշակերտներ կ'երգեն «Գովիա Երուսաղէմ»։

Հոկտեմբեր 24 1997, Ուրբաթ. Սրբոց Թարգմանչաց նախատօնակին. Ընծայարանի երեք Կիսասարկաւագներ. ձախէն աջ՝ Կարէն Բարսեղեան, Վրէժ Գէրպէրեան, Հրաչեայ Գրիգորեան.

digitised by A.R.A.R.@

Հոկտեմբեր 24 1997, Ուրբաթ. յետ Սրբոց Թարգմանչաց նախատօնակի, կիսատարկուագի տուչութիւն եւ Ուրար կրելու տուչութիւն։ Ձախէն աջ՝ Ուրարակիր Արտակ Բարաֆեզեան, Կիսասրկ. Վրէժ Բերբերեան, Կոմիտաս Վրդ. Եէրպէճեան, Լուսարարապետ Դաւիթ Արք. Սահակեան, Թորգոմ Պատրիարք, Աւետիս Աբղ. Իրրաճեան, Հրաչեայ Կիսասրկ. Գրիգորեան, Կարէն Կիսասրկ. Բարսեղեան, Ուրարակիր Միհրան Գասպարեան։

Հոկտեմբեր 25 1997, Շաբաթ. Տօն Սրբոց Թարգմանչաց։ Ձախէն Աջ՝ Կարէն Սրկ. Բարսեղեան, Վրէժ Սրկ. Բերբերեան, Թորգոմ Պատրիարք. Հրաչեայ Սրկ. Գրիգորեան։

digitised by A.R.A.R.@

4 Նոյեմբեր 1997, Երկուշաբթի. Միաբանական ժողովի առիթով.–
Ա. Շարք Ձախէն Աջ.– Վիգէն Եպս. Այվազեան, Խաժակ Արք. Գարամեան, Սեւան Եպս. Ղարիպեան, Տաթեւ Արք. Ղարիպեան, Արիս Եպս. Շիրվանեան, Դաւիթ Արք. Սահակեան, Թորգոմ Գաւրիւարք, Գիւտ Արք. Նազգաշեան, Կիւրեղ Եպս. Գաբիկեան, Աղան Արք. Գալֆօղեան, Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեան, Գիւսակ Արք. Մուրատեան, Տուսիկ Եպս. Գաղտաճեան։
Բ. Շարք Ձախէն Աջ.– Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեան, Գուսան Վրդ. Այճաճեան, Ոսկի Վրդ. Որդիճեան. Հայկազուն Ծ. Վրդ. Մելգոնեան, Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգնատիոսեան, Գարէտ Ծ. Վրդ. Երէցեան, Ժիրայր Ծ. Վրդ. Թաշճեան, Ներսէհ Ծ. Վրդ. Բապուճեան, Վարուժան Ծ. Վրդ. Գազարաճեան, Աճուշաւան Ծ. Վրդ. Զոլֆանեան, Գրիգոր Վրդ. Մազաուտեան, Գեղամ Ծ. Վրդ. Զաքարեան, Կամիտաս Վրդ. Շերպէրճեան, Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան, Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան. Համբարձում Վրդ. Բէշիկեան, Շնորհիճ Ծ. Վրդ. Գասպարեան։
Գ. Շարք Ձախէն Աջ.– Էմմանուէլ Աբդ. Աբգարեան, Բագրատ Աբդ. Գուրճէֆեան, Վազգէն Ծ. Վրդ. Գաբայեան։
Դ. Շարք Ձախէն Աջ.– Ռազմիկ Վրդ. Գոյտասեան, Ընծայուէր Աբդ. Բարախանեան Աւետիս Աբդ. Իրրաճեան, Թէոդորոս Աբդ. Զաքարեան։

digitised by A.R.A.R.@

digitised by A.R.A.R.@